

29/1

FOLIA HISTORICA BOHEMICA

HISTORICKÝ ÚSTAV
PRAHA 2014

FOLIA HISTORICA BOHEMICA

29

č. 1

Historický ústav
Praha 2014

Redakce:

Jiří MIKULEC (vedoucí redaktor)

Martin HOLÝ (zástupce vedoucího redaktora)

Jiří HRBEK (výkonný redaktor)

Redakční rada:

Ivo BARTEČEK, Lenka BOBKOVÁ, Václav BŮŽEK, Zdeněk HOJDA, Tomáš KNOZ, Antonín KOSTLÁN, Václav LEDVINKA, Eduard MAUR, Martina ONDO GREČENKOVÁ, Jaroslav PÁNEK, Svatava RAKOVÁ, Tomáš STERNECK, Petr VOREL

International Editorial Board:

Joachim BAHLCKE (Stuttgart), Alessandro CATALANO (Padova), Marie-Elizabeth DUCREUX (Paris), Henryk GMI-TEREK (Lublin), James R. PALMITESSA (Kalamazoo), Karl VOCELKA (Wien)

ISSN 0231-7494

© Historický ústav AV ČR, v. v. i.

Praha 2014

I
STUDIE
MISCELLANEA

Jan Kilián

VOJENSKÉ NÁSILÍ VE MĚSTECH ZA TŘICETILETÉ VÁLKY Se zvláštním přihlédnutím k Plzeňsku*

ABSTRACT

Military Violence in Towns during the Thirty Years' War. With Special Consideration of the Plzeň Region

The essay concentrates on one of the phenomena connected with clashes between the military element and the civilian population, demonstrations and forms of forceful physical aggression committed by the soldiers on the town citizens, including women, during the war conflict between 1618 and 1648. It will also categorize this aggression, reveal and describe its start-up mechanisms. The research is based on a study of sources from selected Czech towns primarily in the current Plzeň region.

Keywords: Army, violence, rape, Thirty Years' War, town history, Plzeň region

Dějiny násilí nejsou v dějepiscetví v žádném případě novým tématem, úvahu jim ostatně již v 19. století věnoval i Fridrich Engels,¹⁾ přesto se jako téma prosazují především v posledních letech v souvislosti s moderními historiografickými metodami, na prvním místě s rozkvětem historické antropologie.²⁾ Světová zdravotnická organizace (WHO) násilí definovala jako „záměrné použití nebo hrozbu použití

* Výzkum byl realizován v rámci projektu „Didaktická aplikace regionálních dějin Plzně a Plzeňského kraje“, ID DF12P01OVV049, Programu aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity (NAKI) Ministerstva kultury ČR.

¹⁾ Český Bedřich ENGELS, *Úloha násilí v dějinách*, Praha 1976.

²⁾ K té zvláště Richard VAN DÜLMEN, *Historická antropologie. Vývoj. Problémy. Úkoly*, Praha 2002; viz též Martin NODL – Daniela TINKOVÁ (edd.), *Antropologické přístupy v historickém bádání*, Praha 2007 či Zdeněk R. NEŠPOR – Jan HORSKÝ, *Historická antropologie? Metodické*

fyzické síly proti sobě samému, jiné osobě nebo skupině či společnosti osob, které působí nebo má vysokou pravděpodobnost způsobit zranění, smrt, psychické poškození, strádání nebo újmu³⁾. Definicím násilí se věnovala i soudobá, zvláště právnícká literatura, např. Kristián Koldín z Koldína je společně s bezprávním považoval za úhlavního nepřítele spravedlnosti s tím, že práva mají všechny násilníky v ošklivosti.⁴⁾ Problematika, která zůstává i v současnosti velmi ožehavou, nachází pro raný novověk ohlasy zvláště v anglo-⁵⁾ a germanofonní⁶⁾ sociohistorické literatuře, zatímco u nás přichází ke slovu spíš v rámci násilí individuálního, v dějinách kriminality.⁷⁾ Reflexi raně novověkého vztahu a násilí mezi dvěma důležitými společenskými složkami, vojáky a civilním obyvatelstvem, městským i venkovským, se tu patřičné pozornosti stále nedostalo, ani obecnějších studií na dané téma není mnoho.⁸⁾ V Německu se mu nejnověji věnovala Maren Lorenzová na příkladu tamějších severních regionů ve druhé polovině sedmáctého století. V rámci forem fyzického násilí přitom rozlišila vojenské násilí páchané na civilistech, násilí mezi vojáky a násilí civilistů proti vojákům. U toho vojenského se zaměřila na rozdíl

ké problémy a paradoxy na pomezí dějepiscetví, sociologie a sociální antropologie, Kuděj 6, 2004, č. 1, s. 61–81.

³⁾ <http://cs.wikipedia.org/wiki/N%C3%A1sil%C3%AD>.

⁴⁾ Karel MALÝ – Pavla SLAVÍČKOVÁ – Ladislav SOUKUP – Petra SKŘEJPKOVÁ – Jiří ŠOUŠA – Jiří ŠOUŠA ml. – Jana VOJTÍŠKOVÁ – Klára WOITŠCHOVÁ (edd.), *Práva městská Království českého. Edice s komentářem*, Praha 2013, s. 280–281.

⁵⁾ Srovnej nejnověji Ethan A. SHAGAN, *The Rule of Moderation. Violence, Religion and the Politics in Early Modern England*, Cambridge 2011 či Douglass Cecil NORTH – John Joseph WALIS – Barry R. WEINGAST, *Violence and Social Orders. A Conceptual Framework for Interpreting recorded Human History*, Cambridge 2009.

⁶⁾ Viz např. Markus MEUMANN – Dirk NIEFANGER (edd.), *Ein Schauplatz herber Angst. Wahrnehmung und Darstellung von Gewalt im 17. Jahrhundert*, Göttingen 1997; Markus MEUMANN, *The Experience of Violence and the Expectation of the End of the World in Seventeenth Century Europe*, in: Joseph Canning – Hartmut Lehmann – Jay Winter (edd.), *Power, Violence and Mass Death in Pre-Modern and Modern Times*, Aldershot 2004, s. 141–159 či nejnověji Peter BURSCHEL – Christoph MARX (edd.), *Gewalterfahrung und Prophetie*, Köln – Weimar – Wien 2013.

⁷⁾ Patrně nejpřínosnější, v historicko-antropologickém konceptu a s odkazy na další literaturu Jaroslav ČECHURA, *Kriminalita a každodennost v raném novověku*, Praha 2013. Zohlednit je nutno též souviselé výzkumy Jindřicha Francka a edice tzv. smolných knih (mj. Jaroslav PÁNEK (ed.), *Smolná kniha městečka Diviškova*, Praha 1977).

⁸⁾ Vybíráme Marek ĎURČANSKÝ, *Zkušenosti Nymburských s vojáky za třicetileté války. Sonda do problematiky obrazu vojáka v českém prostředí*, Kuděj 1, 1999, s. 22–38; Jaroslav ŠULC, *Třicetiletá válka a všední den venkovské společnosti (se zřetelem k situaci na komorních panstvích a ve středním Polabí)*, ČNM 175, č. 1–2, 2006, s. 41–78; Jan KILIÁN, „Gott wird sie straffen...“. Vojáci v pamětech Michela Stiüelera z Krupky (1629–1649), HOP 3, 1/2011, s. 115–122 a TÝŽ, *Na kvartýře. K aspektům soužití mezi vojáky a měšťany za třicetileté války*, Historie a vojenství, článek v tisku.

mezi vojáky „přátelskými“ a nepřátelskými, na násilí během pobytů, při taženích, dále na vojenskou exekuci, nucené rekrutování a na sexuální násilí.⁹⁾ Uvedené dělení lze částečně zohlednit i v předkládané studii, která si ale klade za cíl představit pouze vojenské násilí páchané na civilistech, a to v jasně vymezeném časovém úseku třicetileté války (1618–1648), primárně na příkladu urbánních komunit Plzeňska, ovšem s regionálními i zahraničními přesahy. Pokusí se rovněž odpovědět na několik zásadních otázek. Co vlastně byl spouštěcí mechanismus agresivity vojáků vůči měšťanům? Jakých konkrétních podob nabývala? A jakou roli sehrávala násilnění, o nichž prameny tak zarytě mlčí?

Rámcové podmínky – vojska v (západních) Čechách

Ztotožníme-li se s častým tvrzením, že třicetiletá válka začala a skončila v českých zemích, nepřekvapí, že tyto země (navíc i s ohledem na svou populační a ekonomickou sílu) byly konfrontovány s čilými, byť různě intenzivními vojenskými aktivitami v podstatě po celou dobu jejího trvání.¹⁰⁾ V době stavovského povstání se bojištěm staly především jižní Čechy, nicméně i západ prožil válečnou epizodu v podobě průniku pomocného sboru vojáků Arnošta z Mansfeldu a jeho obsazení katolické Plzně, což mělo dopad na celý region.¹¹⁾ Mnohá západočeská města v čele se svými reprezentanty se navíc do protihabsburských událostí poměrně aktivně zapojila a po bělohorské bitvě za to pykala finančními pokutami, ztrátou majetku, královský Tachov byl dokonce vedle jiných (Slaný, Vodňany) degradován na pouhé město poddanské. K tomu přistoupila velmi tíživá povinnost ubytovávat a vyživovat různě početné cisařské oddíly, nebo alespoň na jejich zaopatření přispívat. Vojsko v té chvíli současně velmi dobře posloužilo i jako účinný instrument násilné rekatolizace – tzv. dragonády patří již k proslulým fenoménům a plukovník Don Martín de Hoeff-Huerta dosáhl v tomto směru právě na západě Čech mimořádného věhlasu.¹²⁾

⁹⁾ Maren LORENZ, *Das Rad der Gewalt. Militär und Zivilbevölkerung in Norddeutschland nach dem Dreißigjährigen Krieg (1650–1700)*, Köln – Weimar – Wien 2007.

¹⁰⁾ Srovnej zvláště Josef POLIŠENSKÝ, *Třicetiletá válka a český národ*, Praha 1970 a František MATĚJKA, *Morava za třicetileté války*, Praha 1992.

¹¹⁾ Blíže Jaroslav DOUŠA, *Plzeň v letech 1618–1621. K postavení a vývoji města v době českého stavovského povstání*, FHB 8, 1985, s. 157–209. K Mansfeldovi monograficky Walter KRÜSSMANN, *Ernst von Mansfeld (1580–1626). Grafensohn, Söldnerführer, Kriegsunternehmer gegen Habsburg im Dreißigjährigen Krieg*, Berlin 2010.

¹²⁾ Srovnej např. Josef HANZAL, *Rekatolizace v Čechách – její historický smysl a význam*, SH 37, 1990, s. 37–91 a k Huertovi Bohumír ROEDL, *Huertova mise v Lounech*, in: Jindřich Francek (ed.), *Rekatolizace v českých zemích*, Pardubice 1995, s. 111–117.

Ekonomický potenciál českých měst byl silně podlomen už během 20. let 17. století, další dvě desetiletí mu pak měla zasadit ránu fatální, když na jednu stranu „ložírování“ císařských v jejich hradbách neustalo a na stranu druhou přistoupily opakované nepřátelské vpády, to vše doprovázené zavlékáním nakažlivých nemocí z vojenských ležení do měst, na prvním místě pochopitelně moru. Na zemských silnicích přepadávaly pocestné skupinky či skupiny zběhlých vojáků, tzv. marodérů.¹³⁾ Saský vpád v letech 1631–1632 byl ještě (s ohledem na císaře i ve vojsku se nacházející exulanty) poměrně milosrdný, navíc zasáhl jen severozápad země a Prahu s jejím okolím.¹⁴⁾ Na Plzeňsku se tehdy Sasové objevili zcela marginálně, v Kralovicích a Nečtinách.¹⁵⁾ Mnohem horší důsledky už měl spojený sasko-švédský útok v roce 1634, po němž zůstalo mnoho českých měst vypleněných, a vyvražděný Nymburk se nejednou dočkal srovnávání s Magdeburkem.¹⁶⁾ Švédské armády se následně staly postrachem české krajiny, jejich generály Banéra, Torstenssona a Königsmarcka se nedařilo zastavit. Banérův úder v roce 1639 zanechal na tváři nejednoho českého města šrámy, které byly čitelné ještě desítky let poté. Čechy byly ve 40. letech 17. století bojištěm s velkými bitvami u Jankova¹⁷⁾ a u Třebele,¹⁸⁾ stejně jako útočištěm ztroskotaných císařských tažení (Breitenfeld 1642, Gallasovo dánské tažení 1644), i místem posledního švédského pokusu o získání co nejlepších pozic na vestfálském mírovém kongresu. Postižena přitom nebyla jen Praha, u níž boje třicetileté války skončily, ale i další části země, do nichž se Königsmarkovy oddíly vydaly na lup.¹⁹⁾ Jen na okraj budiž poznamenáno, že ani rokem 1648 se česká města vojenských povinností rozhodně nezbavila, kvantita (nikoli kvalita) násilí v nich však už nebyla tak velká.

¹³⁾ Viz zvláště Ulrich BRÖCKLING – Michael SIKORA (edd.), *Armeen und ihre Deserteure. Vernachlässigte Kapitel einer Militärgeschichte der Neuzeit*, Göttingen 1998.

¹⁴⁾ Antonín REZEK, *Dějiny saského vpádu do Čech (1631–2) a návrat emigrace*, Praha 1889 a nověji Oldřich KORTUS, *Praha za saského vpádu v letech 1631 a 1632*, PSH 36, 2008, s. 105–184. K plzeňské situaci Jaroslav DOUŠA, *Plzeň za saského vpádu v letech 1631–1632*, *Minulosti Západočeského kraje* 30, 1995, s. 22–71.

¹⁵⁾ Hana HRACHOVÁ a kol., *Rokycany*, Praha 2011, s. 83.

¹⁶⁾ Magdeburk byl zničen roku 1631 Tillyho ligistickým vojskem. K nymburským událostem Ota-
kar ODLOŽILÍK, *Zkáza Nymburka za třicetileté války*, Nymburk 1934.

¹⁷⁾ Zdeněk BRANDL – Josef PETRÁŇ (edd.), *K 350. výročí bitvy u Jankova 1645–1995* (= Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 35), Benešov 1995.

¹⁸⁾ Václav MATOUŠEK, *Třebeň. Obraz krajiny s bitvou*, Praha 2006.

¹⁹⁾ Václav LÍVA, *Bouře nad Prahou aneb Švédové před Prahou a v Praze*, Praha 1948 a Zdeněk HOJDA, *Boj o Prahu a závěr třicetileté války v Čechách*, *Dějiny a současnost* 20, č. 5, 1998, s. 11–18. Viz také Karel BERÁNEK (ed.), *Zprávy o bojích se Švédy po dobytí Malé Strany a Pražského hradu roku 1648 v diáři koleje sv. Klimenta*, Praha 2002 a Jan ŽUPANIČ – Michal FIALA, *Praha 1648. Nobilitační listiny pro obránce pražských měst roku 1648*, Praha 2001.

Fyzická agrese 1. Vraždění a zabíjení

Nejdrastičtějším důsledkem fyzické agrese je pochopitelně vražda nebo zabití, ať už se jí dopustil voják nepřátelský či domácí. Oba pojmy označují usmrcení osoby (osob) osobou (osobami) jinou (jinými), přičemž rozdíl obecně spočívá v záměru, když u vraždy se jedná o usmrcení záměrné či dokonce plánované, zatímco zabití je způsobeno spíše souhrou okolností a nešťastných náhod. Jako zabití zde můžeme chápat i smrt při souboji individuálním nebo kolektivním (mj. při útoku na město), zatímco likvidace poražených, prchajících a mnohdy neozbrojených městských civilistů se již rovnala vraždění. Už z této prosté a současně velmi zjednodušující definice je zřejmé, že vraždy v mnohem větší míře páchala na civilním obyvatelstvu vojska nepřátelská, zdivočelá dlouhým válečným konfliktem, poháněná beztrestností a motivovaná vlastním ziskem. Civilní právo se v tuto chvíli stávalo neaplikovatelným.²⁰⁾ Zvláště město, které se bránilo a bylo dobyto útokem, nemohlo u vojáků počítat s prakticky žádným milosrdenstvím a masové vraždění se tehdy stávalo charakteristickým doprovodným jevem. S ohledem na uvedenou skutečnost je také snadno pochopitelné, proč se zvláště menší a slaběji fortifikovaná města raději včas vzdala a s útočником se dohodla na některé z různých forem kapitulace, byť ani ta je nemusela vždy od vojenské agrese zcela uchránit.

Jihočeská města a Praha se po dlouhých mírových letech s útokem nepřítele setkaly již za vpádu Pasovských v roce 1611,²¹⁾ jižní Čechy jimi byly silně konfrontovány rovněž v době stavovského povstání, kdy pro císařské představovala tamní města nepřátelské opěrné body. Smutně v tomto ohledu prosluly zvláště Prachatice a Písek, obležený bavorsko-císařským sborem a dobytý kvůli nepozornosti obránců ve chvíli, kdy již probíhala kapituláční jednání. Císařští *„neřku-li všecky soldáty, jichž bylo tam 500 pěších a 40 rejtarů, do jednoho pomordovali, ale i z měšťanů předních, prostředních i nejzadnějších, počavše od Jana Jandasa, rychtáře královského, Zikmunda Švantle, primasa, Václava Vrouteckého a jiných osob radních, téměř všecky beze vsí lítosti ostroší meče zbili, po nich se po krovích a žlabích jako po kočkách neb psích sháněli, takže krev ze zbitých ze žlabů co voda deštivá tekla. A potom bylo to bedlivě vyhledáno, že v témž městě nic víceji pohlaví mužského nebylo zachováno naži-*

²⁰⁾ Srovnej přitom K. MALÝ - P. SLAVÍČKOVÁ - L. SOUKUP - P. SKŘEJPKOVÁ - J. ŠOUŠA - J. ŠOUŠA ml. - J. VOJTÍŠKOVÁ - K. WOITSCHOVÁ (edd.), *Práva městská Království českého*, zvláště paragrafy ke „kvaltu, vejboji a outoku“ na s. 281–296.

²¹⁾ Ke vpádu Pasovských dosud nejpodrobněji Jan Bedřich NOVÁK, *Rudolf II. a jeho pád*, Praha 1935 a nověji Marie KOLDINSKÁ, *Vpád pasovských a soudobé české myšlení*, *Dějiny a současnost* 13, 1991, č. 6, s. 1–20, případně též Eva PÁVOVÁ, *Pražané v boji proti Pasovským*, *Knihy o Praze*, Praha 1960, s. 169–183. Moderní a podrobné zhodnocení problematiky se zaměřením se i na události v postižených lokalitách nicméně citelně chybí.

vě, *kromě toliko osob 12 neb 18.*²²⁾ Ačkoli autor citátu, evangelík Pavel Skála ze Zhoře, počty povražděných píseckých mužů jistě tendenčně zveličoval, mělo se stát záměrné usmrcování mužského obyvatelstva urbánních komunit nepřitelem standardním jevem, vystupňovaným v Čechách na míru nejvyšší ve 30. a 40. letech 17. století. I případ z doby „rebelie“ ze západočeských Horažďovic věrně ilustruje realitu nejhrubšího vojenského násilí: „*Kdo mohl, utíkal, nebo se skrýval, někteří přitom padli do rukou nepřítele, který je však nešanoval, ale bil i mordoval a snažil se z nich dostat, kde mají schovány peníze. Říkajíc Češku, dej penauze.*“²³⁾

Kořist byla primární, ovšem našli se jistě i jedinci, kteří civilní obyvatelstvo vraždili z pouhého rozmaru, pro potěšení. Nelze ostatně zapominat ani na fakt, že mezi vojáky bylo mnoho pochybných existencí, nezřídka měnicích službu v armádě za předchozí pobyt v šatlavě, stejně jako tzv. lidí snížených,²⁴⁾ a že zábrany k hanebným skutkům se ztrácely jak pod vlivem alkoholu, tak v anonymitě davu. V některých případech však plnili vojáci jen příkaz svých nadřízených, když měl osud vyvražděného města posloužit jako výstraha buď dalším potenciálně bránícím se pevnostem, nebo globálně celému nepřátelskému táboru.²⁵⁾ Mnohé ikonografické zdroje ukazují brutalitu takového počínání a potvrzují, že vojáci při ní více používali chladné zbraně, určené pro boj zblízka.²⁶⁾ S ohledem na zdlouhavost nabíjení palných zbraní v období třicetileté války je to ostatně i přirozené. Jistě také není náhodou, že zavraždění byli během útočných případů právě ti nejpřednější z městských obyvatel, ekonomická a správní elita (např. výše zmíněný písecký případ). Soldateska se hned po průniku přes hradby totiž přednostně zaměřila na nejvýstavnější městské domy na náměstí a v jeho blízkosti, kde mohla očekávat lukrativní kořist. Oběťmi vražd se tak nejednou v prvním sledu stali (ačkoli důstojníci spíš preferovali jejich zajetí s výhledem na finanční profit) městští hodnostáři, rychtáři,

²²⁾ Josef JANÁČEK (ed.), *Pavel Skála ze Zhoře. Historie česká. Od defenestrace k Bílé hoře*, Praha 1984, s. 288–289.

²³⁾ SOKA Klatovy, AM Horažďovice, spisy, inv. č. 333, karton N3 – popis dobytí Horažďovic 22. června 1619 z pera měšťana Daniela Azaše (jedná se ale o opis zřejmě z 19. století).

²⁴⁾ SOKA Klatovy, AM Horažďovice, spisy, inv. č. 1339, karton N13 – revers jistého Matěje („*posel rychterní, snížený člověk*“), který před lety sloužil v pluku Maxmiliána Pechlara v Uhrách. Přiznává, že zradil a zběhl, čímž si podle vojenského řádu zasloužil ztrestání na hrdle. Utekł do Horažďovic, kde na něj u tehdejšího rychtáře Jana Žižky natrefil kapitán z onoho pluku, poznal jej a hned na něj udeřil, hodlal ho dát popravít. Purkmistr, radní, rychtář i jiní přední měšťané se však za něj přimlouvali a kapitán od trestu upustil s tím, že jim Matěje i s jeho rodinou přenechal, coby snížené osoby, za dědičné poddané.

²⁵⁾ Srov. Matthias PUHLE (ed.), „*„gantz verheeret!“ Magdeburg und der Dreißigjährige Krieg*, Magdeburg 1998.

²⁶⁾ Viz např. Herbert LANGER, *Hortus Bellicus. Der Dreißigjährige Krieg. Eine Kulturgeschichte*, Leipzig 1978 a k výzbroji Petr KLUČINA, *Třicetiletá válka. Obraz doby 1618–1648*, Praha – Litomyšl 2000.

primasové a purkmistři, nezřídka rovněž místní duchovní, vůči nimž se nenávisť agresorů mohla ještě násobit z konfesních důvodů. V Rokycanech tak Švédové zavraždili katolického kaplana, navzdory tomu, že byl nemocný a bezmocný.²⁷⁾

Přesto si nelze představovat, že cílem nepřátelských armád bylo systematicky vyvražďovat obyvatelstvo českých měst. I jim mohlo být totiž velmi užitečné jako zdroj pro vojsko životně důležitých kontribucí. Signifikantní je proměna průběhu švédských diverzních akcí vedených nejprve Banérem a posléze Torstenssonem a Königsmarckem. Zatímco Banér spíše praktikoval taktiku spálené země, jeho následovníci se mnohdy spokojovali s pohrůžkami a s uzavíráním pro ně výhodných smluv. Soudobé zdroje i dnešní historikové se kupříkladu shodují na tom, že to byl Banér, kdo na podzim 1639 způsobil Rokycanům za celou válku vůbec nejtěžší ránu. Jeho muži „nemálo lidu ohavně usmrtili a zabil... lid hasící tloukli, bili, do naha svláčeli a z města vyháněli, tak že nejsou, kdo by pomohl, dvě ženské osoby tak ukrutně i bolestně uhořely a město prachem položeno a spáleno jest, že téměř čtyři domy v celosti nezůstaly, lid pak z města vyhnaný jako divoká zvěř nevěda, kam se obrátiti, kde svého utočiště vzíti, an všudy na vše strany strach a hrůza byla, s pláčem svůj svého, matka dítěte, dítě matky hledající, po lesích se rozběhl...“²⁸⁾ Neuplynul ani rok a půl a po švédském útoku oplakávali své mrtvé i Klatovští. Naproti tomu Torstensson už v Klatovech v únoru 1645 udržel své sbory na uzdě a spokojil se s výpalným ve výši 10 000 zlatých a s proviantem. Navíc, ačkoli původně požadoval třikrát tolik, podařilo se místním částku usmlouvat, což platilo za další tři roky i v případě Königsmarckově.²⁹⁾

Vedle hromadných vražd se vojáci dopouštěli na městských obyvatelích také vražd individuálních. Nejčastěji se opět jednalo o vraždy loupežné,³⁰⁾ výjimkami ale nebyly ani takové, které vyplynuly z konfliktů nebo z averze. Nejpočetnější kategorii představují vraždy páchané nepřítelem. Nepřátelští vojáci mohli i zde kalkulovat pokud ne s beztrestností, pak přinejmenším s určitou benevolencí svých nadřízených. Naopak vojáci císařští již většinou museli počítat s veškerými soudními důsledky svého počínání. Když v roce 1622 jeden z nich pod rouškou noci zavraždil mladého krupského měšťana a jeho tělo pohodil do pole s ovsem, byl následně dopaden, odsouzen a oběšen na šibenici, teprve nedávno zřízené na městském rynku.³¹⁾ Samozřejmě ne vždy byli viníci dopadeni a potrestáni, často se je nepodařilo vůbec identifikovat, chybět tu mohla i vůle jejich důstojníků. Nad vraždou dvou

²⁷⁾ Hana HRACHOVÁ a kol., *Rokycany*, s. 84.

²⁸⁾ Tamtéž, s. 83.

²⁹⁾ Lenka SÝKOROVÁ a kol., *Klatovy*, Praha 2010, s. 209–210.

³⁰⁾ Např. v roce 1642 tak byl jedním vojákem z colloredovského pluku zavražděn mlynář z mlýna pod Mělníkem. Václav LÍVA, *Prameny k dějinám třicetileté války VI*, Praha 1955, s. 261, 262 a 264.

³¹⁾ SOKA Teplice, AM Krupka, knihy, inv. č. 56 – Pamětní kniha 1426–1853, fol. 20.

poddaných města Kašperské Hory, spáchanou jeho vojáky, tak vyjádřil příslušný nadřízený jen povrchní politování.³²⁾ Nepřítel mohl v okupované nebo přepadené zemi vraždit bez zjevné příčiny, bez konkrétní záminky, jak to vnímali a zaznamenávali již současníci. Nicméně i v těchto případech se jistě většinou jednalo o loupeže (ačkoli ani vraždy z prostého rozmaru nelze vyloučit), byť se lupem měl stát jen kus oblečení, obuv nebo nějaký předmět denní potřeby. Během roku 1646 takto Švédí zavraždili hned tři muže z krušnohorského Mikulova a z jeho okolí, jednoho průkazně kvůli penězům, o jejichž úkrytu se chtěli dovědět.³³⁾ Někdy je obtížné na základě dochovaných výpovědí rozhodnout, zda se v případě některých úmrtí jedná o vraždu nebo o zabití. Vždyť i v současnosti si posuzování uvedeného skutku nejednou vyžaduje zdlouhavé důkazní řízení. Příkladem za všechny zde budiž shození předního krupského měšťana císařským vojákem ze srázu nad městskými domy, kde bližší okolnosti neznáme, kdy však událost skončila měšťanovou smrtí.³⁴⁾

Nejeden mužský obyvatel českého města byl za třicetileté války zabit se zbraní v ruce v boji proti nepříteli, často po boku regulérní posádky. Kategorie zabití je v tomto případě nezpochybnitelná. Při obraně svého domova umírali měšťané i příslušníci dalších urbánních společenských vrstev již od stavovského povstání. Ve 20. letech 17. století se dočkali oddychu, aby své blízké a svůj majetek byli znovu donuceni bránit proti nepříteli na hradbách v následujících dvou dekadách. Ke známým epizodám z počátku války patří dobytí západočeské metropole žoldněřským velitelem Mansfeldem.³⁵⁾ Katolická Plzeň, „*semper fidelis*“, se nepřipojila na stranu vzbouřených stavů a odmítla kapitulovat i před silným Mansfeldovým sborem. Soustředěnému útoku však nedokázala vzdorovat a zaplatit za to měla životy více než šesti desítek svých obyvatel.³⁶⁾

Pochopitelně nikoli každý útok musel vést k opanování města, mnohá se dokázala za cenu ztrát na životech ubránit. V roce 1619 to proti císařskému oddílu dokázalo i malé západočeské město Kašperské Hory, ovšem novou zkušeností v podobě zabitých, zraněných, zajatých, stejně jako drastickými hrozbami, velmi vystrašené.³⁷⁾ Nejvíce oběti si vyžádaly již uvedené švédské vpády, např. za toho Banérova (1639) „*v městě Mělníce zahynul od rány na hlavě sečné, kterou od kapitána švédské-*

³²⁾ SOKA Klatovy, AM Kašperské Hory, spisy, inv. č. 3828, kart. N39 – 28. ledna 1624 z Rejštejna Hans Stainechler Kašperskohorským.

³³⁾ SOA Litoměřice, ŘKFÚ Moldava, matriky, sign. 117/1 (1608–1665), fol. 498.

³⁴⁾ SOKA Teplice, AM Krupka, knihy, inv. č. 56 – Pamětní kniha 1426–1853, fol. 52.

³⁵⁾ K němu i k žoldněřství obecně nejnověji W. KRÜSSMANN, *Ernst von Mansfeld*.

³⁶⁾ Josef JANÁČEK (ed.), *Pavel Skála ze Zhoře. Historie česká*, s. 101–109. K událostem podrobně J. DOUŠA, *Plzeň v letech 1618–1621*.

³⁷⁾ SOKA Klatovy, AM Kašperské Hory, spisy, inv. č. 3562, kart. N37 – důstojníci stavovského vojska v Sušici a sušičtí radní Kašperskohorským 23. července 1619.

ho Gartnera dostal, Martin Palma, jinak Rozsypálek, někdy možnej člověk a osoba radní, v tom roce 16. Junii pochován. Item Jiljí Sekler od rány na pravý ruce, při šturmu ji uhonivši, když dveře nepřátelům ve svém domě otvíral, k čemuž přistoupila i jiná bolest, na den Vstoupení pána Krista umřel a v sobotu 4. Junii pochován. Item Kašpar Šolc, Daniel Ludvík 24 ranami zabit.³⁸⁾ Rovněž Jiří Senický, „jsa člověk na zdraví nedostatečný a na zdraví svém velice sklíčený, při šturmování města od Švédských Anno 1639 bídne ze světa sešel a o všechno přišel“.³⁹⁾ Tento mělnický výčet je přitom jen selektivní. S postupujícími lety každopádně nacházelo odhodláni k ozbrojené obraně již jen zanedbatelné množství měst.

V dnešním právu často řešená kategorie neúmyslného či ne zcela úmyslného zabití byla důsledkem agresivního chování vojáků vůči civilistům. Mohlo se jednat i o nešťastné náhody, takové případy však můžeme na tomto místě vynechat. Spíše než na ulici a veřejných prostranstvích k zabitím docházelo v privátních sférách domů nebo v místech společné zábavy, především v pohostinských zařízeních. Hádka nebo soupeření vojáků a civilistů mohly přerůst ve fyzickou agresi končící devastujícím zraněním, jemuž oběť podlehla. Svou podstatnou roli tu opět sehrával alkohol. Agresi takřka nutně končilo rovněž dlouhodobé napětí, způsobené např. příliš dlouhým pobytem nedisciplinované vojenské jednotky. V Mělníce nadělal mnoho vrásek na čele měšťanům cisařský Taxisův oddíl, jehož velitel odmítal přes urgence z vyšších míst z města odejít. Střetů tu tehdy proběhlo hned několik, přičemž jeden z mělnických sousedů byl vojáky zabit, jiný se jen pomalu zotavoval z těžkého zranění a k úrazu přišlo i mnoho jiných sousedů a sousedek. Naopak příkladem zabití z averze může být jiná kauza ze stejného města. Přední mělnický měšťan Melichar Šolc, katolík, se stal v době saského vpádu terčem nevybíravého útoku patrně do města navrátilivších se exulantů. Těžkým zraněním nakonec podlehl. Nespočetná řádka měšťanů zabití vojákem unikla jen o vlásek, někteří o tom posléze vlastnoručně referovali. Jistého mělnického souseda za švédského vpádu vojáci svlékli ze šatů, zbili a nebyť prý toho, že jeho manželka (!) jednomu z útočníků odrazila kord, byl by prý na místě i zabit.⁴⁰⁾ Stejně tak i pisatel pozoruhodných krupských pamětí Michel Stüeler vyvázl životem při výstřelu z pistole vojáka jen rychlým skokem stranou.⁴¹⁾

³⁸⁾ SOKA Mělník, AM Mělník, knihy, inv. č. 49a, fol. 48.

³⁹⁾ NA Praha, SM, inv. č. 662, sign. C 215 M 5, karton 434, fol. D – list cisařského rychtáře Davida Pruška z Prušova z 29. listopadu 1647 české komoře.

⁴⁰⁾ Jan KILIÁN, *Město ve válce, válka ve městě. Mělník 1618–1648*, České Budějovice 2013, s. 171–172.

⁴¹⁾ Jan KILIÁN (ed.), *Paměti krupského měšťana Michela Stüelera (1629–1649)*, Teplice – Dolní Břežany 2013, s. 147.

Fyzická agrese 2. Újmy na zdraví a fyzické inzultace

Fyzická agrese vojáků vůči civilistům za třicetileté války navzdory velmi početným zabitím a vraždám nabývala nejčastěji podoby újmy na zdraví, ať již si pod tímto pojmem představíme trvalé zmrzačení, mučení, zohyzdění nebo „jen“ zbití či jiné mírnější formy fyzické inzultace (stranou zde ponecháme újmy na zdraví způsobené v boji, kdy se násilí dopouštěly obě strany). Lze dokonce předpokládat, že s takovým jednáním se během dlouhého válečného konfliktu setkala, resp. jej na vlastní kůži prožila drtivá většina českého urbánního obyvatelstva. Tím spíš, že s vojenským násilím coby disciplinačním prostředkem v procesu rekatolizace v rámci tzv. dragonád počítal i panovník a vláda.⁴²⁾ Voják, morálně na nijak vysoké úrovni, se stal konstantou ve městech již od dvacátých let 17. století a s civilisty se tu nesetkával pouze na obecních prostranstvích a ve veřejných zařízeních, ale přímo v jejich nejinimnější sféře, v jejich domácnosti.⁴³⁾ Zde byl ubytován, často se svou družkou nebo s celou rodinou, která vyznávala zcela jiné životní hodnoty než rodina hospodářova, takže ke konfliktu nemohlo být nikdy daleko.⁴⁴⁾ Tím spíš, že společně využívali domovní náčiní a vybavení, potkávali se v kuchyni i u stolu, že mezi nimi mohly být jazykové bariéry, z čehož plynula častá neporozumění, a že civilista mohl mít pocit, že voják požaduje příliš, zatímco ten byl zcela opačného názoru.⁴⁵⁾ To vše v atmosféře trvalé nejistoty, nebezpečí a za doprovodu zvýšené konzumace alkoholu. Navíc voják v domě svého hostitele běžně kradl. Násilí, včetně zmíněného mučení, se zcela bez skrupulí dopouštěli vojáci nepřátelští, buď z libovůle, nebo častěji s cílem vynutit si na oběti sdělení, kde se nacházejí ukryté cennosti. Fyzická inzultace také představovala formu osobní potupy a nezřídká se s ní setkávali opět nejpřednější z měšťanů a představitelé samosprávy, reprezentující svým úřadem celou obec. Jeden z plzeňských měšťanů byl ve Strakonících očitým svědkem toho, jak císařští vojáci (Uhři) při svém ubytování zbili primase i purkmistra a hodili je do kašny.⁴⁶⁾

Svou zkušenost s vojenským násilím barvitě vylíčil Klement Král, měšťan z Kašperských Hor, který se pracovní vypravil do Horažďovic a na místní radnici se

⁴²⁾ Srovnej B. ROEDL, *Huertova mise v Lounech*. Huerta měl tehdy prohlásit, že pokud se měšťané nepodvolí, nechá vojáky, aby je zbili, načež nepoddajné uvězní a bude mořit hladem a žizní (s. 116).

⁴³⁾ K tomu zvláště Ralf PRÖVE, *Der Soldat in der „guten Bürgerstube“*. *Das frühneuzeitliche Einquartierungssystem und die sozioökonomischen Folgen*, in: Bernhard Kroener – Ralf Pröve (edd.), *Krieg und Frieden. Militär und Gesellschaft in der frühen Neuzeit*, Paderborn 1996, s. 191–219.

⁴⁴⁾ Srovnej M. LORENZ, *Das Rad der Gewalt*, s. 176.

⁴⁵⁾ Podrobněji J. KILIÁN, *Na kvartýře*.

⁴⁶⁾ AM Plzeň, Registratura městské rady (dále RMR) I 1, inv. č. IX f 11/29 – 11. srpna 1635 psal z Lažan Jiří Vojtěch Velenovský svému otci.

hodlal občerstvit. „Což přijdouce já do téhož rathauzu k vobědu se chystajíce, tu hned soldáti od J. M. pána mladýho z Valdštejna, slove krajští soldáti, před nimižto pokoje býti nemohouce, na mě mocně udeřivši slov nepěkných podávali, tolar široký, kteréhož jsem k sobě nijakž od nich přijíti nechtěl, strkali. A že ten tolar přijíti, s nima jíti že musím, to jsou mně v známost uvozovali. Kterýžto tolar od nich ke mně velkou mocí dávaný k sobě přijíti jsem nechtěl, že jsem pak soused města horního Pergkrejchenštejna, tak aby mně na všom pokoj dali a se mnou se nehrdlili, nejednoukrátě pro Boha žádal. Oni pak jsouce lidé trunkem přemožení, na mne jsou mocně sáhli, takovej tolar vždyckny strkali a do kapsy dávali, kteréhož jsem k sobě žádnou mocí přijíti nechtěl. Nadto pak ještě vejšejí, že jsem takovým tolařem od sebe spátkem odhazoval, jako bych J. M. C. minci haněl, ke mně příčinu jsou brali, nevinně bili, prali a nenáležitě kvaltovali, od nichž jsouce ubit, do krvavení jsem přišel. Potom pak nepravdivou zprávu před panem lajtenambtem učiníce, ihned jsou mě do pout, abych s řetězem chodil, dali, v kterémžto poutě i s řetězem až posavad zůstávám.“⁴⁷⁾ Králův příběh, (ne)končící⁴⁸⁾ nucenou výplatou patnácti tolařů za jeho propuštění z vězení, ukazuje hned několik typických momentů vojenského jednání. Pokud by kašperskohorský měšťan onen nabízený tolar od vojáků přijal, rovnalo by se to v jejich očích jeho upsání se válečnickému řemeslu. To Král ovšem velmi dobře chápal, nicméně ani odmítnutí mince pro něj neznamenaloby vyvážnutí z nebezpečné situace. Byl nařčen z pohrdání císařskou měnou a útočníky, jak jinak než opilými a v početní převaze, zbit do krve. Bezmoc civilisty vůči vojenskému žvltu pak ilustruje a podtrhuje falešně vyličení události agresory jejich nadřizenému a z toho rezultující trest pro toho, kdo byl vlastně pouhou obětí.

Civilisté záhy pochopili, že s vojáky si není radno zahrávat a že v případě konfliktu ponесou následky oni sami. O tom se přesvědčil při návštěvě hospody i jistý mělnický měšťan, který sice dokázal ve vyprovokovaném souboji na kordy s vojákem uspět (!), ale jeho důstojníkovi pak musel zaplatit za způsobenou újmu. A stejně tak obecní poddaný téhož města, jenž se zastal své manželky proti opilému mladému vojákovi, který se prý posléze vlastní vinou zranil svým nožem, když při odchodu zakopl. I zde ale byla vina dávana civilistovi a požadována na něm náhrada.⁴⁹⁾ V pozadí obou uvedených případů opět spatřujeme alkohol, nejčastější stimu-

⁴⁷⁾ SOKA Klatovy, AM Kašperské Hory, spisy, inv. č. 6143, karton N56 – 21. prosince 1643 Klement Král kašperskohorským radním.

⁴⁸⁾ Z pozdějšího dokumentu se dozvídáme, že Král měl během války přijít o vše a nemohl se ani živit svým řemeslem, takže si vydělával jako nosič. Časem ale zchroml na rukou, nohou i zádech a živ musel být z almužny a jako příbytkem vzít zavděk smrdutým a tmavým chlívem u jisté kašperskohorské měšťanky. (SOKA Klatovy, AM Kašperské Hory, inv. č. 1990, karton N20 – Marie Langová, Králova dcera, kašperskohorským radním v lednu patrně roku 1673). Králův případ se tak stává obrazem individuální tragédie člověka postiženého třicetiletou válkou.

⁴⁹⁾ J. KILIÁN, *Město ve válce, válka ve městě*, s. 185–186.

látor tehdejších konfliktů. A to i v případě, že ho měli vojáci nedostatek – což chtěli přirozeně ihned napravit. Klatovští si stěžovali, že vojáci „*po žebřících lezou do domů, do sklepů se dobývají, loupi krámy, s lidmi se tlukou až po skrvavení, bijí, sekají, nočně s jinými přicházejíce...*“.⁵⁰⁾ Zranění v důsledku konfliktů uvádějí soudobé prameny nejpestřejší škálu – sečné a bodné rány, rozbité hlavy, zlomeniny, vyražené oko (a jistě v ještě větší míře zuby), uťaté končetiny. Ty mohly být i jinak poškozeny natolik, že se muselo obratem přistoupit k amputaci, již pacient často nepřežil.⁵¹⁾ Bití a pohlavkování, jemuž se nevyhnula ani hospodářova rodina a jeho čeleď,⁵²⁾ tak za těchto okolností patřilo k nejmírnějším formám fyzického násilí ze strany vojáků, ať už bylo pro emancipovaného příslušníka měšťanského stavu sebepotupnější.

Vojáci se ovšem neštíteli své oběti ani mučit, domnívali-li se, že je donutí k doznání, kam ukryly své cennosti. Zvláště „vynalézaví“ v tomto směru byli švédští žoldnéři, kteří zajatcům utahovali provazy kolem hlavy tak silně, až jim vytryskla krev z nosu a uší. Václava Zálužského „*kyjem přes ramena potloukli i provaz okolo hlavy zatočili, chtějíce peníz*“⁵³⁾ při neblaze proslulém vyplnění Nymburka sasko-švédskými sbory v roce 1634.⁵⁴⁾ Pověstným se stal tzv. švédský truňk, většinou močůvka, případně kombinovaná s dalším odpadem, již vojáci násilím lili do úst svazaným obětem. Ani takové počínání nemusel každý přežít. K surovým vojenským praktikám náleželo rovněž vláčení lidí za koňmi, stejně tak bolestivé jako dehonestující.⁵⁵⁾ V pramenech se objevují rovněž indicie, že vojáci používali v 17. století standardní mučicí nástroje (např. palečnice a šňerovadla), ať už si je vozili s sebou, nebo si je dočasně vypůjčili ve městech. Nejčastěji se však v soudobých dokumentech hovoří jen o mučení bez bližší specifikace – jako v případě mikulovského koláře Andrease Büttnera, který byl koncem roku 1646 zavlčen při nepřátelském plenění krušnohorského městečka do lesa a podroben násilným praktikám, jimž nakonec podlehl.⁵⁶⁾ Mučení byli rovněž rokycanští radní poté, co odmítli Švédům vyplátit vysoké výpalné.⁵⁷⁾

⁵⁰⁾ L. SÝKOROVÁ a kol., *Klatovy*, s. 207.

⁵¹⁾ J. KILIÁN (ed.), *Paměti krupského měšťana Michela Stüelera (1629–1649)*, s. 155.

⁵²⁾ U jednoho mělnického měšťana se prali vojáci i s jeho podruhy. SOkA Mělník, AM Mělník, spisy – militare, fol. 1820 (nedatováno, po 1632) – Jan Janáček radním.

⁵³⁾ SOkA Mělník, AM Mělník, spisy – militare, fol. 4003 (19. října 1634).

⁵⁴⁾ K tomu O. ODLOŽILÍK, *Zkáza Nymburka za třicetileté války*; viz též M. ĎURČANSKÝ, *Zkušenosti Nymburských s vojáky za třicetileté války*.

⁵⁵⁾ SOkA Klatovy, AM Horažďovice, spisy, inv. č. 333, karton N3 – popis dobytí Horažďovic 22. června 1619 z pera měšťana Daniela Azaše.

⁵⁶⁾ SOA Litoměřice, ŘKFÚ Moldava, matriky, sign. 117/1 (1608–1665), fol. 498.

⁵⁷⁾ H. HRACHOVÁ a kol., *Rokycany*, s. 84.

Fyzická agrese 3. Znásilňování

Nejhůře dokumentovatelnou formou vojenského násilí za třicetileté války je z pochopitelných důvodů znásilnění.⁵⁸⁾ Teoreticky se jednalo o hrdelní zločin,⁵⁹⁾ jenže mezi dobou války a míru byl diametrální rozdíl a násilí na ženách se vojákům za probíhajícího ozbrojeného konfliktu stalo spojitou nádobou, vítaným erotickým dobrodružstvím. Maren Lorenzová, rovněž konstatující překvapivě malý počet zaznamenaných (hlášených) skutků a ještě méně rozsudků s ohledem na solidární mlčení zúčastněných, upozornila na problematiku samotné definice znásilnění v 17. století. Opět je odlišná od definice současné, když se předpokládá, že za naplnění skutkové podstaty byl tehdy považován pouze vaginální průnik s následnou ejakulací.⁶⁰⁾ Problematické jsou rovněž případy, kdy se z žen stala agresorova kořist. Někteří vojáci z nich posléze učinili své manželky či družky, jini je poté, co se jich nabažili, propustili ze své moci. Nejinak se zachoval i autor unikátního žoldnéřského deníku Peter Hagendorf, který se během krátké doby zmocnil v dobytých německých městech postupně dvou mladých dívek.⁶¹⁾ Jak opět podotýká Lorenzová, výhled na bezplatnou sexuální otrokyni byl už od starověku u armád lákavou prémie za vítězství a motiv znásilnění mladé dívky se dokonce v Německu dostal do lidové písně, která se zpívala po staletí.⁶²⁾

V zásadě je nutno rozlišovat mezi znásilněním individuálním a hromadným. Druhé uvedené patřilo za války (a nejen té raně novověké) ke zcela běžným doprovodným jevům, šlo takřka o samozřejmost, kterou nikdo nezpochyboval, ale ani nedával na přílišný odív. Česká města byla skupinovému znásilňování vystavena opět především za stavovského povstání a za nepřátelských vpádů ve 30. a 40. letech 17. století. Soudobí informátoři nicméně hovoří jen obecně (například že Švédové po dobytí města páchali s ženským pokolením hanebné skutky)⁶³⁾ nebo v indiciích, jako mělnická měšřanka Hrušková, která vypověděla, že ji v pokořeném

⁵⁸⁾ Srovnej Karin JANSSON, *Soldaten und Vergewaltigung im Schweden des 17. Jahrhunderts*, in: Hans Medick - Benigna von Krusenstjern (edd.), *Zwischen Alltag und Katastrophe*, Göttingen 1999, s. 195-225.

⁵⁹⁾ K. MALÝ - P. SLAVÍČKOVÁ - L. SOUKUP - P. SKŘEJPKOVÁ - J. ŠOUŠA - J. ŠOUŠA ml. - J. VOJTÍŠKOVÁ - K. WOITSCHOVÁ (edd.), *Práva městská Království českého*, s. 275: „A protož kdož by koli na pannu aneb na vdovu poctivou mocí sáhl, jí jal, s sebou zavezl aneb zavedl a potom jí násilí učinil, ten takový každý násilník mečem ztrestán, a byl-li by z osob lehkých, tehdy do kola vpleten býti má.“

⁶⁰⁾ Maren LORENZ, *Das Rad der Gewalt*, s. 207-209.

⁶¹⁾ Jan PETERS (ed.), *Peter Hagendorf - Tagebuch eines Söldners aus dem Dreißigjährigen Krieg*, Göttingen 2012, s. 109 a 110.

⁶²⁾ Maren LORENZ, *Das Rad der Gewalt*, s. 208 a 211.

⁶³⁾ „...ženské pohlaví chytaje, nenáležitě s nimi zacházeli, takže ubohé matky, utíkající, strachy dítky od prsův svých odhazovali...“, psali například Jiří Kryštof Aulický z Plešnic a na Aulicích a Jan

městě společně s jinými ženami vojáci popadli a odvěkli na nějaké blíže neuvedené místo.⁶⁴⁾ Není jisté zapotřebí pochybovat, za jakým účelem. Stejnému osudu asi neunikly ani ženy v Klatovech, Horažďovicích, Rokycanech a jiných západočeských městech poté, co jejich domovy byly přepadeny nepřitelem. Otázkou (s pravděpodobnou kladnou odpovědí) je, zda dokonce v některých případech nemuseli znásilnění přihlížet mužští příbuzní obětí (manželé, otcové, bratři...), protože vedle uspokojení vlastní sexuální potřeby mohlo jít vojákům i o jejich pokoření a zostuzení. Podle Lorenzové totiž žádný delikt neměl symbolizovat větší moc agresorů než znásilňování v nepřátelské zemi, ačkoli se tehdy ještě jistě nejednalo o cílenou politickou válečnou zbraň. Každopádně je lze pojímat „*jako transhistorický a transkulturní prvek uplatňování patriarchálních mocenských poměrů a za válek i jako endemickou událost*“.⁶⁵⁾

Naproti tomu ke znásilněním individuálním docházelo ve městech v době přinejmenším relativního klidu a provinilý jedinec se vystavoval běžné trestní praxi. Za prokázané znásilnění padaly tresty smrti. Jenže tyto skutky se děly většinou v soukromí a v 17. století se obtížně dokazovaly, stálo tu slovo proti slovu. A ani když byli k dispozici svědkové, nemusel být viník-voják vždy potrestán. V německém Růthenu znásilnil „kvartýrující“ žoldněř sedmnáctiletou dívku před zraky jejích rodičů tak brutálně, že svým zraněním podlehl, přesto jej jeho nadřízený bez trestu propustil, s politováním, že děvče je po smrti a nedá se víc dělat.⁶⁶⁾ Mnohé pokusy o znásilnění zůstaly nedokončeny jen díky včasnému zákroku další strany. V Krupce mladou měšťanskou dcerku před násilím císařského korneta, pobývajícího zde na salvě guardii, zachránil na poslední chvíli místní farář.⁶⁷⁾ Znásilnění unikla i plzeňská Mariana Zahrádková, po které zatoužil štolmistr plukovníka Jana de la Crona – a když už svého potěšení nemohl dosáhnout, prohlásil postiženou alespoň za „kurvu“.⁶⁸⁾ I takovému jednání byly ženy ze strany vojáků vystaveny, stejně jako oplzlým řečem a narážkám.⁶⁹⁾

Kryštof Wolfingar z Wolfspachu na Prostiboři o švédském vpádu do Rokycan v říjnu 1639. SOKA Rokycany, AM Rokycany, spisy, inv. č. B III/4, karton 336.

⁶⁴⁾ Výpověď Barbory Hruškové z 13. listopadu 1640 – SOKA Mělník, AM Mělník, spisy – militare, fol. 4290.

⁶⁵⁾ M. LORENZ, *Das Rad der Gewalt*, s. 207 a 211.

⁶⁶⁾ Hans MEDICK – Benjamin MARSCHKE, *Experiencing the Thirty Years War. A Brief History with Documents*, Boston – New York 2013, s. 80–81.

⁶⁷⁾ J. KILIÁN (ed.), *Paměti krupského měšťana Michela Stüelera (1629–1649)*, s. 503.

⁶⁸⁾ AM Plzeň, RMR I 1, inv. č. IX f 15/71 – 1. června 1648, Plzeň. Měšťanka Markéta Altkrotová podává městské radě odpor proti žalobě Mariany Zahrádkové pro nářek cti.

⁶⁹⁾ SOKA Mělník, AM Mělník, spisy – militare, fol. 3990 – 19. února 1634 obecní poddaný Metuzalém Polák Mělnickým. Autorem oplzlosti vůči Polákové manželce mělo být jisté „vojenské pachole“.

Psychický nátlak

Vojenské násilí nabývalo za třicetileté války samozřejmě i psychických podob, pohrůzkami násilím počínaje a ponižováním konče. Účel byl v tomto případě většinou zcela jasný – dosáhnout uspokojení vlastních (finančních, logistických, politických, konfesních aj.) potřeb a cílů. Jako velmi účelné se vojákům, resp. jejich důstojníkům, jevily směrem k civilnímu městskému obyvatelstvu právě ony hrozby násilím, což platilo už i pro samo dosažení kapitulace fortifikovaného urbánního sídla a otevření jeho bran. Vojáci byli pro důstojníky čím dál cennějším zbožím, a pokud ti nemuseli riskovat jejich ztráty, které se daly při dobývání města očekávat, nečinili tak. Naopak měšťané již měli své dlouholeté tristní zkušenosti s vojenským živlem a věděli, že pohrůžky nejsou plané. Proto uzavírali s nepřítelem písemně kodifikované dohody (tzv. akordy), které jim měly oproti výplatě výpalného (tzv. rancionu) zajistit ochranu před násilím. To mohlo být ještě umocněno poskytnutím salvy guardie (a to i od domácích vojsk), ať už ve fyzické, nebo písemné podobě, za niž město přirozeně také muselo zaplatit.⁷⁰⁾ Zástupce velitele jednoho císařského pluku zanechal v Kašperských Horách svého rejtara, za něhož mu město mělo za blíže neuvedenou dobu uhradit vysokou částku sto říšských tolarů. Voják byl posléze zajat Švédy, ale podařilo se mu uprchnout, byť bez koně, a dostat se zpátky. Jeho důstojník se ihned na město obrátil jak s požadavkem na dodání smluvených peněz, tak s příkazem, aby opěšalému jezdcí ze svého opatřilo i dobrého koně s výstrojí, sedlem a pistolemi. Pokud by tak Kašperskohorští nečinili, pohrozil, že si pro požadované dojede sám a nezastaví se ani před vojenskou exekucí.⁷¹⁾

K pohrůžkám vojenskou exekucí, což znamenalo násilnou rekvizici majetku za vojenské asistence, se vůči českým městům standardně uchýloval jak nepřítel (zdůrazňující potenciální násilí použitím termínů „oheň“ a „meč“),⁷²⁾ tak císařští. I odsud pramenilo tradované tvrzení, že civilisté záhy přestali mezi „domácími“ a nepřátelskými jednotkami rozlišovat. Zcela pravdivé však uvedené tvrzení jistě není, zvláště Švédi budili mnohem větší hrůzu, jak bylo možno poznat mj. na příkladu již analyzovaného Mělníka, kde se místní v případě nepřátelské hrozby snažili po-

⁷⁰⁾ Např. město Kašperské Hory dostalo salvy guardie mj. od Karla Bonaventury Buquoye (září 1619), Maxmiliána Bavorského (říjen 1620), Ferdinanda II. (prosinec 1624), arcivévodý Leopolda Viléma (listopad 1642 i později), Ferdinanda III. (září 1641, prosinec 1642) či Matyáše Gallase (duben 1643 i později). SOkA Klatovy, AM Kašperské Hory, spisy, inv. č. 88–125, kartony N2 a N3.

⁷¹⁾ Tamtéž, inv. č. 4180, karton N41 – 11. června 1648 nejvyšší lajtnant von Prettach Kašperskohorským.

⁷²⁾ Např. 4. října 1648 hrozil švédský rytmistr Martin Hüttmacher Horažďovickým ohněm a mečem, pokud obratem neodvedou Švédům do Horšovského Týna požadovanou kontribuci a jiné věci. SOkA Klatovy, AM Horažďovice, spisy, inv. č. 1369, karton N14.

žadavky splnit obratem, zatímco v případě císařských byli výrazně liknavější.⁷³⁾ Vojáci navíc nejednou sáhli i k dalšímu osvědčenému prostředku, jak od města dosáhnout požadovaných peněz či viktualií – unášeli nebo jako rukojmí brali jeho obyvatele, přirozeně přední městské představitele a se zvláštní oblibou pak duchovní. V Krupce a v Duchcově se Sasové během svého vpádu do Čech zmocnili jak tamního faráře a děkana, tak dalších dvou kněží, které odveklí a uvěznilí, a od příslušných měst pak za jejich propuštění požadovali tři sta dukátů. V tomto případě se ovšem přepočítali, minimálně Krupští vyplacení svého duchovního odmítli.⁷⁴⁾ Švédský generál Königsmarck, když se v Klatovech nedočkal výpalného v požadované výši, odvedl s sebou několik měšťanů jako záruku toho, že se svých peněz nakonec dočká.⁷⁵⁾

Existovaly ovšem i početné případy hrozeb, kdy se zcela svévolně zachovaly rovněž oddíly, které měly domácí obyvatelstvo naopak teoreticky bránit. V Kašperských Horách takovou zkušenost učinili již za stavovského povstání s uherským kapitánem oddílu rejtarů, který „*nám abychom hned k němu osoby vyslali, i také, nechceme-li s manželkami a dítkami svými pomordováni i také z gruntu vypálení bejtí, s nimi se o to porovnali...*“. Radní k nim tedy vyslali ze svého středu několik osob, „*chtíce přezvědětí, co by to nového chtělo bejtí*“, načež se od vojáků dověděli, že od nich chtějí tři tisíce zlatých. Vyslanci se zděsili a omlouvali se, že tak velkou částku město nemůže dát dohromady, žádali o milost a oháněli se i nějakým královským patentem, nicméně vojáci na nic nebrali ohled. Vyslanců se zmocnili, svázali je a chtěli s nimi někam odjet. Pokud je chtěli radní osvobodit, měli kapitánovi a jeho mužům ihned dodat osm set zlatých. Učinili tak a vojáci jim měli slíbit, že už ani jim ani jejich poddaným neudělají žádnou škodu. Nicméně hned druhého dne jejich poddaným zabrali dobytek a pobrali řadu jiných věcí, s sebou také navíc odvedli mlynáře, jenž se měl na svobodu vykoupit za dalších osmdesát zlatých.⁷⁶⁾

Hrozby násilím nepraktikovali pouze důstojníci stojící v čele oddílů, stejně zdatně si na tomto poli vedli i vojáci-jednotlivci. Jejich hrozby hospodářům byly ve městech, kde našli kratší či delší nocleh, takřka na denním pořádku. Cílem bylo dosáhnout lepšího zaopatření, vybraných lahůdek, hlavně však většího množství alkoholu.⁷⁷⁾

⁷³⁾ J. KILIÁN, *Město ve válce, válka ve městě*, zvláště s. 183–186.

⁷⁴⁾ J. KILIÁN (ed.), *Paměti krupského měšťana Michela Stüelera (1629–1649)*, s. 159.

⁷⁵⁾ Vít ASCHENBRENNER, *Pokus o vydání některých pramenů k třicetileté válce na Klatovsku*, nepublikovaná práce SVOČ, Klatovy 1994 (uloženo v SOKa Klatovy), s. 29.

⁷⁶⁾ SOKa Klatovy, AM Kašperské Hory, spisy, inv. č. 5858, karton N55 – 17. července 1619 Kašperskohorští Jáchymovi Novohradskému z Kolovrat.

⁷⁷⁾ SOKa Mělník, AM Mělník, spisy – militare, fol. 1663: U mělnické měšťanky Nedvědové zvládla hrstka vojáků vypít v krátké době celý sud bílého vína v hodnotě sedmdesáti zlatých. Podle

Vojáci za třicetileté války, zvláště pak v první fázi pobělohorské rekatolizace, posloužili mocenským strukturám také jako přesvědčivý exekutivní instrument. Nátlak na nekatolického hospodáře, který najednou musel zaopatřovat větší množství vojáků, byl značný, mnohým podlomil jak psychiku (což vedlo k útěkům i k sebevraždám), tak jejich náboženské odhodlání. Vždyť v případě konverze se mohli nevíтанých hostů zbavit. Císařský plukovník Huerta se posléze dokonce chlubil, že na katolickou víru obrátil více duší než sám Kristus se všemi apoštoly.⁷⁸⁾ Ve věnných městech českých královen si podobnou pověst vydobyl plukovník Breuner, jehož muži se zhruba ve stejné době jako Huertovi také ubytovali u nekatolických měšťanů, ve dvojnásobném, ba i trojnásobném počtu pak u zvláště „zatvrzelých kacířů“.⁷⁹⁾

Podobné role mohla sehrávat při dosahování vojenských cílů a uspokojování potřeb ve městech různá potupení a ponižení. Některá z nich však naopak budila odpor, otřásala psychikou civilistů a vzbuzovala nelibost i u nadřízených. To byl třeba případ násilí vůči ostatkům zemřelého klatovského primase Daniela Korálka z Těšína, jehož rakev císařští vojáci vypáčili a mrtvolu okradli, mj. o masivní zlatý řetěz. Po zásahu nadřízeného o lup sice přišli a hrozil jim trest nejvyšší,⁸⁰⁾ ovšem Klatovští názorně už v roce 1624 viděli, že vojáci se nezastaví prakticky před ničím a že jim není nic svaté, ani boží chrám s pohřebištěm. Ponižování a ve své důstojnosti potupování pak byli opět coby představitelé místních elit zvláště měšťti hodnostáři a duchovní. Vojáci si na nich své mnohdy sociálně podmíněné choutky vybíjeli zcela záměrně. Někdejší selští synkové a příslušníci nižších městských vrstev kryti vojenskou službou získávali za války mocenskou převahu nad lidmi z vrstev společensky vyšších. Nikoli pouze kvůli krádeži šatstva je obnažovali, přivazovali je za své koně a nechali za sebou běhat jako psy, vymýšleli pro ně různá dehonestující divadla. Starého rokycanského děkana posadili švédští vojáci na koně, posadili mu mitru na hlavu a se smíchem takto vodili po městě.⁸¹⁾ Patřily-li čest a pověst k předním raně novověkým kapitálům,⁸²⁾ byly útoky na ně pochopitelně od vojáků cílené a postíženým nepůsobili o mnoho menší utrpení než agrese fyzická.

jejich slov žádali vojáci víno ve dne v noci, a když jim nebylo hned dodáno, vyhrožovali rozbitím kamen, vytloučením oken a rozsekáním stolů.

⁷⁸⁾ B. ROEDL, *Huertova mise v Lounech*, s. 116.

⁷⁹⁾ J. KILIÁN, *Město ve válce, válka ve městě*, s. 150–151.

⁸⁰⁾ L. SÝKOROVÁ a kol., *Klatovy*, s. 205.

⁸¹⁾ H. HRACHOVÁ a kol., *Rokycany*, s. 83.

⁸²⁾ Např. Jana SCHWALLEROVÁ, „Život a dobrá čest jedním krokem kráčeji“. *Čest a každodennost ve Veselí nad Lužnicí v 17. a 18. století*, Kuděj 8, 2006, s. 26–45.

Plenění, zhárství, loupeže a poškozování majetku

Přečiny uvedené v názvu oddílu, v době míru kriminalizované, náležejí k patrně nejrozsaáhlejším a současně nejlépe v pramenech zdokumentovaným případům vojenského násilí vůči civilistům. Stejně běžná byla i krádež, při té však nebylo užito násilí, ale využíváno nepozornosti, neopatrnosti nebo příhodné situace, např. při ubytování vojáků v městském domě.⁸³⁾ Jeden z pohledů měšťana na vojáka za třicetileté války tak velmi výstižně charakterizují i slova mělnického Jirího Senického: „nežlí soldáti jsou tuplovaný šelmy, přece k čemu mohli přijít, vzali“⁸⁴⁾ a volyňského Albrechta Chválenského, jenž se o jednom oddílu císařských dragounů vyjádřil: „slyším o nich, že jsou pořádní bravkové“.⁸⁵⁾

Doslova symbolem třicetileté války se stala vypleněná a vyrabovaná města, vyhlídka na kořist v nich pak byla motivací nejednoho z mužů, který se nechal naverbovat k armádě. Podle platného válečného práva náležel i prostému vojákovi (tím spíš, že žold často několik měsíců ani neviděl) zcela legitimní podíl na kořisti, většinou v podobě nejrůznějších movitostí.⁸⁶⁾ Z lupu nejvíce profitovali velitelé, vyhrazující si hlavní poklady v opanovaném městě,⁸⁷⁾ což v praxi vypadal tak, že k vyhlédnutým nemovitostem nechali postavit spolehlivou stráž. Té se mohlo dostat ale i některým dalším domům, které měly být z nejrůznějších důvodů ušetřeny (důležité osobnosti, kolaboranti aj.).⁸⁸⁾ Velitelé také rozhodovali o jednotlivých podílech. Už v dobové legislativě se především s ohledem na „plundrování“ (*Plünde-*

⁸³⁾ Vojáci kradli prakticky cokoli, nezralým ovocem na stromech počínaje a nadměrnými věcmi i živým dobyt看em konče. Např. krupskému Michelu Stüelerovi ukradl voják v domě ze stolu rukavice (J. KILIÁN (ed.), *Paměti krupského měšťana Michela Stüelera /1629-1649/*, s. 471), v polickém domě náchodského písaře Lukáše Šadimského odtloukla vojenská pacholata tři zámky s cílem je prodat (SOKA Náchod, AM Náchod, spisy, inv. č. 1568, bez sign., kart. 35 – Lukáš Šadimský ze Šadimi, soukromé písemnosti) a v plzeňském domě Jana Karla Višňovského dva císařští vojáci „způsobem zlodějským“ ukradli zhruba 40 liber vlny (AM Plzeň, RMR I 1, inv. č. IX f 14/83 – 22. června 1646 Jan Karel Višňovský městské radě).

⁸⁴⁾ SOKA Mělník, AM Mělník, spisy – militare, fol. 4545 – Jirí Senický Jakobovi Žamberskému (datum není zřejmé).

⁸⁵⁾ SOKA Klatovy, AM Kašperské Hory, spisy, inv. č. 6083, karton N56 – 25. dubna 1639 Albrecht Chválenský Kašperskohorským.

⁸⁶⁾ Srov. J. PETERS (ed.), *Peter Hagendorf – Tagebuch eines Söldners aus dem Dreißigjährigen Krieg*.

⁸⁷⁾ Proslulý byl lup Gallase a Aldringena v Mantově – k tomu mj. Robert REBITSCH, *Matyáš Gallas (1588-1647). Císařský generál a Valdštejnův „dědic“*, Praha 2013, s. 46-47.

⁸⁸⁾ Srovnej Jan KILIÁN, *Kauza mělnických zrádců v době švédského vpádu v roce 1639*, Confluens – Sborník historických a vlastivědných prací z Mělnicka 6, 2007, s. 123-134. Ušetření domu mělnického měšťana Purkyněho Švédů bylo bráno jako hlavní důkaz jeho údajné kolaborace s nepřítelem.

run) ve městech rozlišovalo mezi trestným násilím (*violentia*) a násilím tolerovaným, ba někdy přímo z vyšších míst příkazovaným (*potestas*).⁸⁹⁾

Každé město, které se rozhodlo útočnickovi bránit, muselo počítat s variantou, že mu v případě neúspěchu bude dáno v plen. Toto plenění pak trvalo různě dlouhou dobu, již stanovovali velitelé obléhajících oddílů, někdy šlo o pár hodin,⁹⁰⁾ jindy o celé dny. Součástí plenění se stávalo i již zmíněné vraždění a znásilňování, hlavním cílem však zůstala kořist. Lákavé proto byly hlavně honosné měšťanské domy, radnice a pochopitelně i kostely, do nichž si své cennosti měšťané nejednou ukrývali ve falešném domnění, že tam budou v bezpečí. V Horažďovicích toho plenící vojáci v kostele uzmuli údajně za mnoho set zlatých, včetně ukrytého měšťanského majetku. Vzali i osm ornátů, dva velké pozlacené stříbrné kalichy, stříbrnou pozlacenou monstranci či pozlacenou stříbrnou škatulku na hostie.⁹¹⁾

Stejně se dělo v Rokycanech, kde se Švédům mučením místních podařilo vyzvěděť, kde jsou v kostele pod podlahou ukryty jejich cennosti.⁹²⁾ Do rabování v dobyté lokalitě se zapojovali rovněž příslušníci trénu, družky vojáků a vojenská „pacholata“, pidící se v jakémsi druhém sledu po předmětech využitelných v jejich polní domácnosti nebo zpeněžitelných na jiném místě. K žádanému zboží patřily i rozměrné pivovarské pánve nebo koželužské kádě. Doloženy jsou rovněž případy, kdy město nevyplenil nepřítel, ale vlastní nebo spojenecké vojsko: Děšivou švédskou zkušeností před půldruhým rokem vystrašené Rokycany odmítly počátkem roku 1641 otevřít své brány dvěma plukům před nepřítelem prchajících císařských kyrysníků. Podráždění vojáci pak jednu z bran „vysekali“ násilím, do města vnikli a nebrali si v něm žádné servítky.⁹³⁾

Po plenění, případně ještě během něho, bylo nejedno město vojáky záměrně zapáleno, jen u měst českých šlo o desítky známých případů. V raně novověké urbánní komunitě přítom požár představoval zcela fatální katastrofu, neštěstí, které bylo obtížné s úspěchem zvládnout i v dobách mírových, natož za války, kdy obyvatelům vojáci v hašení ještě nejednou úmyslně bránili.⁹⁴⁾ Utrpení Rokycanských

⁸⁹⁾ K tomu Ralf PRÖVE, *Violentia und Potestas. Perzeptionsprobleme von Gewalt in Söldnertagebüchern des 17. Jahrhunderts*, in: Markus Neumann – Dirk Niefanger (edd.), *Ein Schauplatz herber Angst. Wahrnehmung und Darstellung von Gewalt im 17. Jahrhundert*, Göttingen 1997, s. 4–42.

⁹⁰⁾ V Klatovech roku 1641 měli Švédové město plenit po čtyři hodiny. Lenka SÝKOROVÁ, *Tricetiletá válka v Horažďovicích – Od požáru k plenění*, in: Marie Wasková (ed.), *Sborník k počtĕ Evy a Karla Waskových, západočeských archivářů*, Plzeň 2011, s. 120.

⁹¹⁾ SOKA Klatovy, AM Horažďovice, spisy, inv. č. 333, karton N3 – popis dobytí Horažďovic 22. června 1619 z pera měšťana Daniela Azaše.

⁹²⁾ H. HRACHOVÁ a kol., *Rokycany*, s. 83.

⁹³⁾ Václav LÍVA (ed.), *Prameny k dějinám tricetileté války VI. 1640–1642*, Praha 1955, s. 148 – 1. února 1641 zbrožský hejtman Kolenec české komoře.

⁹⁴⁾ Viz např. případ požáru v Mělnice roku 1621. Jan KILIÁN, *Město ve válce, válka ve městĕ*, s. 146. Důvod, proč císařští nechtĕli Mělnickým umožnit likvidaci ohně, přítom není zřejmý.

po zapálení města Švédy bylo zmíněno již výše, stejně však dopadly už roku 1619 Horažďovice po útoku císařských, kteří založili požár na předměstí a v Zářechí. Oheň zesílil natolik, že se dostal snadno i do města, jelikož už dlouho panovalo sucho, déšť prý nespadol po několik týdnů a slunce páliło tak, že samo zapalovalo. Za hodinu už mělo být vše v jednom ohni, věže, hodiny na věži, zvony, část kostela, obě brány, branka, most, obecní mlýn, pivovar, sladovna, dva špitály, radnice se všemi věcmi, které v ní byly schovány, jako knihami a spisy, zbraněmi i náčiním na hašení. Požár nakonec dosáhl takových rozměrů, že z města vyhnal i útočníky.⁹⁵⁾ K zapálení části města, především jeho předměstí, se ovšem uchylovali rovněž důstojníci, kteří je měli bránit – a to právě za účelem lepší obrany, aby se v objektech na předpolí neuchytil nepřítel. Vystěhování příslušného obyvatelstva z postižených nemovitostí muselo být i zde často násilné. Navíc se mohlo provedení takového úkolu stát zcela kontraproduktivním, jak se o tom v Budyšině přesvědčil velící císařský důstojník poté, co se oheň z předměstí dostal i za hradby, zahubil mnoho obránců i obyvatel a v důsledku vedl ke kapitulaci města do rukou nepřitele.⁹⁶⁾

Loupež, tedy zmocnění se cizí věci násilím nebo pod pohrůžkou násilím, se na rozdíl od krádeže vztahuje a vztahovala jak na přečin majetkový, tak proti lidským právům a důstojnosti. Vojáci přitom ve sledovaném období loupili v takovém množství, že rozsah této vojenské činnosti snad ani není kvantifikovatelný. Navíc nelze zapominat na tzv. marodéry, tedy loupící dezertéry (zvláště na komunikačních tepnách, někdy individuálně, více však ve skupinách), z nichž se rekrutovaly celé loupežnické oddíly, včetně proslulých Petrovských, ohrožujících koncem třicetileté války i regulérní vojenské akce císařské armády.⁹⁷⁾ Na cestách bylo kvůli vojákům tak nebezpečno, že měšťanští kupci často raději rezignovali na svou živnost a spolehli se na bezpečí hradeb svého města.⁹⁸⁾ I krupský Michel Stüeler se, a to jen na jedné zpáteční cestě z Prahy, potkal hned se dvěma takovými skupinami. Ale měl i se svým doprovodem štěstí, na rozdíl od čtyř pražských židů, kteří podle něj byli obráni zhruba o padesát zlatých.⁹⁹⁾ „Vojenskou sběří“, jak se sám vyjádřil, byl při svém návratu z Plzně do Všerub okraden na jaře 1635 také tamní měšťan Jan Stayndl.¹⁰⁰⁾

⁹⁵⁾ SOKa Klatovy, AM Horažďovice, spisy, inv. č. 333, karton N3 – popis dobytí Horažďovic 22. června 1619 z pera měšťana Daniela Azaše.

⁹⁶⁾ Johann ZEIDLER, *Tabeera Budissinae. Budissinische Brandstelle. Das ist: Was vor, in und nach der erbärmlichen ruin und einäscherung der Alten Volckreichen und Nahrhaffigen Hauptstadt Budissin vorgangen*, Dresden 1647.

⁹⁷⁾ SOA Praha, RA Valdštejnů, inv. č. 1654, sign. A/II-141 – 10. listopadu 1648 Martin Maxmilián z Golče neuvedenému hraběcímu adresátovi.

⁹⁸⁾ Kvůli strachu z nebezpečí na cestách se tak nejelo v říjnu 1631 z Plzně do Loun. AM Plzně, RMR I 1, inv. č. IX f 10/5.

⁹⁹⁾ J. KILIÁN (ed.), *Paměti krupského měšťana Michela Stüelera (1629–1649)*, s. 139.

¹⁰⁰⁾ AM Plzně, RMR I 1, inv. č. IX f 10/93 – 24. dubna 1635 Jan Stayndl Plzeňským.

Strach přitom šel v podstatě ze všech vojáků, s nimiž se civilisté na cestách setkali. Jan Hlavsa ze západočeského městečka Mutěná v roce 1628 informoval Plzeňské o výskytu „abdaňkovaných“ vojáků, kteří měli na různých místech v kraji činit pocestným velkou škodu.¹⁰¹⁾ Výprava Mělnických v čele s královským rychtářem a primasem se musela dokonce opevnit v jednom z obecních dvorů před císařským kaprálem a jeho vojáky, kteří pak na jejich opuštěném voze alespoň sebrali láhve a cestou ještě oloupili úředníka sousedního panství o klobouk a o pistoli.¹⁰²⁾

K nejčastěji vojáky loupěnému zboží patřili bezesporu koně. Nářky na tento nešvar, žádosti o navrácení uloupených zvířat, ba celé kauzy nacházíme napříč spektrem pramenů urbánní proveniencce. Pokud vojáci koně přímo nekradli ve stájích, připravovali o ně majitele loupežným způsobem na cestách a poté je zpeněžovali na trzích v bližších i vzdálenějších městech.¹⁰³⁾ Pozoruhodné přitom je, jak často se původní majitelé dokázali tohoto svého majetku dopátrat. Podobné to bylo i v případě volů a krav. Vojáci ovšem loupili prakticky cokoli, jak už jsme mohli vidět. K překupníkům jimi uloupeného zboží patřili často židé, ovšem této činnosti se nebránili ani zdánlivě počestní a bezúhonní měšťané. Zatímco však vojáci byli v tomto směru opět prakticky beztrestní, mohla na civilisty dopadnout trestající ruka zákona. Náchodská měšťanka Voršila Bajerová byla za překup potrestána nejen vězením, ale i podmíněným trestem smrti, pokud by se ještě v budoucnu podobného přečinění vědomě dopustila,¹⁰⁴⁾ stejně dopadl v Kašperských Horách krejčí Adam Švehla.¹⁰⁵⁾ Jinde byly však úřady mnohem benevolentnější a jsou známy i případy, kdy měšťan překupováním ukradeného/uloupeného zboží nemálo zbohatl.¹⁰⁶⁾

¹⁰¹⁾ AM Plzně, RMR I 1, inv. č. IX f 8/82 – Jan Hlavsa 5. října 1628 Plzeňským.

¹⁰²⁾ SOKA Mělník, AM Mělník, kniha 138, fol. 201–202 – Mělničti 21. dubna 1622 plukovníkovi Janu Slachovi z Hřivic.

¹⁰³⁾ Srovnej AM Plzně, RMR I 1, inv. č. IX f 13/23 (záležitost navrácení klisny jednomu sousedovi, která byla ukradena vojáky, od nichž ji koupil další kupec, rok 1640); inv. č. IX f 6/11 (úředník zelenohorského panství žádal v srpnu 1619 plzeňskou městskou radu o přímluvu u Mansfelda, aby jedné vdově mohly být navráceny její dvě „herky“); inv. č. IX f 7/31 (27. července 1624 žádal chotěšovský probošt Plzeňské o navrácení klisny chotěšovskému poddanému, která mu byla ukradena vojáky a poznána u plzeňského měšťana) či inv. č. IX f 13/2 (20. prosince 1629 ze Stodu hejtman Zieglmeyer plzeňské radě, že mu byl před Plzní odňat kůň).

¹⁰⁴⁾ Markéta ČESÁKOVÁ, *Rychtářské manuály města Náchoda. Prameny k dějinám náchodské městské správy I. poloviny 17. století*, Praha 2013, s. 56.

¹⁰⁵⁾ SOKA Klatovy, AM Kašperské Hory, spisy, inv. č. 5917, karton N55.

¹⁰⁶⁾ Michel Stüeler z Krupky tak poukazoval na původ bohatství svého příbuzného, mědikovce Gorgeho Janicha. J. KILIÁN (ed.), *Paměti krupského měšťana Michela Stüelera (1629–1649)*, s. 433.

Co se nedalo ukrást nebo uloupit, dalo se zajisté alespoň rozbit nebo jinak znehodnotit. Úmyslné poškozování majetku vojáky se třicetiletým válečným konfliktem rovněž táhne jako červená nit. Prim znovu sehrávali vojáci nepřátelští. Zatímco všechny cennosti Švédové při svém přepadení Kašperských Hor pobrali, na ne-transportovatelném inventáři se vybili. Svědkové „*očité spatřili a shlédli, kterak všecky almary, truhle, dveře, pěkným a slušným dílem mistrovským udělané, hanebně rozsekané a roztrískané, listy pak a platné jejich věci zrozvazené a po světnici různě semotam rozmetané jsou. Podobně v sklepu naproti též světnici radní mnoho truhel velkých i malých, též soudky a spížky posekáno, poroubáno.*“¹⁰⁷⁾ V případě tohoto násilí vůči majetku se mohlo jednat stejně tak o důsledky konzumace alkoholu, jako frustrace z nenaplněné výše kořisti i jisté škodolibosti vojáků, zanechávajících ve městě postiženému obyvatelstvu jen oči pro pláč. Vedle nábytku a kamen s oblibou rozbíjeli okna a dveře,¹⁰⁸⁾ nehodící se nádoby, v měšťanských sklepech pivní a vinné sudy, poté, co je vyprázdnil, na radnici znehodnocovali městské knihy a písemnosti. Po vojenských návštěvách se tak z kdysi blahobytných měšťanských příbytků na mnoha místech stávaly žalostné holobyty.

* * *

Shrneme-li dosud uvedené, budeme moci vojenskou agresí namířenou proti civilistům kategorizovat na vraždění a zabíjení, újmy na zdraví a fyzické inzultace, znásilňování, psychický nátlak ve formě hrozby násilím, ponižování a násilné útoky proti civilnímu majetku v podobě plenění, zhářství, loupeží a devastace nemovitostí i movitostí. Uvedené násilné jevy, při nichž je nutno rozlišovat mezi agresory nepřátelskými a „domácími“, se pochopitelně mohly kombinovat, resp. se velmi často kombinovaly. Cílem, pro nějž se vojenské násilí, nešťití se ani brutálního mučení, stalo účinným prostředkem, byl v první řadě majetkový zisk, profit. Stejně tak však mohlo posloužit k prosazení politických a konfesních záměrů, k urychlení fiskálních požadavků, stejně jako k dehonestování protivníků. Prakticky u všech vyjmenovaných kategorií lze odlišit násilí skupinové (masové) a individuální. K násilí vedoucí konflikt mezi vojáky a měšťským obyvatelstvem byl ve výbušném prostředí třicetileté války a sociální nejistoty potenciálně a latentně skryt v podstatě permanentně. Zvlášť když voják vstupoval do intimních sfér měšťanské domácnosti, vyznávající jiné životní hodnoty než on. Ke spouštěcím mechanismům patřil primárně alkohol, ať už jeho přemíra nebo naopak nedostatek, a podobně i pře-

¹⁰⁷⁾ SOkA Klatovy, AM Kašperské Hory, spisy, inv. č. A5, karton N1 – 9. května 1641 Heřman Cil ze Svojsíc a Beneš Fremut ze Stropčic vysvědcují stav města.

¹⁰⁸⁾ Např. tamtéž, inv. č. 5883, karton N55 – Kašperskohorští 15. srpna 1620 rytmistrovi Ferdinandovi Lažanskému z Bukové: „...jakej neřád zde od některých soldátův se počíná, an sousedy z domu vyhánějí, je tlukou, ano pokoje vokna, truhel a almar vytloukají, ...“.

svědčení o nedostatku dalšího zaopatření, na něž měl mít voják nárok. Důležitou roli sehrávala anonymita davu a relativní beztrestnost vojáků, ale také jazykové bariéry mezi žoldněři a civilisty, vedoucí k početným nedorozuměním. Nezanedbatelná nicméně není ani potřeba vybití agrese, frustrace a erotických tužeb.

Jan Kilián

**MILITARY VIOLENCE IN TOWNS DURING
THE THIRTY YEARS' WAR
With Special Consideration of the Plzeň Region**

SUMMARY

Despite a growing interest of the Czech historiography in the Thirty Years' War over the last decades (usually concerning the general events and biographies on leading figures), reflection of the soldiers' atrocities committed on the civilian population is not an adequately mapped topic. The desired issues include perception of this phenomenon by both of the parties and its differentiation as well as categorization of the violent acts and their actual analysis. Although this essay's ambition is not complete explanation of the issue, it at least summarizes the partial finding and suggests directions for further research. The Lands of the Bohemian Crown, stricken by the war conflicts from its earliest stages to the very end, represent an ideal space.

The author's analysis based on sources coming from several towns in the Plzeň region, the Ore Mountains and the Central Bohemian region, has resulted in a draft for categorization of the war atrocities, which will certainly have to be verified, clarified or corrected in the future. It involves physical aggression in the form of murders and killing, injuries and physical attacks, rape, psychical pressure by threatening with violence, degradation and violent attacks against the civilian property in the form of pillaging, arson, looting and devastation of the real as well as movable property. For understandable reasons, non-violent thefts, which would also deserve a separate focus because of their quantity and quality with the Thirty Years' War soldiers, are not included here. The mentioned violent acts can be distinguished by the enemy and "domestic" aggressors, which could combine and indeed frequently did so. The goal of the military aggression, which did not refrain from brutal torture (on the contrary, developing new methods during the Thirty Years' War, such as knotted strings tightened about the heads), was in particular an effective means of gaining property. At the same time, it could be used for enforcement of political and confessional intentions, speeding of fiscal demands or dishonouring the opponents, where we can include raping of women, however much it was a consequence of the soldiers' satisfaction of their sexual needs. In all of the mentioned categories, we can distinguish between group (mass) and individual violence.

The conflict leading to violence between both social components of the first half of the 17th century, i.e. the soldiers and the town citizens, was potentially and latently hidden permanently in the explosive milieu of the war and social insecurity. Especially when the soldier (possibly even with his family or with his accomplices) entered intimate spheres of the burgher's household that professed different life values than himself. The start-up mechanisms primarily involved alcohol, either its excess or conversely shortage, together with the conviction of a lack of the further sustenance to which each soldier was to be entitled; the mob's anonymity and the relative immunity of the soldiers, but also the language barriers between the soldiers and the civilian population leading to frequent misunderstandings also played an important role. The other significant aspects concerned the need to vent an aggression, frustration (with a previous failure, unpaid soldier's pay, long marches in bad weather, etc.) or erotic desires. Enmity of the social classes from which the soldiers were recruited against the townspeople deserves a detailed analysis, which, however, would be very complicated because of the lack of adequate materials (for example, the German soldier P. Hagendorf's diaries express direct hatred against the farmers).

Translated by Miroslav Košek

Martin B a k e š

**MIMOŘÁDNÁ DIPLOMATICKÁ MISE
ADOLFA VRATISLAVA ZE ŠTERNBERKA
Švédské království v polovině 70. let
17. století očima císařského vyslance¹⁾**

ABSTRACT

Special Diplomatic Mission of Adolf Vratislav of Sternberg. The Kingdom of Sweden in the mid-1670s, seen by the Emperor's Ambassador

The presented article is primarily focused on the important Baroque aristocrat Count Adolf Vratislav of Sternberg and his diplomatic mission to the Swedish court of King Charles XI in 1673–1674. Sweden, as a Scandinavian great power, played an important role in the power arrangement of Europe at that time. In 1675, Louis XIV started a war, thus escalating a diplomatic pressure against the Stockholm government from the French side as well as from the Habsburg Monarchy. The emperor's ambassador Adolf Vratislav of Sternberg represented a key person in this respect.

Keywords: history of diplomacy, European history 1660–1680, Sweden, Adolf Vratislav of Sternberg, Charles XI, diplomatic mission

Úvodem

Druhá polovina 17. století byla klíčovým obdobím pro utváření mezinárodních vztahů v moderním slova smyslu. Jejich nedílnou součástí samozřejmě zůstává i diplomacie a její studium. Podle Karen Mingstové můžeme diplomacii chápat

¹⁾ Tento text vznikl v rámci řešení grantového projektu GA ČR Nr. 13-12939S: Česká a moravská šlechta v habsburských diplomatických službách (1640–1740).

jako konkrétní způsob uplatnění státní moci, který je vedle prostředků ekonomických a vojenských nejefektivnější.²⁾ Diplomacie proto měla nezpochybnitelný vliv na utváření moderních států a tuto skutečnost si brzy uvědomila i historiografie. V zahraničí byly první počiny na téma raně novověké diplomacie napsány již před mnoha lety.³⁾ V českém prostředí se tento výzkum začal výrazněji etablovat v nedávné době a v současnosti se již badatel může opřít o několik významnějších prací.⁴⁾

²⁾ Karen MINGST, *Essentials of International Relations*, New York – London 1999, s. 120–121.

³⁾ Z německy psané literatury musíme vyzdvihnout dosud nepřekonanou práci Klause MÜLLERA, *Das kaiserliche Gesandtschaftswesen im Jahrhundert nach dem Westfälischen Frieden (1648–1740)*, Bonn 1976. Základní příručka, která sumarizuje diplomatická zastoupení mezi konkrétními evropskými zeměmi v letech 1648–1715, představuje Ludwig BITTNER – Lothar GROSS, *Repertorium der diplomatischen Vertreter aller Länder seit dem Westfälischen Frieden (1648) I (1648–1715)*, Berlin 1936. Z nejnovější produkce můžeme jmenovat například práci kunsthistorika Friedricha POLLEROSSE, *Die Kunst der Diplomatie: Auf den Spuren des kaiserlichen Botschafters Leopold Josef Graf von Lamberg (1653–1706)*, Petersberg 2010. Z anglicky psané literatury patří mezi nejcitovanější díla vůbec práce Mathewa Smitha ANDERSONA, *The Rise of Modern Diplomacy 1450–1919*, London – New York 1993. Diplomatickou praxi v 17. století prozkoumal také William ROOSEN, *The Age of Louis XIV: The Rise of Modern Diplomacy*, Cambridge 1976. Pro mladší období je zásadní Jeremy BLACK, *British Diplomats and Diplomacy 1688–1800*, London 2001. Z francouzské historiografie se zabývá raně novověkou diplomacií Lucien Bély. Srov. Lucien BÉLY, *Espions et ambassadeurs au temps de Louis XIV*, Paris 1990, z novějších děl pak TÝŽ, *L'art de la paix en Europe. Naissance de la diplomatie moderne, XVIe – XVIIIe siècle*, Paris 2007.

⁴⁾ Naposledy se ve své práci systematicky zabýval diplomatickou službou několika členů rodu Valdštejnů Jiří HRBEK, *Barokní Valdštejnové v Čechách 1640–1740*, Praha 2013, s. 526–592. Obecně k této tematice přispěl také Petr MĀTA, *Svět české aristokracie (1500–1700)*, Praha 2004, s. 465–477. Souhrnný seznam cisařských diplomatů v konkrétních zemích poskytla Marie MŽYKOVÁ, *Šlechta ve službách diplomacie, 1. Španělsko, Anglie, Nizozemí; 2. Itálie, Turecko, Rusko, Švédsko; 3. Dánsko, Polsko, Německo, Francie, SMOM*; vše Praha 2001. O diplomatických aktivitách Františka z Ditrichštejna viz Tomáš PARMA, *František kardinál Dietrichstein a jeho vztahy k římské kurii. Prostředky a metody politické komunikace ve službách moravské církve*, Brno 2011, s. 90–107. V českém prostředí vzniklo i několik článků. Např. Jiří HRBEK, *Postavení diplomata v mezinárodním systému poloviny 17. století*, in: Jiří Hrbek – Petr Polehla – Jan Zdíchynec (edd.), *Od konfesijní konfrontace ke konfesijnímu míru, Ústí nad Orlicí 2008*, s. 222–234; Karel CHOBOT, *Šlechta z českých zemí v diplomacii Rakouského císařství (1620–1914)*, Genealogické a heraldické listy 24, 2004, č. 1, s. 12–38; Jiří KUBEŠ, *Volba a korunovace Karla VI. římským císařem v roce 1711*, Český časopis historický 111, 2013, č. 4, s. 805–841; Pavel MAREK, *Klientelní strategie španělských kráľů na pražském císařském dvoře konce 16. a počátku 17. století*, ČČH 105, 2007, č. 1, s. 40–88; Martin BAKEŠ, *Kryštof Václav z Nostic a jeho diplomatická cesta na území Polsko-litevské unie v roce 1693*, Východočeský sborník historický 24, 2013, s. 99–119. V neposlední řadě bylo v nedávné době napsáno několik diplomových a dizertačních prací na téma raně novověké diplomacie. Srov. např. Blanka ČECHOVÁ, *Polsko-habsburské vztahy v době Ferdinanda III. a Vladislava IV. Dynastická diplomacie a treboň-*

Tento článek se zabývá habsbursko-švédskými diplomatickými vztahy, což je tematika dosud neotevřená a pro středoevropskou historiografii téměř nepoznaná.⁵⁾ Další velikou neznámou pro většinu odborné veřejnosti představují švédské dějiny druhé poloviny 17. století. Švédské království bylo v letech 1611–1721 skutečným hegemonem ve Skandinávii a prvořadou mocností na kontinentu. I přes tuto skutečnost například stále nemáme, až na drobné výjimky kratšího rozsahu, syntetické zpracování raně novověkých dějin Švédska napsané v českém jazyce.⁶⁾ Badatel je tedy při studiu odkázán výhradně na zahraniční literaturu.⁷⁾

Článek bude primárně zaměřen na osobnost hraběte Adolfa Vratislava ze Šternberka a jeho diplomatickou misi ke dvoru Karla XI. Pozdější nejvyšší purkrabí a držitel Řádu zlatého rouna stál mnoho let v čele zemské vlády a diplomatické mise, které během života absolvoval, významně napomohly k jeho pozdější kariéře. Těto důležité barokní osobnosti však dosud nikdo nevěnoval zevrubnější pozornost, a to především z důvodu roztržitého a neuspořádaného rodinného archivu, jehož

ská zástavní držba, dizertační práce Masarykovy univerzity, Brno 2012; Marie HRUŠKOVÁ, *Každodenní život císařských vyslanců v Polsku v druhé polovině 17. století*, diplomová práce Jihočeské univerzity, České Budějovice 2012.

- ⁵⁾ Drobnou reflexi přináší pouze dvě práce o diplomatických aktivitách Švédského království u císařského dvora ve Vídni. Viz Fritz ARNHEIM, *Das Urtheil eines schwedischen Diplomaten über den Wiener Hof im Jahre 1756. Aus dem schwedischen Reichsarchiv in Stockholm*, Mitteilungen des österreichischen Instituts für Geschichtsforschung (dále MIÖG) 10, 1889, s. 287–294; Oswald REDLICH, *Das Tagebuch Esaias Pufendorfs, schwedischen Residenten am Kaiserhofe von 1671 bis 1674*, MIÖG 37, 1917, s. 541–597.
- ⁶⁾ Z česky psaných prací přináší souhrnné informace pouze Jiří Štěpán. Srov. Jiří ŠTĚPÁN, *Švédsko. Stručná historie států*, Praha 2010. Bohatší na informace není ani překlad *Dějin Skandinávie* z pera sovětského historika Aleksandra Sergejeviče Kana. Tato monografie se věnuje Švédsku v 17. století pouze na dvaceti stranách. Srov. Aleksandr Sergejevič KAN, *Dějiny skandinávských zemí*, Praha 1983, s. 91–108.
- ⁷⁾ Základní monografii, jež se věnuje Švédsku v druhé polovině 17. století, představuje Anthony F. UPTON, *Charles XI. and Swedish Absolutism*, Cambridge 1998. Dále by neměla být opomíjena přehledová monografie Paula Douglase Lockharta. Viz Paul Douglas LOCKHART, *Sweden in the Seventeenth Century*, New York 2004. Zásadní jsou práce Michaela Robertse. Viz Michael ROBERTS, *The Swedish Imperial Experience 1560–1718*, London–New York–Melbourne 1979; TÝŽ (ed.), *Sweden's Age of Greatness 1632–1718*, London 1973; TÝŽ, *Sweden as a Great Power 1611–1697. Government, Society, Foreign Policy*, London 1968. O jednotlivých válečných akcích, které proběhly z iniciativy Švédska v 16.–18. století, píše Robert I. FROST, *The Northern Wars. War, State and Society in Northeastern Europe, 1558–1721*, London 2000. Z německy psané literatury jsou nejzásadnější především práce Heika Drosteho. Viz Heiko DROSTE, *Im Dienst der Krone. Schwedische Diplomaten im 17. Jahrhundert*, Kiel 2002; Ivo ASMUS – Heiko DROSTE – Jens E. OLSEN (edd.), *Gemeinsame bekannte. Schweden und Deutschland in der Frühen Neuzeit*, Münster 2003.

podstatná část je v současnosti uložena v Archivu Národního muzea v Praze.⁸⁾ Hra-
bě ze Šternberka byl v podstatě prvním vysoce postaveným císařským diplomatem,
jenž strávil delší dobu na území Švédského království. To se projevilo na jeho ze-
vrubné přípravě před odjezdem a na svědomitosti a smyslu pro detail během celé
mise. Proto jsou jeho relace mimo jiné výborným zdrojem pro studium každodenn-
nosti raně novověkého diplomata i se všemi specifiky, která přinášelo netradiční
skandinávské prostředí. Obrovskou nevýhodou pro Šternberka bylo to, že v 70. le-
tech 17. století zatím neexistovaly klientské vazby mezi císařskými vyslanci a procí-
sařskými politiky švédského dvora. Ani mezinárodní situace dopředu nenahrávala
úspěchu celé diplomatické legace.

Nebylo náhodou, že byl v roce 1673 vyslán do Švédska bohatý a urozený zástup-
ce habsburské monarchie. V této době vygradoval diplomatický a ekonomický tlak
Ludvíka XIV., který chtěl Švédské království zapojit do probíhající války mezi Fran-
cií a Nizozemím, a otevřít tak na severovýchodě Svaté říše římské druhou frontu,
což císař nehodlal připustit. Ludvík neváhal investovat nemalý peněžní kapitál na
podporu svých zájmů. Šternberkův hlavní soupeř na diplomatickém poli Isaac de
Pas markýz de Feuquières doslova oplýval penězi a neváhal si svými úplatky či
dárky naklonit kdekoho. Šternberk ve spojení se španělským a nizozemským vy-
slancem tvořili jakysi protipól Feuquièresových snah jak v rovině finanční, tak re-
prezentační.

V několika detailech byly unikátní i ceremoniální praktiky, které se ve svém po-
jetí lišily od zbytku katolické Evropy. Šternberk se musel dopředu připravit na ně-
která specifika švédského ceremoniálu. Nespornou výhodou pro vyslance ve Švéd-
sku také byla skutečnost, že se zde nekladl takový důraz na patřičnou okázalost
jako u některých jiných evropských dvorů, což výrazně ušetřilo peníze vynaložené
nejčastěji z vlastní kapsy.

Článek by měl v souhrnu také ukázat, nakolik byl švédský dvůr schopný poskyt-
nout kvalitní zázemí předním evropským diplomatům a na jaké úrovni probíhalo
vyjednávání mezi domácími a zahraničními politiky. Tvrdí se, že Švédsko bylo
ve druhé polovině 17. století evropskou velmocí opírající svou sílu v první řadě
o kvalitně vycvičené vojsko. Nakolik se tato tvrzení blíží pravdě, si ukážeme na
následujících stranách z perspektivy císařského vyslance Adolfa Vratislava ze Štern-
berka.

⁸⁾ Archiv Národního muzea v Praze, Rodinný archiv Šternberk-Manderscheid. Na tomto místě
bych rád poděkoval Mgr. Miroslavě Jouzové Ph.D., která mi poskytla cenné informace pro zá-
kladní orientaci v neinventarizovaném fondu. Srov. Miroslava JOUZOVÁ - Ladislav JOUZA,
*Adolf Vratislav ze Šternberka jako stavebník pražského paláce na Malé Straně a barokního areálu
v Zásmukách*, in: Olga Fejtová - Václav Ledvinka - Jiří Pešek (edd.), *Život pražských paláců.
Šlechtické paláce jako součást městského organismu od středověku na práh moderní doby*,
Praha 2009, s. 193–217.

Švédsko v letech 1648–1679. Upevňování velmocenského postavení?

Na konci třicetileté války se stalo Švédsko jednou z nejvýznamnějších mocností tehdejší Evropy. Síla království se opírala především o výsledky jednání, jež byly zpečetěny vestfálským mírem. Signatáři smlouvy garantovali Švédsku zisk sekularizovaného brémského a verdenského biskupství, do kterého ovšem nebylo zahrnuto suverénní říšské město Brémy. Dalším významným ziskem se stalo Západní Pomoransko se svým nejdůležitějším a obchodně nejrozvinutějším přístavním městem Štětínem, jenž díky své strategické poloze v ústí řeky Odry vždy náležel k důležité obchodní spojnici mezi Ruskem, polsko-litevskou unií a celým Baltem. Velice důležitý zisk také představovalo město Wismar se svým strategicky položeným přístavem. Švédsko si navíc udrželo svou pověst námořní velmoci na severu Evropy, kterou opíralo především o silné loďstvo. Vedle největšího ostrova Gotlandu přinesl vestfálský mír i zisk několika dalších významných ostrovů, jako byly Rujana, Usedom a Wolin.⁹⁾

Konečný mír velké války připravil Švédsku řadu konfliktů na několika frontách, které měly v budoucnu vygradovat v otevřené boje. Problémy vycházely ze dvou příčin. Za prvé bylo Švédsko v následujícím období členem několika mocenských koalic a v rámci podmínek spojeneckých smluv se muselo řídit společnými zájmy. Za druhé tu byly rozpory, které vycházely z geografického rozdělení jednotlivých území.¹⁰⁾

Švédsko se proto nemohlo vyhnout velkým válkám, které se rozhořely v průběhu druhé poloviny 17. století na evropském kontinentu. V roce 1654 se královna Kristýna zřekla svého práva na trůn a odešla za pomoci španělského vyslance do Věčného města.¹¹⁾ Jako její nástupce byl vybrán bratranec Karel Gustav Falcko-Zweibrückenský, tělem i duší voják, který neváhal využít rozporů uvnitř polsko-litevské unie, jež v těchto letech zápolila s kozáky pod vedením Bohdana Chmelnického. Generální útok byl zahájen z baltských provincií a švédské armády za podpory Braniborska táhly polským územím bez výraznějšího odporu. Celé polské dobrodružství skončilo po dvou letech v roce 1657, kdy se Karel X. musel s neúspěchem stáhnout nazpět do švédských provincií, jakmile Dánsko vyhlásilo Švédsku válku. Dánský král Frederik III. se snažil zvrátit nepříznivé výsledky vestfálského míru, avšak hrubě přecenil potenciál své pokladny. Karel X. bleskově zaútočil na Dánsko z jihu a po několika měsících se již v Roskilde sjížděli delegáti obou stran k pode-

⁹⁾ Územní zisky a vzájemné vztahy všech sousedů Švédska definovala smlouva podepsaná v Münsteru. Vztah k novým panstvím v Říšskoněmecké říši, které Švédské království získalo, je shrnut v článcích 8 a 10. Viz *Acta Pacis Westphalicae. Deutsche Übersetzung des IPO von Konrad Müller*, Bern 1975, s. 27–33.

¹⁰⁾ Max BRAUBACH, *Diplomatie und geistiges Leben im 17. und 18. Jahrhundert*, Bonn 1969, s. 48–49.

¹¹⁾ Srov. Peter ENGLUND, *Nepřemožitelný. Historie první severní války*, Praha 2004, s. 117–120.

psání nejtvrďšího míru, jaký kdy Dánsko muselo ratifikovat. Avšak odhodlání Karla X. pustit se do dalších výbojů nebralo konce. Snažil se Dánské království definitivně rozložit a naplnit tak odvěký sen svých předků o nadvládě nad Baltským mořem. Otázka *dominium maris Baltici* byla katalyzátorem zahraniční politiky celé severní Evropy a Karel X. měl na konci padesátých let jedinečnou příležitost tuto vizi naplnit. Neúspěšné obléhání Kodaně v roce 1660 a hlavně územní ztráty v Livonsku donutily Švédy vzdát se myšlenek na hegemonii a hledat *modus vivendi* s Polskem a Dánskem. Jednání urychlila únorová tragédie, kdy Karel X. v Göteborgu zemřel na zápal plic. Především za podpory Francie dopadly výsledky obou mírů pro Švédsko nanejvýš příznivě. Polsko muselo na základě míru v Olivě opustit některá okupovaná švédská územní v Livonsku. Dánsko uzavřelo se Švédskem mír v Kodani. Až na několik menších územních změn se muselo smířit s výsledky, které přinesl již o dva roky dříve uzavřený mír v Roskilde.¹²⁾

Švédsko sice bylo na vrcholu své moci, avšak král byl mrtev a za mladého Karla XI. řídila stát vláda regentů. Státní pokladna se zmatla ve finančních potížích a její dluh překročil únosnou mez. Navíc se země dostávala stále více a více pod politický vliv Francie. Tyto zásadní problémy však nemohly zastínit velikost švédského impéria, které se po roce 1660 obohatilo na úkor soupeřů novými teritorii. Nejvýznamnější zisk, který stanovil kodaňský mír, představoval strategický pás území na jihu a jihovýchodě skandinávského poloostrova. Ke Švédsku byly připojeny provincie Skåne, Halland a Bohuslän. Tyto tři provincie byly kvůli dánskému obyvatelstvu vždy velice nestabilní a často zde propukaly různé drobnější nepokoje, které mohly v době války přerůst v otevřený konflikt. Kvůli svému strategickému významu byla nejméně stabilní provincie Skåne, kde dánská vláda záměrně podněcovala nepokoje prostřednictvím svých agentů a sympatizantů.¹³⁾ A nebylo divu. Vždyť přes zamrzlý průliv Øresund mohla švédská vojska oblehnout hlavní dánské město během několika dní. Dalším důležitým výsledkem kodaňského míru, který upravoval vzájemné vztahy v této oblasti v příštích několika letech, se stala nezávislost holštýnsko-gottorpského

¹²⁾ Švédsko se muselo vzdát trondheimské provincie v Norsku, čímž ztratilo strategický přístup k Atlantskému oceánu, a také ostrova Bornholmu. Srov. Thomas Kingston DERRY, *A History of Scandinavia: Norway, Sweden, Denmark, Finland and Iceland*, Minneapolis 1979, s. 132–136.

¹³⁾ Nejjižnější provincie Skåne byla nestabilní ještě mnoho let po definitivním připojení ke Švédskému království. Místní obyvatelé dánského původu často neváhali pozvednout zbraně proti švédským „uchvatitelům“. Srov. M. ROBERTS, *The Swedish Imperial Experience*, s. 83–123. O problémech v provincii Skåne se několikrát ve svých relacích zmiňuje i Antonín Jan z Nostic. Viz SOA Plzeň, pracoviště Klášter, RA Nosticů (Falknov), inv. č. 106, sign. KK6, kart. 21, Koncept relace Antonína Jana z Nostic z 15./25. 6. 1687 (Stockholm). Několikrát byl panovník donucen podniknout vizitační cestu do Skåne a osobně dohlédnout na řešení neustálých problémů. Tamtéž, Koncept relace Antonína Jana z Nostic z 2./12. 8. 1690 (Stockholm). Dílčí informace nalezneme také v *Theatrum Europaeum (1679–1687)*, Frankfurt am Main 1691, s. 861 a 1043.

vévody, jenž se vyvázal z lenních povinností vůči dánskému králi. Dánsko tak zůstalo obkličeno ze severu i z jihu nevyzpytatelnými soupeři.

Karel XI. byl čtyřletým chlapcem, když jeho otec zemřel. Ačkoliv úmrtí Karla X. přišlo v napjaté politické situaci velice nevhod, přece jenom tato událost nevyvolala v zemi takový chaos, jak by se mohlo zdát. Štěstím v neštěstí bylo, že Karel umíral několik dní sice v bolestech, ale s jasnou myslí. Stihl tedy sepsat testament, ve kterém definoval složení regentské vlády, jež měla řídit stát za jeho nezletilého syna. Karel X. se během panování snažil upevňovat svou moc na úkor stavů a jeho politický kurz rázně do budoucna směřoval k absolutní, neomezené vládě. Jistě ho na smrtelné posteli tížilo, že jeho předčasná smrt způsobí krach této politiky.

V podobném duchu se nesla jeho poslední vůle. V čele země měli stát nejbližší Karlovi příbuzní a blízcí důvěrníci. Jak umírající král chtěl, tak se také stalo. Nejdůležitější osobnost regentské vlády představovala královna-vdova Hedvika Eleonora, která získala při hlasování rady důležité dva hlasy. Druhým nejvyšším představitelem vlády byl neoblíbený a mocichtivý Karlův mladší bratr Adolf Jan, který podle práva neměl na švédský trůn nárok, což mu ovšem nebránilo vířit napjatou politickou atmosféru. Adolf Jan byl jmenován říšským maršálkem a z podstaty svého úřadu řídil chod armády. Říšským kancléřem a nejvýznamnější osobností poručnické vlády byl Karlův švagr Magnus Gabriel De la Gardie. Tento výtečný státník, který je v povědomí švédské i tuzemské historiografie zastiněn svým předchůdcem v úřadu kancléře, slavným Axelem Oxenstiernou, stál u kormidla švédské zahraniční politiky téměř dvacet let a svými profrancouzskými postoji zásadně ovlivnil směr své země v tomto období. Lukrativní úřad říšského správce pokladu byl svěřen nejprve Hermanu Flemingovi a o pár let později jej nahradil Gustav Bonde, jenž byl loajálnější vůči zájmům nejvyšší šlechty.¹⁴⁾

Abychom uzavřeli výčet pětice nejvyšších úředníků, kteří stáli v čele země a za vlády krále tvořili jeho nejbližší poradní orgán, musíme zmínit úřad říšského admirála. V roce 1660 byl tento post znovu potvrzen slavnému vojákovi a protřelému stratégovi z třicetileté války Karlu Gustavu Wrangelovi.¹⁵⁾ Wrangelova proslulost překonala jeho politické kvality. Politickému umění nikdy nerozuměl, a proto se o důležitá jednání příliš nezajímal. Svými kolegy byl často využíván jen jako figurka při hlasování.¹⁶⁾

Rok 1662 znamenal pro členy regentské vlády první významnější zatěžkávací zkoušku, když se zhoršily vzájemné vztahy s nejmocnějším zahraničním spojen-

¹⁴⁾ Kurt ÅGREN, *The Reduktion*, in: M. ROBERTS (ed.), *Sweden's Age of Greatness*, s. 237–264.

¹⁵⁾ Carl Gustav Wrangel byl říšským admirálem již od roku 1657. Jako jeden z členů regentské vlády byl v roce 1664 jmenován vrchním velitelem švédských vojsk. Srov. Arne LOSMAN, *Carl Gustaf Wrangel och Europa*, Uppsala 1980.

¹⁶⁾ Göran RYSTAD, *Magnus Gabriel De la Gardie*, in: M. Roberts (ed.), *Sweden's Age of Greatness*, s. 209.

cem Švédska, s Francií. Důvodem byly snahy dánské diplomacie navázat s Ludvíkem XIV. užší spojení. O pět let později nakonec francouzská pokladna přestala vyplácet Švédsku peněžní subsidie, které představovaly pro zemi významný příjem.¹⁷⁾ Pošramocené partnerství obou vlád vzdemulo u stockholmského dvora výraznější protifrancouzské nálady. Hlavní propagátor politiky Ludvíka XIV. ve Švédsku, první ministr Magnus De la Gardie, se stáhnul na své statky do ústraní a opozice mohla přednést nový program. Švédsko se mělo spojit s Anglií a Spojenými provinciemi v trojalianci, jejímž hlavním cílem bylo donutit Ludvíka XIV., aby vyklidil Španělské Nizozemí, které okupoval během devoluční války.¹⁸⁾

Na jaře roku 1668 podepsal se Švédskem smlouvu také císař Leopold I. Šlo o první významnější sblížení obou stran. Obě vlády si na delší dobu vyměnily své diplomaty. Císařský resident Hermann von Basserode strávil ve Stockholmu tři roky.¹⁹⁾ Jeho úloha zde však nebyla jednoduchá. Se svým majetkem a titulem rezi-

¹⁷⁾ Francie nebyla jediným státem, který podporoval Švédsko svými subsidiemi. Menší částky posílaly také Spojené provincie, Anglie, Španělsko a některé říšské státy. Za to obdržely dané země řadu výhod především ve sféře obchodu na Baltu. Nejvýznamnějším příspěvkem však i nadále zůstávala Francie, která si tímto programem připoutala švédské krále, a proto měla vždy silný vliv na švédskou zahraniční politiku. Subsidiemi se částečně kryl i chod armády. Obecně známá je podpora švédských vojsk Francií v době třicetileté války. V letech 1637–1648 se částky pravidelně pohybovaly v rozmezí 400 000 až 500 000 švédských stříbrných tolarů. Jakmile válčící strany uzavřely mír, přestala francouzská vláda Švédsku platit, což zemi na několik let odřízlo od důležitého finančního zdroje. Nemalá finanční pomoc opět přišla v období první severní války, kdy byly peníze použity na boj proti Polsku. S drobnými výjimkami nastalo další mezidobí, které přerušila smlouva z roku 1672. Ludvík XIV. se zavázal, že poskytne Švédsku výraznou finanční podporu, pokud království podpoří Francii ve válce proti Nizozemcům a jejich obchodní rozpínavosti v Baltském moři. V roce 1674 činily subsidie rekordních 729 000 švédských stříbrných tolarů a podle četných slibů francouzského vyslance se měl příjem dále navyšovat. Byla to opravdu obrovská částka pro takto malou zemi s tak nízkým hospodářským potenciálem, když uvážíme, že stejný kapitál vybrala koruna na daních ze všech svých provincií ročně. Je pochopitelné, že francouzské peníze měly na švédskou zahraniční politiku takový vliv, a že se vláda dostala kvůli nim pod silný diplomatický tlak. Srov. Sven-Erik ÅSTRÖM, *The Swedish Economy and Sweden's Role as a Great Power 1632–1697*, in: M. Roberts (ed.), *Sweden's Age of Greatness*, s. 94–95.

¹⁸⁾ Martin LIŠKA, *Švédská zahraniční politika v prvních letech vlády Karla XI.*, diplomová práce Univerzity Karlovy, Praha 2010, s. 45.

¹⁹⁾ Anders FRYXELL, *Handlingar rörande Sveriges historia ur utrikes arkiver samlade och utgifna. Tredje delen*, Stockholm 1839, s. 79–93. Tato publikace je zásadní pro studium habsbursko-švédských vztahů v 17. století. Formou edice je zde zachyceno velké množství archivního materiálu. Autor přináší excerpta či kompletní relace, které jednotliví diplomaté císařského dvora odeslali ze Stockholmu na vídeňský dvůr. Fryxell svého času nastudoval bohatý fond Suecica v Haus-, Hof- und Staatsarchivu ve Vídni. První kapitola je věnována Hermannu von Basserode, který na ambasádě ve Stockholmu strávil období let 1667–1670. Vše uzavírá Franz Ottokar von Starhemberg, jenž jako vyslanec ve Stockholmu působil neobvykle dlouhou dobu

denta nemohl v žádném případě konkurovat francouzskému vyslanci Simonu Arnauldovi de Pomponne, který pocházel ze zámožného aristokratického rodu a svým pompézním vystupováním a klientskými vazbami převyšoval Basserodeho v mnoha směrech.²⁰⁾ Císařský rezident si tak ve svých relacích opakovaně stěžoval, jak mu francouzské zlato znesnadňuje jeho práci.²¹⁾ S dary či úplatky musel raně novověký diplomat na některých místech počítat více a na některých méně, chtěl-li dosáhnout svých záměrů.²²⁾

Císařští diplomaté ve Švédsku v době vlády Karla XI. (1672–1697)²³⁾

Jméno	Období	Titul	Věk při nástupu do funkce
Adolf Vratislav ze Šternberka	říjen 1673 – duben 1674	vyslanec	46
Michal Václav z Althannu	červenec 1682 – říjen 1683	vyslanec	52
Jean Baptiste de Lancier	říjen 1683 – září 1684	sekretář	30
František Antonín Berka z Dubé	srpen 1684 - prosinec 1684	vyslanec	37
Antonín Jan z Nostic	prosinec 1685 – říjen 1690	vyslanec	26
Franz Ottokar von Starhemberg	listopad 1690 – říjen 1699	vyslanec	28

devíti let od listopadu 1690 do října 1699, kdy zde zemřel. Významně se autor věnuje také Adolfu Vratislavu ze Šternberka. Fryxell ve své edici převážně zachoval německý jazyk, ve kterém byly císařské relace napsány.

²⁰⁾ Oproti Simonu Arnauldovi de Pomponne pocházel Hermann von Basserode z měšťanského prostředí. Dostalo se mu vynikajícího vzdělání v oboru práva. Jako schopný jurista byl roku 1664 povýšen do šlechtického stavu. Viz ÖStA Wien, HHStA, Reichsadel, kart. 19, Basserode, Hermann, Juris utriusque Doctor, Adelsbeständigung eines rittermäßigen Adels, Palatinat (5. 4. 1664).

²¹⁾ Kromě Basseroda si ve svých relacích do Vídně stěžoval na francouzské finanční možnosti i hrabě Adolf Vratislav ze Šternberka. Srov. Peter LINDSTRÖM – Svante NORRHEM, *Flattering Alliances. Scandinavia, Diplomacy and the Austrian-French Balance of Power, 1648–1740*, Falun 2013, s. 94 a 231.

²²⁾ V této souvislosti je fenomén darů a úplatků v raně novověké diplomatické praxi podrobně zpracován pro Braniborsko-Prusko. Jeannette FALCKE, *Studien zum diplomatischen Geschenkwesen am brandenburgisch-preußischen Hof im 17. und 18. Jahrhundert*, Berlin 2006. Jednu kapitolu věnuje korupci mezi diplomaty a předními švédskými politiky H. DROSTE, *Im Dienst der Krone*, s. 206–212. S množstvím darů počítali také vyslanci, kteří putovali do carského Ruska. Srov. Kateřina HLOUŠKOVÁ, *Země za zrcadlem. Rusko-italské diplomatické a obchodní vztahy v druhé polovině 17. století*, Červený Kostelec 2010, s. 158–163; Judith MATZKE, *Gesandtschaftswesen und diplomatischer Dienst Sachsens 1694–1763*, dizertační práce Technische Universität, Dresden 2007, s. 42–43.

²³⁾ L. BITTNER – L. GROSS, *Repertorium der diplomatischen Vertreter*, s. 165.

Rok 1672 byl ve Švédsku bohatý na významné události. Sedmnáctiletý Karel XI. byl na probíhající sněmu (*riksdagu*), prohlášen plnoletým a podle práva se měl naplno chopit vladařských povinností. Ve skutečnosti zůstala stávající regentská vláda ve svém původním složení a i nadále fungovala jako hlavní poradní orgán mladého krále.²⁴⁾

O osudu Švédska se však začalo uvažovat především v zahraničí. Francie rozpoutala válku proti nizozemským generálním stavům a svou diplomatickou činností se snažila rozložit stávající alianci Anglie, Švédska, Spojených provincií a císaře. Anglický král Karel II. se brzy připojil na stranu Ludvíka, se kterým osobně sympatizoval do konce života. Švédsko bylo v této době prvořadou mocností a významným politickým hráčem, který mohl se svou armádou v říšských provinciích otevřít druhou frontu v blízkosti východních hranic Spojených provincií. Francouzská diplomacie v roce 1672 opět balancovala mezi dvěma skandinávskými králi. Zvolila při tom osvědčenou metodu subsidií. Podepsání smlouvy o finančních příspěvcích s Francouzským královstvím je i v současné švédské historiografii chápáno jako zásadní chyba tehdejší vlády, kvůli které zabředlo Švédské království do vleku francouzské politiky na více než deset let.²⁵⁾ Když komise složená ze členů *riksdagu* na konci války pohaněla jednotlivé členy regentské vlády k odpovědnosti za jejich činy, stalo se podepsání dohody o subsidiích jedním z hlavních argumentů následného svolání soudního tribunálu.²⁶⁾ Podle hlavních bodů smlouvy se Francie zavazovala platit Švédsku subsidie ve výši 400 000 švédských stříbrných tolarů v době míru, a v případě vstupu země do války se měly příspěvky navýšit o třetinu. Švédské království na oplátku přislíbilo, že ve svých německých provinciích naverbuje armádu o síle 16 000 mužů.²⁷⁾

Podpis takovéto smlouvy samozřejmě vyvolal reakci stávajících spojenců. Dánsko změnilo své postoje a okamžitě se snažilo rozložit diplomatické styky mezi Švédskem, císařem a braniborským kurfiřtem. Císař na současný stav reagoval vypravením mimořádné diplomatické mise pod velením Adolfa Vratislava ze Šternberka, který měl ve svých relacích zpravovat Vídeň o probíhajících jednáních a vzájemných vztazích mezi Francií a Švédskem, ale hlavně posilovat procísařskou frakci na stockholmském dvoře.²⁸⁾

²⁴⁾ Robert Nisbet BAIN, *Scandinavia. A Political History of Denmark, Norway and Sweden from 1513 to 1900*, Cambridge 1905, s. 291.

²⁵⁾ P. LINDSTRÖM – S. NORRHEM, *Scandinavia*, s. 68–74.

²⁶⁾ A. F. UPTON, *Charles XI.*, s. 31–50.

²⁷⁾ Událostmi předcházejícími skánské válce se ve své monografii zabýval Robert I. Frost. Jeho výzkumy se zaměřují především na válečné dopady ve sféře ekonomiky a stavu vojsk. Srov. Robert I. FROST, *The Northern wars*, London 2000, s. 208–216. Pro jednodušší a základní orientaci postačí R. N. BAIN, *Scandinavia*, s. 291.

²⁸⁾ L. BITTNER – L. GROSS, *Repertorium der diplomatischen Vertreter*, s. 165.

Šternberkovým hlavním soupeřem na diplomatickém poli se stal věhlasný francouzský diplomat Isaac de Pas markýz de Feuquières, který na francouzské ambasádě ve Stockholmu strávil dlouhých devět let a stal se odborníkem na skandinávskou problematiku. Nešetřil sliby týkajícími se navyšování francouzských subsidií, na nichž se mezitím švédská vláda kvůli verbování a zajištění výzbroje stala závislou. Na konci roku 1674 se již situace nedala zvrátit a hlavní velitel vojsk v Pomořansku Karel Gustav Wrangel dostal přímý rozkaz zaútočit na zneprátené Braniborsko. Doba k tomuto činu se zdála být příhodnou. Ačkoliv se o švédském zbrojení vědělo již přes dva roky, vojska braniborského kurfirta se zrovna nacházela na opačné straně země a útok Švédska tedy přišel nečekaně a velice nevhod.²⁹⁾

Tímto činem byla započata válka, která ožebračovala Švédské království po následující čtyři roky. Braniborsko se brzy vzepjalo k protiakcím a bitvou u Fehrbellinu definitivně obrátilo švédské armády na ústup.³⁰⁾ Také dánský král využil příhodné šance a vtrhl se svým vojskem do Skåne. Na toto lokální bojiště se válka přenesla po zbývající tři roky. Boje probíhaly se střídavými úspěchy. Důsledky války na švédském území byly hlavně vnitropolitické. *Riksdag*, který se sešel ve starém univerzitním městě Uppsale, zahájil počáteční vlnu procesů proti regentské vládě. První ministr De la Gardie byl odvolán z funkce.³¹⁾

Souhrn několika smluv podepsaných v nizozemském městě Nijmegen v roce 1679 ukončil dlouhotrvající boje. Díky francouzské diplomacii, která si nepřála mít příliš oslabeného hlavního spojence ve Skandinávii, mohlo Švédsko na základě mířů v Lundu, Fontainebleau a Saint Germain-en-Laye získat své území téměř ve stejném rozsahu, v kterém se nacházelo před válkou.³²⁾

Rokem 1680 začala nová etapa švédských dějin. Zdecimované území Skåne, prázdná pokladna a chybějící armáda si vyžádaly nová opatření. Politiku následujícího období nazval Michael Roberts v anglickém duchu jako „*period of splendit*“

²⁹⁾ Adam KERSTEN, *Historia Szwecji*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1973, s. 219.

³⁰⁾ O probíhající válce mezi Braniborskem a Dánskem na jedné straně a Švédskem na straně druhé se velice živě zajímal nejvyšší hofmistr císaře Leopolda I. Ferdinand z Ditrichštejna. Od svých agentů si nechal pravidelně posílat zprávy a průběh války aktivně sledoval. Nejdůležitějším informátorem se mu stal hrabě Jan Bernard z Herbersteinu. O bitvě u Fehrbellinu knížete zpravoval ve třech zevrubných dopisech. Viz MZA Brno, RA Ditrichštejnů, inv. č. 72, kart. 22, Zpráva z Frankfurtu nad Odrou z 28. června a 8. července roku 1675 přeposlaná hrabětem Janem Bernardem z Herbersteinu knížeti Ferdinandu z Ditrichštejna; tamtéž, Zpráva z Berlína z 5. července roku 1675 přeposlaná hrabětem Janem Bernardem z Herbersteinu knížeti Ferdinandovi z Ditrichštejna.

³¹⁾ Franklin D. SCOTT, *Sweden. The Nation's History*, Chicago 1988, s. 147–148.

³²⁾ Aleš SKŘIVAN – Václav DRŠKA – František STELLNER, *Kapitoly z dějin mezinárodních vztahů 1648–1914*, Praha 1994, s. 19–20.

isolation“.³³⁾ Tuto dobu charakterizuje shánění nových spojenců a snaha o vymanění se z vlivu Francie. Stát hledá možnosti, jak naplnit pokladnu a opět pozvednout autoritu Švédska na mezinárodním poli.

Ve službách císaře: Adolf Vratislav ze Šternberka a jeho diplomatická mise ve Švédsku

Tradičně se uvádí, že se Adolf Vratislav ze Šternberka narodil v roce 1627 na rodném panství v Postoloprtech. Víme, že se v pozdější době cílevědomě snažil prosadit u vídeňského dvora císaře Leopolda I. Na přelomu 60. a 70. let Šternberk trávil ve Vídni mnoho času v úřadu místokancléře české dvorské kanceláře. Jeho ambice však byly vyšší. Jedním z impulzů, které napomohly jeho strmému kariéernímu vzestupu, bylo jmenování do funkce vyslance švédské mise v roce 1673. Předem můžeme prozradit, že tato mise skončila pro habsburskou diplomacii z politického hlediska debaklem. Neúspěch celé výpravy však nebránil tomu, aby byly hraběti ze Šternberka po jeho návratu ze Stockholmu přiznány patřičné zásluhy. Napříště měl však svůj život spojit se zemskou správou. Brzy byl dekorován Řádem zlatého rouna a přes krátké vykonávání úřadu nejvyššího sudího se nakonec v roce 1685 dostal do funkce nejvyššího purkrabí Království českého. Takto stručně popisují základní přehledové příručky předního barokního velmože.³⁴⁾ Adolf Vratislav ze Šternberka je považován za vynikajícího politika s dobrým úsudkem. Bude tedy zajímavé toto obecně platné mínění porovnat s jeho aktivitami u dvora Karla XI. ve Stockholmu.

³³⁾ Politika neutrality mohla být naplněna hlavně díky přirozené geografické separaci od hlavního evropského dění na kontinentu. Karel XI. se všemi prostředky snažil této zdánlivé výhody využít, což mu bylo umožněno i díky krizi v Dánsku, do níž tamní království upadlo po finančně nákladné skánské válce. Viz M. ROBERTS, *Introduction*, in: Týž (ed.), *Sweden's Age of Greatness*, s. 12.

³⁴⁾ Johann Heinrich ZEDLER, *Grosses vollständiges Universal-Lexikon*, Bd. 39, Leipzig 1744, sl. 1684; Constantin VON WURZBACH, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*. Bd. 38, Wien 1879, s. 270. Stručně popsal dějiny rodu Šternberků také František Palacký v jedné ze svých vědeckých prvotin. Srov. František PALACKÝ – Zdeněk STERNBERG, *Dějiny rodu Sternbergů. Geschichte der Familie Sternberg*, Moravský Beroun, 2001, s. 88. Základní práci pro studium šternberského rodu v raném novověku představuje Schulzova edice dopisů Václava Jiřího Holického ze Šternberka (1614–1682). V dopisech Václava Jiřího nalezneme množství informací o Adolfu Vratislavu ze Šternberka. Viz Václav SCHULZ (ed.), *Korespondence hraběte Václava Jiřího Holického ze Šternberka*, Praha 1898. Z nejmladší odborné produkce musíme zmínit výsledky několikaletého vědeckého výzkumu manželů Jouzových. Např. M. JOUZOVÁ – L. JOUZA, *Adolf Vratislav ze Šternberka*, in: O. Fejtová – V. Ledvinka – J. Pešek, *Život pražských paláců*, s. 193–217.

Na začátku září roku 1673 obdržel Adolf Vratislav ze Šternberka od říšské kanceláře hlavní instrukci, která mu měla být základním vodítkem v prvních dnech jeho mise.³⁵⁾ Jednalo se o standardní praxi. Každému vyslanci byl před odjezdem předán jakýsi návod, podle kterého se měl ideálně na cizím území řídit.³⁶⁾ V jednotlivých hlavních instrukcích můžeme také vysledovat společné momenty. Vyslanec byl na začátku mise instruován, aby v první řadě vyhledal v dané zemi konkrétní osobu, která mu poskytne všechny praktické informace, například o ceremonálních specifikách dané země. Dále zde byl několikastránkový popis hlavních požadavků, které měly být předneseny v příslušném, nejčastěji německém nebo latinském jazyce na oficiální audienci před králem a jeho rodinou. Na stránkách také nalezneme zdůrazněné ožehavé třetí plochy, jež bylo dobré v přednesu nezmiňovat. Na závěr byl diplomat nabádán k pravidelné a hojné korespondenci za občasného využití šifrovaného písma.³⁷⁾ V případě jmenování několikačlenného poselstva byly na stránkách instrukce definovány pravomoci a pořadí jednotlivých vyslanců.³⁸⁾ Kromě společných bodů měla každá hlavní instrukce samozřejmě svá specifika. Záleželo především na tom, kam byl vyslanec povolán. V případě málo známých destinací, jako bylo třeba Švédsko, se vždy novému císařskému ambasadorovi doporučovalo spojit se před odjezdem s bývalým vyslancem či rezidentem a formou vzájemné korespondence nebo osobně pak projednat vše důležité.

³⁵⁾ ANM (Praha), Fond Šternberk-Manderscheid, provizorně kart. 174, Hlavní instrukce pro Adolfa Vratislava ze Šternberka ze 7. 9. 1673 (Videň), fol. 130v–139r.

³⁶⁾ Diplomatickým instrukcím obecně se v zahraniční naposledy věnoval Jan Paul Niederkorn. Na vzorku instrukcí z několika evropských států autor ukazuje společná specifika těchto dokumentů. Srov. Jan Paul NIEDERKORN, *Diplomaten-Instruktionen in der Frühen Neuzeit*, in: Anita Hipfinger (ed.), *Ordnung durch Tinte und Feder? Genese und Wirkung von Instruktionen im zeitlichen Längsschnitt vom Mittelalter bis zum 20. Jahrhundert*, Wien 2012, s. 73–84.

³⁷⁾ Takovoto společné body nalezneme například v hlavní instrukci pro Františka Antonína Berku z Dubé. Srov. SOA Plzeň, pracoviště Klášter, RA Nosticů (Falknov), inv. č. 107, sign. KK7, kart. 22, Instrukce císaře Leopolda I. pro císařského vyslance v Paříži hr. Františka Antonína Berku ze 4. 9. 1688 (Videň). Dále u Antonína Jana z Nostic. Srov. tamtéž, inv. č. 91, sign. H3, kart. 18, Hlavní instrukce pro Antonína Jana z Nostic císařského vyslance do Stockholmu ze 12. 10. 1685 (Videň). Typickým příkladem je také instrukce pro Heřmana Jakuba Černína z Chudenic. Srov. SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, RA Černínů z Chudenic, provizorně kart. 284, fol. 11–24.

³⁸⁾ To byl případ poselstva pod vedením Dominika Ondřeje z Kounic, delegovaného v roce 1686 nejprve ke dvoru do Bruselu a následně k anglickému králi Jakubovi II. Kounice navíc doplňoval František Zikmund z Thunu, jenž v Londýně strávil období mezi lety 1680–1685 a přední císařský diplomat Karel Ferdinand z Valdštejna, který měl bohaté zkušenosti z londýnské ambasády z let 1677–1679. Ve velice podrobné hlavní instrukci bylo předem definované pořadí a pravomoci jednotlivých vyslanců. Viz MZA Brno, RA Kouniců, inv. č. 2454, kart. 273, Instrukce Leopolda I. vyslanci Dominiku Ondřeji z Kounic z 1. 10. 1686 (Videň).

Hlavní instrukce Adolfa Vratislava ze Šternberka měla obdobnou formu. Měl císařovým jménem nařízeno za každou cenu zabránit Švédskému království, aby se přidalo na stranu Ludvíka XIV. v jeho probíhající boji proti nizozemským generálním stavům. Apelovat měl na lenní povinnosti švédského krále vůči císaři, na závazky plynoucí z garance vestfálského míru a traktátu podepsaného v roce 1668 mezi Švédskem, Spojenými provinciemi a císařem. Švédsko mělo vystupovat v probíhající konfliktu jako arbitr a nikoliv jako agresor. Podle hlavní císařské instrukce bylo také jedním z primárních Šternberkových úkolů podat uspokojivé vysvětlení ohledně rekatolizačních snah vídeňského dvora ve Slezsku a Uhrách a zároveň se omluvit za neuspokojivé plnění některých aliančních dohod v důsledku vleklého konfliktu s Osmany. Nadále musel císařský vyslanec oficiálně zpravit královský dvůr o diplomatické misi Gottlieba z Windischgrätzu do Kodaně.³⁹⁾ Šternberk před svým odjezdem navíc dostal osobní dopis od Leopolda I., ve kterém mu císař gratuloval k nové funkci a zároveň ho ubezpečoval o veliké důležitosti celého podniku.⁴⁰⁾

Hrabě ze Šternberka se nejdříve vydal z Vídně do Prahy, kde si vyzvedl šifru. Následovala cesta přes jednotlivá říšská teritoria až do přístavního města Lübecku. Zde si pronajal loď, která zavezla několikačlennou výpravu na území Švédského království. Součástí legace, jež vyjela z habsburských dědičných zemí, byla i Šternberkova manželka Anna Lucie rozená Slavatová se svým osobním služebnictvem a také legační kaplan, zpovědník a příslušník jezuitského řádu Emmanuel de Boye.⁴¹⁾

³⁹⁾ ANM (Praha), Fond Šternberk-Manderscheid, provizorně kart. 174, Hlavní instrukce pro Adolfa Vratislava ze Šternberka ze 7. 9. 1673 (Vídeň), fol. 130v–139r.

⁴⁰⁾ Tamtéž, Dopis císaře Leopolda I. Adolfovi Vratislavovi ze Šternberka z 12. 9. (Vídeň). O hraběti z Windischgrätzu a jeho diplomatické misi do Dánska se stručně na několika místech své práce rozepisuje i Monika Bundová, jejíž prioritou ovšem bylo prozkoumat Windischgrätzovu misi po dvorech říšských suverénů v roce 1661. Viz Monika BUNDOVÁ, *Každodennost císařského vyslance ve světě cestovního deníku. Gottlieb Amadeus z Windischgrätzu a jeho diplomatická cesta po dvorech knížat a kurfiřtů Římsko-německé říše roku 1661*, bakalářská práce Jihočeské univerzity, České Budějovice 2012. Gottlieb z Windischgrätzu strávil také necelé čtyři měsíce na přelomu let 1663 a 1664 ve Švédsku, aby zde dojednal pomoc proti Turkům. Z této mise se dochovala především hlavní instrukce psaná v latinském jazyce. Viz SOA Plzeň, pracoviště Klášter, RA Windischgrätzů, inv. č. 524, kart. 3, Hlavní instrukce pro Gottlieba z Windischgrätzu, vyslance ve Stockholmu z 27. 11. 1663 (Vídeň). Drobné informace o švédské misi přináší také korespondence Gottlieba Windischgrätze s Václavem Eusebiem z Lobkovic. Viz SOA Plzeň, pracoviště Klášter, RA Windischgrätzů, inv. č. 1434, kart. 211, Korespondence Gottlieba z Windischgrätzu s Václavem Eusebiem z Lobkovic.

⁴¹⁾ Emmanuel de Boye (1639–1700) byl známým univerzitním profesorem nejdříve na filozofické a později na teologické fakultě Karlo-Ferdinandovy univerzity. Během svého života napsal mimo jiné několik zásadních hagiografických prací. Před svým povoláním do Švédska vykonával funkci děkana na filozofické fakultě. Viz Ivana ČORNEJOVÁ – Anna FECHTNEROVÁ, *Životopisný slovník pražské univerzity. Filozofická a teologická fakulta (1654–1773)*, Praha 1986,

Je pravděpodobné, že v předvoji diplomatické legace jel Šternberkův sekretář Jan Eberhard von Hövel. Tohoto muže lze označit za profesionálního císařského sekretáře, sloužícího panovníkovi v této funkci po značnou část svého života. Na přelomu let 1670 a 1671 strávil šest měsíců ve Stockholmu. Přivezl si odsud bohaté kontakty a zkušenosti, jež předal vedoucímu mise Šternberkovi.⁴²⁾ Byl mu po celou dobu rádcem a důvěrníkem. Vyplyvalo to také z podstaty jeho úřadu. Sekretář byl po samotném vyslanci nejdůležitější osobou celé výpravy. Jestliže měl k němu vyslanec naprostou důvěru, mohl být sekretář zasvěcen do všech problémů a tajných informací. Primárním úkolem sekretáře totiž bylo organizovat rozsáhlou korespondenční síť, protože vyslanec si nepsal pouze s říšskou kanceláří, která měla na starosti diplomatické relace, ale například i s významnými zástupci císaře na vybraných panovnických dvorech celé Evropy.⁴³⁾

s. 35–36; Zdeněk KALISTA, *Cesty ve znamení kříže. Dopisy a zprávy českých misionářů XVII.–XVIII. věku ze zámořských krajů*, Praha 1941, s. 188.

⁴²⁾ Jan Eberhard Hövel se osvědčil natolik, že i v pozdějších letech pracoval jako císařský sekretář, který vystupoval jako odborník na problematiku států severní a východní Evropy. V roce 1683 se stal sekretářem v důležité misi Karla Ferdinanda z Valdštejna do Polska. Rok na to byl vyslán ke dvoru mladičkého cara v Moskvě, kde na přání císaře vyzýval Rusko ke spojení proti dědičnému nepříteli veškerého křesťanstva, Osmanům. Jeho zásluhy přitom nezůstaly opomíjeny. Po návratu z Moskvy byl na začátku roku 1686 povýšen do šlechtického stavu. Od této doby používal u svého jména dekorující „von“. V roce 1693 nalezneme zmínku o Hövelovi ve vzájemné korespondenci hlohovského hejtmána Kryštofa Václava z Nostic a nejvyššího hofmistra císaře Leopolda I. Ferdinanda z Ditrichštejna. Kryštof Václav z Nostic byl v tomto roce zplnomocněn k tomu, aby jel se svým doprovodem na polský sejm do Grodna, kde se měla odehrát jednání o dalším postupu polsko-litevské unie v rámci Svaté ligy, která byla namířena primárně proti osmanským Turkům. Jan Eberhard von Hövel na této misi doprovázel Kryštofa Václava z Nostic. Jel o několik týdnů napřed zajistit ubytování a nejnnutnější potřeby stejným způsobem, jak to pravděpodobně zařídil i v diplomatické misi pod vedením Adolfa Vratislava ze Šternberka. Naposledy se s Hövelovým jménem setkáme v souvislosti s diplomatickou misí Heřmana Jakuba Černína z Chudenic. Černín byl v roce 1695 na přání císaře vyslán do Polska a v jeho doprovodu tehdy nechyběl císařský sekretář von Hövel. Ke konci svého života zastával tento muž úřad koncipienta v říšské dvorské kanceláři ve Vídni. Několikrát zmiňuje Jana Eberharda von Hövela ve své monografii Klaus Müller. Srov. Klaus MÜLLER, *Das kaiserliche Gesandtschaftswesen im Jahrhundert nach dem Westfälischen Frieden (1648–1740)*, Bonn 1976, s. 183 a 210. O Hövelově působení na území polsko-litevské unie viz Monika HRUŠKOVÁ, *Každodenní život císařských vyslanců v Polsku v druhé polovině 17. století*, diplomová práce Jihočeské univerzity, České Budějovice 2012; Martin BAKEŠ, *Kryštof Václav z Nostic a jeho diplomatická cesta na území Polsko-litevské unie v roce 1693*, *Východočeský sborník historický* 24, 2013, s. 99–119.

⁴³⁾ O legačních sekretářích se v současnosti ví jen velice málo. Přitom jejich role byla často nenahraditelná, protože mohli mít, respекtive většinou měli, daleko více zkušeností než samotný zplnomocněný vyslanec. O legačních sekretářích ve své klasické publikaci píše W. J. ROOSEN, *The Age of Louis XIV.*, s. 91–94. Obdobně popisuje tyto úředníky také K. MÜLLER, *Das kaiserliche Gesandtschaftswesen*, s. 94–97.

Pozdější Šternberkův nástupce v úřadu císařského diplomata ve Stockholmu Antonín Jan z Nostic například vedl bohatou korespondenci s vyslancem v Paříži Václavem Ferdinandem z Lobkovic. Ještě větší počet vzájemných dopisů putoval až na vzdálený královský dvůr do Madridu, kde v této době působil císařův zástupce Jindřich František z Mansfeldu. Oba vyslanci si v průběhu let 1686–1687 vyměnili téměř padesát dopisů. Jejich doručení z jedné strany Evropy na druhou trvalo se štěstím několik týdnů.⁴⁴⁾ Na základě rozboru rukopisů jednotlivých Nosticových relací a dopisů je pravděpodobné, že většinu korespondence vedl jeho sekretář, avšak nejtajnější zprávy si psal vyslanec sám.

Když přijel Šternberk 16. října roku 1673 do hlavního města království, vrcholily právě přípravy na odjezd dvorů krále a jeho matky Hedviky Eleonory. Karel XI. se rozhodl, že vykoná vizitační cestu, která měla být stovky mil dlouhá. Před zimním obdobím chtěl na poslední chvíli zkontrolovat stav a vybavení vojska. Jak zdůrazňovalo mnoho zahraničních pozorovatelů, patřilo mezi královy vášně provádět pravidelná cvičení a přehlídky. Král se hlavně v mladém věku netajil láskou k armádě.⁴⁵⁾ Šternberk i jeho soupeř na diplomatickém poli, francouzský vyslanec Isaac de Pas markýz de Feuquières, se připojili ke dvoru Karla XI. Ačkoliv byla cesta naplánována velkoryse po celém království, nakonec se z původních úmyslů mnoho nespěnilo. Hlavním cílem se nejprve stalo provinční město Linköping, které leží ve vzdálenosti více než 200 kilometrů od Stockholmu.

Brzy po příjezdu do Linköpingu byla císařskému vyslanci udělena oficiální audience u krále. Samotné audienci vždy předcházela vyslancův slavnostní vjezd, který byl nedílnou součástí raně novověké diplomatické praxe.⁴⁶⁾ Ve Šternberkově případě se bohužel nedochovala relace, popisující průběh vjezdu, a i nadále zůstává otázkou, zdali vůbec takovýto ceremoniál absolvoval. Drobné střípky informací nalezneme v dobové publikaci *Theatrum Europaeum*, kde je zaznamenán pouze průběh oficiální audience a vyslancův odjezd z královského paláce do pronajatého

⁴⁴⁾ Mezi archiváliemi vztahujícími se k diplomatické cestě Antonína Jana z Nostic se dochoval deník, kam byla zaznamenávána veškerá korespondence z let 1686–1687, která císařskému vyslanci přicházela a odcházela. V deníku nalezneme i neúplné záznamy z následujících let Nosticovy mise. SOA Plzeň, pracoviště Klášter, RA Nosticů (Falknov), inv. č. 106, sign. KK6, kart. 21, Deník instrukcí, reskriptů, relací a jiné korespondence.

⁴⁵⁾ A. FRYXELL, *Handlingar rörande Sveriges historia*, Relace Jense Juela dánskému králi Kristiánu V. ze 17. 9. 1674.

⁴⁶⁾ Slavnostním vjezdům v průběhu dějin se věnoval ve svém článku Winfried DOTZAUER, *Die Ankunft des Herrschers. Der Fürstliche „Einzug“ in die Stadt (bis zum Ende des Alten Reichs)*, Archiv für Kulturgeschichte 55, 1973, s. 245–288. Slavnostní vjezdy jako nezbytný předpoklad sociálního a politického kapitálu diplomata definoval ve své práci André KRISCHER, *Souveränität als sozialer Status: Zur Funktion des diplomatischen Zeremoniells in der Frühen Neuzeit*, in: Ralph Kauz – Giorgio Rota – Jan Paul Niederkorn (edd.), *Diplomatisches Zeremoniell in Europa und im Mittleren Osten in der frühen Neuzeit*, Wien 2009, s. 1–32.

kvartýru, jenž Šternberk absolvoval v zapůjčeném královském kočáře, a to pouze za doprovodu několika členů královny gardy a lokajů.⁴⁷⁾

Pro srovnání se nám však dochoval detailní popis slavnostního vjezdu ke královskému paláci z relace Antonína Jana z Nostic o třináct let později. Na začátku musíme zdůraznit výraznou odlišnost, jež pravděpodobně neměla v jednotlivých zemích západní Evropy obdoby. Ve Švédsku byly slavnostní vjezd a oficiální audience spojeny do jednoho ceremoniálního aktu. Tuto skutečnost nezměnila ani Karlova revize ceremoniálních pravidel v roce 1682.⁴⁸⁾ Dobovým standardem na jednotlivých panovnických dvorech byly dva na sobě nezávislé obřady, které jsou v současnosti dobře prozkoumány na příkladu císařského dvora ve Vídni. Vyslanec měl nejdříve absolvovat slavnostní vjezd. Ten ovšem z principu neměl směřovat k císaři, ale do vyslancova domu. Teprve potom se o několik dní později přistoupilo k oficiální audienci.⁴⁹⁾

Nostic vyjel v zapůjčeném královském kočáře, jež táhly tři páry koní za asistence několika lokajů. Průvod doplňovaly také další dva královské vozy se šestispřezím. Dále císařského vyslance následovaly kočáry jednotlivých diplomatů vždy podle hodnosti jejich suverénů od kurfiřtů až po knížata. Celý zástup uzavírala domácí šlechta a stockholmský lid. Pořadí bylo organizováno podle jasných pravidel, která byla definována v každé dobové příručce zabývající se ceremoniálními rituály. V jednom z nejznámějších děl své doby z pera Johanna Christiana Lüniga nalezneme přesnou hierarchizaci jednotlivých diplomatů od císařského vyslance na prvním místě až po suverénní říšská města na místě posledním. Na několika stranách je zde definován ceremoniální řád u švédského dvora. Lünigova kniha je také inspirativní popisem množství konfliktů, ke kterým odcházelo u jednotlivých dvorů kvůli nepochopení pravidel či jejich záměrné ignoraci. V tomto ohledu byly u švédského dvora vždy nejvíce napjaté ceremoniály se zástupci cara, sultána či tatarského chána.⁵⁰⁾

Za doprovodu nejvyššího ceremoniálního mistra, jehož povinností bylo sedět s Nosticem v jednom kočáře, a dalších devíti lokajů dojel Nostic až na nádvoří *Kungliga slottet*, kde mezitím stála v pozoru králova garda se slavnostně vztýčenými zbraněmi. Na schodišti již čekal nejvyšší dvorní maršálek, který Nostice zavedl do přijímacího pokoje krále, kde proběhla oficiální audience.⁵¹⁾

⁴⁷⁾ *Theatrum Europaeum (1672-1679)*, Frankfurt am Main 1682, s. 381.

⁴⁸⁾ *Theatrum Europaeum (1679-1687)*, Frankfurt am Main 1691, s. 451.

⁴⁹⁾ Jan Paul NIEDERKORN, *Das Zeremoniell der Einzüge und Antrittsaudienzen der venezianischen Botschafter am Kaiserhof*, in: R. Kauz - G. Rota - J. P. Niederkorn (edd.), *Diplomatisches Zeremoniell*, s. 79-96.

⁵⁰⁾ Johann Christian LÜNIG, *Theatrum Ceremoniale Historico-politicum I-II*, Leipzig 1719, s. 107-115, 229, 414 a 431.

⁵¹⁾ ÖStA Wien, HHStA, Staatenabteilung, Schweden, Diplomatische Korrespondenz, kart. 7, Relace Antonina Jana z Nostic z 21. 4. 1686 (Stockholm).

Ačkoliv se nedochoval popis Šternberkova slavnostního vjezdu, nalezneme podrobné informace o jeho oficiální audienci v Linköpingu.⁵²⁾ Doboví pozorovatelé oceňovali, že císařský vyslanec pronesl celou svou půlhodinovou řeč z paměti, čímž zapůsobil daleko důvěryhodnějším dojmem. To v této době rozhodně nebylo standardem.⁵³⁾ Jednou ze zvláštností každé audience u Karla XI. bylo, že král po celý svůj život nikdy s diplomatem nejednal přímo, ale přes třetí osobu, jež přijímala jak dotazy vyslance, tak odpovědi panovníka. V latinském jazyce, v kterém vyjednávání celou dobu probíhalo, odpověděl král skrze svého sekretáře, že nechá v nejbližší době vyhotovit dokument zdůrazňující mírové záměry Švédska ve Svaté říši římské.⁵⁴⁾ Šternberk naproti tomu králi odevzdal originál projektu, jenž měl do budoucna upravovat vztahy Švédského království a Svaté říše římské.⁵⁵⁾

Hned druhý den, kdy probíhalo cvičení vojska, učinil král významné gesto, kterým zdůraznil své sympatie k císařské straně; pozval Adolfa Vratislava na oběd pod otevřeným nebem. U stolu si ho posadil na nejpřednější místo hned po své pravici, čímž se Šternberkovi dostalo neobyčejné pocty.⁵⁶⁾ Po levici krále usedl kníže Friedrich von Sachsen-Gotha, nejstarší syn vévody Ernsta von Sachsen-Gotha, jenž byl těsně před vypuknutím války jmenován velitelem švédské jízdy. K obědu byli navíc přizváni ještě generálmajor Scholtz a přestárlý generál lajtnant Aschenberg, který Šternberkovi vyprávěl o svých výtečných protivincích z doby třicetileté války, Montecuccolim a Šporkovi. Celé osazenstvo připilo na zdraví císaře. Po obědě se král opět pustil do cvičení vojska a celé odpoledne potom uzavíral lov, kam ho Šternberk nemohl doprovázet kvůli nevyhovujícímu koni. Proto se rozhodl, že místo toho využije čas a navštíví hraběte Stena Bielkeho.⁵⁷⁾

⁵²⁾ *Theatrum Europaeum (1672-1679)*, Frankfurt am Main 1682, s. 381.

⁵³⁾ Například Michal Václav z Althannu, který vykonal stejný ceremoniál před Karlem XI. v roce 1682, některé pasáže hlavní instrukce přečetl. Viz K. MÜLLER, *Das kaiserliche Gesandtschaftswesen*, s. 131.

⁵⁴⁾ Tamtéž.

⁵⁵⁾ ANM Praha, Fond Šternberk-Manderscheid, provizorně kart. 174, Katalog všech příloh u jednotlivých instrukcí a reskriptů pro švédského vyslance ve Stockholmu Adolfa Vratislava ze Šternberka, fol. 264r.

⁵⁶⁾ Průběh slavnostního obědu je popsán v *Theatrum Europaeum (1672-1679)*, Frankfurt am Main 1682, s. 381.

⁵⁷⁾ Sten Bielke patřil mezi významnější zastávce procísařského politického kurzu u stockholmské vlády, a proto byl Šternberkovým nejdůležitějším patronem. Stál v čele frakce, která vznikla proti rozpínavosti profrancouzské frakce v čele s kancléřem Magnusem De la Gardiem. Bielke zastával od roku 1672 úřad říšského správce pokladu, a i přes definitivní krach své politiky v roce 1674 setrval v této lukrativní funkci až do své smrti v roce 1684. Srov. Herman HOFBERG, *Svenskt biografiskt handlexikon*, Stockholm 1906, s. 91. Tento slovník je zásadní pro vyhledávání nejvýznamnějších osobností švédských dějin. Autor zde shromáždil téměř 4500 hesel. Text je navíc doplněn asi 3000 portréty konkrétních osobností. Dvousvazkový le-

Když se král vrátil z lovu, byl Šternberk právě povolán k soukromé audienci ke královně. V komnatách Hedviky Eleonory hráli zrovna císařský vyslanec, říšský strážce pokladu a nejvyšší maršálek s královnou karty, když se k nim Karel XI. připojil. Šternberk chtěl zábavu ukončit, ale na přání krále se v karetní hře pokračovalo. Během hry se hojně připíjelo na zdraví císaře. Společně se vzpomínalo na knížete Václava Eusebia z Lobkovic a na jeho diplomatickou misi v roce 1664, když zde žádal devítiletého Karla o pomoc proti Turkům. Královna se také rozmluvila o své budoucí snaše a o vhodných kandidátkách pro svého syna, který se však podobným diskuzím vyhýbal a neskrýval svou nechuť k ženění.⁵⁸⁾ Osazenstvo se rozloučilo až po několika společně strávených hodinách. Množství připitků symbolizujících „dobré přátelství“ vygradovalo až do stavu opilosti některých členů zábavy.⁵⁹⁾ Šternberk o celé události nepsal pouze na stránkách oficiální relace. O této mimořádné poctě informoval i svého patrona u vídeňského dvora Václava Eusebia z Lobkovic, s nímž vedl korespondenci během celé švédské mise. Lobkovic ve svém dopise do Stockholmu projevil skutečný údiv a navíc zde parafrázoval i podobnou reakci samotného císaře Leopolda I.⁶⁰⁾

Takovéto osobní vztahy a projevy důvěry nemají ve vysoké diplomacii příliš obdoby. Šternberkovi se podařilo s královskou rodinou vytvořit skutečně nevidané pouto, jež si udržel po zbytek své mise, což se nepovedlo žádnému nástupci v úřadu císařského vyslance ve Švédsku. Michal František z Althannu, který přijel v roce 1682 obnovit švédsko-císařské partnerství, zachovával během své návštěvy profesionální odstup, jenž byl zapříčiněn do jisté míry právě ukončenou válkou, kdy císař

xikon byl také digitalizován v rámci projektu *Runeberg* (obdoba českého Krameria), který má do budoucna převést nejvýznamnější skandinávské literární památky do digitální podoby.

⁵⁸⁾ V této souvislosti Šternberk do své relace poznamenal, že králi je daleko bližší armáda a cvičení než ženy a manželství: „*So viel aber weiss, ist er der lieb nicht so sehr ergeben, sondern ganz denen exercitiis militariibus.*“ A. FRYXELL, *Handligar rörande Sveriges Historia. Tredje delen*. Relace z 8. 11. 1673 (Norrköping). O manželství Karla XI. dále kap. V. diplomové práce autora tohoto článku.

⁵⁹⁾ „*Wir continierten die gesuntheiten nach eine gantze stundt mit trompeten und heer paucken. Der reichsschatzmeister [Sten Bielke, pozn. aut.] ware wegen einer kleinen indisposition nach haus gangen. Es finden sich aber zuem drincken viel andere cavallier. Die königin brachte mir wiederumb die gesuntheit ihren künftigen schau mit der obligation, solche dem könig zuebringen, welche der könig zwahr bedeutet gethan, mir aber gleich der auf die gesuntheit aller verliebten zuegebracht. Wie nun ihre: maÿ: beede sich nach hauß begeben wolten, küssete sich beeden die händt, gehen aber gleichwol mit ihnen in ihre ziemmer nacher hoff, welches nur 50 schriett ungefahr ware.*“ ANM Praha, Fond Šternberk-Manderscheid, provizorně kart. 7, Extrakt listopadové relace, (Linköping).

⁶⁰⁾ „*E[ure] ka[ř]serliche] May[estät] haben mir grosse satisfaction an des herrn grafen eingeschickte relation gehabt, weilen dieselbe außführlich und curios gewesen.*“ Tamtéž, provizorně kart. 176b, Dopis Václava Eusebia Popela z Lobkovic ze 17. 1. 1674 (Vídeň).

vystupoval v roli vítěze. Antonín Jan z Nostic za celých dlouhých pět let navštívil krále a královnu jen několikrát. Podobně jako Althann se orientoval především na vysoce postavené politiky. Nejdůvěrnější kontakty během své mise navázal s kancléřem Bengtem Oxenstiernou. Nalik se lišily vztahy Karla XI. s jednotlivými císařskými vyslanci, si můžeme demonstrovat na příkladu Nosticovy relace z roku 1689. Antonín Jan z Nostic psal císaři vzrušenou zprávu, že byl jako „*allergeringste person*“ nevidaně počtěn, když ho král na neoficiální návštěvě oslovil a dotazoval se ho na vyhlídky rakouského domu ve věci španělských příbuzných. Bylo pro něho zajisté nemyslitelné, aby se zúčastnil osobní zábavy královské rodiny nebo si s Karlem XI. dokonce zahrál karty.⁶¹⁾

Linköping hostil oba dvory jen několik dní. Král se rozhodl, že se přemístí do nedalekého Norrköpingu, ležícího maximálně dva dny pěší chůze od Linköpingu. Zde Karel XI. a jeho matka setrvali až do vánočních svátků, po nichž se opět vrátili do hlavního města. Tento vývoj událostí překvapil i Šternberka, který viděl hlavní důvod odjezdu ze Stockholmu ani ne tak v samotné vizitaci armády, jako spíše v nechuti krále jednat s ministry o vztahu k Francii.⁶²⁾

Hlavní „pracovní náplní“ Šternberka na cizím dvoře bylo udržování vzájemných vztahů s co největším počtem tamních dvořanů. Nebylo prospěšné, pokud se vyslanec uzavřel do časově delší izolace, protože se okamžitě začaly šířit různé pomluvy, které podkopávaly jeho dobré jméno. Patříčné a pravidelné veřejné vystupování proto patřilo ke standardu jakékoliv diplomatické mise. Okázalá reprezentace svého suveréna ovšem stála nemalý peněz, a pokud diplomat hospodařil špatně se svými důchody, mohl se brzy dostat do nebezpečné situace.

Nalik bylo pro diplomata katastrofální ocitnout se bez peněz, si můžeme demonstrovat na příkladu španělského vyslance Carlose Fernana-Nuñeze, jenž musel být s ostudou odvolán nazpět do rodného Španělska na začátku jara roku 1674. Fernan-Nuñez byl u stockholmského dvora znám svou velkorysou povahou. Neváhal si své partnery naklonit patřičnými dary či úplatky.⁶³⁾ Pro kladné vyřízení svých požadavků například zahrnul královnu-vdovu finančně nákladnými dary. Mezi tamními diplomaty vzbudil údiv, když věnoval říšskému strážci pokladu Stenu Bielkemu diamantový prsten v hodnotě 4000 švédských stříbrných tolarů. Tato nemalá suma peněz mohla například zaplatit průměrný měsíční chod celé ambasády ve Švédsku i s výdaji ambasadora. V lednu roku 1674 příjmy Fernana-Nuñeze vyschly.

⁶¹⁾ SOA Plzeň, pracoviště Klášter, RA Nosticů (Falknov), inv. č. 106, sign. KK 6, kart. 21, Koncept relace Antonína Jana z Nostic z 25. 7./4. 8. 1689 (Stockholm).

⁶²⁾ A. FRYXELL, *Handlingar rörande Sveriges historia. Tredje delen*. Relace z 5. a 8. 11. (Linköping a Norrköping).

⁶³⁾ Problematika darů a úplatků rozhodně není nic neobvyklého v relacích jednotlivých diplomatů. Většina autorů, kteří psali o raně novověké diplomacii, popsali na stránkách svých prací tento fenomén. Z těch základních např. W. J. ROOSEN, *The Age of Louis XIV.*, s. 165–168.

Madridský dvůr odmítl poskytnout rozmařilému vyslanci další úvěr. Tím ovšem hrozil krach celé španělské politiky ve Švédsku. Za této situace vedly první kroky Fernana-Nuñeze za Adolfem Vratislavem ze Šternberka. Císařští a španělští vyslanci na zahraničních dvorech vždy spolupracovali, pokud to bylo jen trochu možné. Dokonce i ve Šternberkově hlavní instrukci jasně stojí, aby navázal úzké kontakty se španělským vyslancem. Naděje si dělal i Carlos Fernan-Nuñez, když žádal Šternberka o poskytnutí půjčky. Od samého začátku se Šternberkovi nechtělo španělského ambasadora finančně podporovat. Proto se snažil celou věc vyřešit diplomaticky. Slíbil, že peníze půjčí, ale udělá tak jen za předpokladu, bude-li souhlasit také Leopold I. Fernan-Nuñez proto nešetřil slíby. Zavázal se svým jménem, že bude císaři ve Stockholmu k službám a napříště se bude snažit vykompenzovat prokázané dobrodiní. Mezitím se Fernan-Nuñez dostal do opravdu vážných finančních problémů. Peníze od španělské vlády nepřišly ani na konci března. Nakonec obdržel španělský vyslanec místo peněz odvolávací instrukci. Jeho mise skončila neslavně, s ostudou a předčasně.⁶⁴⁾

Jak naznačuje Šternberk ve svých relacích, snažil se v celkových výdajích být o něco šetrnější. I on obdarovával přední dvořany. Jeho dary však měly hodnotu maximálně několika set švédských stříbrných tolarů. Ostatně bez dárek a různých forem úplatků zmohl raně novověký diplomat jen velmi málo. Náleželo k dobovým zvykům nejen dávat, ale i přijímat hmotné i finanční pozornosti.⁶⁵⁾

Šternberk během své mise mnohokrát navštívil vrchního velitele vojsk Karla Gustava Wrangela. Jedno z několika setkání se „starým hrabětem“ popisuje Šternberk ve své listopadové relaci. V dopoledních hodinách přijela pro císařského vyslance luxusní Wrangelova karosa. Šternberk se svým služebnictvem dopředu počítal s přespáním mimo ambasádu, čemuž se přizpůsobil i počet zavazadel. Lokaj dostal rozkazem dovést Šternberka na věhlasný Wrangelův zámek Skokloster, který leží asi šedesát kilometrů od hlavního města.⁶⁶⁾

Když Šternberk dorazil po několika dnech do zámku, byl přijat hofmistrem a uveden k nejvyššímu veliteli vojsk. Wrangel ležel v posteli a byl již několik týdnů vážně nemocný. Na závěr jednání nakonec Šternberka ujistil, že se nehodlá nechat zatáhnout mezi členy prohabsburské strany a chce si i nadále podržet svou neutralitu mezi oběma tábory. Návštěva Adolfa Vratislava ze Šternberka u Wrangela na

⁶⁴⁾ ANM Praha, Fond Šternberk-Manderscheid, provizorně kart. 174, Relace Adolfa Vratislava ze Šternberka z 24. 1. 1674 (Stockholm), fol. 218v-218r a relace z 28. 3. 1674 (Stockholm), fol. 158v-162v.

⁶⁵⁾ J. FALCKE, *Studien zum diplomatischen Geschenkwesen*. s. 306-311.

⁶⁶⁾ Podrobný průběh setkání s Wrangleem Šternberk popisuje ve své devitistránkové listopadové relaci. ANM Praha, Fond Šternberk-Manderscheid, provizorně kart. 174, Relace Adolfa Vratislava ze Šternberka z 18. 11. 1673 (Norrköping), fol. 158v-162v.

konec vyzněla do prázdna a kromě prohlídky zámku císařskému vyslanci nic zajímavého nepřinesla.⁶⁷⁾

I taková byla každodennost vyslance, který musel často vynaložit veliké úsilí, aby nakonec veškerá jednání nepřišla vniveč. Hrabě ze Šternberka si však velice vážil Wrangelovy upřímnosti, když byl ochotný císařskému vyslanci sdělit bez obalu své politické postoje. Šternberka tato charakterová vlastnost na poli vysoké diplomacie udivila natolik, že ji zmiňuje ve své závěrečné relaci císaři, když popisuje osobnost Karla Gustava Wrangela.⁶⁸⁾ Každodenní praxe diplomata se řídila planými sliby, vytáčkami a mlčením, které jednotlivé strany často nic nestály, a na přílišnou upřímnost nebylo ve vyjednáváním místo.

Na konci roku 1673 se vystupňoval tlak francouzské diplomacie. Válečné akce uplynulé sezony skončily a začala se chystat nová kampaň, do které se mělo aktivně zapojit i Švédské království. V polovině listopadu se již císařský diplomat nebál vytvořit ve svých relacích definitivní úsudek. Stále víc a víc bylo jasné, že se Švédsko zapojí od příští sezony do bojů po boku Francie a otevře tak svými zbraněmi další frontu. Ludvíkův vyslanec u královského dvora se všemi prostředky snažil o urychlení celé akce. Nařkl švédské politiky, že se za zády Francie tajně dohadují s braniborským kurfiřtem, Poláky a císařem. Na druhou stranu u dvora rozšiřoval pomluvu, že císař uzavřel s Francií tajnou smlouvu o neutočení, což mělo údajně povzbudit chuť Švédů do války.⁶⁹⁾

Avšak naděje císařské strany stále žily. Ve Stockholmu se stále nacházelo velké množství sympatizantů s Leopoldovou politikou. Výše bylo naznačeno, že v čele procísařské frakce stál královský strážce pokladu Sten Bielke. V této „*parthei*“ bychom v roce 1673 našli vedle Bielkeho také „neúplatného“ Johana Göranssona Gyllenstierna,⁷⁰⁾ který se díky svým postojům a loajalitě ke králi stal na konci skánské války kancléřem a svou politikou přispěl k budování dobrých vztahů

⁶⁷⁾ ANM Praha, Fond Šternberk-Manderscheid, provizorně kart. 174, Relace Adolfa Vratislava ze Šternberka z 18. 11. 1673 (Norrköping), fol. 158v-162v.

⁶⁸⁾ „*Der Feldherr [Wrangel, pozn. aut.] ist violent, kann nicht dissimuliren undt ist ausser der profession eines soldatens in staatssachen schlecht fundirt, der leibes disposition nach aber also beschaffen, dass seines aufkommens schlechte hoffnung obhandten. Ist er ie einen tag der zorn, zuemahlen er unter nicht geringen mortification auch darumben versiret, dass alle kriegs ämbter ohne seinen vorwissen vergeben werden.*“ A. FRYXELL, *Handligar rörande Sveriges Historia. Tredje delen, Závěrečná relace z 1. 5. 1674 (Laxenburg).*

⁶⁹⁾ Tamtéž, relace z 15. 11. 1673 (Norrköping).

⁷⁰⁾ Jeho nezkorumpovanost byla u dvora všeobecně známá. Podplatit se ho snažili jak francouzský, tak španělský vyslanec, který mu dokonce nabízel diamantový prsten značné hodnoty. „*Dieses muss man erstgedachtem ministro [Gyllenstierna, pozn. aut.] lassen, dass er incorruptibilis seye. Es hat der französische abgesandte im ein ansehnliches präsent thun, der spanische envoyé auch einen diamantenen ring von 3000 Rthr verehren wollen, welches beides er cum indignatione ausgeschlagen und gebetten mit dergleichen ihn zu verschonen.*“ ANM Praha, Fond Štern-

s habsburskou monarchií.⁷¹⁾ Dalším důležitým zastáncem císařského vyslance byl Per Brahe, jeden z nejdůležitějších úředníků království a člen regentské vlády. Ze zvučných jmen musíme doplnit i Bengta Oxenstiernu, stojícího v těchto letech na pomezí zájmů obou znepřátelených stran, avšak v pozdějších obdobích to byl právě on, kdo vehementně bojoval za zájmy císaře u královského dvora ve Stockholmu.

Dobré vztahy měl Šternberk také s Henrikem Hornem. Guvernér brémsko-verdenského vévodství Šternberkovi osobně řekl, že když jsou teď vztahy císaře a Švédska tak slibné, chce poslat svého syna na kavalírskou cestu do Vídně namísto do Paříže, kde by se toho tolik nenaučil a jen by podlehl zahálce.⁷²⁾ Kavalírské cesty měly ve Švédsku jako základní předpoklad socializace raně novověkého šlechtice trochu odlišný průběh než například v habsburské monarchii. Klíčovou roli zde sehrávaly domácí vzdělávací instituce, především univerzita v Uppsale, kam směřovaly cesty studentů všech sociálních vrstev již od roku 1477. Šlechtičtí synové zde absolvovali intenzivní vzdělávací program a někteří z nich následně směřovali do zemí kontinentální Evropy. Zvláště oblíbené byly protestantské, především luteránské oblasti, ale hlavním lákadlem se samozřejmě staly i významné katolické dvory v Římě, Paříži a Vídni.⁷³⁾

Na přelomu listopadu a prosince roku 1673 dostal Šternberk od svých informátorů zdrcující zprávu, která se odrazila v jeho relaci. Znechucený napsal císaři, že francouzský vyslanec Feuquières odjel do Hamburku za účelem opatřit si zde hotovost ve výši 80 000 říšských tolarů, které budou použity na definitivní přesvědčení švédských vládnoucích kruhů.⁷⁴⁾ Současně si zde také vyzvedl od zvláštního kurýra osobní Ludvíkův dopis, kde král Slunce naléhal na Karla XI., aby už konečně připravil svých požadovaných 16 000 vojáků na podporu francouzských sil. Hlavním argumentem se staly opět peníze. Francie poslala skandinávskému království do té doby v subsidiích téměř 750 000 švédských stříbrných tolarů, což byl pro

berk-Manderscheid, provizorně kart. 174, Relace Adolfa Vratislava ze Šternberka z 16. 12. 1673 (Norrköping), fol. 183r.

⁷¹⁾ Ingvar ANDERSSON, *A History of Sweden*, London 1962, s. 211.

⁷²⁾ ANM Praha, Fond Šternberk-Manderscheid, provizorně kart. 174, Relace Adolfa Vratislava ze Šternberka z 2. 12. 1673 (Norrköping), fol. 166v-171v.

⁷³⁾ Stručně popisuje vzdělání a kavalírské cesty švédské šlechty v raném novověku Simone GIESE, *Peregrinatio academica oder Kavalierstour - Bildungsreisen des schwedischen Adels zu Beginn der Frühen Neuzeit*, in: Ivo Asmus - Heiko Droste - Jens E. Olsen (edd.), *Gemeinsame bekannte. Schweden und Deutschland in der Frühen Neuzeit*, Münster 2003, s. 83-107; Lars NILÉHN, *Peregrinatio academica. Det svenska samhället och de utrikes studieresorna under 1600-talet*, Lund 1983.

⁷⁴⁾ ANM Praha, Fond Šternberk-Manderscheid, provizorně kart. 174, Relace Adolfa Vratislava ze Šternberka z 2. 12. 1673 (Norrköping), fol. 168v.

Ludvíka pádný důvod, proč by mělo švédské vojsko co nejdřív zasáhnout do probíhající války.⁷⁵⁾

Při vzájemném setkání císařského vyslance Šternberka a hraběte Johana Gyllenstierny došlo na rozhovor o uplácení zdejších senátorů. Výše bylo naznačeno, nakolik si tento Švéd cenil své neúplatnosti. Gyllenstierna se následně rozhovořil o neobyčejné zkorumpovanosti kancléře Magnuse De la Gardieho, jenž jako hlavní exponent profrancouzské frakce z Feuquièresových peněz silně profitoval. Francouzský vyslanec uplácel i další členy De la Gardieho rodiny. Magnusův syn Gustav Adolf, který se ve svých dvaceti čtyřech letech stal předním členem vlády, dostal společně se svou sestrou mnoho kusů drahých šperků a velice nákladně zdobené diamantové hodiny. Jasně intrikářství vysvítá ze skutečnosti, že úplatky podle Gyllenstierny vzal i procísařsky orientovaný Per Brahe, jenž na začátku prosince se Šternberkem povečeřel a přitom ho ubezpečoval o své loajalitě k císaři Leopoldovi. Podobným případem byla i údajná úplatnost Bengta Oxenstierny. Nevlastní synovec slavného kancléře Axela Oxenstierny však v těchto letech ještě neměl striktně vyhraněnou politickou orientaci jako na konci skánské války a kontakty pravděpodobně udržoval s oběma zneprátenými tábory. Velice zkorumpovaný byl také preceptor Karla XI. Edmund Gripenhjelm, údajně neobyčejně vzdělaný muž své doby, který byl profesorem na univerzitě v Uppsale a patřil mezi přední odborníky v oboru historie. Tento muž měl veliký vliv na samotného krále, protože byl jeho vychovatelem od útlého dětství. Na nějaký kapitál si přišel i velitel vojsk Wrangel a jeho dcera. Dar obrovské hodnoty obdržela také královna-vdova Hedvíka Eleonora. Ačkoliv se politicky orientovala na dění ve Svaté říši římské, protože sama byla rodilá Němka, neváhala prý přijmout od francouzského vyslance šperk v neobyčejné hodnotě 40 000 říšských tolarů.⁷⁶⁾

Korupce jako součást vysoké politické praxe nebyla v raném novověku striktně odsuzována. Podle Williama Jamese Roosena je v současné historiografii vliv úplatků či darů na rozhodování výrazně přeceňován.⁷⁷⁾ Nemyslím si, že bychom tento aspekt měli obecně ve většině případů takto podceňovat, avšak v souvislosti se Švédskem vše nasvědčuje tezí, nastiněným již před lety Roosenem. Nicméně uplácení, ale i veřejné obdarování, mělo také jednoduše funkci reprezentační a především sebeprezenční. Samozřejmě se potom lišila míra peněžních nákladů za dary a úplatky mezi jednotlivými vyslanci, což v důsledku odráželo jejich finanční možnosti a chuť do této potřeby více investovat.

⁷⁵⁾ S. E. ÅSTRÖM, *The Swedish Economy*, in: M. Roberts (ed.), *Sweden's Age of Greatness*, s. 95.

⁷⁶⁾ ANM Praha, Fond Šternberk-Manderscheid, provizorně kart. 174, Relace Adolfa Vratislava ze Šternberka z 2. 12. 1673 (Norrköping), Relace Adolfa Vratislava ze Šternberka ze 23. 12. 1673 (Norrköping), fol. 193r-196v.

⁷⁷⁾ W. J. ROOSEN, *The Age of Louis XIV.*, s. 167.

Základní teoretické příručky 17. století, definující pozici diplomata v síti mezinárodních vztahů, především vyzdvihovaly funkci darů, která byla spojena s diplomatickou praxí odnepaměti. Problémem bylo, jak se vyrovnat s úplatky. První teoretici v čele s Nizozemcem Abrahamem de Wicquefort psali svá díla v duchu křesťanské morálky, kdy korupci chápali jako hříšný čin a apelovali především na diplomatovu čest. Wicquefort dokonce ve své klasické práci *L'Ambassadeur et ses fonctions* zašel tak daleko, že zde rozpracoval koncept čestné špionáže, tzv. *honorable espionage*.⁷⁸⁾ Čím více se v následujících letech etablovala „diplomatická věda“, tím více teoretici diskutovali o machiavelistických praktikách, které byly samozřejmě součástí každodenní praxe raně novověkého diplomata. V první polovině 18. století někteří významní teoretici jako François de Callières či pruský diplomat Jacob von Bielfeld našli zdroj inspirace například v Platónově *Ústavě*. Ve svých spisech připustili, že diplomat může v zájmu „obce“ dokonce podvádět, lhát či uplácet.⁷⁹⁾

Největším problémem je potom definovat, kde končil dar a začínal úplatek. Například podle historika Heika Drosteho, který patří mezi přední odborníky na švédskou diplomacii 17. století, můžeme mluvit o úplatcích v případě činu, jež uskutečnil Bodo von Oberg ve Stockholmu v roce 1690. Brunšvicko-lüneburský vyslanec veřejně obdaroval „z dobrého rozmaru“ přední politiky královského dvora. Například Bengt Oxenstierna si přišel na 3000 švédských stříbrných tolarů. Můžeme však v tomto případě mluvit o uplácení, když byl celý akt ze strany von Oberga deklarován veřejně?⁸⁰⁾

U úplatků a intrikářství ještě na chvíli zůstaneme. Šternberk popisuje ve svých relacích příhodu, jež se stala dánskému vyslanci baronu Jensu Juelovi v prvních dnech nového roku 1674. Do vyslancova domu přišli pod rouškou tmy a inkognito Feuquières a De la Gardie. Nabídli Dánovi spojenectví a peníze, které zaplatí Feuquières. Juel se měl na oplátku přestat angažovat ve vyjednáváních, nebojovat za klid zbraní a napříště jen ve Stockholmu působit jako nezúčastněný pozorovatel. Dánský vyslanec však všechny nabídky kategoricky odmítl a prohlásil, že se o všem dozví jeho král a celou věc nechá uveřejnit. Jak slíbil, tak se také stalo. Již tak špat-

⁷⁸⁾ Abraham DE WICQUEFORT, *L'Ambassadeur, oder Staats-Bothschaffter und dessen hohe Functions, und Staats-Verrichtungen [...]*, Frankfurt am Main 1682, s. 10.

⁷⁹⁾ V tomto směru je velice inspirativní dílo anglické historičky Heidrun R. I. Kugelerové, která na stránkách své dizertační práce srovnává teoretické raně novověké spisy zabývající se dobovou praxí vrcholné diplomacie. Navíc zde sleduje vývoj „teorie diplomacie“. Srov. Heidrun R. I. KUGELER, *„Le Parfait Ambassadeur“ The Theory and Practice of Diplomacy in the Century following the Peace of Westphalia*, dizertační práce University of Oxford, Oxford 2006, s. 59–64.

⁸⁰⁾ H. DROSTE, *Im Dienst der Krone*, s. 208. Tímto problémem se ve své studii zabývala i Jeanette Falckeová. Viz J. FALCKE, *Studien zum diplomatischen Geschenkwesen*, s. 306–311.

ne vztahy mezi Dánskem a Švédskem byly pro tentokrát nenahraditelně zpretrhány. Šternberk si na závěr své relace povzdechl, že po této události již rozhodně nebude možné pomýšlet na vzájemné spřátelení obou skandinávských velmocí.⁸¹⁾ Na tomto místě se nabízí otázka, jestli De la Gardie a Feuquières dopředu nevěděli, že vzájemná vyjednávání zkrachují. Když se oba muži vypravili do vyslancova domu, mohli z jakékoliv situace jenom vytěžit, což svědčí o mistrném intrikářství obou mužů. Podařilo se tak definitivně rozložit dánsko-švédské diplomatické vztahy, což zemi vehnalo ještě hlouběji do náruče Francouzů. Na tomto případě také vidíme, nakolik úzce mohl zahraniční diplomat spolupracovat s předními státníky cizího dvora.

Na začátku ledna dostal Adolf Vratislav ze Šternberka pozvánku od krále. Měl se dostavit na zámek Drottningholm. Právě v této době zde probíhaly rozsáhlé přestavby pod patronací královny-vdovy Hedviky Eleonory. Hlavním architektem byl jmenován Nicodemus Tessin starší, který měl bohaté zkušenosti s barokní výstavbou na švédském území. Znalci barokní divadelní kultury možná vědí, že v prostorách Drottningholmu se do dnešních dnů dochovalo unikátní divadlo. Hrabě ze Šternberka zde byl svědkem výkonu na jevišti a nezapomněl o něm zpravit císaře ve své relaci.⁸²⁾

V šest hodin přijel císařský vyslanec na nádvoří a následně byl uveden do přijímacích místností zámku. Při průjezdu zahradami si ještě stačil povšimnout, že v centru zeleně ční jeden z originálů bronzových soch od Adriana de Vries, jenž zdobil původně zahrady Valdštejnského paláce na Malé Straně. V zámku Šternberka přijal král a následně se ho zeptal, zdali si nechce poslechnout jeho dvorní kapelu. Sbor na prknech divadla tvořilo čtrnáct hudebníků a poněkud úsměvně na celém vystoupení bylo, že soubor kromě hraní na nástroje také zpíval. Na neštěstí pro Šternberka švédsky. To se odrazilo také na kritice, kdy hrabě královu dvorní kapelu nekompromisně charakterizoval jako „*ziemlich schlecht*“. Jakmile kapela skončila své vystoupení, byla samotnou královnou-vdovou Šternberkovi nabídnuta prohlídka zámku. Poté zavedla Hedvika Eleonora habsburského vyslance do tanečního sálu. Celou zábavu řídil královský komorník Friedrich von Sachsen-Gotha. Jakmile byli zúčastnění připraveni, začalo se tančit. Po nějaké chvíli dokonce samotná Hedvika Eleonora vyzvala Šternberka k tanci. Císařský vyslanec musel prokázat své taneční umění a uspokojit devět tancechtivých dvorních dam královnina fraucimoru.⁸³⁾

⁸¹⁾ A. FRYXELL, *Handligar rörande Sveriges Historia. Tredje delen*, Relace z 5. 1. 1674 (Stockholm).

⁸²⁾ Opis relace z 10. ledna ve fondu Šternberk-Manderscheid nenalezneme. O této zprávě víme díky Fryxellově edici. Tamtéž, Relace z 10. 1. 1674 (Stockholm).

⁸³⁾ Tamtéž.

Když skončila zábava, přišly povinnosti. Šternberk si našel čas i na vysokou politiku. Na ples vedl konverzaci s předními politiky, kteří tu byli také přítomni. Zde se dozvěděl, že polsko-litevská unie a Švédsko definitivně přerušily své diplomatické styky. Novinkou také bylo, že se Wrangel cítil na smrt nemocen a nebylo jisté, jestli se uzdraví. Už před několika měsíci dostal rozkaz přijet do Pomořan a dohlédnout na organizaci armády. Šternberk v této věci zdůraznil, že je tento stav pro císařskou stranu výhodný, protože se tímto posune datum případného tažení. Císařský vyslanec si také promluvil se svým největším spojencem u císařského dvora Stenem Bielkem, který si stěžoval na De la Gardieho intrikářství proti své osobě. Dále hraběte Šternberka ujišťoval, že válka nemůže a nesmí v žádném případě nastat, protože po kampani Karla X. v polsko-litevské unii se země dostala do dluhu šesti milionů švédských stříbrných tolarů, z čehož je v současnosti splacena asi polovina. S říšským strážcem pokladu přišla na ples i jeho manželka, kterou Šternberk neváhal charakterizovat jako „*altes und sehr geitziges Weib*“. Zábava skončila v pozdních hodinách a celé osazenstvo se rozjelo v hluboké tmě do svých sídel.⁸⁴⁾

V polovině ledna roku 1674 přišel s poštou nový nátlak francouzské diplomacie. V těchto dnech se hrabě ze Šternberka setkal s De la Gardiem a Hedvikou Eleonorou. Kancléř ho pověřil, ať napíše císaři, že Švédsko za žádných okolností nesáhne po zbrani, dokud bude trvat mír mezi všemi spojenci smlouvy z roku 1668. I shledání s královnou-vdovou bylo tentokrát pro Šternberka nepříjemné a velice nepohodlné. Oba se setkali v malých zahradách stockholmského královského zámku, který se postupně v těchto letech proměňoval pod vedením Nicodema Tessina mladšího z pevnosti Tre Kronor v reprezentativní sídlo hodné velikosti švédských králů.⁸⁵⁾ Jakmile se hrabě ze Šternberka nechal ohlásit, vzkázala mu královna, ať přijde do zahrady, aby byl svědkem toho, jak panovnice severského království ovládá jízdu na lyžích. Císařskému vyslanci tedy byla dána další jedinečná pocta, když mohl přihlížet sportovnímu umění Hedviky Eleonory, avšak musel přetrpět nepříjemný hodinový pobyt ve skandinávské zimě.⁸⁶⁾

Průběh událostí však nasvědčoval tomu, že se Šternberkova diplomatická mise blíží ke konci. Nekonečné slovní potyčky mezi politiky nakonec vyústily v rozhodnutí, že aliance s císařem, Španělskem a Spojenými provinciemi je dávno v troskách, a proto bude nutné zachovat spojení alespoň s Francií, nechce-li se Švédsko dostat do nebezpečné izolace. V tomto období mělo ještě slovo „izolace“ nega-

⁸⁴⁾ Tamtéž.

⁸⁵⁾ Björn R. KOMMER, *Nicodemus Tessin und das Stockholmer Schloß*, Heidelberg 1974, s. 73–74.

⁸⁶⁾ „Die Königin wollte, ich sollte alles in garten sehen und ungeachtet es sehr kalt war, so musste ihr zu gefallen schir eine gute stunde mit ihr in schnee herumgehen.“ ANM Praha, Fond Šternberk-Manderscheid, provizorně kart. 174, Relace Adolfa Vratislava ze Šternberka z 24. 1. 1674 (Stockholm), fol. 213v–217v.

tivní nádech. Království samo sebe chápalo jako prvořadou velmoc, která je předurčená zasahovat do dění na kontinentu. Naopak o pár let později dojde k situaci, jako by si země připustila konečně dopady války a své možnosti, a tak se politika izolace stane hlavním programem švédského královského dvora.

Na přelomu února a března se začal Adolf Vratislav ze Šternberka pomalu chystat k návratu do Vídně. Situace v celé společnosti již byla natolik vyhocená, že Šternberk společně s nizozemským vyslancem už téměř nemohli vycházet na ulici. Drobnou provokaci si neodpustil ani Feuquières, který poslal několik svých služebníků za císařským vyslancem, aby mu vyřídili, že udělá nejlépe, když odjede ze Švédského království, dokud mu zbývá ještě nějaký čas.⁸⁷⁾

V prvních jarních dnech roku 1674 přišla zdrcující, ale očekávaná zpráva. Švédsko se konečně zapojilo do války po boku Francie. Rozhodnutí samozřejmě předcházelo jednání. Feuquières byl pozván do královské kanceláře na schůzku za přítomnosti nejvyšších úředníků království. Ve společném jednání se zúčastnění dohodli, že Švédsko poskytne Ludvíkovým vojskům požadovaných 16 000 vojáků, jak to již o dva roky dříve definovala vzájemná smlouva. Byla vyhotovena základní listina, ve které byly vymezeny tři hlavní důvody vstupu Švédska do války. Prvním byla neochota nadále vyjednávat s Francií a ohrozit tak přísun subsidií. Za druhé chtělo království závčasou potlačit rozpínavost Dánska, tohoto nevypočitatelného soupeře na jihu. A za třetí mělo zahájení války zabránit nečekanému útoku brandenburského kurfiřtství a brunšvicko-lüneburského vévodství. Švédsko paradoxně zdůraznilo své mírové záměry a odsoudilo nepřátele, kteří dosud jen narušovali vzájemné soužití uvnitř křesťanstva. Bylo prý povinností skandinávského hegemona opět nastolit klid v této části Evropy.⁸⁸⁾

Šternberkovy přípravy na odjezd vrcholily. Nastal čas na závěrečné audience a finanční vyrovnání. Nákladnou položkou každé diplomatické mise byla výplata veškerého služebnictva, jež s sebou vyslanec do konkrétní země přivezl. Adolf Vratislav ze Šternberka v závěru své mise rozhodně neoplýval penězi. Ve svých relacích si stěžoval na svou finanční situaci a doufal, že bude mít možnost s tím málem, co mu zbylo, v posledních dnech příkladně reprezentovat svého suveréna. Čtyři sta švédských stříbrných tolarů si musel připravit na závěrečnou audienci a nemálo peněz stály také dopravní prostředky využité při zpáteční cestě. Navíc byl zavázán

⁸⁷⁾ Tamtéž, Relace Adolfa Vratislava ze Šternberka ze 14. 2. 1674 (Stockholm), fol. 231v.

⁸⁸⁾ V tomto období, kdy mělo dojít k vyvrcholení Šternberkovy mise, vedl hrabě opravdu úctyhodnou agendu. Že relace císařského vyslance dosahovaly v průměru šesti až sedmi stran, bylo již standardem. V těchto dnech se však neobyčejně navýšila frekvence odeslaných relací v podobném rozsahu. Jen v jednom týdnu mezi 21. a 28. březnem odešlo ze Stockholmu do Vídně celkem pět obsáhlých relací o dění na tamním dvoře. O zapojení Švédska do války po boku Francie viz tamtéž, Relace Adolfa Vratislava ze Šternberka z 24. 3. 1674 (Stockholm), fol. 155r–157r.

ústním slibem, že své manželce Anně Lucii rozené Slavatové koupí dárek v hodnotě několika stovek zlatých.⁸⁹⁾

Pátého dubna 1674 se konala závěrečná audience u krále, kdy Karel litoval, že snahy císařského vyslance vyšly nazmar. Přesto se obě strany rozešly v přátelském duchu. Šternberk obdržel na rozloučenou od krále jeho portrét v nákladně provedeném rámu a Hedvika Eleonora za sebe darovala diamantový prsten. Dary na rozloučenou, které diplomat obdržel na závěrečné audienci, byly také jedním ze standardů raně novověké diplomatické praxe. Vyslanec mohl obdržet opravdu cokoliv. Od jídla a oblečení přes různé funkční doplňky až po předměty z drahých kovů či peníze. Průměrná hodnota darů se většinou pohybovala okolo 400 říšských tolarů.⁹⁰⁾

Před odjezdem se Šternberk přišel ještě rozloučit se Stenem Bielkem. Daroval mu menší finanční obnos a jeho ženě prsten v hodnotě 200 zlatých. Bielke přislíbil, že i nadále zůstane věrný císaři, až se politická situace opět obrátí.⁹¹⁾

Zpáteční cesta proběhla v rychlém tempu. Osmého dubna již Adolf Vratislav ze Šternberka odjel ze Stockholmu do přístavu v Norrköpingu. Zde i se svou manželkou a služebnictvem nastoupil na obchodní loď, která ho dovezla do říšského města Lübecku. Z Norrköpingu byla také odeslána jeho poslední relace.⁹²⁾

Další informace se již říšská dvorská kancelář ve Vídni dozvěděla od Šternberka osobně. Pilný, až puntičkářský úředník, kterým Šternberk dozajista byl, vyhotovil po svém příjezdu do císařova sídelního města unikátní, mnohastránkovou závěrečnou zprávu o specifikách Švédského království. Tato zpráva, dopsaná 1. května v Laxenburgu, je členěna do šesti hlavních bodů a přináší osobitý pohled vysoce postaveného Středoevropana na švédskou realitu 70. let 17. století.⁹³⁾

Závěrem

Panuje obecně rozšířený názor, že diplomatická služba raně novověkého vyslance ve Skandinávii byla velmi neoblíbená, podobně jako cesty do carského Ruska či na území polsko-litevské unie.⁹⁴⁾ Evidentní je, že mezi diplomaty, kteří se měli vypravit

⁸⁹⁾ Tamtéž, Relace Adolfa Vratislava ze Šternberka z 28. 3. 1674 (Stockholm), fol. 158v–162v.

⁹⁰⁾ J. FALCKE, *Studien zum diplomatischen Geschenkwesen*, s. 204–206.

⁹¹⁾ A. FRYXELL, *Handligar rörande Sveriges Historia. Tredje delen*. Relace z 12. 4. 1674 (Norrköping).

⁹²⁾ Tamtéž.

⁹³⁾ ANM (Praha), Fond Šternberk-Manderscheid, provizorně kart. 174, Závěrečná relace Adolfa Vratislava ze Šternberka z 1. 5. 1673 (Videň), fol. 509v–523r.

⁹⁴⁾ K. MÜLLER, *Das kaiserliche Gesandtschaftswesen*, s. 183. Oblíbenost jednotlivých evropských dvorů obecně naznačil také P. MAŤA, *Svět české aristokracie*, s. 473.

do takto vzdálené země, panoval přirozený strach z neznámého prostředí. Šlechtické kruhy nemohly Švédsko znát ze svých kavalírských cest jako Francii nebo Itálii. Velikou bázeň potom vzbuzoval přejezd lodí přes Baltské moře a severská zima, která se ovšem, nepočítáme-li výrazný úbytek slunečního světla, od středoevropské zimy příliš neliší. I přes tyto zdánlivé handicapy nenalezneme v oficiálních relacích císařských vyslanců jedinou zmínku o nechuti k výkonu diplomatické služby ve Švédsku, což rozhodně nemůžeme říci o korespondenci, která přicházela na vídeňský dvůr z Moskvy či Varšavy. Bylo to dáno poměrně vysokou kulturní úrovní švédského dvora a celého Stockholmu. Hlavní město v druhé polovině 17. století vzkvétalo především za přispění tamních měšťanů, kteří bohatli na obchodu s Nizozemím, Anglií a Ruskem. Některé přední hraběcí rodiny, jako De la Gardiové, Wrangelové či Oxenstiernové, byly známé svou rozhazovačností a okázalým životním stylem, který dávaly najevo při různých příležitostech. Švédsko tedy skutečně dokázalo zajistit cizím diplomatům potřebné zázemí, čímž se zařadilo po bok tehdejších velmocí.

I přes vysoký státní dluh zažívalo království stavební boom. Dynamicky se rozvíjela také literární kultura a divadlo. Od dob královny Kristýny byl dvůr ve vleku francouzské módy, jež se napodobovala na každém kroku. Nejvýstavnější zámky zdobily umělecké předměty nejvyšší kvality, pocházející mimo jiné z českého prostoru a Svaté říše římské. Obrovským pozitivem pak byla finanční nenáročnost diplomatické služby ve Švédsku v porovnání s některými jinými evropskými dvory.

Hrabě Adolf Vratislav ze Šternberka byl jedním z prvních takto vysoce postavených šlechticů, kteří se dostali na delší dobu ke dvoru švédského krále. Ve svých relacích popisuje standardy raně novověké diplomacie. Všudypřítomné intrikářství a korupce ve vysoké politice patřily k dobové praxi napříč celou Evropou. Hrabě ze Šternberka, jako mnoho císařských diplomatů této doby, podal důkazy o síle francouzských peněz, které Ludvík XIV. neváhal investovat na podporu svých zájmů.

Díky mnoha relacím, které Šternberk zaslal do císařových rukou, se nám naskytl unikátní obraz každodenní praxe raně novověkého vysoce postaveného diplomata. Výkon služby byl samozřejmě leckdy ovlivněn geografickými zvláštnostmi Skandinávie, avšak ve většině ohledů se zde diplomatická praxe od zbytku křesťanské Evropy nelišila.

Šternberk se po svém příjezdu stal uznávaným odborníkem, o čemž svědčí i jeho další diplomatická mise v roce 1676 ke dvoru braniborského kurfiřta, úhlavního nepřítele Švédska v probíhající válce.⁹⁵⁾ Diplomatická služba byla hraběti hrazena jen symbolickou sumou. Proto se v budoucnu přistoupilo k určité kompenzaci výloh, což byla vždy obvyklá praxe vysoké politiky napříč mnoha staletími. Hra-

⁹⁵⁾ ANM (Praha), Fond Šternberk-Manderscheid, provizorně kart. 175, diplomatická mise Adolfa Vratislava ze Šternberka do Braniborska a Mohuče (červen 1675–únor 1676).

bě ze Šternberka nadále realizoval svou kariéru ve vysokých zemských úřadech v Čechách. V roce 1678 natrvalo přesídlil z Vídně do Prahy, kde měl sloužit císaři na postu nejvyššího sudího Království českého.

Ačkoliv byla mise Adolfa Vratislava ze Šternberka zdánlivě neúspěšná, protože na jejím konci stál krach císařské politiky ve Stockholmu, přece jen se podařilo navázat nesmírně důležité kontakty s předními procísařsky orientovanými šlechtici a dokonce upevnit styky s královskou rodinou. Některých vazeb pak o několik let později využili Michal František z Althannu či Antonín Jan z Nostic. Právě následující zpracování bohatého archivního materiálu vztahujícího se k diplomatické misi Antonína Jana z Nostic v budoucnu přispěje k ověření všech tezí a dokreslí tak podobu habsbursko-švédských diplomatických vztahů v druhé polovině 17. století.⁹⁶⁾

⁹⁶⁾ Výsledky bádání budou v budoucnu shrnuty v diplomové práci autora tohoto článku. Viz předběžně Martin BAKEŠ, *Habsbursko-švédské diplomatické vztahy v období vlády Karla XI. (1672–1697)*.

Martin B a k e š

**SPECIAL DIPLOMATIC MISSION
OF ADOLF VRATISLAV OF STERNBERG**

**The Kingdom of Sweden in the mid-1670s,
seen by the Emperor's Ambassador**

SUMMARY

Under the dominion of young Charles XI, the Kingdom of Sweden had relatively friendly relations with the Habsburgs from 1668. However, the bilateral partnership was not to last long. In the early 70s, the French diplomacy again fully realized the power of the Scandinavian hegemonic leader and tried everything to turn the Swedish ruling circles to its side. These efforts culminated in 1672 when a war against the Northern Netherlands was definitely decided on the court of Louis XIV. Sweden, as an important ally to France, was to take part in this war. Thus, a French diplomatic pressure connected with promises and threats reached its peak. Sweden considered the pros and cons for almost two years. The opposition on the French side was to be taken by an emperor's ambassador. It was clear to the Viennese court that the selected person had to be an exceptional personality rich in the wealth, but particularly in noble descent. The choice finally fell on Adolf Vratislav, member of a very old Bohemian family of the Sternbergs. His mission was difficult from the very beginning. On behalf of Leopold I, he was to prevent Sweden from entering the war on the French side. The mission ended in a political failure, but the extraordinary thoroughness with which the Count of Sternberg proceeded on the Stockholm royal court discloses the everydayness of the early modern diplomat with all specifics of the Scandinavian milieu.

Translated by Miroslav Košek

Pavel P u m p r

STRUKTURA MORAVSKÉHO DUCHOVENSTVA VE SVĚTLE NEJSTARŠÍHO KATALOGU KLÉRU OLOMOUCKÉ DIECÉZE Z ROKU 1745/1746

ABSTRACT

Structure of the Moravian Clergy in the Light of the Oldest Catalogue of the Olomouc Diocesan Clergy from 1745/1746

This paper captures the early modern clergy as a compact social unit, concentrating on its most numerous and important group, i.e. priests involved in execution of the ecclesiastic administration (the lower clergy). It introduces the hierarchic structure of the diocesan clergy through a statistical evaluation of data on twelve hundred priests registered in a manuscript catalogue of the clergymen in the Olomouc diocese from 1745/1746 and compares it with information on the priests' physical and service age and the length of their employment in the ecclesiastic administration. In this way, it reaches the conclusion that there existed a practised career system and that the Moravian diocesan clergy was not merely characterized with formal criteria, but also factual execution of the actual "profession".

Keywords: Olomouc diocese in the early modern period, catalogues of the clergy, lower clergy, professional and age structure, career system

Jedním z hlavních problémů, na něž naráží snaha o celistvé pojednání dějin společnosti českých zemí v raném novověku, zůstává nerovnoměrné zpracování vývoje jednotlivých sociálních skupin. Mezi ty, jejichž raně novověké osudy dosud nebyly dostatečně probádány, náleží duchovenstvo.¹⁾ Přitom studium sociálních dějin kléru je důležité jak proto, že šlo o neopominutelnou část populace, bez jejíhož poznání

¹⁾ Srov. Václav BŮŽEK a kol., *Společnost českých zemí v raném novověku. Struktury, identity, konflikty*, Praha 2010, s. 101–119, 298–356, 521–534, 614–643.

budou naše vědomosti o dobové společnosti jako celku neúplné, tak také z toho důvodu, že duchovenstvo bylo úzce provázáno mnohostrannými vazbami s ostatními sociálními skupinami. Tyto vazby do značné míry vyplývaly z reality kněžského každodenního života a působení, jež bylo orientováno „navenek“, do světa laiků. Ovšem duchovenstvo bylo do okolní „světské“ společnosti integrováno nejen tím, že v ní žilo a působilo, ale také tím, že z ní samo pocházelo. Právě v tom tkví jedno z ústředních specifik uvedené sociální skupiny – na rozdíl od ostatních tato skupina postrádala schopnost vlastní reprodukce (pokud uvažujeme v intencích katolického prostředí, jemuž jsou věnovány následující řádky) a rekrutovala se ze všech ostatních složek společnosti, tedy ze všech jejích pater počínaje venkovskými poddanými a konče příslušníky aristokratických či panovnických rodů. Díky tomu struktura kléru *de facto* odrážela skladbu celé laické společnosti (přitom výrazná sociální stratifikace duchovenstva byla podmíněna také hierarchizovaným systémem církevních beneficí). I proto lze prostřednictvím studia kléru jako sociální struktury dospět k poznatkům, které mají význam pro pochopení vývoje celé společnosti.

Ačkoli sociální dějiny raně novověkého kléru dosud nejsou dostatečně zpracovány, místo, které jim na pomyslné mapě české historiografie připadá, dnes již zdaleka není bílé.²⁾ Omezíme-li se pouze na naznačení hlavních trendů novějšího bádání,³⁾ můžeme konstatovat, že v souladu s pojetím událostních dějin, v nichž hrají klíčovou roli významní jedinci – představitelé společenských elit, se zájem badatelů tradičně koncentruje zejména na vysoké církevní hodnostáře. Vedle studií, v nichž je na pozadí líčení osudů konkrétních prelátů věnována pozornost širšímu kontextu církevního, politického, sociálního či kulturního vývoje,⁴⁾ se objevují práce, které vyšší klérus pojímají jako kolektivní prvek. Preláti jsou zde nahlíženi jak

²⁾ Srov. Miroslav NOVOTNÝ, *Duchovní*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Člověk českého raného novověku*, Praha 2007, s. 111–138; v širším kontextu Jiří MIKULEC a kol., *Církev a společnost raného novověku v Čechách a na Moravě*, Praha 2013.

³⁾ Ucelenější bibliografii podávají práce citované v pozn. 1 a 2. Jestliže jsou zde kvůli omezenému prostoru uváděny pouze nejdůležitější práce z poslední doby, nemá tím být zamlčena skutečnost, že již na přelomu 19. a 20. století vznikla díla, která jsou dnes sice metodologicky zastaralá, ovšem materiálově stále cenná. Mezi nejvýznamnější práce této kategorie patří Zikmund WINTER, *Život církevní v Čechách. Kulturně-historický obraz z XV. a XVI. století. I–II*, Praha 1895–1896 a Antonín PODLAHA, *Dějiny arcidiecése pražské od konce století XVII. do počátku století XIX. Díl I. Doba arcibiskupa Jana Josefa hraběte Breunera (1694–1710). Část 1*, Praha 1917.

⁴⁾ Ondřej JAKUBEC, *Kulturní prostředí a mecenát olomouckých biskupů potridentské doby*, Olomouc 2003; TÝŽ (ed.), *Stanislav Pavlovský z Pavlovic (1579–1598). Biskup a mecenáš umírajícího věku*, Olomouc 2009; Jan ŠTĚPÁN, *Dvůr olomouckého biskupa Stanislava Pavlovského z Pavlovic v letech 1579–1598*, Olomouc 2009; Alessandro CATALANO, *Zápas o svědomí. Kardinál Arnošt Vojtěch z Harrachu (1598–1667) a protireformace v Čechách*, Praha 2008; Tomáš PARMA, *František kardinál Dietrichstein a jeho vztahy k římské kurii. Prostředky a metody politické komunikace ve službách moravské církve*, Brno 2011. Z dílčích studií alespoň Jiří M. HAVLÍK,

v rámci svého přirozeného „necírkevního“ sociálního prostředí – totiž aristokratické společnosti,⁵⁾ tak i v souvislosti se svým začleněním do dobových mocenských struktur.⁶⁾

Chceme-li však pojímat klérus jako ucelenou sociální skupinu, musíme opustit optiku událostních dějin, které se koncentrují na významné osobnosti ovlivňující historický vývoj. Těžiště pozornosti se v takovém případě přesouvá k početně nejsilnější skupině duchovních, totiž ke kléru nižšímu. Právě na jeho bedrech spočívalo hlavní kněžské poslání, tedy praktický výkon duchovní správy v rámci farností. Díky této své funkci plnil nižší klérus klíčovou úlohu v procesu přenosu konfesní religiozity a disciplíny do světa laiků.⁷⁾ Skutečnost, že právě soustředění pozornosti na kněze zapojené do duchovní správy je perspektivním východiskem pro analýzu kléru jako kompaktní sociální skupiny, které navíc umožňuje srovnávací studium situace v různých konfesích, dokládají výzkumy německé badatelky Luise Schorn-Schütte.⁸⁾

Spor českého duchovenstva o imunity církve. K politickým aktivitám pražského arcibiskupa Jana Bedřicha z Valdštejna, ČČH 107, 2009, s. 769–796.

- ⁵⁾ Petr MAŤA, *Svět české aristokracie (1500–1700)*, Praha 2004, s. 478–520. V tomtéž sociálním kontextu, nicméně s biografickým zaměřením na konkrétní osobnost Petra VOKÁČOVÁ, *Příběhy o hrdé pokoře. Aristokracie českých zemí a císařský dvůr v době vrcholného baroka*, dizertační práce Masarykovy univerzity, Brno 2007 (přístupné na adrese http://is.muni.cz/th/9650/ff_d/thesis.pdf, citováno 6. června 2013), kap. Jeden vládce, jeden bůh. Pražský arcibiskup Jan Bedřich z Valdštejna, s. 215–255.
- ⁶⁾ Joachim BAHLCKE, *Kontinuität und Wandel im politischen Selbstverständnis der katholischen Geistlichkeit Mährens (1580–1640)*, in: Jan Skutil (ed.), *Morava a Brno na sklonku třicetileté války*, Praha – Brno 1995, s. 84–98; TÝŽ, *Geistlichkeit und Politik. Der ständisch organisierte Klerus in Böhmen und Ungarn in der frühen Neuzeit*, in: Joachim Bahlcke – Hans-Jürgen Bömelburg – Norbert Kersken (edd.), *Ständefreiheit und Staatsgestaltung in Ostmitteleuropa. Übernationale Gemeinsamkeiten in der politischen Kultur vom 16.–18. Jahrhundert* (Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa, Bd. 4), Leipzig 1996, s. 161–185.
- ⁷⁾ Srov. Ulrich PFISTER, *Pastors and Priests in the Early Modern Grisons: Organized Profession or Side Activity*, *Central European History* 33, 2000, s. 41–65, na s. 65; Amy Nelson BURNETT, *Basel's Rural Pastors as Mediators of Confessional and Social Discipline*, *Central European History* 33, 2000, s. 67–85.
- ⁸⁾ Luise SCHORN-SCHÜTTE, *Die Geistlichen vor der Revolution. Zur Sozialgeschichte der evangelischen Pfarrer und des katholischen Klerus am Ende des Alten Reiches*, in: Helmut Berding – Etienne François – Hans-Peter Ullmann (edd.), *Deutschland und Frankreich im Zeitalter der französischen Revolution*, Frankfurt am Main 1989, s. 216–244; TÁŽ, *Evangelische Geistlichkeit und katholischer Seelsorgeklerus in Deutschland. Soziale, mentale und herrschaftsfunktionale Aspekte der Entfaltung zweier geistlicher Sozialgruppen vom 17. bis zum Beginn des 19. Jahrhunderts*, *Paedagogica Historica* 30/1, 1994, s. 39–81; TÁŽ, *The Christian Clergy in the Early Modern Holy Roman Empire: A Comparative Social Study*, *Sixteenth Century Journal* 29/3, 1998, s. 717–731; TÁŽ, *Priest, Preacher, Pastor: Research on Clerical Office in Early Modern Europe*, *Central European History* 33, 2000, s. 1–39.

V rámci tuzemské historiografie tvoří nepřehlédnutelnou součást bádání o nižším kléru opět biograficky zaměřené studie věnované osobnostem, které upoutaly zájem historiků například svou literární činností, významnou rolí v rámci místních dějin, výjimečnou církevní kariérou, pohnutými životními osudy, anebo jednoduše tím, že je jejich životní dráha dokumentována mimořádně výmluvnými prameny.⁹⁾ Kvalitně zpracované případové studie uvedeného typu odkrývají hlubší souvislosti kněžského života a působení, a pomáhají tak korigovat obraz, který vykreslují širěji pojaté práce orientované na sledování obecnějších vývojových tendencí. Zobecnění jakkoli detailního vylíčení životního příběhu konkrétního jedince je ovšem problematické. Nezbytným předpokladem pro rozlišení toho, co je v daném případě specifické a co je naopak typické a zobecnitelné, je vytvoření širšího výkladového rámce. K němu poskytují základ studie pojednávající například o vzdělávání a výchově kléru, o normách regulujících život kněží a o jejich praktické aplikaci či o kariérách a životních podmínkách kněží v systému farních beneficií.¹⁰⁾ Nezastupitelnou úlohu pak plní kvantitativně pojaté výzkumy soustředěné na vybrané aspekty života kněží. Pro Čechy jsou k dispozici takto zaměřené analýzy opírající se o prameny hromadné povahy – například o knihy svěcenců a zejména o soubory pozů-

⁹⁾ Alespoň výběrově: Karel PLETZER, *M. Jindřich Václav Zyzvalda. Příspěvek k dějinám české literatury XVII. stol.*, JSH 26, 1957, s. 49–55; Radek LUNGA (ed.), *Ondřej František Jakub de Waldt (1683–1752) a jeho doba. Symposium věnované osobě, dílu a době píseckého rodáka, dobršského faráře, kazatele a literáta [28.–29. června 1997]*, Dobřš 2005; Pavla STUHLÁ, *Strípky ze života bavorovského rodáka a faráře P. Viléma Antonína Hynka z Vltavína (1654–1706)*, Vodňany a Vodňansko 7, 2007, s. 77–96 (a další studie téže autorky); Vladimír MAŇAS, *Pelikán a kříž. Ostravský rodák František Xaver Michael Leffler (1658–1744) a jeho církevní kariéra*, Ostrava. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska 24, 2009, s. 580–603 (a další studie téhož autora); František SPURNÝ – Vojtěch CEKOTA – Miloš KOUŘIL, *Šumperský farář a děkan Kryštof Alois Lautner, oběť čarodějnických inkvizičních procesů*, Šumperk 2000; Josef HANZAL, *Táborské deníky Bartoloměje Zelenky z let 1680–1682*, JSH 52, 1983, s. 39–45; Jiří WOLF, *Diarium P. Václava Vojtěcha Berenklaua a některé další kněžské zápisky z barokních Čech*, Studie o rukopisech 35, 2002–2004, s. 183–192.

¹⁰⁾ Hedvika KUCHAROVÁ – Zdeněk R. NEŠPOR, *Pastor bonus, seu idea (semper) reformanda. Vzdělávání a výchova kléru pro působení ve farní správě v českých zemích v 18. a na počátku 19. století*, ČČH 105, 2007, s. 351–392; Kateřina VÁLOVÁ, *De vita et honestate clericorum na Moravě v raném novověku*, Střední Morava 17, 2003, s. 83–88; Pavel PUMPR, *Nižší kléru na barokní Moravě mezi normou a realitou. Příspěvek k prosazování norem pro život kléru v olomoucké diecézi*, ČMM 131, 2012, s. 311–340; TÝŽ, *Beneficia, záduší a patronát v barokních Čechách. Na příkladu třeboňského panství na přelomu 17. a 18. století*, Brno 2010; Pavla STUHLÁ, *Prachatický vikariát 1676–1750. Vybrané otázky církevní správy*, Praha 2004; TÁŽ, *Curés et seigneurs, XVIIe siècle*. Revue publiée par la Société d'Étude du XVIIe siècle 63, 2011, s. 97–115; Jaroslav ŠOTOLA, *Kariéra v černém. Předpoklady pro získání farního benefícia v 18. století*, ČMM 126, 2007, s. 319–341.

stalostních spisů farního kléru.¹¹⁾ Pro Moravu podobné práce chybějí.¹²⁾ Je zde však úctyhodná Zuberova syntéza dějin moravské barokní církve.¹³⁾ V autorových silách pochopitelně nebylo pojednat všechny aspekty života raně novověkých kněží ve vyčerpávající úplnosti. Ve většině ohledů se musel kvůli absenci předchozích analytických studií opírat o vlastní sondy do rozsáhlého archivního materiálu. Vzhledem ke značnému záběru své heuristiky i tematické šíři celého díla nemohl čtené prameny hromadně povahy využít bezzbytku a – jak naznačují novější výzkumy – někdy při jejich zběžnějším vyhodnocování dospěl k chybným závěrům.¹⁴⁾ I proto je třeba vracet se zpět k pramenům a pomocí jejich detailnější analýzy zpřesňovat a dále rozšiřovat poznatky o raně novověkém kléru.

Naznačenou cestou se ubírá i předkládaná studie, která se zaměřuje na základní evidenční pramen, jenž je pro raně novověké duchovenstvo k dispozici, totiž na katalogy kléru. Tištěné katalogy kléru jsou v rámci tuzemské historiografie vcelku známým pramenem. Ponecháme-li stranou jejich využití jako doplňkového zdroje informací o působení konkrétních kněží, dosavadní bádání z nich čerpalo statistické údaje o stavu církevní správy v dané diecézi, resp. o početnosti diecézního kléru.¹⁵⁾ Uplatnily se také při rekonstrukci průběhu kariér příslušníků nižšího kléru.¹⁶⁾

¹¹⁾ Zlatuše KUKÁNOVÁ, *Příspěvek k dějinám církevní správy první poloviny 17. století. (Na základě statistického zpracování knih světců a univerzitních matrik)*, Sborník prací členů SSM Státního ústředního archivu v Praze 2/1, 1989, s. 119–169; TÁŽ: *Ke struktuře světského kléru v Čechách na počátku 17. století*, *Paginae historiae* 1, 1993, s. 46–71. Z řady studií analyzujících pozůstalostní spisy duchovních správců pražské arcidiecéze z konce 17. a první třetiny 18. století připomeňme alespoň souhrnnou stať: Zdeňka KOKOŠKOVÁ – Marie RYANTOVÁ, *Sociální a kulturní úroveň nižšího kléru v druhé polovině 17. a v prvních desetiletích 18. století*, in: Zdeňka Hledíková – Jaroslav V. Polc (edd.), *Pražské arcibiskupství 1344–1994. Sborník statí o jeho působení a významu v české zemi*, Praha 1994, s. 150–163.

¹²⁾ Existují pouze dvě studie rozebírající matriky světců olomoucké diecéze z předbělohorské doby; přitom starší (Zuberova) práce uplatňuje kvantifikační přístup jen dílčím způsobem. Rudolf ZUBER, *Seznam světců olomoucké diecéze v letech 1599–1619*, *Rodokmen* 1, 1946, s. 24–25, 54, 75–77; Miloš KOUŘIL, *Světcenci v době episkopátu Stanislava Pavlovského*, in: Bronislav Chochoř – Libor Jan – Tomáš Knoz (edd.), *Nový Mars Moravicus aneb Sborník příspěvků, jež věnovali Prof. Dr. Josefu Válkovi jeho žáci a přátelé k sedmdesátinám*, Brno 1999, s. 411–417.

¹³⁾ Rudolf ZUBER, *Osudy moravské církve v 18. století I*, Praha 1987; *II*, Olomouc 2003.

¹⁴⁾ Srov. J. ŠOTOLA, *Kariéra v černém*, s. 320, pozn. 6; s. 322, pozn. 13; P. PUMPR, *Nižší klérus na barokní Moravě*, s. 311–340.

¹⁵⁾ Eliška ČÁŇOVÁ, *K počtu far v Čechách v 17. a 18. století*, *Historická demografie* 18, 1994, s. 179–181; R. ZUBER, *Osudy I*, s. 10, 236.

¹⁶⁾ J. ŠOTOLA, *Kariéra v černém*, s. 321–324. Katalogů kléru (a podkladového materiálu k nim) hojně využívá Lenka MARTÍNKOVÁ, *Die Diözese Budweis 1785–1813. Ein Beitrag zu Organisation, Verwaltung, Schriftgut und Geistlichkeit der Diözese in josephinischer Zeit*, Pelhřimov 2011, zvl. s. 179–243.

Tím se možnosti katalogů kléru zdánlivě vyčerpávají. Uvedené konstatování ovšem platí spíše pro katalogy tištěné, které obsahují poměrně malou škálu informací, byť ve velkém rozsahu (tj. pro klérus celé diecéze). Vedle nich jsou však alespoň pro olomouckou diecézi částečně dochovány i jejich rukopisné předlohy, které evidují širší spektrum údajů o jednotlivých duchovních, a představují proto badatelsky atraktivnější pramen. Předmětem následujících řádek bude právě rozbor tohoto typu pramene, konkrétně nejstaršího rukopisného katalogu kléru olomoucké diecéze vzniklého v letech 1745–1746, který byl předlohou pro první tištěný katalog vydaný v Olomouci roku 1746.¹⁷⁾ Cílem předkládané analýzy bude přinést nové poznatky o struktuře moravského diecézního kléru v polovině 18. století a jejich prostřednictvím podnitit i další úvahy o možnostech výzkumu této složky raně moderní společnosti.

Tištěná verze nejstaršího katalogu kněží olomoucké diecéze obsahuje ve své první části abecední soupis kněží, jejich funkcí a působišť (doplňený v závěru o jména nově vysvěcených kněží) a ve druhé části naopak seznam míst v duchovní správě a jejich personálního obsazení; na konci katalogu je připojen seznam duchovních zesnulých v období od listopadu 1745 do září 1746 a také přehled změn v duchovní správě, k nimž došlo v době, kdy byl katalog tištěn („*sub ipsa impressione praesentis catalogi*“). Rukopisný exemplář je informačně podstatně bohatší. Začíná jmenným rejstříkem kněží (s. 1–52), který svou strukturou odpovídá první části tištěného katalogu; i zde se u každého jednotlivce odkazuje na číslo příslušného děkanátu, pod nímž lze v hlavní části rukopisu nalézt podrobnější personální údaje.¹⁸⁾ Další

¹⁷⁾ Rukopisný katalog je uložen in: Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc, Arcibiskupská konzistoř Olomouc, kniha č. 92 (dále cituji jako ACO 92). Za upozornění na tento pramen vděčím Mgr. Vladimíru Maňasovi, Ph.D., z Ústavu hudební vědy FF MU v Brně. Z období do konce 18. století jsou ve fondu olomoucké konzistoře uloženy ještě rukopisné katalogy z let 1756 (kniha č. 94), 1760 (knihy č. 95 a 96) a 1761 (kniha č. 97). V archivním inventáři je jako katalog kněžstva z let 1745–1802 označena také kniha č. 93; v tomto případě však nejde o katalog kléru (tj. o soupis všeho diecézního duchovenstva k určitému roku), nýbrž o evidenci nově vysvěcených kněží zahrnující delší časové období. Pokud jde o tištěný katalog z roku 1746, vycházím z exempláře uloženého in: Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc, knihovna, sign. X-i-6 (*Catalogus Petrino-Sarcandrinus, in quo nomina, cognomina, personatus, officia et beneficia ecclesiastica universi status ecclesiastici almae dioecesis Olomucensis ordine alphabetico recensentur, quibus in fine addita sunt nomina pie in Domino defunctorum. Josephi Francisci Jünger cancellistae consistorialis labore compilatus, et expensis impressus, s. l. 1746*). Pro srovnání lze uvést, že v sousední pražské arcidiecézi byl první tištěný katalog publikován o pět let dříve – roku 1741; jeho struktura je obdobná jako u olomouckého katalogu (E. ČÁŇOVÁ, *K počtu far*, s. 180).

¹⁸⁾ Tento jmenný rejstřík není úplný, neboť začíná až od jména *Beer*, nejsou v něm tedy uvedeni kněží s příjmením začínajícím na *A-* či *Ba-*. S ohledem na současný fyzický stav rukopisu lze předpokládat, že se v minulosti z vazby uvolnil a ztratil jeden list obsahující první dvě strany

oddíl představuje seznam 61 děkanátů olomoucké diecéze (s. 53–54), podle nichž je strukturováno vlastní jádro rukopisu – samotný katalog kléru (s. 55–212). V rámci děkanátů jsou zde uvedeny záznamy o konkrétních kněžích, seřazených vždy sestupně podle pozice, jakou zaujímali v církevní hierarchii – od děkana až po kněze bez místa. U duchovních jsou evidovány následující údaje utříděné do samostatných rubrik: 1. denní (nebo alespoň měsíční) datum, k němuž se daný záznam vztahuje,¹⁹⁾ 2. jméno, příjmení, pozice v rámci církevní správy a působistiště (rubrika *nomen, cognomen*), 3. země i místo původu a jazyk (*patria et lingua*), 4. osoba či instituce, jež danému duchovnímu udělila tzv. stolní titul svěcení (*titulus mensae*), 5. datum kněžského svěcení (*presbyter factus*), 6. údaj o délce působení v duchovní správě (*cura animarum*), 7. věk (*aetas physica*) a 8. záznam o případných kázeňských proviněních (*vita*).²⁰⁾ Zbývající strany rukopisu obsahují seznam kněží, kteří nebyli do katalogu zahrnuti, protože nedodali své údaje s příslušnými údaji (s. 213–214), dále přehled prohřešků duchovních a jejich stručný výklad (s. 215–232) a soupis far obsazovaných volně olomouckým biskupem, tj. bez účasti patronů (s. 233–236).²¹⁾

Skutečnost, že pojednáváný pramen obsahuje personální údaje velkého počtu duchovních, které jsou naznačeným způsobem přehledně kategorizovány, přímo vybízí ke kvantitativnímu zpracování. Ostatně účelnost analýzy pramenných údajů hromadné povahy prostřednictvím vhodného softwaru prokázaly v rámci české historiografie raného novověku již dříve výzkumy zaměřené na sociální a ekonomické aspekty života poddaného obyvatelstva.²²⁾ Pokud jde o konkrétní postup, který byl uplatněn při rozboru zmíněného katalogu kléru, jeho základem se stal přepis katalogové části rukopisu ACO 92 do programu MS Excel. Výsledkem bylo vytvoření jakési jednoduché databáze, shromažďující výše popsaný soubor zhruba

rejstříku (rozsah chybějící části odhaduji na základě srovnání s tištěným katalogem z roku 1746); stejným způsobem je možné vysvětlit i fakt, že rukopis postrádá titulní stranu.

¹⁹⁾ Někdy je tento datovací údaj zavádějící. Je tomu tak například v situacích, kdy jsou stejným datem opatřeny dva katalogové záznamy vztahující se k jednomu knězi, které jej zachycují na dvou různých místech, jež postupně vystřídal, tedy reálně ve dvou různých časových okamžicích. Více k tomu v pozn. 27.

²⁰⁾ Zápisy v poslední rubrice se objevují pouze u deseti diecézního kléru (podrobně k tomu P. PUMPR, *Nižší klérus na barokní Moravě*, s. 311–340). Pro ostatní rubriky platí, že jen zcela ojediněle nejsou u některého kněze zachyceny všechny předepsané informace. Minimální četnost těchto případů nijak zásadně neomezuje možnosti statistického vyhodnocení příslušných údajů.

²¹⁾ K tomu R. ZUBER, *Osudy I*, s. 203–204.

²²⁾ Srov. Markus CERMAN – Lenka MATUŠÍKOVÁ – Hermann ZEITLHOFFER, *Projekt sociální struktury v Čechách. Rozbor pramenů s použitím počítače*, Archivní časopis 49, 1999, s. 107–128, 171–190; Martin ŠVANDA, *Počítačové zpracování pozemkových knih*, diplomová práce Masarykovy univerzity, Brno 2000.

desítky typově různých informací k téměř dvanácti stovkám kněží olomoucké diecéze. Použitý tabulkový editor umožnil zachovat výchozí strukturu pramene – jednomu duchovnímu je vždy vyhrazen samostatný řádek, který je svisle členěn na sloupce obsahující jednotlivé kategorie informací. Původní uspořádání údajů a forma jejich záznamu však pochopitelně musely být upraveny tak, aby bylo možné s daty převedenými do elektronické podoby dále pracovat pomocí nástrojů, jež daný software nabízí. Různé (byť obsahově příbuzné) typy informací, které rukopis shrnuje do společných rubrik, byly rozčleněny do samostatných sloupců, slovní i číselné údaje byly převedeny do jednotné podoby; v případě numerických dat jde o formát desetinných čísel (5,5 roku místo 5 roků a 6 měsíců), umožňující uplatnit některé jednoduché matematické funkce a částečně i s jejich pomocí generovat další data, pro něž byly vytvořeny nové rubriky, resp. sloupce (např. doba, která uplynula od vysvěcení a z ní odvozený věk svěcence atd.). V konečné fázi byly všechny přepsané údaje shrnuty do jedné velké společné tabulky (tj. do jediného listu jednoho souboru), v jejímž rámci lze shromážděná data přepočítávat, řadit vzestupně či sestupně, dohledávat podobné či stejné hodnoty,²³⁾ vybrané informace pak dále prezentovat ve formě tabulek nebo grafů, a tím i rozšiřovat možnosti interpretace analyzovaného pramene. Souhrnně je tedy možné říci, že pracovní a časově dosti náročný (tudíž i zdánlivě málo efektivní) postup otevřel cestu k důkladnějšímu vyhodnocení dat s minimálním rizikem chyb. Přitom nejde pouze o samostatné vyhodnocení jednotlivých typů informací, ale také o odhalování souvislostí mezi nimi, jež mohou při průběžné četbě pramene unikát pozornosti.

Na následujících řádcích ovšem není možné podat rozbor všech otázek, jichž se zápisy katalogu dotýkají. Jde totiž o celý vějíř témat, která se rozbíhají různými směry, tj. postihují rozmanité aspekty života a působení příslušníků nižšího duchovenstva, a která proto nelze uspokojivým způsobem pojednat v rámci jedné studie. Samostatně na jiném místě bude nutné řešit například problematiku vztahu mezi místy původu a působení kněze, tj. otázky lokálního původu duchovních a jejich prostorové mobility, či analyzovat informace o jazykových znalostech kléru nebo o udělování *titulu mensae*. Níže bude tedy věnována pozornost užšímu, tematicky kompaktnímu okruhu otázek bezprostředně souvisejících s profesní strukturou nižšího kléru a s některými důležitými faktory, jež ji ovlivňovaly a jež lze na základě studovaného katalogu za použití kvantitativních metod analyzovat. Nejdříve tak bude přiblížena skladba diecézního kléru z hlediska zastoupení jednotlivých kategorií nižšího duchovenstva a následně budou ve vztahu k této profesní stratifikaci

²³⁾ Uvedená možnost je ovšem limitována tím, do jaké míry se podařilo provést zmíněné převedení jednoho typu údajů na jednotný formát. Jako problematické se ukázalo zejména nejednotné psaní vlastních jmen – nejde pouze o různé formy psaní stejného příjmení u dvou či více různých osob (Zižka / Zysska), ale také o odlišné psaní jména jednoho a téhož kněze (Butz de Rolsberg / Putz de Rolsberg).

kněží vyhodnocovány základní číselné údaje, jež vypovídají o věkové struktuře kléru, o délce „kněžského života“ či působení v duchovní správě. Naznačený postup by měl vést k formulování konkrétních závěrů o profesním profilu moravského diecézního kléru ve sledovaném období a také napomoci zodpovědět otázku, zda lze v jeho případě zachytit existenci určitého kariérního řádu, resp. kariérního modelu.

Dříve než bude možné přikročit k rozboru uvedených témat, je nutné řešit otázku datace analyzovaného pramene a s ní související problém vymezení sledovaného vzorku kněží. Jak bylo řečeno, zápisy jsou v katalogu uvozeny denním (nebo alespoň měsíčním) datem a řazeny podle děkanátů, přičemž záznamy z jednoho děkanátu se ve většině případů časově shodují – nejčastěji se hlásí do jednoho, maximálně dvou po sobě následujících měsíců. Lze tedy usuzovat, že rukopis vznikl na základě soupisové akce, kterou iniciovala biskupská konzistoř zhruba v polovině roku 1745 (tehdy zápisy začínají) a která v první fázi probíhala v rámci jednotlivých děkanátů. Většinu požadovaných zpráv o diecézním kléru zaslali děkani do olomoucké konzistoře v červenci (přibližně 720 záznamů) a srpnu (cca 220);²⁴⁾ hlášení o zbývajících více než dvou stovkách duchovních byla zaslána postupně až do začátku roku 1746. Pomineme-li (vedle ojedinělých zpráv z jiných částí diecéze) tři desítky prosincových záznamů z děkanátu Olomouc a necelé dvě desítky hlášení ze správního obvodu uherskobrodského děkana z listopadu a prosince, je nápadné, že mezi později zasilanými zprávami výrazně dominují ty, které pocházejí ze severní části diecéze – pro období od října do prosince 1745 zřetelně převažují hlášení z děkanátů Bílovec, Bruntál, Hlučín, Ketř, Krnov a Opavice, poslední soubor 42 zpráv, datovaných s jednou prosincovou výjimkou do ledna 1746, pak zaslal děkan v Opavě.

Bezpochyby až v momentě, kdy byly všechny tyto zprávy do konzistoře doručeny, tedy nejdříve na počátku roku 1746, sestavil na jejich základě pověřený úředník, jímž byl nejspíše konzistorní kancelista Josef František Jünger,²⁵⁾ ucelený přehled – rukopisný katalog kléru celé diecéze.²⁶⁾ Nicméně již v této době začalo v církevní

²⁴⁾ Pouhé dva zápisy se hlásí již do června 1745.

²⁵⁾ Jünger sice není v rukopise ACO 92 nikde zmíněn (jak bylo řečeno, rukopis v současné podobě postrádá titulní stranu), nicméně je uveden jako autor tištěného katalogu kléru z roku 1746, jehož byl zmíněn rukopis bezpochyby předlohou (viz pozn. 17). Jako konzistorní kancelista je Jünger připomínán již k roku 1735. Kateřina VÁLOVÁ, *Curia episcopalis Olomucensis v raném novověku*, Olomouc 2002, s. 73.

²⁶⁾ O tom, že katalog byl sepsán takto jednorázově až po shromáždění všech požadovaných podkladů, svědčí vnější vzhled rukopisu (jednotné písmo), stejně jako jeho výše popsané vnitřní uspořádání – tedy to, že celému katalogu předchází jmenový rejstřík všech kněží a dále že samotný katalog je strukturován nikoli chronologicky podle dat zápisů (což by bylo v případě průběžného zaznamenávání došlých údajů nezbytné), nýbrž podle abecedního pořadí děkanátů.

správě docházet k personálním změnám – někteří kněží zemřeli nebo odešli na jiná místa a jejich pozice byly nově obsazovány. Tyto změny se v rukopise ACO 92 odrážejí prostřednictvím aktualizčních poznámek a záznamů, jež představují druhou, dodatečnou vrstvu zápisů.²⁷⁾ Tu je nutné vyloučit ze sledovaného souboru záznamů, aby nedošlo ke statistické chybě, kdy by byl v analyzovaném vzorku evidován jeden kněz dvakrát na dvou různých místech, která postupně zastával, anebo by naopak byli evidováni dva kněží na jednom místě, na němž ve skutečnosti jeden vystřídal druhého. Východiskem pro další analýzu pramene je tedy vytvoření pomyslného obrazu diecéze v jednom časovém momentu, v jehož rámci se jeden kněz nachází vždy na jedné pozici (a naopak jedné pozici v církevní správě odpovídá vždy právě jeden kněz). Pochopitelně není možné zcela dosáhnout statického obrazu církevní správy, neboť onen jeden „moment“, k němuž je situace v diecézi zachycena, představuje celého půl roku (od července 1745 do ledna 1746), na jehož konci se již objevují první aktualizční zápisy. Jde ovšem o pouhých sedm záznamů (jeden z prosince 1745, dalších šest z ledna 1746), které zásadně nepozměňují celkový obraz stavu diecézního kléru ve sledovaném období (většina aktualizčních zápisů je datována až do období od února do května 1746), a zvolený postup vymezení studovaného vzorku duchovních tím není výrazně zpochybněn. Naznačeným způsobem byl po vyloučení zápisů o 25 duchovních datovaných do první poloviny roku 1746²⁸⁾ a několika dalších záznamů, které podruhé evidovaly kleriky uvedené v katalogu k roku 1745 na jiném místě, vymezen analyzovaný vzorek v rozsahu 1171 kněží. Takto početná skupina duchovních žijících a působících v rámci rozlehlé moravské diecéze nepředstavovala zcela kompaktní celek. Z hlediska postavení v rámci církevní hierarchie lze rozlišit sedm hlavních kategorií duchovních (počítáme-li děkany a faráře do jedné společné skupiny samostatných beneficiátů), jejichž přehled podle jednotlivých děkanátů podává tabulka č. 1.

²⁷⁾ Dodatečně provedené zápisy mají dvoji podobu. V prvním případě jde o vpisky aktualizující původní záznamy o dotyčných kněžích, které informují o odchodu daného jedince z uvedeného místa (případně o jeho odvolání či úmrtí) a o jeho novém působišti. Ve druhém případě jde o nový katalogový záznam, který obsahuje všechny předepsané informace včetně údaje o novém působišti. Zápisy tohoto druhého typu lze někdy jen obtížně odlišit od záznamů z první časové vrstvy, zvláště když jsou (nesprávně) datovány do roku 1745 (v těchto případech zřejmě pisář mechanicky opsal celý původní katalogový záznam daného kněze včetně denního data a změnil pouze údaj o působišti). Tak například Jan Matěj rytíř Butz z Rolsbergu má v katalogu dva samostatné záznamy datované pokaždé do července 1745 – v jednom je uveden jako děkan v Ketřích, ve druhém jako děkan v Mohelnici (ACO 92, s. 102 a 130). Uvedené dataci přitom odpovídá pouze záznam týkající se Ketřích, neboť na mohelnické děkanství nastoupil zmíněný kněz až v roce 1746 (K. VÁLOVÁ, *Curia*, s. 67).

²⁸⁾ Nízký počet takto datovaných zápisů naznačuje, že aktualizční záznamy v rukopise ACO 92 nezachycují všechny změny, k nimž v diecézi v roce 1746 došlo. Namátkové srovnání s tištěným katalogem z roku 1746 tuto domněnku potvrzuje.

Tabulka č. 1: Kategorie a počty kněží v děkanátech olomoucké diecése 1745/1746

Děkanát		Děkani a faráři	- nezahrnutí do katalogu	Administrátoři	Lokální kaplani	Kaplaní	Kooperátoři	Kněží působící mimo duchovní správu	Kněží bez místa	Celkem
1	Hustopeče	5	1		2	2	5			15
2	Biskupice	7		1	1		7			16
3	Bystřice nad Pernštejnem	7	2			2	8	1		20
4	Brno	6	1	2		4	9	5	10	37
5	Budišov nad Budišovkou	7			1	3	9	1		21
6	Bzenec	7			1		5			13
7	Krnov	6		1		2	7		4	20
8	Kroměříž	10				2	9	1	7	29
9	Dačice	8				5	5	1		19
10	Dub nad Moravou	5					12		1	18
11	Ivančice	7			1	4	5		1	18
12	Bruntál	9			1	1	11	1	1	24
13	Jedovnice	3	1	3			2			9
14	Holešov	8				3	12		1	24
15	Horní Kounice	2	5				2			9
16	Hostěradice	3	5			1	2			11
17	Uherské Hradiště	7	1			3	5		3	19
18	Hlučín	8	1			2	6			17
19	Uherský Brod	7		1		3	7			18
20	Jaroměřice nad Rokytnou	8	1			2	4			15
21	Ketř	9				2	7	2	1	21
22	Kralice na Hané	5	2				5			12
23	Kučerov	10	1		2	4	10	3		30
24	Lipník nad Bečvou	8				3	8			19
25	Lomnice	5	3		1	2	3			14
26	Velké Meziříčí	7	2			1	5			15

Děkanát		Děkani a faráři	- nezahrnutí do katalogu	Administrátoři	Lokální kaplani	Kaplani	Kooperátoři	Kněží působící mimo duchovní správu	Kněží bez místa	Celkem
27	Valašské Meziříčí	8		2	1		6	2	1	20
28	Měřín	7			1		6			14
29	Milotice	7			2	2	10		3	24
30	Místek	6		1		1	6			14
31	Modřice	6					6		1	13
32	Mohelnice	11		1		1	14	3	4	34
33	Uničov	9	2	1		1	11	1	1	26
34	Nový Jičín	7				4	6		1	18
35	Mikulov	11			3	4	12		1	31
36	Odry	5				1	7	2	1	16
37	Olomouc	5	5		1	2	14		22	49
38	Opava	10			1	3	15	4	9	42
39	Osoblaha	9				2	9	1	4	25
40	Podivín	7	1		3	1	8			20
41	Přerov	7		1	1	1	8			18
42	Příbor	6			1	1	5	1		14
43	Prostějov	6		5	1	2	11	1	1	27
44	Rýmařov	5		2	1		5		1	14
45	Šumperk	8			2	1	9			20
46	Švábenice	7			1	1	7		1	17
47	Židlochovice	6	1		2	2	7		1	19
48	Slavonice	8	3			2	7			20
49	Teč	10	1			2	9		4	26
50	Třebíč	9			2	2	5			18
51	Moravská Třebová	9		2		1	12	2	1	27
52	Opavice	5		2		2	9	1	1	20

Děkanát		Děkani a faráři	– nezahrnutí do katalogu	Administrátoři	Lokální kaplani	Kaplani	Kooperátoři	Kněží působící mimo duchovní správu	Kněží bez místa	Celkem
53	Bilovec	8	1			2	7	1	2	21
54	Vyškov	10			3	4	8		1	26
55	Velká Bystřice	4	2				5			11
56	Vlčnov	8		2			4		2	16
57	Olbramovice	6		1			6			13
58	Želetava	2	3				2			7
59	Znojmo	9	3		1		9	3	1	26
60	Svitavy	8		1		2	6		2	19
61	Velké Losiny	3			1	1	5		1	11
Celkem		426	48	29	38	99	446	37	96	1219
%		34,95	3,94	2,38	3,12	8,12	36,59	3,04	7,88	100,00

Do tabulky bylo zahrnuto nejen zmíněných 1171 kněží, ale také dalších 48 samostatných duchovních správců (děkanů a farářů), u nichž jsou zaznamenána pouze jejich jména a působišťe, avšak katalogové zápisy pro ně nejsou k dispozici, neboť tito duchovní nedodali fase se svými personálními údaji. Důvodem mohla být skutečnost, že buď byli vyňati z jurisdikce místních děkanů, jejichž prostřednictvím soupisová akce probíhala, nebo že o takovou exempci alespoň usilovali. První situaci lze předpokládat v případě tří správců farností v Olomouci, z nichž přinejmenším dva rozhodně nebyli řadovými duchovními – probošt u sv. Mořice a olomoucký kanovník František Řehoř hrabě Giannini byl sám z titulu znojemského arcijáhna děkanům nadřazen a farář u kostela Panny Marie Matěj Josef Šťáva byl apoštolským protonotářem, biskupským radou a konzistorním asesorem.²⁹⁾ Dru-

²⁹⁾ Domněnku, že trojice kněží, kterou uzavírá farář u sv. Petra Christian Schwirtlig, nebyla podřízena místnímu děkanovi, posiluje skutečnost, že v tištěném katalogu z roku 1746, kde jsou již všichni tři zapsáni (stejně jako dalších 43 kněží, kteří v rukopisném katalogu z předchozího roku chybějí), není u jejich jména (na rozdíl od ostatních duchovních) uvedeno číslo děkanátu, do jehož jurisdikce by měli příslušet. Jejich připočítání k olomouckému děkanátu v tabulce č. 1 je tak třeba chápat pouze jako orientační geografické zařazení, nikoli jako vyjádření subor-

hou zmíněnou situaci (odmítání autority místního děkana) můžeme tušit v případě příslušníků řeholních institucí, známých svým tradičním odporem vůči biskupovu dohledu. Do této kategorie náleží zbývajících 45 v katalogu neuvedených správců farností. Mezi nimi jednoznačně dominují premonstráti (29), následovani cisterciáky (11), augustiniány-kanovníky (3) a křižovníky s červenou hvězdou (2).³⁰⁾ Některým z těchto farářů-řeholníků vypomáhali také kaplani či kooperátoři, o nichž však rukopis ACO 92 mlčí, a proto je zde analyzovaná skupina diecézního kléru ve srovnání se skutečným stavem zhruba o dvě desítky duchovních menší.³¹⁾

Tabulka dokládá, že jednotlivé děkanáty se někdy dosti výrazně lišily počtem kněží, což souvisí s jejich rozdílným územním rozsahem, hustotou osídlení, resp. hustotou farní sítě v dané oblasti.³²⁾ V průměru zahrnoval jeden děkanát 20 duchovních, nejméně jich pobývalo v želetavském obvodu (7), nejvíce naopak v olomouckém (49). Na první pohled nijak překvapivé prvenství děkanátu nacházejícího se v centru diecéze se však změní, pokud budeme brát v úvahu pouze užší skupinu duchovních tvořící vlastní jádro diecézního kléru, totiž kněze, kteří zaujímali určité místo v církevní organizaci a vykonávali duchovní správu. V celé diecézi jich bylo 1086 (tj. 89 % z celkového počtu) a v jednom děkanátu pak průměrně 18; zatímco pozici děkanátu s nejmenším počtem duchovních zapojených do pastorače

dinace vůči olomouckému děkanovi. Tituly M. J. Šfávy uvádí katalog z roku 1746, k Gianninimu blíže Rudolf ZUBER, *František Řehoř Giannini a jeho styky s L. A. Muratorim*, in: Okresní archiv v Olomouci 1984, Olomouc 1985, s. 39–62 a TÝŽ, *Osudy II*, s. 112 (a dále podle rejstříku).

³⁰⁾ Premonstráti pocházeli z klášterů Louka (12), Klášterní Hradisko (10), Zábřovice (3), Strahov (2) a Jeruš/Geras (2); cisterciáci z Velehradu (3), Sedlce (3), Žďáru (2), Zbraslavi (2) a Oseku (1); augustiniáni ze Šternberku (2) a Fulneku (1); křižovníci z Hradiště svatého Hypolita (1) a z Prahy (1). K odporu řádových institucí vůči biskupské kontrole K. VÁLOVÁ, *Curia*, s. 51; v širším kontextu Rudolf HURT, *Dějiny cisterciáckého kláštera na Velehradě II, 1650–1784*, Olomouc 1938, s. 252–306. Navzdory absenci katalogových záznamů o těchto kněžích-řeholnících nelze říci, že by analyzovaný rukopis ACO 92 (a tudíž také zde rozebíraný vzorek duchovních olomoucké diecéze) zahrnoval bez výjimky pouze příslušníky světského kléru – v děkanátu Bruntál zaznamenává rukopisný katalog několik příslušníků Řádu německých rytířů. V tištěném katalogu z roku 1746 jsou pak již zapsáni téměř všichni ze 45 zmíněných farářů-řeholníků.

³¹⁾ Počet v rukopisu neuvedených pomocných kněží odhaduji na základě srovnání s tištěným katalogem z následujícího roku, který u zmíněných farářů-řeholníků zaznamenává 22 kaplanů či kooperátorů. S výjimkou jednoho světského kněze byli všichni tito pomocníci duchovní příslušníky stejných řádů jako jejich faráři.

³²⁾ Tuto důležitou otázku zde musíme ponechat stranou, neboť použitý pramen ji neumožňuje sledovat (neposkytuje totiž informace o počtu obyvatel připadajících na jednoho kněze). Na nerovnoměrnou hustotu farní sítě na Moravě v 18. století upozorňuje též R. ZUBER, *Osudy I*, s. 183–188.

zaujímal opět Želetava, Olomouc se spolu s Kučerovem a Mohelnicí ocitla na druhém místě (27) za první Opavou (29).

Skupina kněží činných v duchovní správě se dále vnitřně členila způsobem odpovídajícím hierarchické struktuře církevní organizace. Pomyslný vrchol kariéry příslušníka nižšího kléru představovalo získání farního benefícia, tedy místa samostatného duchovního správce farnosti.³³⁾ I mezi beneficiáty byly pochopitelně rozdíly, jež mohly vyplývat mj. z nabytí dalších hodností či funkcí v rámci církevní správy. Nejvyšší postavení mezi farním klérem zaujímal duchovní správci, kteří získali místo v některé z kapitul, a překročili tak hranici dělicí klérus nižší od vyššího, případně se stali členy konzistoře (viz výše zmíněné příklady dvou olomouckých farářů). Nad ostatní faráře byli vyvýšeni také duchovní, kteří vedle farního benefícia obdrželi i funkci děkana a z jejího titulu se ve svěřeném správním obvodu stali „pastýři a strážci“ kněží.³⁴⁾ Mezi šedesátkou děkanů zaujímal zvláštní postavení správce děkanátu se sídlem v Mikulově Jan Jakub Tilscher z Rosenheimu, který byl nejen farářem, ale také proboštem, tj. hlavou tamní kapituly.³⁵⁾ Určitou výjimkou na této pozici byl řeholník – znojemský děkan Sebastian Felsenecker, premonstrát z louckého kláštera. Farář ve Velkých Losinách Karel Rudolf Wippler se pak od svých kolegů odlišoval titulem „viceděkana“, který vyplýval ze specifického statusu svěřeného správního obvodu (*vicedecanatus Ullersdorffensis*).

Ani „obyčejní“ správci farností si nebyli navzájem zcela rovni, alespoň pokud jde o vlastní ekonomickou situaci a z ní vyplývající sociální postavení. Jak značné rozdíly mohly mezi faráři v tomto směru být, dokládá například klasifikace benefiциí olomoucké diecéze z roku 1753, která rozděluje fary do dvanácti kategorií podle ročního výnosu v rozpětí od 300 do 2000 zlatých.³⁶⁾

Pozici samostatného duchovního správce někdy zaujímal také vzácněji se vyskytující administrátoři. Z necelých tří desítek takto označených kněží lze 16 identifikovat jako administrátory stálé, kteří měli postavení srovnatelné s faráři, odlišovali se však od nich horším příjmovým zázemím.³⁷⁾ Další jeden administrátor byl

³³⁾ Srov. J. ŠOTOLA, *Kariéra v černém*, s. 319–341; P. PUMPR, *Beneficia, záduší a patronát*, s. 125–288.

³⁴⁾ Viz normativní vymezení pozice děkana a jeho úkolů: *Monitorium sive instructio brevis pro decanis ruralibus ac parochis dioecesis Olomucensis...* Olomucii 1666 (Vědecká knihovna v Olomouci, sign. 36052), s. 7–32; Antonín KUBÍČEK, *Monitorium sive Instructio brevis*, Časopis katolického duchovenstva 44 (69), 1903, s. 349–353, 463–466, na s. 351–353.

³⁵⁾ K této instituci R. ZUBER, *Osudy I*, s. 85–87; Metoděj ZEMEK, *Vznik a vývoj kolegiátní kapituly v Mikulově*, Jižní Morava 29, sv. 32, 1993, s. 93–104.

³⁶⁾ Viz ACO 151 a 152. Existovaly i jiné klasifikace far – na počátku 18. století bylo používáno čtyřtřídní rozdělení far, zmíněná klasifikace z roku 1753 pak byla nahrazena šestitřídním dělením. Srov. R. ZUBER, *Osudy I*, s. 193.

³⁷⁾ Pohled církevního práva, rozlišujícího farní administrátory stálé a dočasné, přibližuje *Český slovník bohovědný*. Díl I, Praha 1912, s. 86–88. Horší ekonomickou situaci administrátorů do-

pouze dočasným správcem zřejmě náhle uprázdněné fary³⁸⁾ a ostatních dvanáct administrátorů působilo ve farnostech, které měly své vlastní faráře. Důvodů, proč byl farář přidělen administrátor, mohlo být více – například dlouhodobější nepřítomnost trvalého duchovního správce ve farnosti,³⁹⁾ nebo jeho stáří (osm z dvanácti farářů, jimž byl přidělen administrátor, bylo starších šedesáti let⁴⁰⁾); v takovém případě se mohl administrátor po smrti starého beneficiáta stát jeho nástupcem.⁴¹⁾ Přidělení administrátora také někdy souviselo s potrestáním faráře, který porušil normy řádného kněžského života.⁴²⁾ Tyto situace nebyly ojedinělé, jak naznačuje skutečnost, že z dvanácti duchovních správců, jimž vypomáhal administrátor, bylo devět evidováno kvůli proviněním různého charakteru.⁴³⁾ Jelikož však šest těchto „provinilců“ bylo zároveň starších šedesáti let (61–72 let), je otázkou, zda byl příchod administrátora do farnosti skutečně ve všech zmíněných případech iniciován

kládá fakt, že zatímco roční příjem farních beneficií nejnižší kategorie byl v polovině 18. století vyčíslován na 300 zlatých, u administrátorů šlo (stejně jako u lokálních kaplanů) o pouhých 180 zlatých. Srov. ACO 151, 152. V analyzovaném katalogu zaznamenaný počet stálých administrátorů se výrazněji neodchyluje od počtu dvanácti administrátorů, jež pro olomouckou diecézi uvádí relace biskupa Troyera zaslaná roku 1751 do Říma (statistické údaje tohoto pramene ovšem nemusejí být zcela přesné – viz pozn. 45). Srov. R. ZUBER, *Osudy I*, s. 185, pozn. 19.

³⁸⁾ Jde o faru v Lidečku v děkanátu Vlčnov – náhlému uprázdnění této fary nasvědčuje fakt, že pro zdejšího faráře byla v katalogu připravena zvláštní kolonka s datem 30. července 1745, která však zůstala nevyplněná; uvolněnou faru tehdy spravoval administrátor Petr Malota, avšak již v následujícím roce zde působil jako řádně ustanovený farář Václav Mošnovský. ACO 92, s. 199, 200; *Catalogus Petrino-Sarcandrinus... 1746*, s. 52.

³⁹⁾ Svou farnost musel zřejmě na delší dobu opustit farář v Libině (děkanát Uničov) Zikmund z Hirtenbergu, který byl kvůli porušení celibátu potrestán nejdříve vězením na Hukvaldech a nakonec odsouzen k výměně benefícia; v době vzniku katalogu pobýval v biskupské Kroměříži a v jeho vlastní farnosti (u níž je Hirtenberg uváděn jako správce ještě v roce 1746) jej zastupoval administrátor Ignác Alscher. ACO 92, s. 76, 134, 135, 217; *Catalogus Petrino-Sarcandrinus... 1746*, s. 61.

⁴⁰⁾ Bylo jim 61 až 78 let; tři z těchto farářů překročili věk sedmdesáti let. Celkovou věkovou strukturu analyzovaného vzorku kněží shrnují tabulka č. 3a a graf č. 1a.

⁴¹⁾ Popsaná situace nastala na faře v Paskově (děkanát Místek): Již téměř půl století (od roku 1698) zde zdárně působil bezmála 75letý farář Jan Řepka, jemuž byl kvůli jeho stáří přidělen na pomoc administrátor Ignác Förster (v době vzniku katalogu 35letý), který se pak po Řepkově smrti v březnu 1747 stal jeho nástupcem. ACO 92, s. 126; Moravský zemský archiv v Brně (dále MZA), B 16 Moravské místodržitelství – účtárna, kniha č. 386, s. 43.

⁴²⁾ Viz P. PUMPR, *Nižší klérus na barokní Moravě*, s. 326, pozn. 43. Srov. též R. ZUBER, *Osudy I*, s. 204.

⁴³⁾ Kázeňský prohršek byl zaznamenán i u dvou administrátorů přidělených k těmto farářům (a také u jednoho samostatně působícího administrátora) – v těchto případech však zřejmě šlo o již uzavřené kauzy, neboť daných proviněním se kněží dopustili v minulosti na svých předchozích působištích.

primárně problematickým jednáním místního beneficiáta, anebo zda přitom nesehrál roli alespoň vedlejšího motivu také jeho přibývající věk.

Mezistupeň mezi samostatným správcem farnosti a pomocným knězem představoval lokální kaplan, který měl sice přidělen vlastní kostel s příslušným duchovensprávním obvodem, ale byl podřízen faráři, v jehož farnosti lokálie vznikla. Ačkoli zřizování lokálních kaplanství bylo méně nákladné než fundace nových far, byla tato dostupnější cesta k zahušťování farní sítě využita na Moravě ve větší míře spíše až ve druhé polovině 18. století, zejména v rámci josefinských reforem církevní správy. V analyzovaném katalogu kléru jsou totiž zaznamenány pouze necelé čtyři desítky lokálních kaplanů,⁴⁴⁾ kteří tak představují podobně marginální skupinu jako administrátoři.⁴⁵⁾

⁴⁴⁾ Do této kategorie duchovních jsou přitom v tabulce započítáni i tři kněží, kteří sice nejsou označeni jako lokální kaplani, ale jejichž postavení (správa vlastního kostela a podřízení místnímu faráři) výše popsaným parametrům odpovídá. Jde o: 1. „lokálního kooperátora“ v Butovicích v děkanátu Příbor (lokálie zde byla zřízena až v roce 1784), 2. kaplana – správce kaple Panny Marie Pomocné na předměstí Olomouce (na lokálii byla tato expozitura povýšena roku 1783), 3. kooperátora v Želci v děkanátu Vyškov (lokálie asi 1784). Srov. Gregor WOLNY, *Kirchliche Topographie von Mähren, meist nach Urkunden und Handschriften I/1*, Brünn 1855, s. 311–313; *I/3*, Brünn 1859, s. 219–220; *II/3*, Brünn 1860, s. 469–470. Terminologický chaos panující při označování této kategorie kněží naznačuje také příklad Pavlova (děkanát Mikulov): zdejší duchovní správce je v analyzovaném katalogu označen jako lokální kaplan, ačkoli Wolny hovoří o expozituře (zřízena 1740), povýšené na lokálii až roku 1785. G. WOLNY, *Kirchliche Topographie II/2*, Brünn 1858, s. 92–93.

⁴⁵⁾ Jako početnější se tato skupina duchovních správců jeví ve světle údajů, které na základě jiných pramenů shromáždil R. Zuber. Jestliže k roku 1710 uvádí autor v olomoucké diecézi celkem 64 lokálních kaplanů (navíc prý „jejich počet rok od roku rostl“), mohl by být nižší počet těchto kněží zaznamenaný v katalogu k roku 1745/1746 alespoň hypoteticky vysvětlen domněnkou, že část starších lokálních kaplanství byla v průběhu první poloviny 18. století povýšena na samostatné fary. Pro polovinu 18. století však Zuber cituje údaje, které si samy odporují: relace biskupa Troyera zasláná roku 1751 do Říma uvádí opět 64 lokálií, ačkoli podle jiného zdroje mělo být pouze v letech 1721–1750 zřízeno na území olomoucké diecéze celkem 70 lokálních kaplanství. Při zvažování výpovědní hodnoty citovaných pramenů je třeba zohlednit fakt, že zatímco katalogy kléru uvádějí konkrétní informace o jednotlivých duchovních správcích a jejich působících, biskupské relace přinášejí pouze sumární počty míst v církevní správě, do nichž navíc zahrnují i ta, jejichž zřízení se teprve projednávalo (tedy není jisté, že bylo nakonec realizováno). Druhý zmíněný pramen se tak v souvislosti se zde pojednávanou otázkou jeví jako méně důvěryhodný. Vyšší počty, které Zuber uvádí pro mladší období, pak již s ohledem na kvalitu použitých pramenů i na skutečnou dynamiku vývoje církevní správy nevzbuzují zásadní pochyby. Generální vizitace diecéze z let 1771–1772 podle autora zaznamenala 142 lokálních kaplanství a v desetiletí 1780–1790 jich vzniklo pouze na území olomoucké arcidiecéze (zmenšené zřízením brněnského biskupství v roce 1777) dalších 126. R. ZUBER, *Osudy I*, s. 185–188, 193, 201.

Samostatní duchovní správci (včetně administrátorů a lokálních kaplanů) představovali polovinu (541) všech diecézních kněží zapojených do pastorače, druhou polovinu tvořili jejich pomocníci – kaplani a kooperátoři (545). Poměr obou skupin duchovních tak činil 1:1, situace se tedy ve srovnání s počátkem 18. století, kdy počet farářů a lokálních kaplanů na Moravě trojnásobně převyšoval počet kaplanů a kooperátorů, výrazně změnila k lepšímu.⁴⁶⁾ Nyní měl teoreticky každý správce farního obvodu k dispozici jednoho kněžského pomocníka – ovšem pouze teoreticky, neboť skutečná situace se od těchto průměrných počtů značně lišila, přičemž opět platí, že byla místně diferencovaná. Ne každému faráři umožňovaly příjmy vlastního benefícia uživit kněze, který by snížil jeho pracovní vytížení, a pouze v některých případech tuto situaci pomáhaly řešit speciální fundace určené na udržování pomocného duchovního. Je proto logické, že pomocní kněží se objevovali ve větší míře u držitelů výnosnějších beneficií, a zároveň tedy i u duchovních správců zastávajících vyšší pozice v církevní hierarchii.⁴⁷⁾ Předně tak nechyběli na žádném děkanství. Ostatně právě děkani potřebovali pomocného kněze v jistém smyslu více než ostatní faráři, neboť čas a síly potřebné pro výkon pastorační činnosti ve vlastní farnosti jim ubíraly povinnosti spojené s děkanskou funkcí.⁴⁸⁾

Držitelé děkanských beneficií měli k dispozici jednoho až devět kněžských pomocníků (v průměru připadali na jedno děkanství dva až tři kaplani či kooperátoři). Méně jednoznačná byla situace u správců farních beneficií. Drtivá většina moravských farářů (317, tj. 86 %) se sice rovněž mohla opřít o pomoc kaplana či kooperátora, stále však nebyli výjimkou ani tací, kteří se museli při péči o svěřené duše spolehnout výhradně na vlastní síly (53, tj. 14 %). Ze stálých administrátorů využívala pomoci jednoho kooperátora (v jediném případě dvou kooperátorů) pouze polovina samostatných správců farností (9); dalších 12 administrátorů působilo vedle řádně ustanovených farářů, a nacházelo se tudíž v postavení, které se v jistém smyslu blížilo pozici pomocného kněze. Konečně lokální kaplani museli duchovní

⁴⁶⁾ Srov. R. ZUBER, *Osudy I*, 183; J. ŠOTOLA, *Kariéra v černém*, s. 320.

⁴⁷⁾ V následujícím přehledu se omezují pouze na analýzu údajů z těch farností, pro něž jsou k dispozici kompletní údaje o jejich personálním obsazení (tj. jak o držitelích farních beneficií, tak o pomocných duchovních), a opomím proto obvody spravované řádovými kněžími (jejich kaplani a kooperátoři totiž nejsou v katalogu uvedeni – viz výše) i farností, jež byly ve sledovaném období neobsazené, resp. jejichž obsazení studovaný pramen nezaznamenává (nezapočítávám tedy například údaje o mohelnickém děkanství, pro něž je v katalogu zachycena až situace z roku 1746 – viz pozn. 27). Do zde uvedených počtů pomocných duchovních přitom nezahrnuji kněze, kteří se nacházeli v postavení lokálních kaplanů, byť byli ojedinele označováni jako kaplani či kooperátoři (viz pozn. 44), stejně jako duchovní, jež sice podle katalogu byli kaplany, fakticky však náleželi mezi kaplany zámecké, tj. kněze stojící mimo duchovní správu (viz pozn. 57).

⁴⁸⁾ Srov. analogickou situaci okrskových vikářů v pražské arcidiecézi: P. STUHLÁ, *Prachatický vikariát*, s. 27.

správu svěřeného obvodu vykonávat výhradně sami. Jedinou výjimku potvrzující toto pravidlo představoval lokální kaplan v Pavlově (děkanát Mikulov), jemuž byl z centra farnosti, tedy z fary v Dolních Věstonicích, přidělen kooperátor.⁴⁹⁾

Tabulka č. 2: Počet pomocných kněží připadajících na jednoho duchovního správce

Počet pomocných kněží u jednoho duchovního správce	1	2	3	4	5	6	7	9	Celkem
Počet případů	279	81	15	3	3	1	3	1	386
%	72,28	20,98	3,89	0,78	0,78	0,26	0,78	0,26	100,00

Jak dokládá tabulka č. 2,⁵⁰⁾ ze všech duchovních správců, kteří pastorační činnost ve své farnosti nevykonávali sami, jich téměř tři čtvrtiny využívaly pomoci právě jednoho kněze. U zbývajících 107 správců farností se objevovali nejčastěji dva, vzácněji tři kněžští pomocníci; vyšší počty kaplanů či kooperátorů jsou doloženy pouze v jednotlivých případech. Zcela nejpočetnější skupina pomocných kněží (3 kaplani a 6 kooperátorů) působila u brněnského děkana, na druhém místě se se sedmi pomocníky umístili probošt u sv. Mořice v Olomouci (2 kaplani a 5 kooperátorů), děkan v Opavě (kaplan a 6 kooperátorů) a děkan v Dubu nad Moravou (7 kooperátorů). Šest duchovních vypomáhalo děkanovi v Holešově; pět děkanům v Novém Jičíně, Mikulově⁵¹⁾ a Prostějově a čtyři pomocní kněží jsou zaznamenáni ve farnostech spravovaných děkany v Krnově, Moravské Třebové a Vyškově.

Ponecháme-li stranou málo početnou skupinu dočasných administrátorů, reprezentovali dvě základní kategorie pomocných kněží kaplani a kooperátoři. V souladu se zjištěními Rudolfa Zuberu můžeme konstatovat, že větší oblibě nežli „dražší“ kaplani se těšili hůře vyplácení kooperátoři, kteří tak tvořili více než čtyři pětiny

⁴⁹⁾ Paralelní příslušnost tohoto kněze ke dvěma místům duchovní správy (k lokálii i k mateřské fari) dokládá jeho označení jako „věstonického kooperátora (působícího) v Pavlově“ (*cooperator Wisternicensis Polaviae*). ACO 92, s. 142.

⁵⁰⁾ Jestliže tabulka č. 2 pracuje s jiným počtem pomocných kněží (549) než tabulka č. 1 (545), je to dáno odlišným způsobem stanovení zkoumaného vzorku duchovních: v tabulce č. 2 je totiž mezi pomocné kněze započítáno i 12 dočasných administrátorů, kteří v daných farnostech vypomáhali řádně ustanoveným farářům (viz výše), a naopak v ní nejsou zahrnuti kaplani a kooperátoři působící ve farnostech, u nichž není v katalogu uveden duchovní správce (tj. u momentálně neobsazených far).

⁵¹⁾ Mezi pomocníky mikulovského děkana a probošta místní kapituly v jedné osobě jsou vedle jediného kooperátora zahrnuti i čtyři další členové kapituly – kanovníci, kteří byli z titulu své funkce zapojeni do duchovní správy místní farností (s ohledem na tuto skutečnost jsou uvedeni kněží v tabulce č. 1 poněkud nepřesně započtení mezi kaplany). Srov. R. ZUBER, *Osudy I*, s. 86; M. ZEMEK, *Vznik a vývoj kolegiální kapituly v Mikulově*, s. 95, 97.

pomocných duchovních (viz tabulku č. 1) a po farářích a děkanech představovali druhou nejpočetnější skupinu diecézního kléru.⁵²⁾ Ojedinele, v případě významných městských farností, které byly obdařeny početnějším sborem kněžských pomocníků, se objevují doklady další vnitřní diferenciacie skupiny pomocných duchovních v podobě hierarchického označování kaplanských míst.⁵³⁾

Skutečnost, že mezi aktualizacími poznámkami z první poloviny roku 1746 se opakovaně objevují zmínky o změnách působišť kooperátorů, připomíná, že pro tento typ míst v duchovní správě byla typická poměrně velká fluktuace kněží.⁵⁴⁾ Postavení kooperátorů bylo tedy nejisté, a tak jsou vedle případů kariérního postupu na vyšší pozice v rámci církevní hierarchie či odchodu na jiné působiště stejné úrovně (tj. na jinou kooperaturu) doloženy i situace, kdy byl kněz z určitého důvodu (například kvůli kázeňskému provinění nebo kvůli nemoci) z kooperatury propuštěn, resp. odvolán, a ocitl se bez zaměstnání.⁵⁵⁾ Tím se dostáváme k poslední skupině diecézního kléru, totiž ke kněžím, kteří se nacházeli mimo duchovní správu.

Duchovní, kteří (ať už pouze momentálně či dlouhodoběji) nenalezli uplatnění v rámci církevní správy, tvořili desetinu diecézního kléru, a svým počtem tak rozhodně nepředstavovali marginální skupinu, za jakou je považoval R. Zuber.⁵⁶⁾ Zároveň je třeba zdůraznit, že nešlo ani o vnitřně homogenní skupinu – ne všechny kněze, kteří nebyli zapojeni do duchovní správy, lze totiž označit jako nezaměstnané. Menšina z nich získala pracovní místo ve šlechtických službách, a to především jako zámečtí či dvorní kaplani (33 osob),⁵⁷⁾ čtyři jedinci se uplatnili jako vychova-

⁵²⁾ K pomocnému kléru srov. R. ZUBER, *Osudy I*, s. 200–201; *II*, s. 104.

⁵³⁾ Taková situace je doložena například v případě olomoucké fary u sv. Mořice (starší kaplan a druhý kaplan) nebo brněnského děkanství (starší kaplan, druhý kaplan a „*capellanus foraneus*“). ACO 92, s. 62, 145.

⁵⁴⁾ Srov. R. ZUBER, *Osudy I*, s. 201, pozn. 136.

⁵⁵⁾ Ke ztrátě místa jako formě trestu P. PUMPR, *Nižší klérus na barokní Moravě*, s. 331.

⁵⁶⁾ Mýlnost Zuberova hodnocení potvrdil již J. Šotola; jím uváděný procentuální podíl této skupiny kněží v rámci kléru celé olomoucké diecéze k roku 1773 (11,5 %) se shoduje s tím, který je zaznamenán k roku 1745/1746, byť konkrétní počet kněží byl v uvedených letech odlišný (133 v roce 1745/1746 oproti 178 v roce 1773). R. ZUBER, *Osudy II*, s. 125; J. ŠOTOLA, *Kariéra v černém*, s. 322; pro pražskou arcidiecézi přibližuje problematiku kněží mimo duchovní správu A. PODLAHA, *Dějiny arcidiecéze pražské*, s. 305–312.

⁵⁷⁾ Tito kněží jsou v katalogu označováni jako *aulicus*, *capellanus aulicus*, *presbyter aulicus*, *capellanus arcis*. Uvedená terminologie je však v rukopise ACO 92 užívána nedůsledně, neboť například kněží působící v centrech biskupských panství Hukvaldy a Mírov jsou zde označeni jako kaplani, ačkoli ve skutečnosti byli kaplany zámeckými (což potvrzuje i tištěný katalog z roku 1746). Další tři zámečtí kaplani byli v místě svého působení zároveň zapojeni do duchovní správy jako kooperátoři, mezi něž jsou také v tabulce č. 1 započítáni.

telé.⁵⁸⁾ Téměř třikrát více pak bylo skutečně nezaměstnaných duchovních, které katalog identifikuje jednoduchým označením *presbyter (ecclesiasticus)*.

Mnoho z těch, kteří se nacházeli v tomto „bodě nula“ kariéry duchovního, přijalo teprve nedávno kněžské svěcení a dosud nezískalo své první pracovní místo. Ostatně již sám počet nezaměstnaných kněží naznačuje, že v polovině 18. století poptávka po místech v duchovní správě převyšovala jejich nabídku. Tento stav měl v jistém smyslu pozitivní konsekvence, neboť existence poměrně velké personální rezervy umožňovala při obsazování míst v církevní správě vybírat vhodné kandidáty podle kvalitativních kritérií. (Zároveň je třeba mít na paměti, že ne všichni nezaměstnaní kněží tvořící tuto pomyslnou personální rezervu byli vzhledem ke svému zdravotnímu stavu, věku či třeba morálnímu profilu schopni řádně vykonávat duchovní správu.) Pro samotné duchovní však tato situace příznivá nebyla, neboť snížená dostupnost pracovních míst zhoršovala jejich kariérní vyhlídky, vytvářela konkurenci mezi kněžími, a přispívala tak i ke zvyšování nároků na jejich profesní kvality. Za těchto podmínek mohli méně schopní jedinci získat první pracovní místo v extrémních případech až řadu let po přijetí kněžského svěcení.⁵⁹⁾

Jak bylo připomenuto v souvislosti se zmínkou o kooperátorech, vedle novokněží se v pozici nezaměstnaných ocitali také duchovní, kteří přišli o místo v důsledku svého kázeňského provinění. Ačkoli běžně šlo pouze o dočasný stav, trvající do doby, než potrestaný jedinec získal nové místo, v případě závažných provinění mohl trest v podobě zbavení místa znamenat definitivní konec kariéry daného kněze.⁶⁰⁾ Řady kleriků bez místa rozšiřovali i ti, kteří se již nacházeli na konci svých sil, a proto museli z duchovní správy odejít. Tato situace byla jistě běžnější u starých kněží, byť ojediněle mohly zdravotní důvody přerušit, anebo dokonce předčasně ukončit i kariéru mladého duchovního.⁶¹⁾

⁵⁸⁾ Dva nalezli zaměstnání jako *praefecti* u mladých hrabat z Herbersteinu a z Walderode v Brně, jeden kněz byl ve službě u mladého hraběte Gaschina v Opavě a jeden působil v Kroměříži jako *presbyter moderator episcopaliū ephoeborum*, tedy učitel (zřejmě Zuberem připomínaný „instruktor náboženství“) mladých šlechticů, kteří byli vychováváni u biskupského dvora. Srov. R. ZUBER, *Osudy I*, s. 22, zvl. pozn. 45.

⁵⁹⁾ Srov. P. PUMPR, *Nižší klérus na barokní Moravě*, s. 323 (případ Jana Marylarosy).

⁶⁰⁾ Tamtéž, s. 331, 333–337.

⁶¹⁾ Tak jedenatřicetiletý Leopold Scholtz pobýval 5,5 roku od svého vysvěcení na kněze (v duchovní správě strávil zatím pouze 1,5 roku) v prostějovském děkanátu, kde se zřejmě léčil u milosrdných bratří s duševní chorobou, jak naznačuje poznámka „*maniacus*“. ACO 92, s. 169; k léčení kněží v Prostějově R. ZUBER, *Osudy II*, s. 105, 126; Petr JELÍNEK, *Milosrdní bratři v Prostějově a jejich klientela (1740–1780)*, ČMM 131, 2012, s. 3–38, na s. 18, 22, 30, 33. Fridrich Gros se ve svých 35 letech zdržoval jako kněz bez místa, který dosud nikdy nepůsobil v duchovní správě, v rodném Jindřichově (děkanát Osoblaha), kde 25. prosince 1745, dva roky po přijetí kněžského svěcení, zemřel. ACO 92, s. 159; *Catalogus Petrino-Sarcandrinus... 1746*, nestr. část.

O situaci, v níž se nacházeli kněží bez zaměstnání, leccos vypovídá i údaj o místě jejich aktuálního pobytu. Jedenatřicet nezaměstnaných duchovních setrvalo v místě svého původu. Ačkoli se v této skupině objevují i jedinci mezi čtyřicátým a padesátým rokem života, kteří již měli zkušenosti s pastorační prací, byla uvedená situace charakterističtější spíše pro jejich mladší kolegy bez praxe; ostatně i církevní směrnice připomínaly (zlo)zvyk novokněží zdržovat se dlouhodobě pod zámkou konání primice u svých rodičů a příbuzných.⁶²⁾ Dvě třetiny z uvedeného počtu kleriků (20) tak nikdy nepůsobily v duchovní správě; jednalo se většinou o mladé kněze (třinácti bylo 30 let a méně, věk ostatních sedmi se pohyboval v rozmezí 31–42 let), u pěti neuplynul ani rok od svěcení, dvanáct jich přijalo svěcení před jedním rokem až šesti lety a tři byli kněžimi déle (devět až sedmáct let).⁶³⁾

Útočiště mohla kněží bez místa nabídnout také osoba či instituce, jež se již před jeho svěcením prostřednictvím udělení *titulu mensae* zavázala poskytnout mu v případě nezaměstnanosti potřebné existenční zajištění.⁶⁴⁾ Opakovaně se stávalo, že stolní titul svěcení udělila knězi vrchnost místa, z nějž pocházel (případně místní městská rada), a v takovém případě mohl nezaměstnaný duchovní vracející se do místa svého původu využívat jak zázemí původního domova a rodiny, tak i podporu poskytovatele *titulu mensae*.⁶⁵⁾

Kněží, kteří přišli o zaměstnání v duchovní správě, někdy i nadále setrvali ve svém dosavadním působišti – zřejmě se zde mohli opřít o silnější sociální vazby a zázemí, než jaké jim nabízel místo jejich původu, které opustili již před řadou let.⁶⁶⁾ Doloženy jsou však i situace opačné, kdy nezaměstnaný presbyter získal v lokalitě, kde aktuálně pobýval, pracovní místo. Mohlo přitom jít opět o lokalitu, z níž

⁶²⁾ „...quod neo-ordinati presbyteri sub praetextu primitiarum per menses apud parentes et cognatos se destineant [!]...“ Kurenda (tištěný oběžník vydaný olomouckou konzistoří) z 18. prosince 1752. Archiv města Ostravy, Římskokatolický farní úřad v Moravské Ostravě, kniha inv. č. 9.

⁶³⁾ Časové intervaly udávané v katalogu v řádu let a měsíců zde zaokrouhluji na celé roky.

⁶⁴⁾ Například Fridrich Wagner, který ve svých 42 letech nikdy nepracoval v duchovní správě, pobýval ve Velkých Losinách, tedy v centru panství, jehož majitel – hrabě Žerotín – mu udělil *titulu mensae*. ACO 92, s. 212.

⁶⁵⁾ V Opavě žili hned tři nezaměstnaní kněží, kteří odsud pocházeli a obdrželi titul svěcení od místní městské rady; další tři místní rodáci-titulisté zde našli pracovní místo (dva jako kopeřáči, jeden jako dvorní kaplan). Tamtéž, s. 153–156.

⁶⁶⁾ To byl patrně případ bývalého kaplana v Pohořelicích (děkanát Židlochovice) Františka Unzeitiga (45 let, místo původu: Zvole) či ex-faráře v Újezdě (děkanát Vlčnov) Jana Josefa Šomaníka (68 let; místo bývalého působiště a současného pobytu tohoto kněze přitom leží v sousedství místa jeho původu – Valašských Klobouk). ACO 92, s. 178, 200. Karel Heissig, rodák z Branné, který kvůli závažným proviněním přišel roku 1740, tj. ve svých 55 letech, o faru v Hodoníně, zde následně žil jako nezaměstnaný kněz až do roku 1756, kdy zřejmě zemřel. Tamtéž, s. 125, 224; P. PUMPR, *Nižší klérus na barokní Moravě*, s. 323, 330, 337.

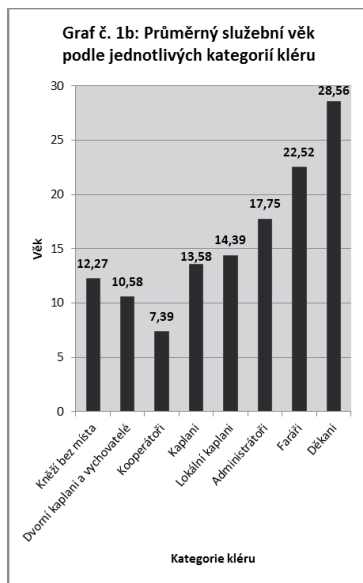
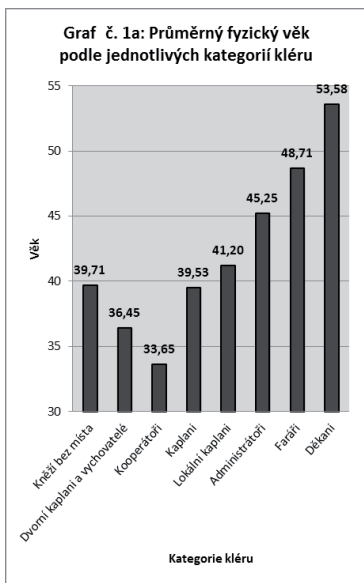
daný kněz pocházel.⁶⁷⁾ V této souvislosti stojí za pozornost fakt, že přinejmenším šest desítek kněží ze sledovaného vzorku 1075 „pracujících“ kleriků (tj. kněží činných v duchovní správě nebo zaměstnaných mimo ni) působilo v pojednávaném období právě v místě svého původu. Ačkoli jsou pochopitelně zaznamenány i případy, kdy duchovní získal práci v jiné lokalitě, než byla ta, v níž aktuálně pobýval, je zřejmé, že klerici bez místa se nejednou zdržovali právě tam, kde měli vyhlídku na získání zaměstnání. Zvláště ve větších městech se mohla naděje na získání pracovního místa jevit jako reálnější – ve významných správních centrech se ve vyšší míře pohybovali potenciální zaměstnavatelé kněží, tj. patroni církevních beneficí, ať už šlo o šlechtice, preláty (včetně samotného biskupa) či třeba o členy městských rad. Není náhodou, že čtveřici děkanátů, v nichž bylo registrováno více než pět duchovních bez místa, reprezentují děkanáty olomoucký (22, všichni pobývali přímo v Olomouci), brněnský (10, všichni v Brně), opavský (9, z toho 6 v centru děkanátu) a kroměřížský (7, z toho 5 v centru děkanátu). Jestliže nejvíce nezaměstnaných kněží se zdržovalo v Olomouci, bylo to dáno bezpochyby i vyřizováním různých záležitostí u biskupské konzistoře, například vyšetřováním kázeňského provinění daného klerika, případně jeho nedobrovolným pobytem v konzistorním vězení (u sedmi z těchto duchovních je evidován nějaký prohrěšek). S disciplinárním postihem provinilých kněží může souviset i jejich setrávání v biskupské Kroměříži, kde kromě toho nalézalo útočiště také několik málo vysloužilých duchovních.⁶⁸⁾ Ovšem také zmíněná snaha získat pracovní místo mohla směřovat kroky kněží do

⁶⁷⁾ Například 27letý František Langer, rodák z Malé Morávky (Moravy?), pobýval nejspíše od července 1745 v Taticích (děkanát Moravská Třebová), kde se v březnu následujícího roku stal kooperátorem, a získal tak své první místo v duchovní správě. Ve stejné době obdržel Jan Hilscher kooperaturu v rodném Fulneku, kde pobýval jako nezaměstnaný kněz přinejmenším od listopadu 1745, když byl předtím odvolán z místa kooperátora ve Vitkově kvůli neshodám s místním farářem (v době vzniku katalogu měl za sebou tento pětactyřicetiletý kněz již 13 let působení v duchovní správě). Další nezaměstnaný kněz, telčský rodák Ondřej Vodička (35 let; pouze třetinu ze tří let, jež uplynula od jeho vysvěcení, strávil v duchovní správě, zato však stihl upoutat pozornost konzistoře svými spory s kooperátorem Engelem), pobýval v červenci 1745 ve Vyškově a v březnu 1746 pak získal kooperaturu v sousední farnosti Dědice. ACO 92, s. 188, 193, 197, 231, 232.

⁶⁸⁾ Z pěti nezaměstnaných kleriků, kteří se zdržovali v Kroměříži, by pobyt ve zdejším domě pro vysloužilé kněze mohl připadat v úvahu u čtyř, jejichž věk se pohyboval v rozmezí 60–69 let (ACO 92, s. 76; k této instituci stručně R. ZUBER, *Osudy II*, s. 126). Ovšem jeden z těchto duchovních se v biskupském rezidenčním městě zdržoval nikoli kvůli věku, nýbrž z nařízení konzistoře, když byl předtím pro různá provinění odvolán ze svého místa v Tuřanech (ACO 92, s. 218). Souvislost pobytu v Kroměříži s disciplinárním postihem provinilce lze tušit či přímo doložit i v dalších případech: vedle kněze bez místa Martina Zborky jde o faráře v Libině Zikmunda z Hirtenbergu (viz pozn. 39) a faráře v Určicích Martina Dvořanského (ACO 92, s. 76, 134, 167, 217, 218, 228; P. PUMPR, *Nižší klérus na barokní Moravě*, s. 332).

správního centra diecéze – zde dotyční klerici jistě snáze získali kýženou informaci o uprázdnění některé fary, kaplanství či kooperatury, případně také doporučení církevních nadřízených, jež mohlo nabytí pracovního místa usnadnit.

Výše připomenuté konstatování, že v postavení kněze bez místa se sice duchovní mohli ocitnout v podstatě kdykoli během svého života, zvláště často se však do této situace dostávali bezprostředně po přijetí kněžského svěcení, evokuje širěji zaměřenou otázku: Do jaké míry byla pozice, již klerik v rámci církevní hierarchie zastával, závislá na životní fázi, v níž se nacházel? Pro hledání odpovědi na tuto otázku se nabízejí dvě základní východiska: prvním je rozřídění údajů o stáří duchovních, tj. o jejich fyzickém věku,⁶⁹⁾ podle jednotlivých skupin nižšího kléru (viz tabulku č. 3a a graf č. 1a), druhým pak analogické rozřídění informací o době, která uplynula od přijetí kněžského svěcení, tj. o služebním věku duchovních (viz tabulku č. 3b a graf č. 1b).⁷⁰⁾

⁶⁹⁾ Fyzický věk duchovních je v katalogu uváděn s přesností na měsíce, jen v 65 případech je zaznamenána pouze přibližná hodnota zaokrouhlená na celé roky (např. „70 *agens!*“). Pro potřeby tabulky byly všechny údaje zaokrouhleny na celé roky standardním způsobem, tj. 44 let a 2 měsíce = 44 let; 44 let a 10 měsíců = 45 let atd. Stejným způsobem jsou zaokrouhlovány také údaje v dalších tabulkách.

⁷⁰⁾ Zatímco údaj o fyzickém věku je v rozebíraném prameni explicitně uveden, služební věk bylo nutné vypočítat na základě porovnání denního data příslušného katalogového zápisu a termínu svěcení daného kněze.

Tabulka č. 3a: Fyzický věk duchovních podle jednotlivých kategorií kléru

Fyzický věk	Kněží bez místa		Dvorní kaplani a vychovatelé		Kooperátoři		Kaplani		Lokální kaplani		Administrátoři		Faráři		Děkáni		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
24-29	28	29,17	10	27,03	161	36,10	8	8,08	1	2,63			2	0,54	1	1,69	211	18,02
30-34	11	11,46	8	21,62	102	22,87	13	13,13	5	13,16	3	10,34	18	4,90	3	5,08	163	13,92
35-39	9	9,38	5	13,51	96	21,52	30	30,30	12	31,58	7	24,14	39	10,63	3	5,08	201	17,16
40-44	17	17,71	6	16,22	47	10,54	28	28,28	9	23,68	5	17,24	68	18,53	4	6,78	184	15,71
45-49	15	15,63	5	13,51	25	5,61	11	11,11	3	7,89	6	20,69	87	23,71	8	13,56	160	13,66
50-54	6	6,25	2	5,41	6	1,35	4	4,04	7	18,42	2	6,90	59	16,08	10	16,95	96	8,20
55-59			1	2,70	2	0,45	1	1,01	1	2,63	1	3,45	36	9,81	13	22,03	55	4,70
60-64	5	5,21					1	1,01			3	10,34	24	6,54	8	13,56	41	3,50
65-69	3	3,13					1	1,01					18	4,90	5	8,47	27	2,31
70-74	2	2,08											9	2,45	2	3,39	13	1,11
75-78					1	0,22					1	3,45	3	0,82	1	1,69	6	0,51
Neznámý					6	1,35	2	2,02			1	3,45	4	1,09	1	1,69	14	1,20
Celkem	96	100,0	37	100,0	446	100,0	99	100,0	38	100,0	29	100,0	367	100,0	59	100,0	1171	100,0

Tabulka č. 3b: Služební věk duchovních podle jednotlivých kategorií kléru

Služební věk	Kneží bez místa		Dvorní kaplani a vychovatelé		Kooperativní		Kaplani		Lokální kaplani		Administrativní		Faráři		Děkaní		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
0-4	34	35,42	12	32,43	182	40,81	8	8,08	1	2,63	2	6,90	2	0,54			241	20,58
5-9	12	12,50	7	18,92	120	26,91	17	17,17	8	21,05	4	13,79	16	4,36	2	3,39	186	15,88
10-14	13	13,54	9	24,32	82	18,39	34	34,34	13	34,21	6	20,69	48	13,08	4	6,78	209	17,85
15-19	13	13,54	2	5,41	40	8,97	23	23,23	9	23,68	7	24,14	86	23,43	6	10,17	186	15,88
20-24	7	7,29	4	10,81	16	3,59	12	12,12	2	5,26	4	13,79	79	21,53	7	11,86	131	11,19
25-29	5	5,21	3	8,11	1	0,22	3	3,03	4	10,53	2	6,90	56	15,26	12	20,34	86	7,34
30-34	2	2,08			1	0,22	1	1,01	1	2,63			32	8,72	10	16,95	46	3,93
35-39	3	3,13					1	1,01			1	3,45	18	4,90	9	15,25	32	2,73
40-44	2	2,08					1	1,01			1	3,45	19	5,18	6	10,17	29	2,48
45-49	2	2,08			1	0,22							4	1,09	2	3,39	9	0,77
50-55											1	3,45	2	0,54	1	1,69	4	0,34
Neznámý	3	3,13			3	0,67					1	3,45	5	1,36			12	1,02
Celkem	96	100,0	37	100,0	446	100,0	99	100,0	38	100,0	29	100,0	367	100,0	59	100,0	1171	100,0

Dříve, než si povšimneme vzájemného vztahu uvedených typů informací, je třeba krátce věnovat pozornost celkové struktuře diecézního kléru z hlediska věku fyzického i služebního. Pokud jde o fyzické stáří, nejnižší zaznamenaná hodnota (24 let) není nijak překvapivá, neboť splývá s věkovou hranicí stanovenou pro přijetí kněžského svěcení.⁷¹⁾ Jak ukazuje tabulka č. 4, prezentující přibližné údaje o věku, v němž byli kněží ze sledovaného vzorku vysvěceni,⁷²⁾ docházelo sice opakovaně k obcházení uvedené věkové hranice prostřednictvím dispenzí,⁷³⁾ přesto však nejvíce kněží přijalo svěcení skutečně ve 24 letech. Celkově byla polovina všech kněží (601) ordinována ve stáří 24–26 let. Již před 30. rokem věku nastává výrazný zlom, po němž svěcenců citelně ubývá; je zřejmé, že kněží, kteří prožili výraznější část svého dospělého života mimo duchovní stav, byli ve sledované době výjimkou. Jestliže tedy období kolem 25. roku života bylo pro kněze nejobvyklejším „startovním věkem“, duchovní, jejichž stáří se pohybovalo v intervalu do 25 let od této věkové hranice, tj. byli mladší padesáti let, tvořili – podobně jako v pražské arcidiecézi⁷⁴⁾ – jednoznačně dominantní skupinu, téměř čtyři pětiny diecézního kléru. Za hranici padesátého roku života narůstala úmrtnost, další výraznější zlom přichází okolo 55 let a i dále řady duchovních řídnou postupně s každou vyšší věkovou kategorií tak, že osoby starší sedmdesáti let byly v rámci duchovenstva olomoucké diecéze zcela marginální skupinou; osmdesátý rok života nepřekročil ve sledovaném roce 1745/1746 žádný kněz. Křivku s obdobným průběhem lze konstatovat i v případě rozvrstvení kléru z hlediska služebního věku. Také zde jako nejpo-

⁷¹⁾ Tridentýský koncil určil pro přijetí kněžského svěcení věkovou hranici 25 let (*Trid.* sess. 23, c. 12 *de ref.*). V praxi to ovšem znamenalo, že ke svěcení mohl přistoupit kandidát již v průběhu 25. roku života, tedy po dovršení 24 let. (Za tuto upřesňující informaci děkuji PhDr. Pavle Stuchlé, Ph.D.) Srov. např. Ladislaus SENNYEI, *Examen ordinandorum quadripartitum, pro prima tonsura, et minoribus ordinibus, subdiaconatu, diaconatu, et presbyteratu; sive institutiones practicae, ad hos non modo ordines rite exercendos, sed resolutiones etiam, ad animarum curatores scientia praxique ministerio suo multum necessaria instruendos utilissimae; ex probatissimum antiquis, tum recentioribus auctoribus collectae*, Coloniae Agrippinae 1704, s. 259.

⁷²⁾ Číselné hodnoty, které shrnuje tabulka, je třeba chápat pouze jako orientační, neboť byly vypočítány na základě různých dat analyzovaného pramene, jež nemusejí být ve všech případech zcela přesná. Mírné zkeslení může souviset i s tím, že věk ordinandů vypočítaný s přesností na desetinná místa (resp. na měsíce) byl pro potřeby tabulky zaokrouhlen na celé roky stejným způsobem jako údaje o fyzickém a služebním stáří duchovních (viz pozn. 69). Věk svěcenců byl určen odečtením služebního stáří daného kněze (ke způsobu jeho zjištění viz pozn. 70) od jeho současného fyzického stáří; pouze ve 25 případech nebylo možné ordinandův věk zjistit.

⁷³⁾ R. ZUBER, *Osudy I*, s. 236. Srov. též A. PODLAHA, *Dějiny arcidiecése pražské*, s. 232–233.

⁷⁴⁾ Na konci 17. a v první třetině 18. století více než polovina farního kléru pražské arcidiecése nedosáhla 50. roku života, nejvíce (třetina) kněží zemřelo ve věku 45–54 let a hranici šedesáti let překonala pouze necelá pětina duchovních. Z. KOKOŠKOVÁ – M. RYANTOVÁ, *Sociální a kulturní úroveň nižšího kléru*, s. 155.

četnější vystupují skupiny služebně mladších kněží. Zcela nejvíce jich přijalo svěcení před méně než pěti lety, v dalších kategoriích duchovních se udržují relativně vyvážené počty, až kolem dvacátého roku od přijetí kněžského svěcení nastává zlom a dále následuje, podobně jako v předchozím případě, postupný úbytek kleriků pokračující až k poslední skupině nejstarších kněží, kteří byli vysvěceni před 45–55 lety (pouhé 1 %).

Tabulka č. 4: Skladba kněží podle věku, v němž přijali svěcení

Věk	Počet svěcenců	Věk	Počet svěcenců
20	1	31	16
21	3	32	16
22	13	33	13
23	90	34	9
24	226	35	5
25	202	36	3
26	173	37	1
27	142	38	2
28	116	39	2
29	68	40	1
30	43	57	1

Nejnižší kategorie duchovních, kněží bez místa, vykazuje (předpokladatelný) vysoký podíl nejmladších osob od 24 do 34 let (40 %), výrazněji zde ovšem byli zastoupeni i kněží mezi čtyřicátým a padesátým rokem života, kteří tvořili rovnou třetinu nezaměstnaných kleriků, a zvyšovali tak průměrný věk celé této skupiny duchovních. Platí tedy, že velice často postrádali pracovní místo nově vysvěcení kněží, neboť u více než třetiny duchovních bez místa neuplynulo od svěcení ani pět let. Jen o málo početnější skupina nezaměstnaných kleriků byla vysvěcena v delším časovém intervalu před pěti až dvaceti lety. Kněží, kteří přijali svěcení před více než dvaceti lety, případně překročili 50. rok života, se v této kategorii objevují také, byť méně často, což souvisí i s celkovým poklesem počtu duchovních v uvedených věkových skupinách v důsledku úmrtnosti.

Výrazný podíl fyzicky i služebně mladších duchovních je pak charakteristický také pro skupinu kněží, kteří našli pracovní uplatnění mimo duchovní správu jako dvorní kaplani či vychovatelé: polovina z nich přísluší do dvou nejmladších kategorií kleriků, jimž bylo méně než 35 let a byli vysvěceni na kněze před méně

než 10 roky. Jestliže duchovní starší 45 let, resp. ti, kteří přijali svěcení před více než 15 roky, se v tomto postavení objevují jen asi v jedné pětině, resp. čtvrtině případů, dokládá to skutečnost, že pracovní místa mimo duchovní správu přijímali především mladí kněží. Vzhledem k velmi nízkému počtu těchto míst však lze zároveň konstatovat, že úlohu startovní pozice kněžské kariéry sehrávalo zaměstnání zámeckého (dvorního) kaplana či vychovatele pouze u mizivého procenta nově vysvěcených duchovních. Skutečným výchozím bodem profesní dráhy naprosté většiny novokněží se tak stávaly mnohonásobně početnější kooperatury. Tento fakt dosvědčuje jasná převaha služebně i fyzicky nejmladších kněží v kategorii kooperátorů. V tabulkách zaznamenané počty naznačují, že pouze naprostí outsideri se v této pozici nacházeli ještě kolem dvacátého výročí svého kněžského svěcení, resp. padesátého roku své pozemské pouti. Skutečnost, že postavení kooperátora představovalo vstupní bránu mezi kleriky působící v duchovní správě, která byla vyhrazena kněžským začátečníkům, potvrzují i průměrné hodnoty zaznamenané v grafech č. 1a a 1b, jež dokumentují, jak většina diecézního kléru s přibývajícím věkem a zkušenostmi postupovala po příčkách církevní hierarchie. Posun těžiště směrem od nejmladších ročníků duchovních ke starším lze dobře pozorovat již u kaplanů (přibližně 60 % z nich bylo ve věku 35–44 let a prožívalo druhých desetiletí svého kněžství) a pokračoval dále i u nepříliš početných skupin lokálních kaplanů a administrátorů. Jak dokládá výše připomenutý vyrovnaný poměr počtu pomocných kněží a samostatných duchovních správců farností, pouze polovina kléru olomoucké diecéze zapojeného do pastorače mohla získat vlastní faru. Je logické, že větší šance měli v tomto směru kněží, kteří se mohli vykázat předchozí mnohaletou praxí v duchovní správě. Nepřekvapuje tedy, že mezi faráři se jen zcela výjimečně nacházeli jedinci, kteří ještě neoslavili desáté výročí přijetí kněžského svěcení, resp. třicátý pátý rok svého života.⁷⁵⁾ Pozici samostatného duchovního správce opouštěli kněží zřejmě málokdy dobrovolně, spíše tak činili pod tlakem okolnos-

⁷⁵⁾ Toto zjištění lze porovnat se závěry některých studií sledujících věk kněží v době nástupu na první faru. (Jde ovšem o výzkumy založené na mnohonásobně méně početných vzorcích duchovních, než jaký je analyzován na tomto místě.) Tak ze stovky náhodně vybraných kněží, kteří byli vysvěceni v olomoucké diecézi kolem roku 1760, jich farní beneficium získala jen zhruba polovina (54), z toho většina (34) až po dosažení čtyřicátého roku života; pouze tři jedinci nastoupili na faru nedlouho po vysvěcení (do 30. roku věku). J. ŠOTOLA, *Kariéra v černém*, s. 323. Mezi 139 kněžími, kteří působili na čtyřech schwarzenberských panstvích v jihozápadních Čechách v letech 1733–1770, tvořili faráři necelou polovinu (65); při nástupu na první faru jim bylo v průměru 37 let a měli za sebou 11 let působení v duchovní správě. Jen šesti kněžím se podařilo získat první beneficium již před 30. rokem života. Pavla STUHLÁ, *Personální tabely duchovních z panství Netolice, Prachatice – Volary, Protivín a Vimperk pro léta 1733 až 1770*, Muzejní a vlastivědná práce 40, 2002, s. 213–224, na s. 221; TÁŽ, *Prachatický vikariát*, s. 108.

tí,⁷⁶⁾ a na farách setrvali běžně až do konce života,⁷⁷⁾ což se odráží v zastoupení starších ročníků v dané skupině kléru. Není proto náhodou, že průměrný fyzický i služební věk farářů je v podstatě totožný s výše připomenutými věkovými hranicemi, po jejichž překročení lze pozorovat výrazný úbytek všeho diecézního kléru, způsobený zvyšující se úmrtností. Nepřekvapuje také, že tyto hranice dále překračují průměrné hodnoty fyzického i služebního věku zaznamenané u poslední, nejvyšší kategorie nižšího kléru, totiž u děkanů. Děkanská hodnota tak byla až na výjimky vyhrazena pouze starším a zkušenějším farářům.

Tabulka č. 5: Počty kněží podle podílu doby strávené v duchovní správě na celkové délce jejich kněžského života (služebního věku)

Část kněžského života strávená v duchovní správě	1-5 %	6-10 %	11-15 %	16-20 %	21-25 %	26-30 %	31-35 %	36-40 %	41-45 %	46-50 %
Počet kněží	5	6	2	9	7	12	3	10	11	10
Část kněžského života strávená v duchovní správě	51-55 %	56-60 %	61-65 %	66-70 %	71-75 %	76-80 %	81-85 %	86-90 %	91-95 %	96-100 %
Počet kněží	12	17	21	27	22	29	47	81	155	588

Kariérní postup byl ovšem vázán nejen na formální kritéria v podobě dosaženého věku či počtu let, jež uplynula od přijetí kněžského svěcení, důležitou roli sehrával také fakt, jak dlouho kněz po vysvěcení skutečně vykonával své funkce, tedy jak dlouho působil v duchovní správě. Z 1074 kněží, u nichž je možné vyhodnotit údaj o době, kdy byli zapojeni do pastorační činnosti,⁷⁸⁾ jich pouze 204 věnovalo celý

⁷⁶⁾ Farář mohl být beneficia zbaven za trest, pokud závažnějším způsobem porušil normy kněžského života. Pro sledované období je však tato forma trestu v olomoucké diecézi doložena jen v ojedinělých případech. Srov. P. PUMPR, *Nižší klérus na barokní Moravě*, s. 331.

⁷⁷⁾ Tak v sousední pražské arcidiecézi na konci 17. a v první třetině 18. století umírali duchovní zpravidla v postavení držitelů farních beneficií. Z. KOKOŠKOVÁ – M. RYANTOVÁ, *Sociální a kulturní úroveň nižšího kléru*, s. 155. Podobně tomu bylo zřejmě i na Moravě, srov. R. ZUBER, *Osudy II*, s. 126. J. Šotola v této souvislosti charakterizuje farní beneficium dokonce jako „penzijní zajištění“. J. ŠOTOLA, *Kariéra v černém*, s. 341.

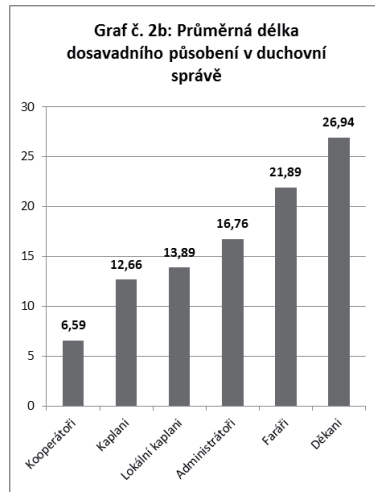
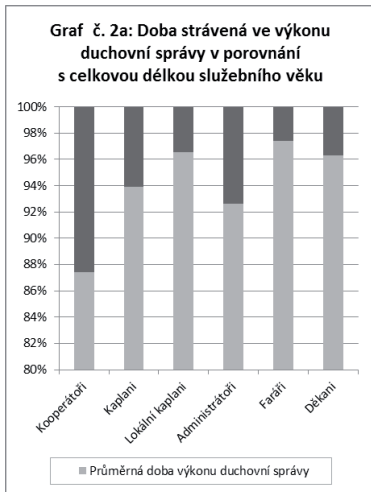
⁷⁸⁾ U ostatních 97 kněží tato informace většinou není uvedena, a to zpravidla proto, že daný jedinec do doby vzniku katalogového záznamu v duchovní správě zatím nikdy nepůsobil; ve třech případech je údaj o délce působení „in cura animarum“ nevěrohodný, a proto nebyl do vyhodnocovaného vzorku zahrnut.

svůj dosavadní kněžský život péči o duše svěřených farníků. Ostatní čtyři pětiny jejich kolegů strávily různě dlouhou dobu po svém vysvěcení mimo pracovní místa spojená s výkonem duchovní správy. Ve většině případů však tato doba tvořila jen minimální část celého kněžského života – pouze u 7 % duchovních trvala uvedená situace déle než polovinu jejich dosavadního služebního věku (viz tabulku č. 5).

Bylo by však zkrslující analyzovat sledovanou skutečnost pouze prostřednictvím procentuálně vyjádřených údajů. Je třeba věnovat pozornost i konkrétní délce té části kněžského života, kterou duchovní strávili v pastoraaci, a oba typy informací (konkrétní časové údaje i jejich procentuální vyjádření) hodnotit v kontextu jednotlivých skupin diecézního kléru. Zmíněné údaje shrnují grafy č. 2a a 2b, které reflektují opět pouze ty kněze, u nichž je doloženo, že někdy pastorační činnost vykonávali, a záměrně opomíjejí kleriky nacházející se aktuálně mimo církevní správu – tj. nezaměstnané duchovní a zámecké (dvorní) kaplany či vychovatele. V případě těchto dvou kategorií kněží totiž nelze zvolenou metodiku uplatnit bez rizika výrazného zkrslení: Mnoho z nich dosud nikdy v duchovní správě nepůsobilo a ti, kteří již měli nějaké pastorační zkušenosti, patřili spíše ke starším příslušníkům uvedených skupin, tudíž nepředstavují zcela reprezentativní vzorek. Pokud jde o kněze bez místa, je předchozí výkon duchovní správy doložen pouze u necelé poloviny z nich (46 z 96); jejich průměrný služební věk činil 18,2 let (u ostatních kleriků bez místa pak pouze 6,46 roku), přičemž z této doby strávili pastorační činnosti v průměru 10,61 let (tj. 58,3 %). V případě 37 duchovních zaměstnaných mimo církevní organizaci je praxe v duchovní správě doložena u 21 kněží s průměrným služebním věkem 14,58 let (oproti 5,33 let u šestnácti kleriků, kteří v pastoraaci dosud nikdy nepůsobili), z něž strávili výkonem *cura animarum* průměrně 10,33 let (tj. 70,85 %). Mezi duchovními nacházejícími se aktuálně mimo církevní správu lze tedy rozlišit dvě skupiny – mladé začínající kněze, kteří na své první zaměstnání v rámci farní organizace teprve čekali, a jejich starší kolegy, kteří již za sebou měli často mnohaletou zkušenost se správou duší.

Jak vyplývá z grafu č. 2a, pro všechny kategorie kněží činných v duchovní správě platí, že jejich zástupci strávili naprostou většinu svého dosavadního kněžského života pastorační prací. Příliš nepřekvapuje, že nejnižší hodnota je zaznamenána v případě kooperátorů, kteří představovali fyzicky i služebně nejmladší skupinu duchovních vykonávajících *cura animarum*. S tím, jak narůstal časový interval od přijetí svěcení, přibývalo let strávených v duchovní správě, a zvyšoval se tedy i jejich procentuální podíl na celkovém služebním věku kněze. Průměrné hodnoty zaznamenané u všech „starších“ kategorií kněží činných v duchovní správě od kaplanů výše se tak pohybují nad hranicí 90 %, a v případě lokálních kaplanů, farářů a děkanů se dokonce výrazně blíží ke stu procentům. Graf č. 2b ještě výrazněji dokládá, že kariérní postup na vyšší pozice v hierarchii nižšího kléru nepředstavoval pouze skutečnost, jež by automaticky nastávala po dosažení určitého věku,

resp. po uplynutí určité doby od přijetí kněžského svěcení, nýbrž že byl vázán i na délku aktivního výkonu duchovní správy: Šanci získat vyšší pozici měl kněz, který byl nejen starší (fyzicky i služebně), ale který se také mohl vykázat delší pastorační praxí. Jestliže s každou vyšší příčkou hierarchie farního kléru rovnoměrně narůstají průměrné číselné hodnoty ve všech třech sledovaných kategoriích (stáří kněze, doba od jeho vysvěcení, délka působení v duchovní správě), dokazuje to existenci určitého kariérního řádu, a to nikoli ve smyslu normativně stanoveného modelu, nýbrž prakticky uplatňovaného profesního postupu příslušníků nižšího kléru.

Pokud výše prezentovaný soubor údajů vypovídajících o profesní a věkové struktuře téměř dvanácti set duchovních olomoucké diecéze nastiňuje typický průběh kariérní dráhy zástupců nižšího kléru, nelze zapomenat na to, že detailnější pohled na individuální podobu profesního životopisu konkrétního kněze by mohl nabídnout obraz, který by se od tohoto modelu, založeného na průměrných hodnotách, zřejmě v jistých ohledech lišil. Nejde pouze o to, že patrně jen málokterý duchovní prošel postupně všemi uvedenými pozicemi počínaje postavením kněze bez místa přes zámeckého kaplana a dále až po nejprestižnější post děkana, ale také o to, že průběh kariéry každého klerika byl ovlivňován i jinými, hůře zachytitelnými faktory, než jaké představují statisticky vyjádřitelné číselné údaje. Alespoň zčásti se přitom jednalo o skutečnosti, které přímo nesouvisely s profesním profilem kněze, tedy s tím, jak byl vzdělaný, jak kvalitně a jak dlouho vykonával duchovní správu atd. Svou roli sehrávaly mj. sociální vazby daného jedince v nejšířím smyslu – dosavadní bádání například připomíná roli příbuzenských vztahů, sledovatelnou zře-

telně v začátcích kněžské kariéry, kdy někteří novokněží získali první pracovní místo (kooperaturu či kaplanství) u svého příbuzného – faráře.⁷⁹⁾ Zvláště důležitá pak byla vazba na osobu či instituci, jež mohla knězi udělit beneficium – totiž na patrona. Tato vazba, která nabývala podoby klientského vztahu faráře k držiteli patronátního práva, měla někdy hlubší kořeny, pokud dotčným patronem byla vrchnost místa, z něž kněz pocházel, či osoba, jež duchovnímu dříve otevřela cestu k získání kněžského svěcení udělením *titulu mensae*; přitom všechny tři uvedené role (vrchnost místa původu, poskytovatel stolního titulu svěcení, patron beneficia) se mohly spojovat v jedné osobě.⁸⁰⁾ Ostatně i samotná předchozí praxe v duchovní správě jako předpoklad dalšího postupu bývala hodnocena v kontextu klientských vztahů – pokud se jednalo o výkon duchovní správy na patronátu, kde následně kněz získával lepší místo, bylo jeho udělení odůvodňováno odkazem na zásluhy daného jedince prokázané ve službách konkrétního patrona (tj. v duchovní správě jeho poddaných).⁸¹⁾

Typickým faktorem, který nijak nesouvisel s profesními předpoklady daného kněze, přitom však mohl výrazně ovlivnit jeho kariéru, byl sociální původ. To je zvláště patrné u kněží pocházejících ze šlechtických rodin. V kontextu zde sledovaného prostředí a doby lze například připomenout známý fakt, že šlechtické původ byl podmínkou pro přijetí mezi kanovníky olomoucké kapituly.⁸²⁾ I v řadách farního kléru se objevovali kněží urozeného původu, byť takových případů bylo minimum a zpravidla se jednalo o nevýznamné zástupce nižší šlechty.⁸³⁾ Také ve zde analyzovaném vzorku se nachází 18 kněží, jejichž predikát ukazuje na příslušnost k urozené části společnosti. Profesní skladba této co do počtu marginální skupinky

⁷⁹⁾ Srov. P. STUHLÁ, *Prachatický vikariát*, s. 109; J. ŠOTOLA, *Kariéra v černém*, s. 328. Také zde pojednáván katalog opakovaně zachycuje dvojice kněží, jejichž společné příjmení, místo původu i působiště a vzájemný „pracovní vztah“ i věkový rozdíl odpovídají výše popsané situaci. Například u dačického děkana Václava Ferdinanda Filkuky (71 let) působil jako kaplan Jan Antonín Filkuka (35 let), který pocházel stejně jako jeho nadřízený z blízké Jemnice.

⁸⁰⁾ Tak tomu bylo například v případě Josefa Bernarda Fundula, jenž pocházel ze Žďánic, obdržel *titulus mensae* od své bývalé vrchnosti – knížete z Lichtenštejna a v době vzniku katalogu, kdy mu bylo 28 let a blížilo se čtvrté výročí jeho kněžského svěcení, působil na jiném lichtenštejnském panství, než ze kterého pocházel – byl kooperátorem v Zábřehu. Lichtenštejnský patron s ním byl bezpochyby spokojen (jeho úředník po letech hodnotil tohoto kněze jako horlivého a pilného duchovního správce), a tak mu roku 1754 udělil faru v Lednici a roku 1758 pak beneficium v jeho rodných Žďánicích. G. WOLNY, *Kirchliche Topographie II/2*, s. 176; MZA, G 10 Sbirka rukopisů Moravského zemského archivu, kn. 1140, s. 311, 318.

⁸¹⁾ K významu patronů pro kariéru duchovních blíže J. ŠOTOLA, *Kariéra v černém*, zvl. s. 329–334; P. PUMPR, *Beneficia, záduší a patronát*, s. 124–174; P. STUHLÁ, *Curés et seigneurie*, s. 97–115.

⁸²⁾ R. ZUBER, *Osudy I*, s. 59–62.

⁸³⁾ Z. KOKOŠKOVÁ – M. RYANTOVÁ, *Sociální a kulturní úroveň nižšího kléru*, s. 151.

duchovních (1,5 % diecézního kléru) odpovídá tezi o významu vyššího výchozího sociálního statusu jako jednoho z důležitých faktorů, jež urychlovaly kariérní postup duchovních působících ve farní správě.⁸⁴⁾ Zatímco nejnižší kategorie kněžské hierarchie reprezentují jen jednotlivé případy (dva kněží bez místa, jeden zámecký kaplan a dva kooperátoři), nejpočetněji jsou zastoupeni samostatní duchovní správci – vedle čtyř farářů jde o devět děkanů. Rovná polovina kněží-šlechticů tak zaujímal v rámci nižšího kléru nejprestižnější postavení. Fakt, že tito duchovní postupovali po příčkách církevní hierarchie rychleji než jejich neurození spolubratři, potvrzuje i srovnání základních ukazatelů s výše prezentovanými hodnotami. Tak v případě děkanů-šlechticů činil průměrný fyzický věk 44 let (diecézní průměr byl 54 let), služební věk 20 let (diecézní průměr: 29 let) a délka dosavadního působení v duchovní správě 19 let (diecézní průměr: 27 let).⁸⁵⁾ Ostatně mezi šlechtice náležel i vůbec nejmladší děkan celé diecéze – Jan Ferdinand svobodný pán de Longueval působící v Odrách vykonával tuto funkci ve věku pouhých 28 let, když svěcení přijal před sedmi lety (tedy již v 21 letech), z nichž dosud strávil v duchovní správě čtyři roky a sedm měsíců. Podobné případy odkazují na skutečnost, že závěry makrohistoricky pojatých výzkumů početnějších souborů zástupců dané sociální skupiny, formulované s důrazem na kritéria reprezentativnosti a zobecnitelnosti, musejí být konfrontovány s mikrohistorickým pohledem zaměřeným na životní osudy vybraných jednotlivců. Jen ze vzájemného dialogu obou pohledů na dané téma může vycházet vyvážený obraz života raně novověkého kléru, který jej nebude prezentovat ani jako anonymní masu „průměrných“ jedinců, ani jako nepřehledný zástup izolovaných individuí.

* * *

Raně novověký klérus představuje důležitou a svébytnou sociální skupinu, bez jejíhož poznání bude celkový obraz společnosti českých zemí v daném dějinném období nutně neúplný. Navzdory existenci cenných dílčích prací však dosud existuje řada nezodpovězených otázek, které se pojí se životem zmíněné sociální skupiny

⁸⁴⁾ Vedle jedinců, u nichž byl šlechtický status činitelem, jenž mohl ovlivnit průběh duchovní dráhy od jejího začátku, tj. osob, které ze šlechtického stavu pocházely, se ovšem ve sledované skupině objevuje přinejmenším jeden kněz nobilitovaný až po svém vysvěcení. Jedná se o faráře v Krhově Josefa Jáchyma Stehna. Blíže k němu Vladimír MAŇAS, *Jaroměřický děkan Josef Joachim rytíř ze Stehna (1693–1778) a jeho pohřeb. Příspěvek k poznání lokální hudební kultury*, *Opus musicum* 42, 2010, č. 6, s. 62–73.

⁸⁵⁾ Uvedené hodnoty mají pochopitelně vzhledem k malému rozsahu vzorku spíše ilustrativní charakter. Údaje zapsané u ostatních kněží-šlechticů pak záměrně opomímím vzhledem k příliš nízkému počtu těchto případů, který znemožňuje relevantní srovnání s průměrnými hodnotami zaznamenanými v rámci celé diecéze.

v pro ni tak zásadním období, kdy mělo docházet k postupnému přerodu středověkého duchovního stavu v moderní profesi.⁸⁶⁾ Pro bližší poznání raně novověkého vývoje duchovenstva je nezbytné vytvoření širšího faktografického rámce, v němž by bylo možné interpretovat dílčí poznatky případových studií věnovaných osudům jednotlivých kněží, a to mj. prostřednictvím kvantitativně pojatých analýz pramenů hromadné povahy. Předkládaná studie se ubírá touto cestou, když shrnuje výsledky obsahového rozboru podstatné části nejstaršího rukopisného katalogu kléru olomoucké diecéze z roku 1745/1746. Prostřednictvím statistického zpracování klíčových údajů zaznamenaných pro dvanáct stovek duchovních žijících a působících na území tehdejší Moravy (a zčásti i rakouského Slezska) byla přiblížena hierarchická struktura diecézního kléru. V rámci církevní organizace, tedy na místech spojených s výkonem duchovní správy, nalezla uplatnění drtivá většina kněží (90 %), jež se rovným dílem skládala ze samostatných správců farností a jejich pomocníků; zbylá desetina diecézního kléru byla z větší části nezaměstnaná, pouze čtyřem desítkám osob z této skupiny se podařilo nalézt pracovní místo mimo duchovní správu – ve většině případů šlo o zámecké kaplany, ojedinele jsou zaznamenáni i vychovatelé šlechtických synů. Vyhodnocení údajů o fyzickém i služebním stáří kněží a také o délce jejich dosavadního působení v duchovní správě doložilo přímou souvislost těchto ukazatelů s příslušností ke konkrétní kategorii nižšího kléru. V hierarchicky nejnižší skupině kněží mimo duchovní správu měly výrazné zastoupení nejmladší osoby, ačkoli se zde vyskytovali i jejich starší kolegové, kteří poněkud zvyšovali věkový průměr této kategorie duchovních. Pokud jde o hlavní část diecézního kléru, tedy o kněze aktivně vykonávající pastorační činnost v rámci církevní organizace, počínaje místy kooperátorů až po děkanská beneficia se postupně s každou vyšší pozicí zvyšovaly průměrné hodnoty všech sledovaných ukazatelů. Tato skutečnost potvrzuje existenci nepsaného, nicméně prakticky realizovaného kariérního řádu, v jehož rámci většina duchovních s přibývajícím věkem, prodlužující se dobou od přijetí kněžského svěcení a narůstající délkou praktického působení v duchovní správě postupovala v hierarchii farního kléru na vyšší místa. Fakt, že mezi duchovními jednoznačně převažovali ti, kteří strávili většinu svého dosavadního kněžského života (mnohdy téměř celou dobu, která uplynula od jejich vysvěcení) aktivní prací v pastorači, dokládá, že katolický nižší klérus ve sledovaném období již necharakterizovala pouze formální kritéria (svěcení, zvláštní právní postavení, vnější ustrojení atd.), ale také výkon vlastní „profese“. Tato skutečnost spolu s existencí praktikovaného kariérního řádu představují důležité argumenty pro přijetí teze o profesionalizaci kléru v raném novověku. Přitom však pla-

⁸⁶⁾ Srov. Joseph BERGIN, *Between Estate and Profession: the Catholic Parish Clergy of Early Modern Western Europe*, in: Michael L. Bush (ed.), *Social Orders and Social Classes in Europe since 1500: Studies in Social Stratification*, London 1992, s. 66–85.

tí, že kariéru duchovních v dané době stále ovlivňovaly i (z vývojového hlediska) retardační faktory podmíněné přetrváváním systému farních beneficií, který kněze stavěl do existenční a kariérní závislosti na držitelích patronátních práv a (v souvislosti s provozem farního hospodářství) také do různých sociálních rolí, jež ne vždy byly v souladu s ideálním obrazem kněžské profese. Uvedené systémové překážky procesu profesionalizace naznačují, že s tímto konceptem je třeba v kontextu raně novověkého vývoje kléru zacházet obezřetně.⁸⁷⁾ Doklady existence „anti-profesionalizačních“ faktorů, které ovlivňovaly kněžskou kariéru, ať už šlo o klientské vztahy, sociální původ či příbuzenské vazby, zároveň představují výzvu pro další bádání.

⁸⁷⁾ Srov. L. SCHORN-SCHÜTTE, *Evangelische Geistlichkeit und katholischer Seelsorgeklerus*, s. 66, 80; U. PFISTER, *Pastors and Priests*, s. 41–65; P. PUMPR, *Beneficia, záduší a patronát*, s. 174, pozn. 128; s. 176, pozn. 132.

Pavel P u m p r

STRUCTURE OF THE MORAVIAN CLERGY IN THE LIGHT OF THE OLDEST CATALOGUE OF THE OLOMOUC DIOCESAN CLERGY FROM 1745/1746

SUMMARY

Early modern clergy constitutes an important and distinctive social group. Without its understanding, the overall image of the society in the Lands of the Bohemian Crown over the given historical period will be incomplete. Despite some valuable partial works, there are still a number of unanswered questions connected with the life of the mentioned social group in its fundamental period when the clergy gradually transformed from a mediaeval estate into a modern profession. To understand the early modern development of the clergy, it is necessary to create a broad factographic frame where the partial knowledge of case studies dedicated to the individual priests' life stories can be interpreted perhaps through quantitatively conceived analyses of the large-scale sources. The presented study follows this path, summarizing outcomes of a content analysis of a large part of the oldest manuscript Olomouc diocesan catalogue of the clergy from 1745/1746. It explains the hierarchic structure of the diocesan clergy through a statistic elaboration of key data recorded for twelve hundred priests who lived and worked on the territory of Moravia (and partly also Austrian Silesia). An overwhelming majority of the priests (90 %) who evenly consisted of the actual parish administrators and their assistance, found their employment within the church organization, i.e. areas connected with execution of ecclesiastic administration. The remaining tenth of the diocesan clergy were mostly unemployed; only forty people from this group managed to find employment outside the ecclesiastic administration – they mostly included palace chaplains, in rear cases also tutors of the noble sons. Evaluation of data on the physical and service age of the priests with the length of their service in the ecclesiastic administration proved a direct connection of these indicators with membership in the particular category of the lower clergy. Positions in the hierarchically lowest class of priests outside the ecclesiastic administration were mostly held by the youngest people although their older colleagues also appeared, thus slightly increasing the age of this group of clergymen. As regards the main group of the diocesan clergy, i.e. priests actively performing pastoral activity within the ecclesiastic organization, from the cooperators up to the dean's beneficia, the

average values of all of the monitored indicators gradually increased with each new position. This fact confirms the existence of a non-written, but practically implemented career system where most of the clergymen advanced within the parish clergy to higher positions together with the growing age and length of actual employment in the ecclesiastic administration. The fact that clergymen who dedicated most of their clerical lives (in many cases almost all the time from their ordination) to pastoral work proves that the lower Catholic clergy was not characterized only with formal criteria (ordination, special legal position, external attire, etc.), but also execution of the actual “profession”. This fact, together with the existence of the practiced career system, constitutes an important argument in acceptance of the thesis on professionalization of the clergy in the early modern period. It is, however, true that the career of the clergyman over the given period was still affected (from the evolutionary aspect) by retarding factors conditioned by the surviving system of parish beneficia, which put the priest in a position of existential and career dependency on holders of the patronage rights and (in connection with the parish economic management) in various social roles, which were not always in agreement with the ideal image of the clerical profession. These mentioned system obstacles in the process of professionalization suggest that it is necessary to treat this concept carefully within the context of the early modern evolution of the clergy. The proofs of the existing “anti-professionalizing” factors, which affected the clerical career, connected with client relationships, social origin or filiation, present a challenge for future research.

Translated by Miroslav Košek

II
MATERIÁLŸ

Ondřej P o d a v k a

PAMÁTNÍK ZDEŇKA BRTNICKÉHO Z VALDŠTEJNA Z LET 1591–1600

Album of Zdeněk Brtnický of Waldstein from 1591–1600

The article concerns an album of Zdeněk Brtnický of Waldstein (1581–1623), a non-Catholic aristocrat, who became a director and chamberlain to Frederick V during the estates uprising. The album, which contains 175 entries from 1591–1600, represents a valuable source of information on Waldstein's process of education and his social contacts, suitably supplemented with a diary where he recorded people whom he was meeting. The essay describes the external form of the album, the languages in which the records are written and the content of the records. It monitors distribution of the entries in time, informs about the process of Waldstein's education and itinerary of his grand tour as well as personalities of the individual scriptors.

Keywords: Zdeněk Brtnický of Waldstein, albums, diaries, academic peregrination, Latin citations, intellectual contacts

Zdeněk Brtnický z Valdštejna bývá v literatuře zmiňován často v souvislosti se svou studijní cestou po Evropě, podchycenou především jeho vlastními deníkovými zápisky z let 1597–1603 (s malým množstvím záznamů o dřívějších letech).¹⁾ Tento dosud velmi málo vytěžený pramen je výjimečný a pozoruhodný již svým rozsahem.

¹⁾ Existují dva rukopisy deníku. Jednak Valdštejnův autograf, který je uložený ve Vatikánu, kam se dostal s knihovnou švédské královny Kristíny I., v jejímž fondu byl evidován již v roce 1649. Nejspíše se deníku zmocnila švédská vojska během třicetileté války. Bibliotheca apostolica Vaticana, Bibliotheca Reginae (dále jen BAV), n. 666. V 19. století vznikl druhý jeho zachovaný exemplář, opis pořizený v 19. století neznámými (nejméně dvěma) přepisovací, který je dostupný v Národním archivu v Praze (dále jen NA Praha), Sb. ruk. B, inv. č. 20, původní signatura B 21. Protože jsem do doby odevzdání tohoto textu neměl k dispozici autograf, cituji podle opisu a následně odkazují na příslušné místo v autografu (foliace byla zanesena do opisu). Citované pasáže však byly opsány přesně a liší se pouze v rozpisu některých zkratek, psaní velkých písmen apod.

hem (více než 700 stran) a umožňuje postihnout autorovu osobnost z řady hledisek. V jeho stínu však zůstávají další prameny, rovněž málo zpracované, např. Valdštejnovy publikované latinské řeči²⁾ nebo dochovaná korespondence. Dalším z nich je i jeho památník z let 1591–1600,³⁾ taktéž dosavadním bádáním málo využitý, přestože v posledních letech byla bohemikálním památníkům věnována zvýšená pozornost a jsou oceňovány jako prameny vysoké výpovědní hodnoty umožňující mezioborové zpracování a jejich využití pro řadu disciplín.⁴⁾

Cílem mého příspěvku je posoudit památník jako historický pramen a upozornit na možnosti jeho využití. Ve své studii sleduji především jazyky, v nichž jsou jednotlivé záznamy napsány, dále obsah věnovaných sentencí, datum a místo napsání jednotlivých záznamů, jejich vznik v čase a otázku výběru inskribentů. Nejprve je však nutné uvést několik stručných informací o Valdštejnovi a o jeho vzdělávacím procesu, během něhož získal od svého památníku převážnou část svých záznamů.

Vybrané pasáže deníku publikoval Beda DUDIK, *Iter Romanum*, s. 232–244, část deníku dokumentující Valdštejnův pobyt v Anglii vydal v anglickém překladu G. W. GROOS (ed.), *The Diary of Baron Waldstein. A Traveller in Elizabethan England*, London 1981, několik ukázek ze stejného období bylo publikováno v českém překladu v Simona BINKOVÁ – Josef POLIŠENSKÝ (edd.), *Česká touha cestovatelská. Cestopisy, deníky a listy ze 17. století*, Praha 1989, s. 33–64.

- ²⁾ *Valedictio, qua ... Ioachimum Fridericum, ducem Silesiae, Lignicensem et Bregensem, praepositum Magdeburgensem, salutavit suo suiique sodalitati nomine ... generosus baro, dn. Zdenco Brtnicensis Waldsteinius*, Lignicii 1596 (NK Praha, sign. 10 F 95, přív. 10; Státní oblastní archiv v Praze, Rodinný archiv Valdštejnů, inv. č. 6113, kart. 334, fol. 343–354 – za upozornění na tento exemplář děkuji Jiřímu Hrbkovi); *De Laurino, castro Ungariae munitissimo ... feliciter fortiterque recuperato ... carmen et oratio ...*, Argentorati s. d. (KNM Praha, sign. 59 G 30).
- ³⁾ Základní informaci o památníku podává Otto MAZAL – Franz UNTERKIRCHER, *Katalog der abendländischen Handschriften der Österreichischen Nationalbibliothek. „Series nova“ (Neuerwerbungen), Teil 2, Cod. Ser. n. 1601–3200*, Wien 1963, s. 275.
- ⁴⁾ Marie RYANOVÁ, *Památníky aneb štambuchy, to jest alba amicorum. Kulturně historický fenomén raného novověku*, České Budějovice 2007; TÁŽ, *Památníky raného novověku jako mezioborový pramen*, *Knihy a dějiny* 4, 1997, č. 1, s. 63–68; TÁŽ, *Památníky raného novověku jako prostředek individuální sebe prezentace*, *Český časopis historický* (dále ČČH) 104, 2006, č. 1, s. 47–80; TÁŽ, *Památník pomořanského vévody Filipa II. z let 1612–1618*, *Studia Rudolphina* 7, 2007, s. 168–174; TÁŽ, *„In perpetuum sui memoriam scripsit.“ Raně novověké památníky jako prostředek uchování paměti*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Paměť urozenosti*, Praha 2007, s. 106; Hana BOČKOVÁ, *K tzv. památníkové literatuře doby renesance a perněstejnským nápisům*, *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. Řada literárněvědná bohemistická V. Bohemica litteraria* 2, 1999, s. 27–33; Antonín KOSTLÁN, *Album amicorum Joachima Cameraria z let 1625–1627*, in: Jiří Mikulec – Miloslav Polívka (edd.), *Per saecula ad tempora nostra*. Sborník prací k šedesátým narozeninám prof. Jaroslava Pánka II, Praha 2007, s. 522–534; TÝŽ, *Jan Oršínovský z Fürstenfeldu ve světle svého „alba amicorum“*, in: Jaroslav Pánek (ed.), *Vlast a rodný kraj v díle historika*. Sborník prací žáků a přátel věnovaný profesorovi Josefu Petráňovi, Praha 2004, s. 333–343, zde s. 334; TÝŽ, *Památník Georga Paula Schreibera jako pramen k českým politickým a kulturním dějinám*, *Studia Rudolphina* 2, 2002, s. 44–49, zde s. 45, 47.

1. Zdeněk Brtnický z Valdštejna

Zdeněk Brtnický z Valdštejna se narodil 12. května 1581.⁵⁾ Ještě v dětském věku osiřel – jeho otec Jindřich Brtnický z Valdštejna a na Sádku zemřel již v roce 1589, matka Zuzana Heltová z Kementu v roce 1592. Od té doby jej zastupují poručníci, z nichž jsou známi Jiří Volf Křínecký z Ronova a na Přísece a Smil Osovský z Doubravice. Za vychovatele mu byl vybrán Adam Ropal z Ryfmběrka, který jím zůstal až do konce Valdštejnových studií, provázel jej na jeho cestách po Evropě a byl s ním v kontaktu i po návratu na Moravu.

První známé místo, kde Valdštejn studoval, je gymnázium ve Velkém Meziříčí. Dále studoval od roku 1592 v Jihlavě a od roku 1594 na gymnáziu ve slezském Břehu, v létě 1596, kdy již byl vybaven dobrým latinským vzděláním, vyrazil na takřka šestiletou kavalírskou cestu po střední, jižní a západní Evropě. Během ní absolvoval nejen tříletý pobyt na akademii ve Štrasburku, kam jej doporučil Karel starší ze Žerotína,⁶⁾ ale zdržoval se také po určitou dobu (až několika měsíců) i na dalších univerzitách a ve dvorských i jiných centrech v různých evropských zemích. Mezi jinými pobýval v Orléansu, kde byl zvolen prokurátorem německého národa na dější univerzitě,⁷⁾ dále v Paříži, Londýně, Cambridgi, Oxfordu, Ženevě, Padově, Veroně, Římě či ve Florencii a jeho deníkové zápisky svědčí o tom, že o studium měl skutečný zájem. 5. června 1602 se vrátil na Moravu a krátce nato převzal zděděné statky Sádek, Brtnici a Moravské Budějovice. V roce 1604 se ože-

⁵⁾ Datum je známé díky údajům ve Valdštejnově deníku, v němž jeho autor zmiňoval vždy ke 12. květnu své narozeniny, např. roku 1600: „*Eadem vero die ingressus sum annum aetatis meae XIX.*“, NA Praha, inv. č. 20, f. 57c, srov. BAV, n. 666, f. 107v. Většina literatury (viz pozn. 8 a 10) uvádí rok 1581, který se v deníku výslovně neobjevuje a lze jej zpochybnit, protože např. konkrétně citovanou pasáž lze vykládat jako 18. narozeniny, po nichž tedy Valdštejn vstupuje do 19. roku svého života. Rovněž na začátku deníku Valdštejn zmiňuje mezi dřívějšími událostmi svého života např.: „*Anno Christi 1592. Veneris 24. novembris vel 4. decembris missus fui ad studia Iglaviam*“, k čemuž poznamenává: „*Anno aetatis meae X.*“. NA Praha, inv. č. 20, f. 2a (rukopis má očíslanou každou čtvrtou stranu v horním rohu, kde f. 1 je označeno na s. 5, f. 2 začíná na s. 9, atd.; přidržují se tedy tohoto číslování pomoci 1a, b, c, d), srov. BAV, n. 666, f. 7r. Je tedy možné, že se Valdštejn narodil až roku 1582.

⁶⁾ Vyplývá to ze Žerotínova dopisu starším a městské radě Štrasburku ze 16. dubna 1600, František DVORSKÝ (ed.), *Dopisy Karla st. ze Žerotína 1591-1610*, Archiv český XXVII, Praha 1904, s. 140-142, dop. č. 443. O Žerotínovi jako patronu aristokratů na studiích Tomáš KNOZ, *Karel st. ze Žerotína. Don Quijote v labyrintu světa*, Praha 2008, s. 52-57.

⁷⁾ Řeč, kterou pronesl při odstoupení z úřadu prokurátora, se zachovala ve 4. knize prokurátorů, f. 410. Marie Ludmila ČERNÁ, *Studenti ze zemí českých na universitě v Orléansu a na některých jiných francouzských universitách*, ČCH 40, 1934, s. 347-362, 548-564, zde s. 550.

nil s Magdalénou z Thurnu;⁸⁾ po její smrti v roce 1614 si o tři roky později vzal Kateřinu Kříneckou z Ronova. V literatuře se uvádí, že zejména první sňatek jej sblížil s předními osobnostmi nekatolické stavovské opozice, ale v čilém kontaktu s nimi byl již předtím. Dlouho se mu nedařilo obsadit žádný úřad, patrně kvůli nekatolickému vyznání. Až za stavovského povstání byl Zdeněk Brtnický z Valdštejna zvolen do direktorské vlády. Po bitvě na Bílé hoře byl proto na jaře roku 1621 zatčen a uvězněn na Špilberku, kde 24. června 1623 zemřel.

Doposud byla Valdštejnovi věnována ze strany badatelů pouze malá pozornost. Zatím o něm bylo napsáno pouze několik starších studií⁹⁾ a jen několik autorů se mu věnovalo v pracích zaměřených na obecnější témata.¹⁰⁾ Rozsáhlejší publikace o něm dosud sepsána nebyla.

2. Popis památníku

Valdštejnův památník pochází z konce 16. století, kdy tento typ pramene existoval již pět desetiletí.¹¹⁾ Během té doby se zvyklost vést si památník rozšířila po mnoha zemích Evropy – nejvíce památníků zkoumaných M. Ryantovou pochází právě

⁸⁾ K tomu Jindřich FRANCEK, *Zločin a sex v českých dějinách. Manželské spory a sexuální kriminalita v raném novověku*, Praha 2000, s. 21–24; Marie KOLDINSKÁ, *Každodennost renesančního aristokrata*, Praha 2004², s. 35–36; Petr MAŤA, *Rituál zásnub v deníku renesančního kavalíra*, *Dějiny a současnost* 18, 1996, č. 6, s. 11–15; TÝŽ, *Svět české aristokracie (1500–1700)*, Praha 2004, s. 624–626.

⁹⁾ František MAREK, *William Shakespeare a jihlavská divadelní tradice. O prvním Čechu, který viděl divadlo Zeměkouli*, Jihlava 1964; Vladimír VOLDÁN, *Náklady na zahraniční studie p. Zdeňka Brtnického z Valdštejna*, *Vlastivědný věstník moravský* 17, č. 1, 1965, s. 33–37; J. POLIŠENSKÝ, *Život a smrt Zdeňka Brtnického – přítele škol a akademií*, *Studia Comeniana et historica* 12, 1982, s. 37–44.

¹⁰⁾ Otakar ODLOŽILÍK, *Cesty z Čech a Moravy do Velké Británie v letech 1563–1620*, *Časopis Matice moravské* 1935, s. 241–320, zde s. 280–288; TÝŽ, *Jednota bratrská a reformování francouzského jazyka*, Philadelphia 1964, zejména s. 52–58; Jaroslav PROKEŠ, *Několik příspěvků k moravským dějinám po bitvě na Bílé hoře*, *Časopis Matice moravské* 48, 1924, s. 63–124; František JECH, *Obrázky z dějin Moravských Budějovic*, in: *Padesátiletí městské spojitelný v Mor. Budějovicích 1875–1924*, *Moravské Budějovice* 1925, s. 1–160, zde 38–61; P. MAŤA, *Svět české aristokracie*, s. 326–327; Martin HOLÝ, *Zrození renesančního kavalíra. Výchova a vzdělávání šlechty z českých zemí na prahu novověku (1500–1620)*, Praha 2010, zejm. s. 95n., 126–128 a 278–282; TÝŽ, *Ve službách šlechty. Vychovatelé nobility z českých zemí (1500–1620)*, Praha 2011, zejm. s. 60n.; TÝŽ, „*V pěkné a veselé rovině leží, povětrí velmi zdravé má.*“ *Evropská města pohledem cestovatelů z českých zemí v 16. a na počátku 17. století*, *Historická geografie* 36, č. 1, 2010, s. 7–28, zde s. 21–25. Viz též pozn. 8.

¹¹⁾ O prvních památnících M. RYANTOVÁ, *Památníky*, s. 124–128.

z této doby.¹²⁾ Ani České země nebyly výjimkou – táž autorka eviduje celkem 39 památníků založených do roku 1600 a nacházejících se v institucích na území dnešní České republiky.¹³⁾

Valdštejnův památník, uložený dnes v Österreichische Nationalbibliothek,¹⁴⁾ je nejstarším dochovaným pramenem pro poznání Valdštejnovy osobnosti. Lze jej zařadit mezi šlechtické studentské památníky,¹⁵⁾ ačkoli nejstarší záznamy pocházejí již z doby, kdy bylo Valdštejnovi asi deset let. Držiteli památníků tohoto typu byli mladí šlechtici, kteří si je vedli během svých cest za vzděláním, na nichž získávali jednotlivé příspěvky. Ty tak obsahují v závislosti na tom, od koho pocházejí, erby, známé sentence a rčení, citáty i původní vzkazy, mnohdy ve verších. Tyto památníky tak pomáhají rekonstruovat držitelův vzdělávací proces a itinerář jeho cesty za vzděláním, namnoze nedoložené jinými prameny, zároveň jsou cenné i svou výtvarnou stránkou. Jsou proto využívány pro biografické, genealogické nebo heraldické práce a pro studie věnované dějinám vzdělanosti. Lze je však uplatnit i při studiu mentalit, recepce antiky nebo rekonstrukci prostředí, v němž se držitel památníku pohyboval, a kontaktů, jež na svých cestách navazoval, ale také v kodikologii nebo knihovědě. Právě cesty za vzděláním, akademická peregrinace a její zvláštní část, nazývaná moderním badáním kavalířská cesta,¹⁶⁾ byly podnětem pro vznik památníků a zároveň se podílely na šíření fenoménu památníkové praxe.

Vraťme se však k Valdštejnovu památníku. Rukopis má desky z tmavě hnědé kůže (hřbet je nepůvodní), na předních i zadních deskách se nachází zlaté orna-

¹²⁾ Tamtéž, s. 530.

¹³⁾ Tamtéž, s. 519–524 (o některých z nich viz Marta VACULÍNOVÁ, *Latinské průpovědi a citáty v památnících Knihovny Národního muzea*, *Folia Historica Bohemica* 22, 2006, s. 111–120). V tomto seznamu jsou dále uvedeny i další bohemikální památníky, uložené dnes v zahraničí, např. Jáchyma Ondřeje Šlika z let 1587–1612 (Christian Weise Bibliothek Zittau, B 145), Jindřicha Zahrádeckého ze Zahrádek (1597–1606, tamtéž, B 143) nebo Zdeňka (?) z Dubé a Lipé (1579–1597, Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, Cod. Guelf. 210.2 Extrav). V Cerroniho sbírce je dále uložen památník Valdštejnova vychovatele Smila Osovského z Doubravice se záznamy z let 1578–1610, Moravský zemský archiv, G 12, Cerr II, č. 355, inv. č. 471. Základní informaci o památníku podává Max Švábenský, G 12, Cerroniho sbírka 13. stol. – 1845 II, Brno 1973, s. 592–593. O dalších bohemikálních památnících z této doby viz Jaroslav G. HRUBANT, *Památník Jana Opsimata z let 1598–1620*, *Časopis Matice moravské* 40, 1916, s. 123–130; Gustav SIEG, *Freiherr Hannibal von Waldstein und sein Stammbuch*, *Görlitz-Biesnitz* 1929; Jan Nepomuk ASSMANN, *Památník Georga Schallera v Knihovně Muzea hlavního města Prahy*, *Historica Pragensia* 1, 2003, s. 273–280; Marta VACULÍNOVÁ, *Alba amicorum Pavla z Jizbice*, *Studie o rukopisech* 39, 2009, s. 321–330 a práce uvedené v pozn. 4.

¹⁴⁾ Österreichische Nationalbibliothek, Handschriftensammlung (dále jen ÖNB), Cod. series nova 2607.

¹⁵⁾ M. RYANTOVÁ, *Památníky*, s. 110–114.

¹⁶⁾ O nich např. tamtéž, s. 67–98; M. HOLÝ, *Zrození renesančního kavalíra*, s. 347–383; P. MAŤA, *Svět české aristokracie*, s. 307–327.

mentální supralibros. Knižní blok má 122 očíslovaných stran¹⁷⁾ formátu 151 × 100 mm (na výšku) a je tvořen prázdnými listy papíru, z nichž některé jsou barevné.¹⁸⁾ Zápisy se však nacházejí i na nich (především z pozdějších let, kdy bylo v památníku málo volného místa na foliích z bílého papíru), takže bývají někdy velmi špatně čitelné.¹⁹⁾ M. Ryantová soudí, že Valdštejn své „*neobvyklé papíry musel získat za studií v západní Evropě,*“²⁰⁾ avšak hned čtyři mramorové papíry a jeden siluetový obsahují záznamy pořízené ještě na Moravě nebo ve slezském Břehu.²¹⁾ Lze proto předpokládat, že alespoň některé z barevných papírů byly do památníku vevázány už v době, kdy si jej Valdštejn začal vést. Jeho materiální podoba je tedy poměrně luxusní. V dalších ohledech je však Valdštejnův památník typický. Kniha s prázdnými listy byla jednou z běžných podob památníků, malý formát i orientace na výšku byly obvyklé. Památníky však bývaly spíše rozsáhlejší, obvykle 200–300 stran i více.²²⁾ I doba 8–10 let byla pro vedení památníků dost obvyklá,²³⁾ je však možné, že si Valdštejn v roce 1600 začal vést další památník, dnes nezvěstný (o tom viz níže).

Památník je téměř celý zaplněn – zápisy chybí kromě nečíslovaných stran na začátku a konci knihy²⁴⁾ pouze na s. 4, 8, 10, 14, 17 a 67. Ty zůstaly prázdné proto, že několik folií na začátku památníku bývalo zpravidla vyhrazeno pro nejvýznamnější osobnosti.²⁵⁾ Proto je s jedinou výjimkou nejstarším záznamem na úvodních

¹⁷⁾ Kromě toho jsou v památníku další, neočíslované listy, na nichž se nenacházejí žádné záznamy. Jsou to na začátku dva listy bílého papíru a jeden jednostranný barevný, za nímž již následuje s. 1; na konci knihy následují za s. 122 dva listy bílého papíru. Knižní blok tak netvoří 61, ale 66 listů papíru. O rozdělení památníku podle vnější formy, kdy Valdštejnův patří mezi „alba,“ tedy svazky tvořené prázdnými listy papíru, M. RYANTOVÁ, *Památníky*, s. 118.

¹⁸⁾ Celkem se jedná o čtrnáct mramorových (ÖNB, Cod. series nova 2607, s. 8, 13, 39–40, 45–46, 58, 67, 77–78, 91–92, 97, 102, 121, jeden neočíslovaný list předcházející s. 1 a dva listy přilepené na vnitřní strany desek památníku) a osm siluetových papírů (tamtéž, s. 25–26, 27–28, 35–36, 49–50, 55–56, 69–70, 73–74, 105–106). O barevných papírech viz Marie RYANTOVÁ, *Turecký papír v památnících*, in: Jan Hrdina – Eva Doležalová – Jan Kahuda (edd.), *Pater familias. Sborník příspěvků k životnímu jubileu prof. dr. Ivana Hlaváčka*, Praha 2002, s. 21–38.

¹⁹⁾ Zejména to platí pro záznamy ÖNB, Cod. series nova 2607, s. 40, 58 a list přilepený k zadním deskám.

²⁰⁾ M. RYANTOVÁ, *Památníky*, s. 212; TÁŽ, *Turecký papír*, s. 30.

²¹⁾ Jedná se o nebarvené strany jednostranných mramorových papírů, ÖNB, Cod. series nova 2607, s. 68 (Jan Rucardus a Sedunio, 12. srpna 1596, Jihlava), 98 (Jan Hynek z Velenova, 27. května 1594, Jihlava), 101 (Lorenz Scholz von Rosenau a Joachim Specht, oba záznamy 6. května 1596, Břeh), 122 (Melchior Tilesius, 4. května 1596, Břeh), a siluetový papír tamtéž, s. 50 (Zuzana Berková z Kementu a na Meziříčí, 1591, Velké Meziříčí).

²²⁾ M. RYANTOVÁ, *Památníky*, s. 193.

²³⁾ M. RYANTOVÁ, *Památníky*, s. 229, 531.

²⁴⁾ Viz pozn. 17.

²⁵⁾ A. KOSTLÁN, *Album amicorum Joachima Cameraria*, s. 523.

30 stranách památníku až zápis zástupce generálních stavů Antoina de Sailly († 1608) z 21. srpna 1599,²⁶⁾ a i tak ještě v roce 1600 Valdštejnovi inskribenti raději psali své záznamy do malého prostoru u dolního okraje z většiny zaplněného folia,²⁷⁾ do volného místa uprostřed folia, patrně vyhrazeného pro erb,²⁸⁾ nebo na kolorované strany barevných papírů.²⁹⁾

O okolnostech pořízení památníku – kde se Valdštejn s památníkovou praxí setkal, z čí iniciativy si jej začal vést a z jakého důvodu si jej potom celou dobu vedl – nelze říci nic určitého. Rukopis sám potřebné informace neposkytuje – neobsahuje titulní list ani výzvu inskribentům – a další prameny o tomto údobí Valdštejnova života nemáme. Obecně byly hlavními momenty pro vedení památníků, zmiňovanými i v jednotlivých záznamech jako motivace zápisu, přátelství a památka, *amicitia* a *memoria*.³⁰⁾ V případě sotva desetiletého Zdeňka Brtnického z Valdštejna je možné uvažovat rovněž o vlivu autority, ať už z okruhu členů rodiny, nebo ze školního prostředí, na podobu památníku nebo na jeho založení. I pokud by se však jednalo o iniciativu Valdštejna samého, v jehož okolí mohl někdo památník mít a malý Zdeňk mohl chtít mít po jeho vzoru svůj vlastní, patrně se jeho pořízení neobešlo bez souhlasu člena rodiny, který zhotovení nákladně provedeného svazku pravděpodobně financoval. O tom, kdo jim mohl být, lze pouze spekulovat, usuzovat však lze na Valdštejnova strýce Hynka Brtnického z Valdštejna (1545–1595), který absolvoval studia ve Wittenbergu, odkud nejstarší památníky pocházejí a kde má zvyk jejich vedení svůj původ.³¹⁾ V pozdějších letech, kdy se Valdštejn po přestávce rozhodl vrátit se k vedení svého památníku, již mohly přistoupit další, vnější vlivy, ať už jimi bylo nové prostředí, v němž se Valdštejn pohyboval, a módnost jejich vedení v tomto prostředí, nebo potřeba sebe prezentace.

3. Charakteristika záznamů v památníku

Celkem je v památníku 175 zápisů. Nejstarší datovaný záznam pochází ze 7. srpna 1591,³²⁾ většina zápisů z tohoto roku je však určena pouze rokem, takže mohou být i o několik měsíců starší a u bližie nedatovaného záznamu Valdštejnovy matky je

²⁶⁾ ÖNB, Cod. series nova 2607, s. 18. Na stejném foliu se nachází zmíněná jediná výjimka, záznam z 11. září 1597 obsahující pouze podpis „*Caterine de morichier, dame a me dame la duchace de bongice.*“

²⁷⁾ Např. tamtéž, s. 53, 80, 85, 87, 88, 90, 118.

²⁸⁾ Např. tamtéž, s. 73, 95, 107.

²⁹⁾ Např. tamtéž, s. 25, 26, 27, 28, 35, 39, 40, 45, 50, 55, 56, 73.

³⁰⁾ M. RYANTOVÁ, *Památníky*, s. 128n, TÁŽ, „*In perpetuum sui memoriam,*“ s. 107n.

³¹⁾ O tom zejména TÁŽ, *Památníky*, s. 124n.

³²⁾ ÖNB, Cod. series nova 2607, s. 103 (Jan Ursinus z Marlishausenu).

možné předpokládat, že byl prvním zápisem do památníku.³³⁾ Nejnovější záznam potom nese datum 25. května 1600.³⁴⁾ Z celého období 1591–1600 pochází 14 zápisů z roku 1591, pouhé dva z roku 1592, z následujícího roku 1593 nepochází jediný zápis, dále sedm zápisů z roku 1594 a z následujícího roku čtyři zápisy. V roce 1596 počet zápisů prudce vzrostl, je jich celkem 41. Z následujícího roku pochází 16 zápisů, dalších 12 z roku 1598, 38 z roku 1599 a konečně 31 z roku 1600. Zbylých 11 záznamů není datováno a nepodařilo se mi je přesně vročit ani na základě dalších údajů.³⁵⁾

Latinu obsahuje naprostá většina zápisů, dohromady 145. Mnohé záznamy jsou však vícejazyčné, a tak čistě latinských záznamů je celkem 117. Dále se v malé části záznamů nachází francouzština, ještě méně často se objevují němčina a starořečtina a již jen velmi vzácně čeština, italština, španělština a hebrejština. Jeden záznam je zcela bez textu a tvoří jej pouze vyobrazení erbu. Zastoupení jednotlivých jazyků znázorňuje následující tabulka:

Jednojazyčné záznamy		Dvojazyčné záznamy	
Latina	117	Latina + starořečtina	13
Francouzština	13	Latina + francouzština	7
Němčina	9	Latina + italština	3
Čeština	3	Latina + němčina	1
		Latina + španělština	1
Ostatní záznamy		Latina + hebrejština	1
Latina + francouzština + němčina	1	Francouzština + němčina	1
Latina + čeština + němčina	1	Němčina + španělština	1
Nelze určit	1	Italština + starořečtina	1
Bez textu	1		

³³⁾ Tamtéž, s. 50.

³⁴⁾ Tamtéž, s. 15 (Philippe de Mornay).

³⁵⁾ Některé záznamy lze datovat alespoň přibližně. Nedatovaný záznam, podepsaný „*Augustinus Grass[...], minister Ec[c]lesi[ae] Iglaviensis*“ (tamtéž, s. 120), vznikl pravděpodobně v Jihlavě, tedy buď v období 1592–1594, nebo v létě roku 1596. Nedatovaný záznam Nicolaa Bluma (tamtéž, s. 72), který k podpisu připojil „*superintendens Bregensis*,“ jímž se stal v roce 1595, může pocházet z tohoto roku, nebo z roku 1596, kdy Valdštejn slezský Břeh opouští. Poškozený záznam Christophera Oelhafena von Schöllenbach ze Štrasburku z 19. dubna má porušený roční údaj (tamtéž, s. 97). Ve Štrasburku Valdštejn pobýval od 9. září 1596 do 24. června 1599, záznam tedy mohl vzniknout v letech 1597–1599. Rok 1599 však nepřipadá v úvahu, protože níže na téže straně se nachází záznam Jiříka Poczenského z 30. listopadu 1598. Rok 1597 je pravděpodobnější, protože z 19. dubna 1597 pocházejí další záznamy na s. 63 a 104, zatímco z dubna 1598 nepochází jediný záznam.

Jak je pro raně novověké památníky charakteristické, lze v zápisech rozlišit dvě části, a sice sentenci a věnování. První část často tvoří citát, kde je však pouze v některých případech uvedeno, odkud převzatá pasáž pochází. Valdštejnovi věnovali jeho inskribenti sentence z Bible,³⁶⁾ z děl autorů starořeckých (Sofoklés,³⁷⁾ Xenofón,³⁸⁾ Músónios Rúfos,³⁹⁾ Diogenés Laertský⁴⁰⁾, římských autorů „klasických“ (Plautus,⁴¹⁾ Ennius,⁴²⁾ Publilius Syrus,⁴³⁾ Cicero,⁴⁴⁾ Salustius,⁴⁵⁾ Vergilius,⁴⁶⁾ Horatius,⁴⁷⁾

³⁶⁾ Tamtéž, např. s. 47 („*Auxilium meum à Domino*“, Žalmy 120,2), 54 („*Verbum Domini manet in aeternum*“, Izajáš 40,8), 75 („*Si Deus pro nobis, quis pro contrarios?*“, srov. Římanům 8, 31), 76 („*In memoria aeterna erit iustus*“, Žalmy 111,7), 77 („*Deus adjutor meus*“, srov. Žalmy 17, 3), 110 („*Unum est necessarium*“, Lukášovo evangelium 10, 42), 117 („*Omni tempore age gratias Deo et pete ab eo gubernationem atque normam verbi divini in omnibus actionibus et consiliis sequere*“, srov. Tóbit 4,20), 120 (hebrejský vokalizovaný citát, Přísloví 16, 32; za informaci děkují Danielu Polakovičovi), 122 („*Novit Dominus, qui sint sui*“, srov. Druhý list Timoteovi 19).

³⁷⁾ Tamtéž, s. 81 („*Sophocles: Virum bonum decet beneficii meminisse grato pectore; nam gratia semper gratiam bonam parit.*“).

³⁸⁾ Tamtéž, s. 25 („*Xenophon: Tum maxime nobis colendus est Deus, cum res sunt nobis secundae, ut cum aliqua inciderit calamitas, confidentius eum accedamus, tanquam amicum nunc et beneolum.*“).

³⁹⁾ Tamtéž, s. 82 („*Musonius: Si cum labore honesti quippiam egeris; labor abit, honestum manet. Si cum voluptate turpe quippiam feceris; quod suave est, abit, quod turpe est, manet.*“).

⁴⁰⁾ Tamtéž, s. 122 („*Diogenes] Laertius: Fratrum, qui sint concordēs, convictus omni tempore [?] est fortior.*“).

⁴¹⁾ Tamtéž, s. 97 („*Sperat quidem animus; quo eveniat, diis in manu est.*“, Plautus, *Bacchides* 144).

⁴²⁾ Tamtéž, s. 5 („*Moribus antiquis res stat Romana virisque.*“). Jedná se o zlomek z Enniových *Annales*, citovaný Ciceronem a sv. Augustinem (Cicero, *De re publica* 5,1; Augustinus Aurelius, *De civitate Dei* 2,21). O Ennioví alespoň Lucie PULTROVÁ – Daniela URBANOVÁ – Marie MALÁ – Jiří ŠUBRT, *Archaická latina*, Praha 2006, s. 112–114, 126–130.

⁴³⁾ ÖNB, Cod. series nova 2607, s. 118 („*Honestè seruit, qui suc]f]umbit tempori*“, Publilius Syrus, *Sententiae* H 17; „*Gravis animus dubiam non habet sententiam*“, Publilius Syrus, *Sententiae* G 4).

⁴⁴⁾ Tamtéž, s. 93 („*Nullum officium referendā gratia magis necessarium*“, srov. Cicero, *De officiis* 1,46), 103 („*Quorum patres aut majores in aliqua gloria praestiterunt, eorum plerique in hoc genere laudis student excellere. Quidam autem ad eas laudes, quas à patribus acceperunt, addunt aliquam suam. Fit etiam interdum, ut nonnulli ommissa imitatione maiorum, suum quoddam institutum consignantur. Etc.*“, srov. Cicero, *De officiis* 1,116).

⁴⁵⁾ Tamtéž, s. 119 („*Sall]lus]tius]: Divitiarum ac formae gloria fluxa et fragilis, virtus clara aeternaque habetur*“, Sallustius, *Coniuratio Catilinae* 1,4).

⁴⁶⁾ Tamtéž, s. 11 („*Fuimus Troes*“, Vergilius, *Aeneis* 2,325).

⁴⁷⁾ Tamtéž, s. 87 („*Horat]us]: Rebus angustis animosus atque / fortis appare, sapienter item / contrahas vento nimium secundo / turgida vela*“, Horatius, *Carmina* 2,10,21). Jiný jeho verš, „*Dulce et decorum est pro patria mori*“ (Horatius, *Carmina* 3,2,13), je zde v obměně jako „*Pro Christo et patria dulce Viro mori.*“ Tamtéž, s. 9.

Ovidius,⁴⁸⁾ Valerius Maximus,⁴⁹⁾ Seneca,⁵⁰⁾ Iuvenalis,⁵¹⁾ Quintilianus,⁵²⁾ Curtius Rufus⁵³⁾ i pozdně antických (Claudius Claudianus,⁵⁴⁾ Lactantius⁵⁵⁾), ale také Bernarda z Clairvaux⁵⁶⁾ a konečně i z děl autorů novodobých (Philipp Melanchton,⁵⁷⁾ Juan Luis Vives,⁵⁸⁾ Joseph Justus Scaliger⁵⁹⁾). Nalezneme zde i středověké dvouver-

⁴⁸⁾ Tamtéž, s. 44 („*Non est mortale, quod opto*“, srov. Ovidius, *Metamorphoses* 2,56), 89 („*Ovidius: Omnia sunt hominum tenui pendencia filo / et subito casu, quae valere, ruunt*“, Ovidius, *Ex Ponto* 4,3,35–36), 96 („*Ovid[us]: Sit piger ad poenas princeps, ad praemia velox, / quique dolet, quoties cogitur esse ferox*“, Ovidius, *Ex Ponto* 1,2,121–122), 109 („*Eximia est virtus praestare silentia rebus*“, srov. Ovidius, *Ars amatoria* 2,603), 114 („*Invia virtuti nulla est via*“, Ovidius, *Metamorphoses* 14,113).

⁴⁹⁾ Tamtéž, s. 28 („*Lento gradu ad sui vindictam divina procedit ira, tarditatemque supplicii gravitate compensat*.“ Valerius Maximus, *Factorum et memorabilium libri IX*, 1,1, ext. 3).

⁵⁰⁾ Tamtéž, s. 27 („*Optimus animus pulcherrimus Dei cultus est*.“ Pseudo-Seneca, *De moribus* 28), 52 („*Illi mors gravis incubat, / qui notus nimis omnibus, / ignotus moritur sibi*“, Seneca, *Thyestes* 401–403), 65 („*Seneca: Neminem eo fortuna provexit, ut non tantum illi minaretur, quantum permiserat. Idem de beneficiis: Si Deos quidem imitaris, da, ut ingratias beneficia: Nam et sceleratis sol oritur, et piratis patent maria*“, Seneca, *Epistulae morales ad Lucilium* 1,4,7; Seneca, *De beneficiis* 4,26,1), 66 („*Nemo confidat nimium secundis / nemo defferet meliora lapsis*“, Seneca, *Thyestes* 615–616). Na dvou místech, s. 16 a 73, je citace „*Moderata durant*“, Seneca, *Troades* 259.

⁵¹⁾ Tamtéž, s. 19 („*Nec propter vitam vivendi perdere causas*“, srov. Iuvenalis, *Saturae* 8,84), 112 („*Victrix fortunae sapientia*“, Iuvenalis, *Saturae* 13,20).

⁵²⁾ Tamtéž, s. 81 („*Conscientia mille testes*“, Quintilianus, *Institutio oratoria* 5,41).

⁵³⁾ Tamtéž, s. 119 („*Curtius IV: Res magnae sustineri ab eo non possunt, cui tacere grave est*“, srov. Curtius Rufus, *Historiae Alexandri Magni* 4,6,6, kde však tato pasáž zní jinak, v této podobě ji parafrázuje Justus Lipsius v 5. kapitole 3. knihy svých *Politica*; Jan WASZINK (ed.), *Justus Lipsius, Politica. Six books of politics or political instruction*, Assen 2004, s. 360).

⁵⁴⁾ ÖNB, Cod. series nova 2607, s. 96 („*Claudianus: Sis pius imprimis: Nam cum vincamur in omni / munere sola Deos aequat clementia nobis*“, Claudius Claudianus 8, 276–277 [*Panegyricus de quarto consulatu Honorii Augusti*]).

⁵⁵⁾ Tamtéž, s. 104 („*Lactantius: Pius nihil tumoris ac insolentiae gerit; non extollit se altius, nec erigit superbum caput; sed placidus, et concors, et blandus et comis est. quia conditionem suam novit*“, srov. Lactantius, *Divinae institutiones* 5,23).

⁵⁶⁾ Tamtéž, s. 100 (August[inus] [!]: „*Tria considero, in quibus spes mea tota consistit: caritatem adoptionis, veritatem promissionis, potestatem redditionis*“, Bernardus Clarevallensis, *Dominica VI post Pentecosten*, Sermo 3).

⁵⁷⁾ Tamtéž, s. 83 („*Sunt homines, humeris quos si quis gestet ad Urbem / Ausoniam, domiti quae caput orbis erat, / nec tamen ad portam placide deponat eosdem, / gratia praeteriti nulla laboris erit*“, jedná se o Melanchtonův epigram *De ingratitude hominum*, *Epigrammatum* [...] Philipp Melanchtonis libri sex, 2, 6A, 1–4).

⁵⁸⁾ Tamtéž, s. 113 („*Generosa virtus flatu accenditur, / Satellitium animi vel symbola*, Brugis 1524, č. 46).

⁵⁹⁾ Tamtéž, s. 11 („*Princeps colendus hactenus sit, quatenus / Tibi licere et expedire scis ei*“, jedná se první dva verše z jeho vlastní básně *Contra pietatem nimis officiosam erga Regem* z roku

ši „*Ve šťastném čase mnoho přátel najde se. Když štěstí zajde, žádný přítel se nenajde,*“ které použil pro jednu skladbu ve svých *Moralíích* Jacobus Handl-Gallus.⁶⁰⁾ Jindy se zde nacházela rčení.⁶¹⁾ Někteří inskribenti však formulovali vlastní vzkaz, z nichž nejzajímavější je jistě krátká báseň o deseti verších od jihlavského měšťana a notáře Jana Khergelia:⁶²⁾

„D. O. M.

*Magne PUER, studiis qui delectaris honestis,
Exornans mores cum pietate bonos,
Spes te magna fovet, studio virtutis avitae
praestas, excellis, Zdenko, tibi similes.
Quod tibi tot linguae, miramur, qui caput unum
Munere Naturae, dives [?] et artis habes.
Res est, crede mihi, juvenes cum ut [?] seniores
Excellent; pudor est nil didicisse viris.
Perge bonas, moneo, linguas cognoscere et artes,
Walsteinam stirpem, condecorato tuam.“*

(Velký chlapče, který se těšíš počestnými studii a zdobíš své dobré mravy se zbožností. Přeje Ti velká naděje, vynikáš studiem dávné ctnosti, vynikáš, Zdenku, nad Tobě podobnými. Obdivujeme, že ovládáš tolik jazyků, který máš z daru přírody hlavu bohatou a nadanou. Je prospěšné, věř mi, když vynikají mladí jako staří; je ostudou pro muže ničeho se nenaučit. Pokračuj, domlouvám Ti, v učení se jazykům a uměním a ozdob svůj valdštejnský rod.)⁶³⁾

1598, Henk Jan DE JONGE, *Josephi J. Scaligeri poemata anecdota*, Lugduni Batavorum 1980, s. 14).

⁶⁰⁾ Tamtéž, s. 86. („*Tempore faelici multi numerantur amici. Dum fortuna perit, nullus amicus erit,*“ *Moralia Iacobi Handl* [...], Noribergae 1596. K tomu srov. Pavel SÝKORA, „*TEMPORE FELICI MULTI NUMERANTUR AMICI...*“ *Příspěvek ke stylovému a duchovnímu zařazení „Moralíí“ Jacoba Handla-Galla*, in: *Musicologica brunensia*. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity, H 38-40, 2003-2005, s. 267-276, zde s. 273).

⁶¹⁾ Např. „*Ruit hora*“ (Čas kvapí), ÖNB, Cod. series nova 2607, s. 13; „*Arte et Marte*“ (Uměním i bojem), tamtéž, s. 15 (zde i ve staré řečtině, Αριτη και Αρης) a 70; „*Per angusta ad augusta*“ (Přes úskalí k úspěchu), tamtéž, s. 29; „*Μηδεν αγαν*“ (Ničeho příliš), tamtéž, na nečíslovaném listu přilepeném k zadním deskám.

⁶²⁾ Tamtéž, s. 99. O Khergeliovi Josef HEJNIC - Jan MARTÍNEK, *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě* (dále jen *Rukověť*) 3, Praha 1969, s. 32-33.

⁶³⁾ Veškeré překlady latinských pasáží vytvořil Ondřej Podavka.

Další, kdo Valdštejnovi krátkou báseň adresoval, byl Augustus Rucardus, rovněž z Jihlavy:⁶⁴⁾

„*Quid, Zdeinckone, tibi vis dicam? Quid tibi scribam?*

Ut nunquam possis immemor esse mei.

Sis pietatis amans, moneo, et studiosus honesti.

*Crede mihi, vitam sic bene constitue.*⁶⁵⁾

(*Co, Zdeňku, chceš, abych Ti řekl? Co abych Ti napsal? Abyš na mě nikdy nemohl zapomenout. Kladu Ti na srdce, buď přítelem zbožnosti a dychtivý uslechtilého. Věř mi a takto si život dobře zaříd.*)

Mnohdy se jedná o určité heslo nebo krédo autora záznamu, např. „*věřím a doufám,*⁶⁶⁾ „*je velmi krásné užívat jazyka střídmě a srdce stále,*⁶⁷⁾ „*nikdy nic neodkládat,*⁶⁸⁾ „*ničeho přiliš,*⁶⁹⁾ „*v Bohu moje naděje,*⁷⁰⁾ nebo oblíbené „*moje naděje je Kristus.*⁷¹⁾ Některá jsou uvedena ve zkratce, např. „*Z EVT ZWDI,*“ tedy „*zu Ehre und Tugend, zu Wende deine Jugend.*“⁷²⁾

Z uvedených citací vyplývá, že mezi nejběžnější patří záznamy s náboženskou tematikou, například: „*Kdo se správně bojí Boha, nemusí se bát nikoho; ten budiž Ti vůdcem a průvodcem na cestě;*⁷³⁾ „*Veď mě a nenech mě, nejlepší Bože, nechat se vést sebou samým; neboť veden sebou, scházím, veden Tebou, správně konám;*⁷⁴⁾ „*Je-li Bůh s námi, kdo je s nepřáteli?*⁷⁵⁾ Značná část záznamů dále

⁶⁴⁾ O něm J. HEJNIC – J. MARTÍNEK, *Rukověť 6 (Dodatky)*, s. 251.

⁶⁵⁾ ÖNB, Cod. series nova 2607, s. 106.

⁶⁶⁾ „*Credo et spero.*“ Tamtéž, s. 3.

⁶⁷⁾ „*Perpulchrum est lingua parcè, pectore constanter uti.*“ Tamtéž, s. 33.

⁶⁸⁾ „*Nunquam procrastinandum.*“ Tamtéž, s. 62.

⁶⁹⁾ „*Ne quid nimis.*“ Tamtéž, s. 116. (Srov. Terentius, *Andria* 1,61.) „*Μηδεν αλαν.*“ Tamtéž, na nečíslovaném listu přilepeném k zadním deskám.

⁷⁰⁾ „*En Dieu mon Éspérance.*“ Tamtéž, s. 37.

⁷¹⁾ „*Spes mea Christus.*“ Tamtéž, s. 53, 54.

⁷²⁾ Tamtéž, s. 32. Srov. Friedrich-Carl Freiherr VON STECHOW, *Lexikon der Stammbuchsprüche. Stechow's Stammbuchsprüche-Schlüssel (S.S.S.S.)*, Neustadt an der Aisch 1996, s. 263.

⁷³⁾ „*Deum qui rectè timet, neminem timere debet. Hic Tibi itineris Dux et Comes sibi perpetuus.*“ ÖNB, Cod. series nova 2607, s. 25.

⁷⁴⁾ „*Duc me, nec sine me per me, Deus optime, duci. Me duce nam pereò, te duce recta gero.*“ Tamtéž, s. 69. Srov. Julius WEGELER (ed.), *Philosophia patrum versibus praesertim leoninis, rhythmis Germanicis adiectis, iuventuti studiosae hilariter tradita*, Confluentibus 1869, s. 21.

⁷⁵⁾ „*Si Deus pro nobis, quis pro contrarios?*“ ÖNB, Cod. series nova 2607, s. 75.

obsahuje rady a naučení nebo chválu ctností,⁷⁶⁾ například: „*Námahou se nabývá ctnosti a ctností slávy;*“⁷⁷⁾ „*Laskavým se prokaž všem, užívej však těch nejlepších, tak nebudeš nepřítelem prvních a staneš se přítelem druhých;*“⁷⁸⁾ „*Užívej dávných mravů a současných slov.*“⁷⁹⁾ Objevují se zde například stálost (*constantia*), trpělivost (*patientia, pacience*),⁸⁰⁾ svornost (*concordia*), ctnost (*virtus*),⁸¹⁾ zbožnost (*pietas*),⁸²⁾ spravedlnost (*iustitia*),⁸³⁾ sláva (*gloria, laus*),⁸⁴⁾ aj. Dále se v památníku vyskytují záznamy například s vlasteneckou či politickou tematikou⁸⁵⁾ nebo s tematikou smrti.⁸⁶⁾

Věnování obsahují až pět údajů – motivaci zápisu, oslovení Valdštejna, pisatelovo jméno a údaje o místě a datu zápisu, například: „*1599. Divému okovy, mírnému svoboda. Toto napsal na milou, přátelskou jako bratrskou vzpomínku ve Štrasburku dne 26. května Pavel z Ditrichštejna, svobodný pán na Hollenburgu, Finckenstainu a Thalbergu, atd.*“⁸⁷⁾ Datum bývá uváděno různými způsoby. Podle církevního kalendáře, v této době již v památnících málo využívaného, není ve Valdštejnově památníku datovaný ani jeden záznam. Zato datování podle římského kalendáře bylo časté i v památnících, zejména u protestantských učenců,⁸⁸⁾ a jinak tomu není ani v případě Valdštejnova památníku,⁸⁹⁾ někteří ze zapisovatelů jeho použití dokonce výslovně

⁷⁶⁾ K tomu viz Marie RYANTOVÁ, „*Ctnost*“ a „*čest*“ v raně novověkých památnících, in: Jiří Mikulec – Miloslav Polívka (edd.), *Per saecula ad tempora nostra II*, Praha 2007, s. 515–521.

⁷⁷⁾ „*Labore virtus, virtute gloria paratur.*“ ÖNB, Cod. series nova 2607, s. 60.

⁷⁸⁾ „*Benignum te probeas cunctis, optimis autem utaris; sic et inimicus illis non eris, et istis amicus fies.*“ Tamtéž, s. 95.

⁷⁹⁾ „*Moribus antiquis praesentibus utere verbis.*“ Tamtéž, s. 110.

⁸⁰⁾ Tamtéž, s. 26, 30, 54, 102.

⁸¹⁾ Tamtéž, s. 39, 46, 53, 60, 63, 68, 73, 90, 94, 98, 99, 109, 111, 113, 114, 119.

⁸²⁾ Tamtéž, s. 39, 96, 99, 104, 106.

⁸³⁾ Tamtéž, s. 51, 76, 79, 82, 100.

⁸⁴⁾ Tamtéž, s. 46, 50, 60, 80, 100, 103, 119.

⁸⁵⁾ Např. „*Iustus princeps animata lex.*“ (Spravedlivý vládce je životem obdařený zákon). Tamtéž, s. 51.

⁸⁶⁾ Např. již citované „*Illi mors gravis incubat, / qui notus nimis omnibus, / ignotus moritur sibi.*“ (Seneca, *Thyestes* 401–403; Těžká smrt doléhá na toho, kdo umírá příliš známý všem a neznámý sobě.) Tamtéž, s. 52. „*Vive memor lethi.*“ (Žij pamětliv smrti.) Tamtéž, s. 62.

⁸⁷⁾ „*1599. Feroci vincula, mansueti libertas. Haec iucundae & amicae, ceu fraternae recordationis ergo scripsit Argentorati 26. die Maii Paulus à Dietrichstain, L[iber] Baro in Hollenburg, Finckenstain & Thalberg etc.*“ Mezi číslicemi 5 a 9 se nachází drobná kresba perem a mezi heslem a věnováním je barevně vyhotovený erb. Záznam se nachází na siluetovém papíru. Tamtéž, s. 49.

⁸⁸⁾ M. RYANTOVÁ, *Památníky*, s. 263–269.

⁸⁹⁾ ÖNB, Cod. series nova 2607, s. 3, 5, 11, 18, 19, 29, 35, 37, 39, 60, 64, 66, 80, 81, 93, 96, 98, 104, 111, 119.

zdůraznili.⁹⁰⁾ Datování pomocí kalend, nón nebo id bylo tehdejšími studentům a vzdělancům dobře známé a mnohým z nich (zejména z konfesijních důvodů) bližší než nový kalendář, zavedený v roce 1582 papežem Řehořem XIII. Jedním z nich byl ostatně sám Valdštejn, který ve svém deníku používal až do konce roku 1599 pro datování vedle kalendáře gregoriánského také kalendář juliánský.

Součástí některých záznamů jsou i ilustrace, ať už načrtnuté perem,⁹¹⁾ nebo pečlivě vymalované – zde se jedná nejčastěji o erby⁹²⁾ nebo ženské postavy.⁹³⁾ Například v záznamu Jiřího Fridricha z Heidecku (1582–po 1626) se nachází vyobrazení, snad pocházející přímo od autora záznamu, a sice malý erb a ruce dvou osob, držící společně planoucí srdce se zámkem, pod nimiž je napsáno: „*huc usque*“ (až potud), kde mezi těmito slovy je ztvárněna lebka symbolizující smrt.⁹⁴⁾ Takový motiv nebo jeho obdoby však nejsou v rané novověkých památkách ojedinělé, bývaly však doplňovány i jinými sentencemi o přátelství, například citáty z Cicerona.⁹⁵⁾

4. Záznamy v památku

Jak již bylo uvedeno, poskytují rané novověké památky badatelům řadu různorodých informací. Příklad Zdeňka Brtnického z Valdštejna je však neobvyklý tím, že kromě jeho památky máme část studentských let zdokumentovanou také jeho zmíněným deníkem, a tak se tyto prameny navzájem vhodně doplňují. Díky deníkovým záznamům lze například částečně zjistit, zda byl Valdštejn se svými inskribenty i nadále v kontaktu. Památník a deník se však překrývají pouze částečně, první polovinu 90. let deník takřka vůbec nepodchycuje.

4. 1. Záznamy vzniklé na Moravě (1591–1594)

Nejstarší zápisy vznikly na Moravě. Z roku 1591 pochází 14 záznamů, z nichž jeden, Jana Kryštofa z Puchheimu, není datovaný,⁹⁶⁾ ale lze předpokládat, že vznikl

⁹⁰⁾ Byl jim např. odpůrce gregoriánské reformy Joseph Justus Scaliger, který svůj záznam datoval „*X. Kal. Octobris Juliani*,” tedy 22. září juliánského kalendáře. Tamtéž, s. 11. Podobně Joannes à Kötteritz ve svém záznamu z 19. ledna 1598 výslovně zdůraznil dataci „starého stylu“: „*1598 [...] 19. Januarii, styli veteris.*“ Tamtéž, s. 77.

⁹¹⁾ Např. srdce s jedním nebo dvěma šípky, tamtéž, s. 32, 36 a 115.

⁹²⁾ Tamtéž, s. 16, 30, 32, 33, 37, 44–46, 49, 50, 52, 61, 65 a 113.

⁹³⁾ Tamtéž, s. 27, 31, 47, 48, 75 a 114.

⁹⁴⁾ Tamtéž, s. 37.

⁹⁵⁾ M. RYANTOVÁ, *Památky*, s. 337.

⁹⁶⁾ ÖNB, Cod. series nova 2607, s. 55.

současně se záznamem jeho bratra Ludvíka.⁹⁷⁾ Pouze dva záznamy obsahují denní datum i místní údaj, a sice rektora velkomeziříčského gymnázia Jana Ursina z Marlishausenu z 8. října († 1613)⁹⁸⁾ a Jana z Gileisu z 1. listopadu, oba ve Velkém Meziříčí.⁹⁹⁾ Ostatní jsou určeny pouze rokem, ale lze předpokládat, že byly pořízeny rovněž ve Velkém Meziříčí.

Mezi těmito záznamy nalezneme především zmíněný zápis Zdeňkovy matky, která už byla v této době provdána za svého druhého manžela, Zdeňka Berku z Dubé a Lipé († 1594), a podepsala se tedy jako „*Zuzanna Berkhowa z Kementhu a na Mezerycij*.“¹⁰⁰⁾ Dále je zde zmíněný Ursinův¹⁰¹⁾ záznam, jediný úplnější z tohoto roku, který obsahuje citaci z první knihy Ciceronových *De officiis*.¹⁰²⁾ Gymnázium, jehož rektorem Ursinus byl, založila v roce 1576 nebo 1577 matka Zuzany Heltové z Kementu Alena, rozená Meziříčská z Lomnice (1540–1610).¹⁰³⁾ Gymnázium bylo nejspíše novoutravkivistické nebo luterské a pravděpodobně vzniklo v reakci na nadání latinské školy v Ivančicích. Poté, co byla roku 1586 uzavřena *Landtschaftsschule* dolnorakouských stavů v Mistelbachu, bylo hojně vyhledávané také rakouskou šlechtou.¹⁰⁴⁾ Fungovalo až do roku 1602.¹⁰⁵⁾

Ostatní záznamy z tohoto roku jsou velmi krátké, v porovnání s většinou pozdějších mají neúplnou formu a dva záznamy, navíc nacházející se na dvou po sobě jdoucích stranách, dokonce obsahují stejné heslo, již citované: „*Moje naděje je Kristus*.“¹⁰⁶⁾ Všechny pocházejí od Valdštejnových spolužáků, studentů velkomeziříčského gymnázia, které zaznamenal (stejně jako Valdštejna) v seznamu svých urozených žáků z různých míst¹⁰⁷⁾ Matyáš Borbonius z Borbenheimu (1566–1629),

⁹⁷⁾ Tamtéž, s. 54.

⁹⁸⁾ Tamtéž, s. 103.

⁹⁹⁾ Tamtéž, s. 119. Za ním následují další dva bez časového údaje, od Ondřeje a Kryštofa z Gileisu, které však asi vznikly téhož dne současně.

¹⁰⁰⁾ Tamtéž, s. 50.

¹⁰¹⁾ O Ursinovi viz Josef HEJNIC – Jan MARTÍNEK, *Rukověť* 5, s. 423.

¹⁰²⁾ ÖNB, Cod. series nova 2607, s. 103; srov. pozn. 44.

¹⁰³⁾ O ní František HRUBÝ, *Alena Meziříčská z Lomnice*, in: Karel Stloukal (ed.), *Královny, kněžny a velké ženy české*, Praha 1940, s. 235–240. O gymnáziu viz též M. HOLÝ, *Zrození renesančního kavalíra*, s. 131–136.

¹⁰⁴⁾ Tamtéž, s. 120, pozn. 483.

¹⁰⁵⁾ Tamtéž, s. 131n.

¹⁰⁶⁾ „*1591. Spes mea Christus*.“ Tamtéž, s. 53 (Jan Kryštof z Prahy) a 54 (Maxmilián z Lichtenštejna).

¹⁰⁷⁾ „*Discipulorum illustrium nomina, quos in diversis habui locis*.“ Max DVORŽÁK (ed.), *Dva deníky Matyáše Borbonia z Borbenheimu*, Praha 1896, s. 100; srov. Gustav GELLNER, *Životopis lékaře Borbonia a výklad jeho deníků*, Praha 1938, s. 10; M. HOLÝ, *Zrození renesančního kavalíra*, s. 135–136.

jenž zde sám v letech 1586–1590 studoval a poté krátce vyučoval.¹⁰⁸⁾ Borbonius však uvádí jejich jména často neúplně, a tak záznamy ve Valdštejnově památníku v některých případech umožňují jejich bližší identifikaci. Byli jimi tedy bratři Maximilián (1578–1645) a Gundaker z Lichtenštejna¹⁰⁹⁾ (1580–1658) a rakouští šlechtici Jan Kryštof a Ladislav z Prahy,¹¹⁰⁾ Ludvík a Jan Kryštof z Puchheimu,¹¹¹⁾ Albert Fridrich z Hardegga¹¹²⁾ a bratři Jan Zikmund a Baltazar z Prösingu,¹¹³⁾ bratři Jan, Ondřej a Kryštof, svobodní pánové z Gileisu a na Sonnbergu a Hollabrunnu.¹¹⁴⁾

Díky uvedeným záznamům tedy víme, že Zdeněk Brtnický z Valdštejna studoval také na tomto gymnáziu. Další dva záznamy, oba až z podzimu 1592, dokládají jeho pobyt v Brtnici. Důvod jeho přesídlení prameny nesdělují, ale vzhledem k tomu, že tohoto roku zemřela jeho matka Zuzana a že Velké Meziříčí poté připadlo katolickým Berkům z Dubé, pravděpodobně Velké Meziříčí opustil a odjel na Brtnici, kterou držel jeho strýc Hynek. Valdštejnovými inskribenty z tohoto roku jsou Kryštof Hedviger Lehnický¹¹⁵⁾ a Václav ml. Morkovský ze Zástřízli, Valdštejnův vrstevník, doložený v pozdějších letech na studiích v Basileji a Ženevě.¹¹⁶⁾

¹⁰⁸⁾ O Borboniovi zejm. TÝŽ, *Ve službách šlechty*, s. 58–80, 139–140, tam viz další literaturu.

¹⁰⁹⁾ Obě záznamy ÖNB, Cod. series nova 2607, s. 54. O druhém jmenovaném Thomas WINKELBAUER, *Fürst und Fürstendiener. Gundaker von Liechtenstein, ein österreichischer Aristokrat des konfessionellen Zeitalters*, Wien – München 1999.

¹¹⁰⁾ ÖNB, Cod. series nova 2607, oba s. 53. O nich Borbonius uvádí: „*Joannes et Ladislaus a Praga, barones Austriaci, quorum etiam privatus informator fui.*“ M. DVOŘÁK (ed.), *Dva deníky*, s. 100.

¹¹¹⁾ Obě záznamy ÖNB, Cod. series nova 2607, s. 54–55. Borbonius uvádí „*Tres fratres barones a Puchenheim, Austriaci.*“ M. DVOŘÁK (ed.), *Dva deníky*, s. 100. Snad tím třetím byl Richard z Puchheimu (1580–1624), který v Moravských Budějovicích prokazatelně studoval v letech 1595–1596 (odtud také pochází jeho záznam z 21. července 1596, ÖNB, Cod. series nova 2607, s. 81) a poté v letech 1596–1597 na latinské škole v Hradci Králové. M. HOLÝ, *Zrození renesančního kavalíra*, s. 120–121.

¹¹²⁾ ÖNB, Cod. series nova 2607, s. 109. U Borbonia pouze „*Comes ab Hardek.*“ Dosavadní literatura se domnívala, že by mohlo jít o Jana z Hardeka na Letovicích. Gustav GELLNER, *Životopis lékaře Borbonia*, s. 10, pozn. 4; M. HOLÝ, *Zrození renesančního kavalíra*, s. 135, pozn. 568. Pravděpodobně se však jedná o Albrechta Friedricha z Hardegga, syna Oldřicha (II.) a Alžběty z Prösingu. Pokud ano, zemřel mladý před smrtí svého otce. Constantin VON WURZBACH, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich VII*, 1861, s. 348. Snad je totožný s inskribentem do fragmentu památníku Andrease Reutera z let 1595–1597 (záznam pochází z roku 1596). Ingeborg KREKLER, *Die Autographensammlung des Stuttgarter Konsistorialdirektors Friedrich Wilhelm Frommann*, Wiesbaden 1992, s. 676.

¹¹³⁾ Obě záznamy ÖNB, Cod. series nova 2607, s. 118.

¹¹⁴⁾ Záznamy všech tří tamtéž, s. 119. S Ondřejem z Gileisu se Valdštejn setkal ještě 3. srpna 1602. BAV, n. 666, f. 326v; srov. NA Praha, inv. č. 20, sign. B 21, f. 168b.

¹¹⁵⁾ ÖNB, Cod. series nova 2607, s. 95.

¹¹⁶⁾ ÖNB, Cod. series nova 2607, s. 76; M. HOLÝ, *Zrození renesančního kavalíra*, s. 227, 289 a 371, pozn. 1850. J. HEJNIC – J. MARTÍNEK, *Rukověť 5*, s. 564–565.

Dne 24. listopadu, resp. 4. prosince 1592 byl Valdštejn poslán na studia do Jihlavy.¹¹⁷⁾ Zde se opět setkává s Borboniem, který se po odchodu z Velkého Meziříčí stal preceptorem asi desetiletého Jana z Vartemberka na Napajedlech a pobýval s ním ve Znojmě (do jara 1593), poté v Jihlavě (do jara 1594), v Břehu ve Slezsku (do podzimu 1595) a v Basileji (1595–1597).¹¹⁸⁾ Právě od Vartemberka je další záznam v památníku, rovněž z 1. března 1594. V Jihlavě se Borbonius s Vartenberkem ubytovali v domě vdovy Lidlové z Lidlova a stravovali se ve šlechtickém konviktu Jana Hynka (Hynconia) z Velenova (†1623), jihlavského radního písaře, který byl dalším z Valdštejnových inskribentů (zápis z 27. května 1594).¹¹⁹⁾ Jako další spolustolovníky (*commensales nostri*) uvádí Borbonius právě Zdeňka Brtnického z Valdštejna, dále bratry Pavla Volkarta a Veikharda z Auersperka, Jindřicha Zahrádeckého ze Zahrádek na Trtěnicích,¹²⁰⁾ Jiřího Zikmunda Prakšického ze Zástřízl na Buchlově (1582–1614) a pochopitelně Ropala, kterého Borbonius uvádí jako jejich preceptora (*eorumdem praeceptor*).¹²¹⁾ Dne 1. března 1594 se kromě Borbonia zapsal do Valdštejnova památníku i Vartemberk,¹²²⁾ načež oba opustili Jihlavu a po pěti měsících pobytu na Napajedlech se odebrali společně do slezského Břehu, kde již tou dobou dlel i Ropal s Valdštejnem a ostatními svými svěřenci.¹²³⁾

Ze záznamů ve Valdštejnově deníku není zřejmé, zda Valdštejn navštěvoval místní městskou latinskou školu, nebo zda zde absolvoval soukromou výuku. Valdštejn píše toliko: „*Byl jsem poslán na studia do Jihlavy.*“¹²⁴⁾ Je pravděpodobné, že byl v Jihlavě Borboniovým žákem (Borbonius jej zmiňuje mezi svými studenty, ale neuvádí, kde jej vyučoval), což však samo nevyvrací možnost, že by zde navštěvoval také partikulární školu. Avšak skutečnost, že se v jeho památníku nenacházejí záznamy od rektora školy (na rozdíl od rektorů ve Velkém Meziříčí, v Břehu a ve Štrasburku), společně s malým celkovým množstvím záznamů pocházejících z Jihlavy této variantě nenasměruje.

¹¹⁷⁾ Viz pozn. 5. O Valdštejnově způsobu datování viz závěr 3. oddílu tohoto příspěvku.

¹¹⁸⁾ Předtím byli na podzim roku 1590 Morkovský a Vartemberk připojeni k Ladislavu Velenovi ze Žerotína a měsíc nato s ním odcestovali do Vidně, viz Žerotínovy deníkové záznamy k této době; *Itinerarium Ladislai Weleni Zerotini Baronis ab anno 1590 ad 1594*, BAV, n. 613, f. 9rv.

¹¹⁹⁾ ÖNB, Cod. series nova 2607, s. 98. J. HEJNIC – J. MARTÍNEK, *Rukověť 2*, 378–379. Valdštejn s ním byl v kontaktu i po svém návratu z cest, což dokládá záznam v jeho deníku z 21. července 1602: „*Accepi literas a [...] Hynconio.*“ (Dostal jsem dopis od Hynka.) NA Praha, inv. č. 20, sign. B 21, f. 167d; srov. BAV, n. 666, f. 326r.

¹²⁰⁾ Také Jindřich Zahrádecký si vedl svůj památník (viz pozn. 13), který mi však nebyl k dispozici.

¹²¹⁾ M. Dvořák (ed.), *Dva deníky*, s. 101–102; G. GELLNER, *Životopis lékaře Borbonia*, s. 10; M. HOLÝ, *Zrození renesančního kavalíra*, s. 127–128, 227; TÝŽ, *Ve službách šlechty*, s. 60, 139, 276.

¹²²⁾ ÖNB, Cod. series nova 2607, s. 96, 111.

¹²³⁾ O břežské latinské škole zejm. M. HOLÝ, *Zrození renesančního kavalíra*, s. 224–229.

¹²⁴⁾ Viz pozn. 5.

Poslední zápis z jihlavského období je citovaný záznam Jana Khergelia.¹²⁵⁾ Není přesně datovaný, je určený pouze „v Jihlavě, jako výše“ („Iglauiae. Vts.“, tedy *ut supra*), což s největší pravděpodobností odkazuje na dataci 27. května 1594 v Hynkově záznamu na předchozí straně, takže pravděpodobně vznikl téhož dne. Tehdy také Valdštejn opustil Jihlavu a krátce nato (23. května, resp. 2. června 1594) se asi z Brtnice vydal na cestu do Břehu, kam dorazil 29. května, resp. 8. června.¹²⁶⁾

4. 2. Záznamy ze studií v Břehu (1594–1596)

V Břehu setrval Valdštejn téměř dva roky, během nichž studoval na zdejším pětitřídním gymnáziu. Do památníku se zde Valdštejnovi zapsalo 20 osob (datováno od 9. července 1594 do 4. května 1596). Jak jsem již uvedl výše, ještě téhož roku sem přibyli také Borbonius s Vartemberkem a rovněž se zde Valdštejn opět setkal s Václavem ml. Morkovským ze Zástřízl, který však v roce 1595 odjel za dalším studiem do Basileje. Morkovského preceptorem byl v Břehu místní rodák Johann Paludius, jehož zápis Valdštejn do svého památníku získal rovněž, ale až v dubnu 1597 ve Štrasburku.¹²⁷⁾

Na podzim 1595 Břeh opustili i Borbonius s Vartemberkem a vrátili se do Napajedel připravit Vartemberkovu kavalírskou cestu, jejímž cílem byla i v jeho případě Basilej.¹²⁸⁾ Rovněž bylo rozhodnuto o tom, že spolu s Vartemberkem ji absolvuje i Jiří Zikmund Prakšický ze Zástřízl. A tak nalezneme ve Valdštejnově památníku Prakšického záznam z 9. ledna 1596, vytvořený nepochybně krátce před jeho odjezdem z Břehu.

Matrika břežské školy se nedochovala, ale jména některých dalších Valdštejnových spolužáků nám prozrazují záznamy z jeho památníku, například Jan Kryštof z Valdštejna (1577–1616),¹²⁹⁾ jeho mladší bratr Bartoloměj z Valdštejna (1580–1617),¹³⁰⁾ Jan a Theodorik z Kunovic,¹³¹⁾ Jan a Adam Zilvár ze Silberštej-

¹²⁵⁾ ÖNB, Cod. series nova 2607, s. 99.

¹²⁶⁾ NA Praha, inv. č. 20, sign. B 21, f. 2b; srov. BAV, n. 666, f. 7r.

¹²⁷⁾ ÖNB, Cod. series nova 2607, s. 95.

¹²⁸⁾ S Janem z Vartemberka udržoval Valdštejn kontakt zřejmě i určitou dobu poté – ve Valdštejnově deníku se nachází záznam z 20., resp. 30. dubna 1597, že napsal dopis Vartemberkovi: „*Scripsi literas Wartembergico.*“ 28. listopadu 1602 Borbonius navštívil Valdštejna na Brtnici a setrval zde do následujícího dne. NA Praha, inv. č. 20, sign. B 21, f. 8c, f. 173a; srov. BAV, n. 666, f. 17v, f. 333v.

¹²⁹⁾ ÖNB, Cod. series nova 2607, s. 112, 9. července 1594.

¹³⁰⁾ Tamtéž, s. 113, 23. dubna 1596.

¹³¹⁾ Oba záznamy tamtéž, s. 62, 18. dubna 1596.

na,¹³²⁾ Jiří Sádovský ze Sloupna,¹³³⁾ Jan Skrbenský z Hříště¹³⁴⁾ nebo István Tököly (1581–1651).¹³⁵⁾ Oba Valdštejnové i oba Silberštejnové poté, co Valdštejnovi věnovali své záznamy, Břeh opustili a několik měsíců nato začali studovat na *gymnasii illustre* v Zerbstu, kde studovali i starší bratři zmíněných Valdštejnů, Jindřich (1574–1600) a Hannibal (1576–1622).¹³⁶⁾ Jan Kryštof z Valdštejna se zde zapsal 29. října 1594, ostatní 27. května 1596.¹³⁷⁾

Valdštejn však nežádal o podpis pouze své vrstevníky. V jeho památníku nalezneme například záznam básníka Petra Capelly (Kozky) z Elbinku (kolem 1550–1599),¹³⁸⁾ univerzitního mistra pocházejícího z Budyšina, dále Kašpara Ianitia¹³⁹⁾ nebo Václava (1551–1613)¹⁴⁰⁾ a Kryštofa ze Zedlitz a Neukirchu (1557–1596),¹⁴¹⁾ z nichž první jmenovaný byl v roce 1596 zemským hejtmanem lehnického a březského knížectví.¹⁴²⁾ Na jednom z posledních listů památníku se nachází záznam ze 4. května 1596 od rektora březské školy Melchiora Tilesia, který v něm vystavil Valdštejnovi jakési vysvědčení: „*Zdeňkovi Valdštejnovi, pánovi na Sádku, v [Moravských] Budějovicích, dědici Brtnice, když po dokončení dvou let a chvalitebném pěstování studii z gymnasia illustre, necháváje na své jméno přeslavnou památku, se ctí odchází.*“¹⁴³⁾ Rovněž nedatovaný záznam faráře a teologa Nikolaa Blumeho (1560–1613) pochází ze vši pravděpodobností z doby Valdštejnova pobytu v Břehu.¹⁴⁴⁾

¹³²⁾ Oba záznamy tamtéž, s. 79, záznamy z 13. února 1596.

¹³³⁾ Tamtéž, s. 80, záznam z 13. února 1596.

¹³⁴⁾ Tamtéž, s. 94, záznam z 15. září 1595.

¹³⁵⁾ Tamtéž, s. 65, záznam z 14. března 1596.

¹³⁶⁾ Jeho památník se rovněž dochoval. G. SIEG, *Freiherr Hannibal von Waldstein*.

¹³⁷⁾ M. HOLÝ, *Zrození renesančního kavalíra*, s. 288–291. Srov. tamtéž, s. 227.

¹³⁸⁾ ÖNB, Cod. series nova 2607, s. 104, záznam z 9. července 1594. J. HEJNIC – J. MARTÍNEK, *Rukověť 1*, s. 301–304.

¹³⁹⁾ ÖNB, Cod. series nova 2607, s. 104, záznam z 10. července 1594. J. HEJNIC – J. MARTÍNEK, *Rukověť 2*, s. 421–422.

¹⁴⁰⁾ ÖNB, Cod. series nova 2607, s. 117, záznam ze 7. listopadu 1595.

¹⁴¹⁾ Tamtéž, s. 107, záznam z 1. května 1596.

¹⁴²⁾ C. VON WURZBACH, *Biographisches Lexikon 59*, s. 258–262, s. v. Zedlitz (Genealogie), II 4) a 14). O Zedlitzích *Das Geschlecht der Herren, Freiherren und Grafen von Zedlitz in Stammtafeln vom ersten Auftreten bis zur Gegenwart*, Berlin 1938.

¹⁴³⁾ „*Zdenconi Valstenio D[omi]no Vngersbergi, Budouicij, hoeredi Brtnicij [...] cum post exactum biennium et studia laudabiliter culta è ludo illustri, praeclarum nominis sui memoriam reliquens, [...] honorifice abiret.*“ ÖNB, Cod. series nova 2607, s. 122.

¹⁴⁴⁾ ÖNB, Cod. series nova 2607, s. 72; srov. pozn. 35. O N. Blumovi *Allgemeine deutsche Biographie* II (dále jen *ADB*), Leipzig 1875, s. 747.

4. 3. Záznamy z doby po návratu na Moravu

Břeh Valdštejn opustil 24. dubna, resp. 4. května 1596¹⁴⁵⁾ a vydal se na cestu přes Vratislav (5.–8. května) a Prostějov (15. května)¹⁴⁶⁾ do Třebíče (17., resp. 7. května).¹⁴⁷⁾ Odtud odjel o tři dny později do Brtnice. Během několika dnů strávených ve Vratislavi se Valdštejnovi zapsalo do památníku celkem deset osob, z nichž stojí za zmínku například vratislavský polyhistor a přední osobnost slezských kalvinistů Jakob Monau (1546–1603),¹⁴⁸⁾ botanik a lékař Lorenz Scholz von Rosenau (1552–1599),¹⁴⁹⁾ rádce lehnického a březského knížete Jáchyma Fridricha (1546–1608) Johann Schmidt¹⁵⁰⁾ a Jan Mikuláš z Nostic (1562–1619).¹⁵¹⁾

Kromě nich se opět objevují jména jeho vrstevníků, například Karla ml. ze Žerotína, dalšího z Borboniových žáků.¹⁵²⁾ Tento záznam dosvědčuje Žerotínovo studium ve Vratislavi, odjinud nedoložené (nevíme tak, na které ze zdejších škol Žerotín studoval), a je zvláštní tím, že vznikl nadvakrát. Nejprve Valdštejnovi 6. května 1596 ve Vratislavi napsal do památníku, že „*pro ctnost není žádná cesta neschůdná*“, o tři roky později, když se oba opět setkali ve Štrasburku (přesné datum Žerotín nevedl), dal namalovat do volného místa vedle svého záznamu dámu v černém s poznámkou: „*Takto přicházejí ve Štrasburku patricijské panny k svatbě*.“¹⁵³⁾

Následující přibližně tři měsíce Valdštejn pobýval na Moravě, jak dokládají tři záznamy pořízené v Brtnici (22. a 26. května a 18. července), čtyři v Moravských Budějovicích (21. a 23. července) a jeden ve Višňovém (22. července); následující

¹⁴⁵⁾ NA Praha, inv. č. 20, sign. B 21, f. 2b; srov. BAV, n. 666, f. 7v.

¹⁴⁶⁾ Odtud pocházejí pouze dva záznamy z tohoto dne, ÖNB, Cod. series nova 2607, s. 85 a 100.

¹⁴⁷⁾ NA Praha, inv. č. 20, sign. B 21, f. 2b; srov. BAV, n. 666, f. 7v.

¹⁴⁸⁾ Záznam je datovaný pouze květnem 1596. ÖNB, Cod. series nova 2607, s. 84. O J. Monauovi *ADB* XXII, s. 162–163. J. HEJNIC – J. MARTÍNEK, *Rukověť* 3, s. 372 uvádí rok narození 1543.

¹⁴⁹⁾ ÖNB, Cod. series nova 2607, s. 101, záznam z 6. května 1596. O L. Scholzovi především Manfred P. FLEISCHER, *The Garden of Laurentius Scholz. A Cultural Landmark of Late-Sixteenth-Century Lutheranism*, *The Journal of Medieval and Renaissance Studies* 9, 1979, s. 29–48; <http://kulturportal-west-ost.eu/biographies/scholz-von-rosenau-laurentius-2> (přístup 25. 2. 2014).

¹⁵⁰⁾ ÖNB, Cod. series nova 2607, s. 69, záznam z 8. května 1596.

¹⁵¹⁾ Podepsán jako *Johannes à Nostitz et Noës in Gros Strenz*. Tamtéž, s. 69, záznam z 8. května 1596.

¹⁵²⁾ M. DVOŘÁK (ed.), *Dva deníky*, s. 100; srov. G. GELLNER, *Životopis lékaře Borbonia*, s. 10.

¹⁵³⁾ „*Invia virtuti nulla est via*.“ (Ovidius, *Metamorphoses* 14,113) „*Sic Argentinæ virgines patriciæ ad nuptias procedunt*.“ ÖNB, Cod. series nova 2607, s. 114. O procesu vzdělávání Karla ml. ze Žerotína zejména M. HOLÝ, *Zrození renesančního kavalíra*, s. 271–278 a passim; T. KNOZ, *Karel st. ze Žerotína*, s. 52–57.

tři záznamy ze srpna 1596 neobsahují určení místa. Valdštejnovými inskribenty byli opět jak jeho vrstevníci, tak příslušníci místní elity. Dva z chlapců – Pavla Volkarda z Auerspergu¹⁵⁴⁾ (záznam jeho bratra Veikharda však v památku není) a Jindřicha Zahrádeckého ze Zahrádek¹⁵⁵⁾ – jmenovitě uvádí ve svých soupisech Borbonius jak mezi svými žáky, tak mezi spolustolovníky v Jihlavě,¹⁵⁶⁾ třetí, Richard z Puchheimu (1580–1624), byl pravděpodobně také jeho žákem.¹⁵⁷⁾ Dále se do památku zapsal Pertold Bohobud z Lipé (1589–1643),¹⁵⁸⁾ pozdější nejvyšší maršálek, který se podobně jako Valdštejn také později (od roku 1600) vzdělával ve Štrasburku, tou dobou zde již však Valdštejn nestudoval. Z Valdštejnových učenných inskribentů této doby lze zmínit městského lékaře v Jihlavě a jihlavského měšťana Jana Rucarda (†1598).¹⁵⁹⁾

4. 4. Záznamy ze studií ve Štrasburku (1596–1599)

Dne 9., resp. 19. srpna 1596¹⁶⁰⁾ se Valdštejn vydal na cestu do Štrasburku,¹⁶¹⁾ z níž pocházejí dva záznamy – od Jana Václava Vencelíka z Vrchoviště na Žirovnici a Třešti (1582–1606)¹⁶²⁾ a od norimberského lékaře a přírodovědce Jáchyma (II.) Cameraria (1534–1598).¹⁶³⁾ Do Štrasburku, který se měl stát jeho domovem na téměř tři roky, dorazil 30. srpna, resp. 9. září. Z doby zde strávené se v památku nachází 45 záznamů. Ve Štrasburku si Valdštejn začal vést svůj deník, který je však podrobnější až od poloviny roku 1599, kdy Valdštejn Štrasburk opouští a vydává se

¹⁵⁴⁾ ÖNB, Cod. series nova 2607, s. 110, záznam z 22. května 1596.

¹⁵⁵⁾ Tamtéž, s. 75, záznam z 22. července 1596.

¹⁵⁶⁾ M. DVOŘÁK (ed.), *Dva deníky*, s. 100–102.

¹⁵⁷⁾ ÖNB, Cod. series nova 2607, s. 81, záznam z 21. července 1596. Viz též pozn. 111.

¹⁵⁸⁾ Tamtéž, s. 116, záznam ze 17. srpna 1596. M. HOLÝ, *Zrození renesančního kavalíra*, s. 283–284.

¹⁵⁹⁾ ÖNB, Cod. series nova 2607, s. 68, záznam z 12. srpna 1596. J. HEJNIC – J. MARTÍNEK, *Rukověť* 4, s. 379–381. K méně známému Augustu Rucardovi a jeho záznamu viz pozn. 64–65.

¹⁶⁰⁾ NA Praha, inv. č. 20, sign. B 21, f. 2c; srov. BAV, n. 666, f. 7v.

¹⁶¹⁾ O štrasburské akademii Anton SCHINDLING, *Humanistische Hochschule und freie Reichsstadt. Gymnasium und Akademie in Straßburg 1538–1631*, Wiesbaden 1977. O studiích české šlechty zde viz M. HOLÝ, *Zrození renesančního kavalíra*, s. 259–288.

¹⁶²⁾ ÖNB, Cod. series nova 2607, s. 59, záznam z 20. srpna 1596. Záznam neobsahuje určení místa, ale podle Valdštejnova deníku byl toho dne právě v Třešti, která Vencelíkovým patřila. NA Praha, inv. č. 20, sign. B 21, f. 2d; srov. BAV, n. 666, f. 8v.

¹⁶³⁾ Záznam je datován pouze srpnem 1596 a neobsahuje ani určení místa, ale protože Valdštejn dorazil do Norimberka 20., resp. 30. srpna a v cestě pokračoval až o dva dny později, pochází záznam jistě z Norimberka a byl zapsán v jednom z těchto dnů. ÖNB, Cod. series nova 2607, s. 84. Srov. NA Praha, inv. č. 20, sign. B 21, f. 3b; srov. BAV, n. 666, f. 9r.

na cestu po Francii. Zatím jsou jeho záznamy velmi stručné a mají podobu maximálně několika krátkých vět, například „ve středu 15., nebo-li 25. června [1597]. Napsal jsem dopis panu Teuffelovi. Francouzská četba. Ciceronovy dopisy.“¹⁶⁴) Mnohdy je však tvoří jen výčet jednotlivých heslovitých bodů. Valdštejn si takto poznamenával svůj denní rozvrh a četbu, zapisoval si, s kým se ten den setkal a od koho mu přišel nebo komu napsal dopis. Tyto záznamy patrně Valdštejnovi sloužily k evidenci těchto a dalších jeho aktivit a vytvoření přehledu o nich.

Pro toto období je již kvůli poznání Valdštejnových kontaktů a mezilidských vztahů nutné pracovat s oběma prameny společně. Nijak překvapující není zjištění, že se Valdštejn s mnohými ze svých inskribentů opakovaně setkával. Obvyklými příležitostmi byla hostina, někdy i procházka, několikrát Valdštejn zmiňuje karetní hry; rovněž si poznamenával odjezd některých svých přátel a známých z města.

Do památníku se mu zapsali jeho přátelé a vrstevníci, s nimiž trávil volný čas. Byl mezi nimi autor citovaného, patrně nejosobnějšího záznamu ze 3. května 1599 Jiří Fridrich z Heidecku.¹⁶⁵) Valdštejn uvádí 15 Heideckových návštěv u sebe; jako první z nich hostinu z 5., resp. 15. června 1597, již se kromě Heidecka zúčastnilo dalších 9 osob.¹⁶⁶) Rovněž zmiňuje i příležitosti setkání s dalšími svými přáteli a známými, kteří se mu později zapsali do památníku. Jedním z prvních byl Firmian Morell, jež Valdštejn zmiňuje při celkem deseti příležitostech počínaje 27. březnem, resp. 6. dubnem 1597, kdy byl Morell u Valdštejna na obědě. Nejčastěji byl Valdštejn v kontaktu s Fridrichem († 1649) a Kryštofem III. († 1628) z Windischgrätzu, nejméně 24× jenom do jejich odjezdu ze Štrasburku 1., resp. 11. května 1599.¹⁶⁷) Později se však opět shledali v Orléansu, kam Valdštejn dorazil 24. října, resp. 3. listopadu 1599 a hned následující den si poznamenává, že spolu s dalším z jejich přátel, uvedeným pouze jako Stadler, šli do zdejšího *sphaeristeria*.¹⁶⁸) Spolu s Windischgrätzem také 7. března 1600 opustil Orléans a společně se vydali na cestu po Francii a poté do Anglie. Tam se s ním oba rozloučili a vydali se na cestu do Belgie. Naposledy se setkali opět ve Štrasburku, kde Valdštejn pobýval od 15. do 31. října 1600, kdy se vydal na cestu do Itálie.

¹⁶⁴) „Die Mercurii 15. vel 25. junii scripsi literas ad dominum Teufelium. Gallica lectio. Epistolae Ciceronis.“ NA Praha, inv. č. 20, sign. B 21, f. 10b; BAV, n. 666, f. 19v.

¹⁶⁵) ÖNB, Cod. series nova 2607, s. 37, záznam ze 3. května 1599.

¹⁶⁶) NA Praha, inv. č. 20, sign. B 21, f. 10a; srov. BAV, n. 666, f. 19v.

¹⁶⁷) NA Praha, inv. č. 20, sign. B 21, f. 28b; srov. BAV, n. 666, f. 46r.

¹⁶⁸) Valdštejn uvádí 13 setkání s ním ve Štrasburku, dále se setkávali během Valdštejnových cest po Francii a do Anglie, což nasvědčuje tomu, že ji Stadler absolvoval společně s Valdštejnem, ačkoli výslovně to Valdštejn ve svém deníku neuvádí. Naposledy je Stadler zmíněn k 29. srpnu 1600, kdy Valdštejna vyprovázal při odjezdu z Paříže do Štrasburku. NA Praha, inv. č. 20, sign. B 21, f. 92a; srov. BAV, n. 666, f. 184r.

Společně s Valdštejnem opustil Štrasburk v červnu roku 1599 patrně také Vít Vilém Španovský z Lisova. Valdštejn zmiňuje deset setkání ve Štrasburku (první z nich však až 3., resp. 13. prosince 1598) a nakonec uvádí, že 13., resp. 23. července odjel z Paříže. Znovu se setkávali od června do září 1601 ve Florencii. Zde se vidal i s dalším ze svých známých ze Štrasburku, s Michalem Malovcem z Malovic (zmiňován od 5., resp. 15. listopadu 1598). Ještě déle udržoval vztahy se Zdeňkem Roupovským z Roupova (zmiňován od 12., resp. 22. června 1598), s nímž byl v osobním i písemném kontaktu i po návratu na Moravu.¹⁶⁹⁾

S dalšími svými inskribenty však byl v méně intenzivním kontaktu. Pouze pět setkání uvádí s Pavlem z Ditrichštejna (poprvé zmíněn 1., resp. 11. října 1598, obvykle psán jako *Diterstein*), jedině s Hynkem z Náchoda (14., resp. 24. dubna 1597); Jiřího Karlíka z Nežetic zmiňuje pouze v souvislosti s jeho odjezdem ze Štrasburku 12., resp. 22. října 1597.

Také ve Štrasburku se Valdštejnovi zapsalo do památníku několik pedagogů – historik Philipp Glaser¹⁷⁰⁾ (1554–1601), matematik Konrad Dasypodius¹⁷¹⁾ (kolem 1530/1532–1600/1601), právníci Jean Lobbet¹⁷²⁾ (asi 1520–1601), Paul Graseck¹⁷³⁾ (Paulus Graseccius, 1562–1604) a Denis Godefroy¹⁷⁴⁾ (Dionysius Gothofredus, 1549–1622) a teolog Philipp Marbach¹⁷⁵⁾ (1550–1611). Není však bez zajímavosti, že Valdštejn byl s nimi, jakož i s dalšími pedagogy (například s profesorem rétoriky Melchiorem Juniem¹⁷⁶⁾ /1545–1604/, s teologem Bartholoměem Nasserem¹⁷⁷⁾ /1560–1614/, s lékařem a fyzikem Johannem Ludwigem Havenreutherem¹⁷⁸⁾

¹⁶⁹⁾ Poslední deníkový záznam zmiňující Roupovce je ze 16. října 1602: „*Accepi literas a domino Ruppovio.*“ NA Praha, inv. č. 20, sign. B 21, f. 171a; srov. BAV, n. 666, f. 330v.

¹⁷⁰⁾ ÖNB, Cod. series nova 2607, s. 86, záznam z 12. června 1599. O Glaserovi Christian Gottlieb JÖCHER, *Allgemeines Gelehrten-Lexicon [...]* II (dále jen *Jöcher*), Leipzig 1750, sl. 1017–1018.

¹⁷¹⁾ ÖNB, Cod. series nova 2607, záznam z 13. června 1599 na listě přilepeném k zadním deskám památníku. Za tímto záznamem se nachází další dva, jeden zcela nečitelný a druhý podepsaný M. Capp. Heppius, s nímž se Valdštejn setkával ve Štrasburku od 4., resp. 14. září 1597 až do června 1599, kdy se Heppius zúčastnil obou Valdštejnových hostin na rozloučenou, o nichž viz níže. O Dasypodiovi *Jöcher* II, sl. 37.

¹⁷²⁾ ÖNB, Cod. series nova 2607, s. 85, záznam z 13. června 1599. O Lobbetovi Roger KUIN (ed.), *The Correspondence of Sir Philipp Sidney I*, Oxford 2012, s. xlix.

¹⁷³⁾ ÖNB, Cod. series nova 2607, s. 122, záznam z 13. června 1599. O Graseckovi *Jöcher* II, sl. 1132.

¹⁷⁴⁾ ÖNB, Cod. series nova 2607, s. 81, záznam z 14. června 1599. O Godefroyovi *Neue deutsche Biographie VI* (dále jen *NDB*), Berlin 1964, s. 656; *Jöcher* II, sl. 1090.

¹⁷⁵⁾ ÖNB, Cod. series nova 2607, s. 89, záznam z 14. června 1599. *Jöcher* III, Leipzig 1751, sl. 133. O Marbachovi Johann Christoph ADELUNG – Heinrich Wilhelm ROTERMUND (dále jen *Adelung – Rotermund*), *Fortsetzung und Ergänzungen zu Christian Gottlieb Jöchers Allgemeinem Gelehrten-Lexico [...]* IV, Bremen 1813, sl. 641.

¹⁷⁶⁾ O něm *Jöcher* II, sl. 2027; *NDB* 10, Berlin 1974, s. 690.

¹⁷⁷⁾ O něm *Jöcher* III, Leipzig 1751, sl. 820, *Adelung – Rotermund* V, Bremen 1816, sl. 383.

¹⁷⁸⁾ O něm *ADB* XI, Leipzig 1880, s. 43, 115–117; *Jöcher* II, sl. 1404.

/1548–1618/ a dalšími) také v mimoškolním kontaktu. Již dva dny po příjezdu do Štrasburku jej navštívili tehdejší rektor Havenreuter, děkan Marbach a syndik Junius.¹⁷⁹⁾ 20., resp. 30. září 1596, kdy se dal zapsat do školní matriky, byla jeho hosty většina profesorů a další osoby,¹⁸⁰⁾ 15., resp. 25. listopadu 1596 u něj byli na obědě Lobbet, Godefroy, Junius a další.¹⁸¹⁾ Právě s posledními dvěma jmenovanými eviduje ve svém deníku nejvíce příležitosti setkání. U Dasypodia dokonce od 2., resp. 12. června 1597 bydlel v jeho konviktu; předtím byl od 2., resp. 12. září 1596 v domě dalšího profesora, Zikmunda Rotha, kde za svých studií bydlel i Karel starší ze Žerotína.¹⁸²⁾ Jak upozornil již M. Holý,¹⁸³⁾ účastnil se také soukromé výuky některých z těchto profesorů, např. Junia (nejméně 23× od 1. července 1597¹⁸⁴⁾ do 16. února 1598¹⁸⁵⁾), navštěvoval jej i Nasser.¹⁸⁶⁾

Zmíněné zápisy šesti Valdštejnových učitelů představují poslední štrasburské záznamy ve Valdštejnově památku.¹⁸⁷⁾ Dne 14., resp. 24. června 1599 Valdštejn se svým doprovodem po téměř třech letech Štrasburk opouští. Při této příležitosti uspořádal dvě rozlučkové hostiny a hosty na obou z nich vyjmenovává ve svém deníku. První z nich se zúčastnilo celkem 36 osob, mezi nimi městský praetor Wurmler, městský syndik Hochfelder a dále mnozí ze zmíněných Valdštejnových inskribentů – Jiří Fridrich z Heidecku, Pavel z Ditrichštejna, Karel ml. ze Žerotína a jeho preceptor Laurentius Cirkler (1534–1598),¹⁸⁸⁾ Zdeněk Roupovský z Roupova, Vít Vilém Španovský z Lisova, nejmenovaný Zahraděcký ze Zahradek (14. srpna 1597 se Valdštejnovi zapsal do památku Jiří Zahraděcký, ale dle Valdštejnova

¹⁷⁹⁾ „*Die Mercurii 1. vel 11. septembris in hospitio excepti rectorem Havenreuterum, decanum Marbachium et syndicum Junium.*“ NA Praha, inv. č. 20, sign. B 21, f. 2c; srov. BAV, n. 666, f. 8r.

¹⁸⁰⁾ „*Die Lunae 20 vel 30 septembris curavi inscribi in matricam academiae, quo die excepti convivio plerosque professores cum cancellario et scholarcha academiae Kipsio.*“ NA Praha, inv. č. 20, sign. B 21, f. 2c-d; srov. BAV, n. 666, f. 8r.

¹⁸¹⁾ „*Ad prandium Lobetius, Gothefredus, Junius.*“ NA Praha, inv. č. 20, sign. B 21, f. 2d; srov. BAV, n. 666, f. 8r.

¹⁸²⁾ *Itinerarium Ladislai Weleni Zerotini*, BAV, n. 613, f. 23r, záznam k 20. září 1590.

¹⁸³⁾ M. HOLÝ, *Zrození renesančního kavalíra*, s. 281.

¹⁸⁴⁾ „*Inceptae privatae lectiones Junii a 4. usque ad 5.*“ NA Praha, inv. č. 20, sign. B 21, f. 10c; srov. BAV, n. 666, f. 20r.

¹⁸⁵⁾ NA Praha, inv. č. 20, sign. B 21, f. 16c; srov. BAV, n. 666, f. 29r.

¹⁸⁶⁾ Např.: „*Die Saturni 7. vel 17. oct[obris] venit ad nos dominus Nasserus, erudiens nos de digna praeparatione ad coenam domini, consolans et absolvens.*“ NA Praha, inv. č. 20, sign. B 21, f. 22d–23a; srov. BAV, n. 666, f. 39v.

¹⁸⁷⁾ Spolu se záznamy, o nichž viz pozn. 171.

¹⁸⁸⁾ Ten byl rovněž Valdštejnovým inskribentem, jeho záznam je datovaný pouze červencem 1598, tedy krátce před Cirklerovou smrtí. ÖNB, Cod. series nova 2607, s. 103. L. Cirkler byl preceptorem několika českých a moravských šlechticů, mj. Karla st. ze Žerotína, a rektorem gymnázii v Goldbergu a v Břehu. O něm zejm. M. HOLÝ, *Zrození renesančního kavalíra*, passim; TÝŽ, *Ve službách šlechty*, s. 145–146, tam viz další literaturu.

deníkového záznamu ze 4., resp. 14. června 1597 byl tehdy ve Štrasburku i zmíněný Jindřich Zahraděcký), Michal Malovec z Malovic se svým preceptorem, rektor Graseck, děkan Glaser, dále Lobet, Junius, Nasser, Marbach, Godefroy, Roth a další. Druhé se zúčastnilo deset hostů.

4. 5. Záznamy z cesty po Nizozemí a Francii (1599–1600)

Ze Štrasburku se Valdštejn nejprve vydal do Paříže, kde strávil přibližně šest týdnů, v následujících měsících procestoval území dnešního Beneluxu a poté zamířil přes Paříž do Orléansu, kam přibyl 3. listopadu. Záznamů z této doby je celkem 21 a vznikaly od 10. července do 16. října mj. v Paříži, Leidenu, Antverpách nebo v Bruselu. Některé ze zápisů, které jsou mnohem podrobnější, když Valdštejn střídal místo svého pobytu, rovněž popisují okolnosti, za nichž se setkal s lidmi, od nichž následně získal zápis do památníku. Například 14., resp. 24. září se setkal s hrabětem Ernestem Kazimírem Nasavsko-Dietzským (1573–1632): „*Dále jsme pozdravili hraběte Ernsta Nasavského, který velí německému vojsku, s nímž jsme také v táboře obědvali.*“¹⁸⁹⁾ Zdá se, že Valdštejn vyhledal cíleně některé inskribenty, o nichž se dozvěděl, že pobývají ve stejném městě jako on. Například 22. září, resp. 2. října šel v Haagu v domě vyslance francouzského krále pozdravit humanistu, filologa a básníka Josepha Justa Scaligera¹⁹⁰⁾ (1540–1609). O podpis ale požádal i osoby pro něj dosud neznámé, například Odeta Noaea: „*Při přechodu jsme pozdravili jistého Noaea, který velí francouzskému vojsku v jakési vesnici jménem Verdenburg.*“¹⁹¹⁾ Dále se Valdštejnovi zapsalo několik dalších významných osobností, např. 20., resp. 30. září měl možnost poobědvat s teologem a překladatelem Bible Franciscem Juniem¹⁹²⁾ (1545–1602) a historikem a právníkem Paulem Merulou¹⁹³⁾

¹⁸⁹⁾ „*Deinde salutavimus comitem Ernestum Nassovium, qui praeest exercitui germanico, cum quo etiam in castris sumus pransi.*“ NA Praha, inv. č. 20, sign. B 21, f. 38b; srov. BAV, n. 666, f. 67v. Jeho záznam ÖNB, Cod. series nova 2607, s. 23.

¹⁹⁰⁾ „*Die Saturni 22. sep[tembris] 2. oct[obris] mane ivi salutatum Scaligerum, in domo legati regis Galliae.*“ NA Praha, inv. č. 20, sign. B 21, f. 39a; srov. BAV, n. 666, f. 69r. Jeho záznam ÖNB, Cod. series nova 2607, s. 11. O něm alespoň Jacob BERNAYS, *Joseph Justus Scaliger*, Berlin 1855; Anthony T. GRAFTON, *Joseph Scaliger. A Study in the History of Classical Scholarship I–II*, Oxford 1983–1993.

¹⁹¹⁾ „*Die Veneris 14. vel 24. septem[bris] [...] In transitu salutavimus quendam Noaeum, qui praeest exercitui gallico in pago quodam nomine Verdenburg.*“ Dále bezprostředně následuje informace o setkání s hrabětem Nasavským, viz pozn. 189. NA Praha, inv. č. 20, sign. B 21, f. 38a-b; srov. BAV, n. 666, f. 67v. Jeho záznam ÖNB, Cod. series nova 2607, s. 38.

¹⁹²⁾ Jeho záznam ÖNB, Cod. series nova 2607, s. 3. O Juniovi *Jöcher* II, sl. 2024–2026.

¹⁹³⁾ Jeho záznam ÖNB, Cod. series nova 2607, s. 29. O Merulovi *Jöcher* III, Leipzig 1751, sl. 471; *ADB XXI*, Berlin 1885, s. 476.

(1558–1607).¹⁹⁴⁾ 24. září, resp. 4. října se v Delftu setkal u večere s městským sekretářem Janem de Groot¹⁹⁵⁾ spolu s jeho tehdy šestnáctiletým synem Hugem, u nějž Valdštejna uchwátilo jeho nadání a vzdělání: „*Je znalý řečtiny, latiny, částečně hebrejštiny, bez přípravy skládá latinské a řecké verše; zná práva a matematiku a [již] v tomto věku nemá mladistvý úsudek, nýbrž úsudek muže, tak, že na něj dokonale sedí onen veršik: ‚Maje ducha nad svůj věk a mysl jako muž.‘*¹⁹⁶⁾ *V patnácti letech se stal v Orléansu licenciátem.*¹⁹⁷⁾ Nazítří se setkali znovu a z tohoto dne pocházejí záznamy Jana i Huga Grotia do Valdštejnova památníku. V neposlední řadě je třeba uvést Justa Lipsia, s nímž se Valdštejn setkal v Lovani 5., resp. 15. října.¹⁹⁸⁾ Záznam pochází z následujícího dne a do dlouhého věnování Lipsius Valdštejnovi uvedl, že záznam napsal nemocen třetího dne před svými 52. narozeninami.¹⁹⁹⁾

V Orléansu pobyl Valdštejn celé čtyři měsíce. Byl zde zvolen prokurátorem německého národa a jeho deník vypovídá o tom, že dobu zde strávenou plně využil ke studiu.²⁰⁰⁾ Během pobytu v Orléansu získal poměrně málo záznamů, pouhých osm – mezi nimi například od anglického protestantského pastora Abrahama Aurelia²⁰¹⁾ (1575–1632) nebo Johanna Fuggera z Kirchbergu a Weissenhornu (1583–1633), syna Jakuba III. Fuggera. S Johannem Fuggerem se Valdštejn často setkával, v deníku zmiňuje 12 příležitostí v Orléansu a jednu další, kdy se náhodou sešli 18. června 1600 v Rouenu.²⁰²⁾ Další dva členové tohoto rodu, Karel a Fridrich, věnovali Valdštejnovi společný záznam datovaný 26. únorem 1600.²⁰³⁾ Ty však Valdštejn zmiňuje pouze jako účastníky své hostiny na rozloučenou, uspořádané 5. března, stejně jako dalšího svého inskribenta, Jindřicha z Landau (1582–po 1600). Dne 28. února se Valdštejnovi zapsal do památníku právník Pieter Cornelis van Brederode

¹⁹⁴⁾ „*Interfuit prandio Franciscus Junius theologus et Merula, professor historiarum et bibliothecarius.*“ NA Praha, inv. č. 20, sign. B 21, f. 38d; srov. BAV, n. 666, f. 69r.

¹⁹⁵⁾ *Jöcher* II, sl. 1207.

¹⁹⁶⁾ Vergilius, *Aeneis* 9,311.

¹⁹⁷⁾ „*[...] callet Graecam, Latinam, partim Hebraicam linguam, extempore Latinos, Graecos composuit versus. Novit jura et mathesin; judiciumque ea in aetate habet non juvenile, sed omnino virile, ita ut ille versiculus optime in illum quadret: ‚Ante annos animumque gerens curamque virilem.‘ Est creatus licentiatu Aurelius [!] 15. anno aetatis.*“ NA Praha, inv. č. 20, sign. B 21, f. 39a; srov. BAV, n. 666, f. 69v. Jejich záznamy ÖNB, Cod. series nova 2607, s. 12, 13.

¹⁹⁸⁾ „*Et die fuit apud nos Lÿpsius.*“ NA Praha, inv. č. 20, sign. B 21, f. 40a; srov. BAV, n. 666, f. 71r.

¹⁹⁹⁾ „*[...] haec scripsi sub-aeger, Louanij XVII. Kal. Novembr[is] propriodie natalis mei quinquagesimi secundi.*“ ÖNB, Cod. series nova 2607, s. 5.

²⁰⁰⁾ M. L. ČERNÁ, *Studenti ze zemí českých*, s. 550.

²⁰¹⁾ *British Biographical Archive*, s. v. Aurelius, Abraham.

²⁰²⁾ „*18 junii: A coena nos invisit Fuggerus, qui forte fortuna de nostro adventu inaudiverat.*“ NA Praha, inv. č. 20, sign. B 21, f. 64d; srov. BAV, n. 666, f. 124v.

²⁰³⁾ ÖNB, Cod. series nova 2607, s. 34.

(1559–1637),²⁰⁴⁾ s nímž se Valdštejn setkával již dříve během svých pobytů v Paříži i později v roce 1600 v Montpellier a opět v Paříži (naposledy 31. srpna 1600²⁰⁵⁾).

Dne 5. března 1600 uspořádal Valdštejn hostinu na rozloučenou, již se zúčastnilo 24 osob.²⁰⁶⁾ Poté 7. března opouští Orléans a vydává se na cestu po Francii, během níž zavítal kromě Montpellier také například do Lyonu, Avignonu, Marseille, Narbonne, Toulouse nebo La Rochelle. 31. května se vrátil do Orléansu a 4. června do Paříže. Nepobyl zde dlouho, již 15. června se vydal na další cestu, tentokrát do Anglie. Tuto cestu však již Valdštejnův památník nepodchycuje, poslední záznam v něm je z 25. května 1600 ze Saumuru. Z tohoto období necelých tří měsíců pocházejí 23 záznamy a opět díky Valdštejnovu deníku známe okolnosti jeho seznámení s některými z inskribentů. Již 15. března náhodou potkal ve Varennes-sur-Allier syna kalvínského teologa Antoine de la Roche Chandieu²⁰⁷⁾ (1534–1598) Jeana,²⁰⁸⁾ který se podepsal jako „*Joannes Sadeel Chandaeus, Ant[onii] filius.*“²⁰⁹⁾ 31. března získal podpis hugenotského pastora a pozdějšího profesora teologie v Montauban Daniela Chamiera²¹⁰⁾ (1564–1621).²¹¹⁾ V Nîmes se seznámil s filozofem a právníkem Giuliem Pace z Berigy (Julius Pacius, 1550–1635), který mu 16. dubna věnoval svůj záznam.²¹²⁾ Dne 17. dubna Pace doprovázel Valdštejna na cestě do Montpellier, kam dorazili večer a spolu s nimi šel také Daniel Šotnovský Škréta ze Závoric, který se v Nîmes vzdělával.²¹³⁾ Již v Montpellier se Valdštejnovi

²⁰⁴⁾ ÖNB, Cod. series nova 2607, s. 25. Následujícího dne van Brederode Orléans opustil: „*Die Martis 29. febr[ruarii]: Discessit Brederodius.*“ NA Praha, inv. č. 20, sign. B 21, f. 44c; srov. BAV, n. 666, f. 80r. O P. C. van Brederode *Jöcher* I, sl. 1354.

²⁰⁵⁾ NA Praha, inv. č. 20, sign. B 21, f. 92b; srov. BAV, n. 666, f. 184r.

²⁰⁶⁾ NA Praha, inv. č. 20, sign. B 21, f. 44d; srov. BAV, n. 666, f. 81r.

²⁰⁷⁾ *Archives Biographiques Françaises*, s. v. Chandieu, Antoine de la Roche; *Biographisches Archiv des Christentums*, s. v. Chandieu, Antoine de la Roche.

²⁰⁸⁾ „*Mulino discedentes 6 mil. pransi sumus Varennes, ubi nostra bona fortuna incidimus in nobilissimi viri domini Antonii Sadeli filium.*“ NA Praha, inv. č. 20, sign. B 21, f. 45d; srov. BAV, n. 666, f. 83r-v.

²⁰⁹⁾ ÖNB, Cod. series nova 2607, s. 26.

²¹⁰⁾ *Archives Biographiques Françaises*, s. v. Chamier, Daniel; *Biographisches Archiv des Christentums*, s. v. Chamier, Daniel.

²¹¹⁾ ÖNB, Cod. series nova 2607, s. 3.

²¹²⁾ Tamtéž, s. 35. O Pacem *Archives Biographiques Françaises*, s. v. Pacius, Jules; *Deutsches biographisches Archiv*, s. v. Pacius, Jules; *Biographisches Archiv der Antike*, s. v. Pacius, Jules.

²¹³⁾ „*Mane Nemausio discedentes, comitante nos domino Pacio ejusque filio, una cum Bohemo Skreta 5 mil. confecimus. [...] Pransi 3 milliaria parva absolvimus et ante solis occasum Monspessulum venimus, ibique duos dies cum d. Pacio et Brederodio, qui nos Nemausium assecutus fuerat, consumpsimus.*“ NA Praha, inv. č. 20, sign. B 21, f. 52a-b; srov. BAV, n. 666, f. 96v. Po návratu do Čech se stal sekretářem české komory a defenzorem, za stavovského povstání direktorem. Po porážce povstání byl odsouzen k smrti, ale uprchl a stal se sekretářem v Gdaňsku. Byl strýcem Karla Škréty.

zapsal do památníku profesor práv na zdejší univerzitě Guillaume Ranchin (1559–1605).²¹⁴⁾ Dále Valdštejnovi věnoval svůj zápis například skotský filozof a rektor Collège de Guyenne v Bordeaux Robert Balfour (asi 1553–1621).²¹⁵⁾

Poslední záznam Valdštejnovi věnoval 25. května 1600 v Saumuru guvernér města, diplomat a spisovatel hugenotského vyznání Philippe du Plessis Mornay, podepsaný jako Philippus Mornaenus Plessius (1549–1623),²¹⁶⁾ s nímž Valdštejn hovořil a který jej provedl po pevnosti.²¹⁷⁾ Dne 21. srpna 1600 se v Paříži po návratu z Anglie podepsali Valdštejn i Ropal do dodnes dochovaného památníku Jana Opsimata,²¹⁸⁾ ale z této doby již žádné zápisy ve Valdštejnově památníku nejsou, a tak zde nenalezneme ani případný Opsimatův záznam. Zůstává nezodpovězenou otázkou, proč Valdštejn poté s vedením památníku přestal. Je pravděpodobné, že hlavním důvodem byl nedostatek volného místa pro další záznamy, přestože v památníku zůstalo několik folií nezaplněných. V tom případě by bylo možné, že si Valdštejn v polovině roku 1600 založil další památník, který se však do dnešních dnů nedochoval. O tom však lze pouze spekulovat. Valdštejnův deník o tom žádnou informaci neobsahuje a žádné zprávy o Valdštejnově dalším památníku nemáme. V každém případě se Valdštejn ke svému památníku vracel a listoval si v něm i v době, kdy do něj nové záznamy již nepřibývaly. Svědčí o tom křížky nad záznamy některých inkskribentů, kteří poté zemřeli.²¹⁹⁾

Na závěr stojí za zmínku dva specifické zápisy, původně nedatované, kromě záznamu od Valdštejnovy matky Zuzany jediné, které pocházejí od žen.²²⁰⁾ Oba mají velmi zjednodušenou podobu a obsahují pouze podpis: „*Claudelane né de madame Laduchce dedron [?]*,“²²¹⁾ a „*Caterine de morichier, dame a me dame la duchace de bongice.*“²²²⁾ První ze záznamů byl napsán značně necvičenou rukou a neúhledným písmem, které není ani v rovných řádcích; druhý je psaný úhledným písmem a jeho původkyně měla nepochybně lepší vzdělání. K tomuto záznamu bylo dodatečně

²¹⁴⁾ ÖNB, Cod. series nova 2607, s. 6. *Archives Biographiques Françaises*, s. v. Ranchin, Guillaume.

²¹⁵⁾ ÖNB, Cod. series nova 2607, s. 1. *British Biographical Archive*, s. v. Balfour, Robert.

²¹⁶⁾ ÖNB, Cod. series nova 2607, s. 15. *Knihopis Digital*, č. 5948, 5949.

²¹⁷⁾ „*Vidimus arcem in urbe, cuius gubernator est dominus Mornaenus Plesseus, quem salutavi, perhumaniterque aliquamdiu cum eo collocutus, praecipua mihi in arce monstravit.*“ NA Praha, inv. č. 20, sign. B 21, f. 60c-d; srov. BAV, n. 666, f. 114r, záznam 24. května 1600.

²¹⁸⁾ Valdštejn Opsimatovi připsal citát z Lukášova evangelia 10, 42: „*Unum est necessarium.*“ (Jen jednoho je třeba.) J. G. HRUBANT, *Památník Jana Opsimata*, s. 126.

²¹⁹⁾ ÖNB, Cod. series nova 2607, s. 21, 36, 50, 56, 68, 84, 96, 100, 119, 120.

²²⁰⁾ Srov. zejména Marie RYANTOVÁ, *Vzdělanostní úroveň raně novověkých šlechticů ve světle štambuchů*, in: Česko-slovenská historická ročenka 2001, Brno 2001, s. 187–193; TÁŽ, *Památníky*, s. 375–390.

²²¹⁾ ÖNB, Cod. series nova 2607, s. 7.

²²²⁾ Tamtéž, s. 18.

doplněno cizí, pravděpodobně Valdštejnovou rukou: „*Peterstat. 11. Sep[tembris] Anno [15]97.*“

5. Závěr

Rozbor památníku Zdeňka Brtnického z Valdštejna ukázal, že se jedná o užitečný pomocný pramen, který se vhodně doplňuje se stěžejním pramenem pro poznání Valdštejnovy osobnosti a jeho vzdělávacího procesu, tedy s jeho deníkovými zápisky. Je to jediný pramen dokumentující Valdštejnův život na počátku 90. let a umožňuje tak doplnit Valdštejnův itinerář pro období, které není podchyceno deníkem. Díky němu tedy víme o jeho studiích ve Velkém Meziříčí a získáváme některé informace o jeho studiu v Jihlavě a v Břehu. Dále je památník cenným pramenem pro poznání Valdštejnových osobních kontaktů a vazeb, a dává tak možnost utvořit si alespoň částečnou představu o tom, s kým se stýkal na cestách i při delších pobytech na jednom místě a na koho si chtěl uchovat památku. Záznamy pocházejí z velké části ze školního prostředí a některé z nich mohly Valdštejnovi navíc posloužit i pro sebezpřetaci a k doložení toho, kde studoval dříve. Další zápisy, zejména ty z cest po Nizozemí a Francii, potom svědčí zejména o tom, že Valdštejn vyhledával setkání se zajímavými lidmi a s příslušníky místních elit. Ačkoli je při čtení záznamů potřeba počítat s různou mírou stylizace, dovolují některé osobnější zápisy zjistit, co o Valdštejnovi tito lidé soudili; zde se setkáváme s jeho hodnocením coby pilného a nadaného studenta i se záznamy lidí, pro které byl blízkým přítelem.

Ondřej Podavka

ALBUM OF ZDENĚK BRTNICKÝ OF WALDSTEIN FROM 1591–1600

SUMMARY

Zdeněk Brtnický of Waldstein (1581–1623), a Moravian non-Catholic aristocrat and member of the directors' government and chamberlain to Frederick V during the estates uprising, is frequently mentioned in the literature in connection with his grand tour of Europe captured in several interesting sources, especially ego-documents. One of these documents is his album from 1591–1600, which contains 175 entries, mostly Latin; the other languages include French, German, Old Greek, Czech, Italian, Spanish and Hebrew. The entries include citations from the Bible and works by many ancient as well as modern authors; several scriptors dedicated their own verses to Waldstein. Most frequently, the sentences involve religious topics, but also praising of virtues or issues connected with the death.

Waldstein reached very good education. First, he studied at Moravian schools in Velké Meziříčí (1591–1592) and Jihlava (1592–1594), then he attended the *gymnasium illustre* in Silesian Břeh (1594–1596) and then Strasbourg academy (1596–1599). After that, he embarked on a tour of several West European countries (1599–1602) of which, however, the album captures only a part, when Waldstein travelled through the Netherlands and France. The entries were written during his studies as well as the journeys. The scriptors included Waldstein's mother, his contemporaries and schoolmates (e.g. Karel Jr. of Žerotín, Zdeněk Roupovský of Roupov, Pertold Bohobud of Lipá, etc.), his teachers and professors (e.g. Matyas Borbonius of Borbenheim, rector of the Břehy gymnasium Melchior Tilesius or the Strasbourg professors) and various persons whom he met during his journeys, i.e. Joachim II. Camerarius, Justus Lipsius, Joseph Justus Scaliger, but also sixteen-year old Hugo Grotius together with his father and others.

This material supplements our knowledge on Waldstein's process of education and documents his social contacts. It is suitably supplemented with another extant material, i.e. Waldstein's diary from 1597–1603, which represents an exceptionally interesting material hitherto scarcely used in the research. Some of the more personal entries in the album allow a glimpse into these people's opinions on Waldstein.

Translated by Miroslav Košek

Jiří M. Havlík

DIARIUM KINSKY 1663–1672

Klíče k Františku Oldřichovi Kinskému (1634–1699)¹⁾

ABSTRACT

Diarium Kinsky 1663–1672. The Keys to Franz Ulrich Kinsky (1634–1699)

The article is dedicated to the diary of Franz Ulrich Kinsky from 1663–1672, which is deposited in Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv in Vienna, among his manuscript collection. The author characterizes its exploitability and uses it as groundwork for reconstruction of Kinsky's correspondence relations, diplomatic tours, his career on the Viennese court and his private life. His reflection on the court milieu and the circumstances on the court are also interesting. Between 1663 and 1665, Franz Ulrich Kinsky undertook two diplomatic missions to the Kingdom of Poland where he held talks with the Polish queen Marie Louise Gonzaga de Nevers and her opponent Jerzy Sebastian Lubomirski on collaboration in stopping the Ottoman expansion. Kinsky's reflection on the court milieu and sessions of the Bohemian land council, which he chaired several times as the royal commissioner, is also interesting.

Keywords: noble diary, early modern period, diplomacy, international relations, noble residences, reflection of the Czech language, Franz Ulrich Kinsky (1634–1699)

„Rozbitý a špatně slepený obr“²⁾ tak Victor Hugo ve svém románu charakterizoval Quasimoda. Podobně působí i většina pokusů o biografii či jen stručný medailon Františka Oldřicha Kinského (1634–1699), jednoho z nejvýznamnějších exponen-

¹⁾ Tento text vznikl v rámci řešení grantového projektu GA ČR Nr. 13-12939S: Česká a moravská šlechta v habsburských diplomatických službách (1640–1740).

²⁾ Victor HUGO, *Chrám Matky Boží v Paříži*, Překl. Milena Tomášková, Praha 2005, s. 49.

tů císařské politiky 90. let 17. století.³⁾ Jednou z příčin může být i fakt, že neexistuje žádná Kinského osobní pozůstalost, a každý badatel tak musí projít archivy nejrůznějšího typu, aby materiály postupně poskládal dohromady. Vodítkem při této nesnadné cestě může být právě jeho deník z let 1663–1672, který je uložený v Domácím, dvorském a státním archivu ve Vídni (Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien).

František Oldřich Kinský se do vrcholné politiky zapojil velmi brzy. Po absolvování pražské právnické fakulty na počátku 50. let⁴⁾ a kavalířské cesty⁵⁾ se s ním setkáváme během vyjednávání spojeného s císařskou volbou Leopolda I. v roce 1658.⁶⁾ V 60. letech 17. století několikrát působil jako vyslanec v Polsku⁷⁾ a zřejmě

³⁾ Zdeněk KALISTA, *Čechové, kteří tvořili dějiny světa. Z historikova skicáře o XVI. a XVII. věku*, 2. vyd., Praha 1999, s. 157–163; Aleš VALENTA, *Císařský diplomat a Balbinův ochránce. František Oldřich Kinský 1634–1699*, in: Týž, *Dějiny rodu Kinských*, České Budějovice 2004, s. 62–72; Fritz WAGNER – Friedrich Wilhelm EULER a kol., *Neue deutsche Biographie*, Bd.: 11, Berlin, 1977, s. 627–628, autor hesla Klaus MÜLLER; Constant VON WURZBACH, *Biographisches Lexicon des Kaiserthums Oesterreich* 11, Wien 1864, s. 280; Karel ČERNÝ, *František Oldřich Kinský a jeho podíl na zahraniční politice Leopolda I. do roku 1679*, dizertační práce Univerzity Karlovy, Praha 1952; Jinak se zmínky o Františku Oldřichovi Kinském objevují v mnoha pracích především o politických dějinách 2. poloviny 17. století. Viz především Heinrich VON SRBIK, *Wien und Versailles 1692–1697*, München 1944; Paul Otto HÖYNCK, *Frankreich und seine Gegner auf der Nymwegener Friedenskongress*, Bonn 1960; Max BRAUBACH, *Versailles und Wien von Ludwig XIV. bis Kaunitz. Die Vorstadien der diplomatischen Revolution im 18. Jahrhundert*, Bonn 1952; Lothar HÖBELT, *Die Sackgasse aus dem Zweifrontenkrieg: Die Friedensverhandlungen mit den Osmanen 1689*, Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 97, 1989, s. 329–380; Henry Frederick SCHWARZ – John I. CODDINGTON, *The Imperial Privy Council in the Seventeenth Century 1600–1674*, Cambridge 1943, s. 263–264; k politickým konfliktům s duchovenstvem viz Jiří M. HAVLÍK, *Il Cancelliere Supremo dell'imperatore scomunicato. Un capitolo delle lotte di Giovanni Friderico di Valdestein col potere statale*, in: Kateřina Bobková-Valentová – Eva Doležalová – Eva Chodějovská – Zdeněk Hojda – Martin Svatoš a cura di, Roma – Praga, Praha – Řím, in: Bollettino dell'Istituto storico ceco di Roma – Supplemento 1, 2008, Praga 2009, s. 361–376; Stefan SIENELL, *Die Geheime Konferenz unter Kaiser Leopold I.*, Frankfurt am Main 2001, s. 190–191.

⁴⁾ K tomu mj. Martin BAKEŠ, *Aristokratičtí studenti na Karlo-Ferdinandově univerzitě v Praze v letech 1650 – 1750*, bakalářská práce Univerzity Pardubice, Pardubice 2012, s. 52.

⁵⁾ Raimondo Montecuccoli (1609–1680) si ve svém deníku z cesty do Flander z roku 1654 poznamenal, že Kinského potkal na konci prosince v Bruselu. Alois VELTZÉ (ed.), *Ausgewählte Schriften des Raimund Fürsten Montecuccoli III*, Wien 1900, s. 149, 154. Byl imatrikulován i na lovaňské univerzitě.

⁶⁾ Na jaře roku 1658 přesvědčoval v Drážďanech Jana Jiřího II. Saského, aby urychlil svůj odjezd do Frankfurtu nad Mohanem a později se účastnil i ceremonii, spjatých se samotnou volbou Leopolda I. K tomu Jiří KUBEŠ, *Trnitá cesta Leopolda I. za říšskou korunou (1657–1658). Volby a korunovace ve Svaté říši římské v raném novověku*, České Budějovice 2009, s. 112, 204.

⁷⁾ V letech 1664, 1665. Ludwig BITTNER – Lothar GROSS – Walther LATZKE, *Repertorium der diplomatischen Vertreter aller Länder seit dem Westfälischen Frieden (1648), I. Band (1648–1715)*, Oldenburg 1936, s. 159–160.

i v porýnských státech.⁸⁾ Tou dobou zastával funkci vicekancléře Království českého. V roce 1667 byl jmenován prezidentem apelačního soudu. Nejen Kinský to tehdy chápal jako degradaci. Jako satisfakci dostal příslib, že po smrti nejvyššího kancléře Jana Hartvíka z Nostic (1610–1683) zaujme jeho místo. To se v roce 1683 také skutečně stalo. V letech 1676–1679 byl císařským zmocněncem při mezinárodním mírovém kongresu v Nijmegen. Od počátku osmdesátých let pak Kinský patřil k vrcholným politikům habsburského státu, jednání kongresů v Rijswijk (1697) i v Srjemských Karlovicích (1699) již přímo řídil.

Vzhledem k rozsahu jeho činnosti a časovému rámci deníku, o který nám v následujícím textu půjde, se zaměříme především na 60.–70. léta 17. století.

Poprvé se o Kinského biogram pokusil Josef Erwin Folkmann ve své studii o knížecí rodině Kinských.⁹⁾ Jakkoli byl jeho záměr převážně rodopisný, jednotlivé medailony, věnované i členům starších rodových linií, jsou podrobné, avšak bez přímých odkazů na zdroje. Folkmann však líčí rodovou apoteózu, proto nijak nezmiňuje, že by „povyšením“ k úřadu apelačního prezidenta v roce 1667 František Oldřich Kinský cokoli ztratil (například trvalejší pobyt u dvora). Na druhou stranu si od jeho návratu z Nijmegen více než samotní jeho následovníci všimá Kinského pobytu ve Vidni, stejně jako jeho další činnosti. Jednání při mírových kongresech v Nijmegen a Rijswijk však nijak nerozepisuje.¹⁰⁾

Z jeho informací vychází v mnohém i Zdeněk Radslav Kinský v další rodopisné práci.¹¹⁾ V tomto případě však podtitul práce (*Z toho, co jsem slyšel a četl*) plně vystihuje její povahu. Kinského text o jeho předcích je souborem nesoustavných poznámek z četby (bez odkazů) a slyšeného.

Další významnější Kinského medailonek sestavil ve 30. letech 20. století Zdeněk Kalista. Ten hledal v Kinského činnosti především prvky „české politiky“ na císařském dvoře. Chápal ho jako pokračovatele „českých“ politických záměrů Václava

⁸⁾ Máme zaznamenanou bohužel nepřilíš vyjasněnou diplomatickou cestu do Düsseldorfu. K tomu zatím pouze list Johanna von Goess Leopoldovi I. z 21. listopadu 1667 (Berlín) a relace a zprávy týkající se Karla Ferdinanda z Valdštejna a jeho diplomatické cesty do Polska v roce 1667. Viz Alfred Francis PRIBRAM (ed.), *Urkunden und Aktenstücke zur Geschichte Friedrich Wilhelms von Brandenburg. Auswärtige Acten*, XIV. Bd., Berlín 1890, s. 353–354 a ÖStA, HHStA, Staatenabteilungen, Polen I, kart. 77: Polonica (1665, 02 – 1673, 12), f. 268r–v.

⁹⁾ Josef Erwin FOLKMANN, *Die gefürstete Linie des uralten und edlen Geschlechtes Kinsky. Ein geschichtlicher Versuch*, Prag 1861, s. 46–48.

¹⁰⁾ Informace o Kinském se přitom objevují už v dobových tiscích o obou kongresech. Viz Adriaen MOETJENS (ed.), *Actes et Memoires des negociations de la Paix de Nimegue*, 1. vol., Amsterdam 1679, s. 177–179, 344–345; Alexandre-Toussaint de Limojon DE ST. DIDIER, *Histoire des negociations de Nimegue*, Paris 1680, s. 22–23. Další okrajové zmínky ke Kinskému uvádí i Gottlieb Eucharius RINCK, *Leopolds des Grossen, Röm. Käysers, wunderwürdiges Leben und Thaten. Aus geheimen Nachrichten eröffnet*, Leipzig 1708, s. 29–30; 95–96. V dalších vydáních zmínek jen přibývá.

¹¹⁾ Zdeněk Radslav KINSKÝ, *Rod Kinských na Chlumci. Z toho, co jsem slyšel a četl*, Praha 1930, s. 14–15.

Eusebia z Lobkovic (1609–1677). Zatímco protivníkem Lobkovicovým byl Jan Pavel Hocher (1616–1683), za soupeře Kinského v diplomatických záměrech považoval Kalista Theodora Altheta Stratmanna (1637–1693). Proti němu podle Kalisty Kinský více akcentoval základnu císařské moci – české země. Byl i pro posílení císařské moci v Uhrách a snažil se o to, aby konflikty mezi Leopoldem I. a Ludvíkem XIV. co nejdříve ustaly – to vše se zřetelem na bezpečnost českých zemí. Přitom ho charakterizoval jako rigidního, realistického politika, vychovaného v duchu českého vlastenectví okruhem Bohuslava Balbína. Tato stanoviska částečně revidovali Jiří Mikulec¹²⁾ a především Vít Vlnas.¹³⁾ Kalista se snažil najít jednotící rysy v politických krocích Václava Eusebia z Lobkovic, Františka Oldřicha Kinského, Heřmana Černína z Chudenic či Karla Ferdinanda z Valdštejna. Jakkoli je přitom jeho práce velmi přínosná, bude třeba ji v následujícím bádání podrobit hlubší analýze, mimo jiné s ohledem na Kinského politický deník.

Slovníkové heslo v *Neue deutsche Biographie* z pera Klause Müllera opomíjí českou historiografickou produkci. Je shrnující a nové pohledy nepřináší. Podobně ani poslední portrét Františka Oldřicha Kinského z pera Aleše Valenty, který je navíc poměrně zmatečný. Jeho přínos je patrný mnohem spíše u mladších představitelů rodu. Z přelomu 17. a 18. století přinesl nové informace především k Václavu Norbertu Oktaviánovi Kinskému.

Ostatní monografie věnované Františku Oldřichovi Kinskému jsou buď parciální,¹⁴⁾ nebo se jedná o zmínky v pracích věnovaných jiným exponentům habsburské politiky či koncepčně zaměřené práce dotýkající se pobělohorské aristokracie komplexněji – nikoli biograficky.¹⁵⁾

Budoucí badatele tak čeká nesnadný úkol portréty této osobnosti znovu rozbít a poskládat. Především přitom budou muset přihlížet k velkému množství literatury, která mezitím k politickým dějinám habsburské monarchie vyšla. Nesnáze přitom budou skýtat i dosud nepřiliš popsané mezinárodní mírové kongresy mezi lety

¹²⁾ Jiří MIKULEC, *Leopold I. Život a vláda barokního Habsburka*, Praha-Litomyšl 1997, s. 91.

¹³⁾ Vít VLNAS, „Čechové, kteří tvořili dějiny světa“ tehdy a nyní, in: Karol Bilek (ed.), Zdeněk Kalista a kulturní historie. Z Českého ráje a Podkrkonoší, Supplementum 6, Semily 2000, s. 169–178; TÝŽ, *Princ Evžen Savojský. Život a sláva barokního válečníka*, Praha-Litomyšl 2001, s. 97, 126 a ke Kalistovu přístupu zvláště 772–775.

¹⁴⁾ Z nich nejrozsáhlejší je nevydaná dizertace Karla Černého. Tato práce mapuje Kinského angažmá ve Frankfurtu nad Mohanem a Drážďanech v roce 1658, polským misím v roce 1663 a 1664 (na základě korespondence s Lisolou, Lobkovicem a Schwarzenberkem, bez znalosti Kinského deníku) a na nijmegenském jednání. Karel ČERNÝ, *František Oldřich Kinský*.

¹⁵⁾ Petr MAŤA, *Svět české aristokracie (1500–1700)*, Praha 2004, s. 422–423, 843–844 či Jiří KUBEŠ, *Reprezentační funkce sídel vyšší šlechty z českých zemí (1500–1740)*, dizertační práce Jihočeské univerzity, České Budějovice 2005; Stefan SIENELL, *Die Geheime Konferenz unter Kaiser Leopold I.*, Frankfurt am Main 2001.

1676-1699.¹⁶⁾ Nejednoho z nich se Kinský účastnil, na nejednom z nich hrál klíčovou úlohu, která se rozhodně neomezuje na kuriózní příběhy, z nichž známe jeho neústupnost. Přitom bude třeba výrazně rozšířit obzor z 90. let 17. století směrem k počátkům jeho politického vzestupu – k 60. letům 17. století. Vedle pramenů císařského dvorského aparátu pak budou muset přijít ke slovu i prameny osobní povahy.

Jak už bylo řečeno, František Oldřich Kinský, podobně jako mnoho dalších významných osobností tohoto panského rodu 17. století, nemá dochovanou žádnou osobní pozůstalost.¹⁷⁾ Důležitým stavebním prvkem proto při rekonstruování Kinského životopisu bude v první řadě jeho deník z let 1663-1672.

¹⁶⁾ Souhrnné práce k jednání v Nijmegen viz níže. K jednání v Rijswijku viz především H. VON SRBIK, *Wien und Versailles 1692-1697*; Heinz DUCHHARDT (ed.), *Der Friede von Rijswijk 1697*, Mainz 1998.

¹⁷⁾ Pozůstalost F. O. Kinského (1634-1699) se nenachází v žádném z rodinných archivů. Ve všech jsou evidovány pouze jednotliviny. Viz Österreichisches Staatsarchiv Wien (dále jen ÖStA), Allgemeines Verwaltungsarchiv (dále jen AVA), Familienarchiv Kinsky (dále jen FA Kinsky), Karton 79: Franz Ulrich Graf Kinsky und Stephan Wilhelm Graf Kinsky (1654-1734); ÖStA, AVA, FA Kinsky, Kart. 36 (Korrespondenz Adolf-Franz Ulrich: 36.2 aus der Zeit des Grafen Franz Ulrich von Kinsky (1669-1698) a 36.3 aus der Zeit des Grafen Wenzel Norbert Oktavian von Kinsky (1668-1690). Zatím jen evidujeme následující soubory korespondence s F. O. Kinským: ÖStA, AVA, Familienarchiv Harrach, kart. 256-258 (korespondence s Ferdinandem Bonaventurou z Harrachu (1667-1699), Moravský zemský archiv Brno (dále jen MZA), fond G 140: Rodinný archiv Ditrichštejnů, inv. č. 1927/66, kart. 466: korespondence s Ferdinandem z Ditrichštejnu 1666-1676; MZA Brno, fond G 436: Rodinný archiv Kouniců, Slavkov, inv. č. 3658, karton 406: korespondence s Dominikem Ondřejem Kounicem z let 1694-1698; ÖStA, Haus-, Hof- und Staatsarchiv (dále jen HHStA), Große Korrespondenz 94a: korespondence s princem Evženem Savojským; ÖStA, HHStA, HausA Hungarica 1-3: korespondence s Antoniem Caraffou z r. 1687; ÖStA, HHStA, Große Korrespondenz 63/2: korespondence s Leopoldem I. z let 1683-1699; Státní oblastní archiv (dále jen SOA) Třeboň, pobočka Jindřichův Hradec, Rodinný archiv Slavatů, karton č. 38, f. 179r - 213v: korespondence s Janem Jáchymem Slavatou (1682-1689); kart. 42: korespondence s Janem Jáchymem Slavatou (1683-1689) a kart. 57: korespondence s Janem Karlem Jáchymem Slavatou (1683, 1690); SOA Třeboň, pobočka Jindřichův Hradec, Rodinný archiv Paarů, kart. 148, f. 304-340: korespondence s Janem Norbertem ze Šternberka (1667-1685).

Část Kinského korespondence s Bohuslavem Balbinem TJ a Petrem Lambeckem z let 1672-1674 vydal již Karel Rafael Ungar (1743-1807) v předmluvě k edici Balbinovy Bohemia docta. Viz Karel Rafael UNGAR (ed.), *Bohuslai Balbini e S. I. Bohemia docta*, Pars II., Pragae 1778, s. 12-22. K ní též Olga KVĚTOŇOVÁ-KLÍMOVÁ, *Styky Bohuslava Balbína s českou šlechtou pobělohorskou*, Český časopis historický 32, 1926, s. 514-521. Karel Černý dále ve své dizertaci eviduje korespondenci mezi Janem Adolfem ze Schwarzenberku, Václavem Eusebiem z Lobkovic a Františkem Oldřichem Kinským z let 1663-1674. Viz K. ČERNÝ, *František Oldřich Kinský*, s. 85. Ke korespondenci mezi Kinským a Ditrichštejnem viz Rostislav SMÍŠEK, *Císařský dvůr a dvorská kariéra Ditrichštejnů a Schwarzenberků za vlády Leopolda I.*, České Budějovice 2009, s. 410-415.

Kinského deník – klíče ke Kinskému

V roce 1670 si Kinský do svého vlastního deníku zapsal několik poznámek o tom, jak se nepohodl se svou ženou a dal jí pár ran loktem, protože se smála jeho češtině. Alespoň tak si to vyložil Jan Muk ve své monografii věnované národnímu uvědomění české šlechty pobělohorské.¹⁸⁾ Po dlouhou dobu to byla jediná citace tohoto velmi zajímavého pramene.

Později jej pročítal Petr Maťa a hledal v něm doklady Kinského rozhořčení z „povýšení“ k úřadu prezidenta apelačního soudu, které měl Kinský chápat jako odehnání ode dvora.¹⁹⁾ Tento pramen má však mnohem větší význam, než jaký mu byl dosud přikládán. Není rozhodně jen osobní recepcí aristokratické kariéry a už vůbec ne jen reflexí češtiny či manželských vztahů ve šlechtické rodině.

Především v zahraniční literatuře bývá pramen občas charakterizován jako deník z diplomatických cest do Polska (1664–1665).²⁰⁾ Zahrnuje však mnohem delší úsek: 1. října 1663 – 15. září 1671 a 4. května 1671 – 6. ledna 1672. Uchovává ho vídeňský Domáci, dvorský a státní archiv (Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien). Je vezván do pergamenových desek, na kterých je vyražen rodový erb Kinských.

Můžeme ho rozdělit na tři části:

V první, ohraničené denními záznamy k datům 1. října 1663 až 10. července 1665, jde o pravidelně vedené záznamy.²¹⁾ Druhá část je psána retrospektivně, přičemž to Kinský sám zmiňuje v plynulém navázání na záznam z 10. července 1665.²²⁾ Tyto vzpomínky vznikly nejpozději v září 1671, nebo okolo tohoto data. Třetí část, která je do vazby pouze dodatečně vložená, obsahuje opět denní záznamy z období 2. (resp. 4.) května 1671 – 6. ledna 1672.²³⁾

Období 1. října 1663 – 31. prosince 1664, 1. ledna 1665 – 15. září 1671 a 4. května 1671 – 6. ledna 1672 jsou paginována zvlášť. Nějaký Kinského úředník, či pořadatel pozůstalosti, opatřil deník rejstříkem osobností a císařských instrukcí a relací.²⁴⁾ Foliace je až dodatečná, vytvořená archiváři.

¹⁸⁾ Jan MUK, *Po stopách národního vědomí české šlechty pobělohorské*, Praha 1931. Právě odtud přebírají citaci mnozí další, ať už to je Kalista či Petr Mašek. Petr MAŠEK, *Modrá krev*, Praha 1992, i další vydání.

¹⁹⁾ Petr MAŤA, *Svět české aristokracie (1500–1700)*, s. 422–423, 843–844.

²⁰⁾ Např. Fritz WAGNER – Friedrich Wilhelm EULER a kol., *Neue deutsche Biographie*, Bd. 11, Berlin 1977, s. 627–628, autor hesla Klaus MÜLLER.

²¹⁾ Jedná se o největší část deníku. Diarium Kinsky, f. 49r–203r.

²²⁾ Tamtéž, f. 203r – 213v.

²³⁾ Diarii mei pars 2a a Majo Anni 1671. Tamtéž, f. 287r–301r.

²⁴⁾ Tamtéž, f. 1r–48v.

Důvody započetí (ale i ukončení) psaní deníku zatím zůstávají otázkou. Záznam k 1. říjnu 1663 nic nevysvětluje – mluví se v něm o tom, že se turecká vojska blíží k Prešpurku,²⁵⁾ ale o budoucí diplomatické misi, která by mohla udávat vysvětlení a tím pádem i žánr, nepadne ani slovo.²⁶⁾ Ta je zmíněna až v zápisech z prosince roku 1663, kdy se k cestě připravoval.²⁷⁾ Ani konec denních zápisů Kinský žádným způsobem nezduodňuje.²⁸⁾ Přesto se vzhledem ke struktuře jeví, že spis byl původně hlavně deníkem diplomatických misí v Polsku. Ani v dobách, kdy pobýval v Praze, Vídni, Chlumci či jinde, však nezapomínal Kinský na své denní zápisy – často značně rozsáhlé. Nabízí se tak myšlenka existence starších a možná i mladších deníků, které na své objevení – doufejme – ještě čekají.

Kinského deník je přitom zajímavě odlišný od nemalé části doposud vydaných šlechtických deníků raného novověku.²⁹⁾ Ediční pozornost se v tomto období ostříla především na cestovní deníky, respektive na pasáže deníků věnované cestování, ať už kavalírskému, diplomatickému či jinému.³⁰⁾ Teprve v poslední době se pozornost soustřeďuje také na edice celých deníků české aristokracie.³¹⁾

²⁵⁾ V originále je samozřejmě uvedeno *Possonia*.

²⁶⁾ Tamtéž, f. 49r.

²⁷⁾ Tamtéž, f. 57v.

²⁸⁾ Za zápisem k 10. červenci 1665 se dočteme jen: „*Ab Anno 1665 ad 70 usque non continuavi, d. hoc iterum incepi, et quorum per reminiscenciam recantari potui hic annotavi praecipua et graviora tantum.*“ *Diarium Kinsky*, f. 203r.

²⁹⁾ K tomu viz především Petr MAŤA, *Tagebücher*, in: Josef Pauser – Martin Scheutz – Thomas Winkelbauer (edd.), *Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16.–18. Jahrhundert)*. Ein exemplarisches Handbuch, Wien-München 2004, s. 767–780; Jiří KUBEŠ, *Šlechtické cestovní deníky období baroka*, in: Jiří Kubeš (ed.), *Kryštof Václav z Nostic, Deníky z cesty do Nizozemí v roce 1705*, Praha 2004; Harald TERSCH, *Österreichische Selbstzeugnisse des Spätmittelalters und der Frühen Neuzeit (1400–1650). Eine Darstellung in Einzelbeiträgen*, Wien-Köln-Weimar 1998.

³⁰⁾ Mj. z deníků ke kavalírským cestám vychází i Jiří KUBEŠ, *Náročná dospívání urozených. Kavalírské cesty české a rakouské šlechty (1620–1750)*, Pelhřimov 2013; z kompletních edic cestovních deníků viz především Václav BOK – Anna KUBÍKOVÁ (edd.), *Bericht über die Reise Johann Christian und Johann Seyfrieds von Eggenberg durch die Länder Mittel-, West- und Süd-europas in den Jahren 1660–1663. Eine kommentierte Edition*, České Budějovice 2012; J. KUBEŠ (ed.), *Kryštof Václav z Nostic; dobrou představu o cestovních denících ze strašné literatury ukazovala práce Simona BINKOVÁ – Josef POLIŠENSKÝ (edd.), Česká touha cestovatelská. Cestopisy, deníky a listy ze 17. století*, Praha 1989.

³¹⁾ Soustředíme-li se jen na deníky dospělých šlechticů v časovém rozmezí 1650–1700, je třeba zmínit výběrově Alessandro CATALANO – Katrin KELLER (edd.), *Die Diarien und Tagzettel des Kardinals Ernst Adalbert von Harrach (1598–1667)*, I–VII, Wien 2010; Miguel NIETO Y NUÑO (ed.), *Diario del conde de Pötting, embajador del Sacro Imperio en Madrid (1664–1674)*, Madrid 1993; Jean BÉRENGER, *Deník Jana Adolfa ze Schwarzenberku*, in: *Šlechta raného novověku pohledem českých, francouzských a španělských historiků*, České Budějovice 2009, s. 41–57. Za nahlédnutí do části připravované edice deníků Jana Adolfa ze Schwarzen-

Kinského zápisy odkazují na mnoha místech na další materiály, a to sice na:

- 1) velmi rozsáhlé soubory korespondence
- 2) *Callendarium*
- 3) diplomatické Instrukce³²⁾
- 4) diplomatické relace, z nichž jedna je v deníku přepsána zřejmě in extenso³³⁾
- 5) materiál nazývaný *Acta legationis Polonicae*.

Pokud jde o korespondenci, můžeme shromáždit jména velkého množství Kinského korespondentů z let 1663–1672. Vedle nejbližšího příbuzenstva³⁴⁾ mezi nimi najdeme další diplomaty – především Františka Eusebia z Pöttingu (1627–1697),³⁵⁾ politiky císařského dvora – zejména Jana Ferdinanda Portiu (1605–1665) a Jana Pavla Walderode (1637–1698), i přední polské politiky a duchovní, s nimiž udržoval často korespondenční styk i po návratu z polské mise (například s krakovským biskupem Andrzejem Trzebickim (1607–1679)).³⁶⁾

Callendarium pravděpodobně představovalo nějaký kalendář, do něhož si Kinský činil poznámky, aby z nich později koncipoval vlastní deníkový záznam. Odkazy na něj se v deníku objevují velmi často spolu s odkazy na *Acta legationis Polonicae*. Zatím se nepodařilo ho najít. Zdá se, že *Callendarium* začal Kinský používat až později, pro poznámky, komu všemu zrovna píše, během cest mu později začalo nahrazovat deník (zatímco na cestě do Polska pravidelně zapisuje, kudy projížděl

berku děkuji Rostislavu Smíškovi. Rostislav SMÍŠEK, *Knihy poznámek Ferdinanda z Ditrichštejna z let 1683-1697. Kritická edice*, in: Šlechta raného novověku pohledem českých, francouzských a španělských historiků. České Budějovice 2009, s. 307–398; Rostislav SMÍŠEK, *Deník Ferdinanda ze Schwarzenberku jako pramen historického bádání. Příspěvek k poznání mobility císařského dvora na sklonku 17. století*, in: Jiří Kubeš (ed.), *Šlechtic na cestách v 16.–18. století*, Pardubice 2007, s. 129–161; Jiří SEHNAL, *Deníky Jana Jáchyma ze Žerotína. Životní styl českého šlechtice v době baroka*, Časopis Matice moravské 119, 2000, s. 367–389; Mariana STONIŠOVÁ, *Deníky Jana Jáchyma ze Žerotína. Život šlechtice na počátku 18. století*, Genealogické a heraldické informace 14 (29), 2009 [vyd. 2010], s. 40–54 a další.

³²⁾ Zatím se podařilo najít jedinou, a to průběžnou instrukci k druhé misi z 27. ledna 1665. Copia Instructionis Caesareae pro Comite Kinskio, super litteris et Instructione Regis Poloniae de 30. Xbris nuperi. ÖStA, HHStA, Staatenabteilungen, Polen I, kart. 76: Polonica (1660, 08 – 1665, 02), f. 116r–118r.

³³⁾ Viz *Relatio ad Caesarem in Conferentia habita cum Mareschallo transmissa 30^a Xbris Anno 1664*. Diarium Kinsky, f. 143v–148v.

³⁴⁾ Především manželky Anny Františky z Ursenbecku, otce Jana Oktaviána Kinského a švagra Jiřího Štěpána Bruntálského z Vrba.

³⁵⁾ V jeho vlastním deníku ku podivu Kinský ani korespondence s ním nejsou zmíněny vůbec. M. NIETO Y NUÑO (ed.), *Diario del conde de Pötting*.

³⁶⁾ Biskupem v Krakově v letech 1658–1679. Adam PRZYBOŚ – Michał ROŻEK, *Biskup krakowski Andrzej Trzebicki*, Warszawa–Kraków 1989.

a kde přenocoval, na zpáteční cestě ohledně toho odkazuje na *Callendarium* a v deníku zmiňuje jen Częstochowou a Tarnowice).

O instrukcích mluví v deníku Kinský poměrně často. Ze začátku měl přitom dostávat instrukce od protřelého císařského diplomata Františka Pavla svobodného pána Lisoly (1613–1674),³⁷⁾ nejvyššího hofmistra Leopolda I. Jana Ferdinanda Portii, samotného císaře i dalších. V deníku si ale nejednou stěžoval, že se mu pokynů nedostává.³⁸⁾ Snažil se najít způsob, jak urychlit přísun zpráv a zajistit jejich utajení. Za svého pobytu ve Varšavě nejednou musel řešit fakt, že poštovní spoje končily ve Vratislavi. Proto často využíval služeb osobních posílů, či jezuitských kolejí, jejichž členové předávali jeho zprávy dál až k poštovním stanicím. Sám se musel navíc několikrát přemísťovat – právě mezi Varšavou, Krakovem, Nisou atd. Několikrát si proto v deníku zaznamenává, že ho na nějakém místě zastihla hezká řádka dopisů, které tam na něho čekaly, prostě proto, že odesilatelé – ani doručovatelé – zřejmě netušili, kde se aktuálně nachází.

Zápisy v deníku odkazují na velké množství diplomatických relací. I v záznamech o nich je patrná jeho až příslovečná systematická, s níž dělí každou relaci i každý záznam o dopisu, který dostal nebo odeslal, do bodů jasně osnovy. Relace se až na jedinou³⁹⁾ zatím nalézt nepodařilo. Právě proto je deník nedocenitelným pramenem pro dění v Polsku v letech 1664 a 1665.

Acta legationis Polonicae mají být pravděpodobně sbírka, která s deníkem úzce souvisí. Kinský na ni odkazuje vždy jako na dokladový a rozšiřující materiál k jednotlivým problémům, v deníku jen zmíněným. Bez jejího objevení zůstane mnoho zpráv z deníku nejasných.

Tolik k základní struktuře. Abychom od ní mohli přejít k obsahu samotného deníku a jeho pramenné využitelnosti, rozdělíme jeho tematiku podle místního klíče. V letech 1663–1672 Kinský pobýval na mnoha místech, a jeho deník tak mapuje život vídeňského dvora, jednání českého zemského sněmu v Praze či malé výseky „soukromého“ života aristokrata v Chlumci nad Cidlinou.

³⁷⁾ O něm viz Alfred Francis PRIBRAM, *Franz Paul Freiherr von Lisola (1613 - 1674) und die Politik seiner Zeit*, Leipzig 1894; Ludwig HÜTTL, *Lisola, Franz Paul Freiherr von*, in: *Neue Deutsche Biographie* 14, 1985, s. 686–688, viz též <http://www.deutsche-biographie.de/pnd11878014X.html> (odkaz platný k 27. březnu 2014).

³⁸⁾ Například v srpnu 1664 si s velkou nadsázkou stěžoval na dlouhé mlčení císařského dvora: „... iuturnum Aulae nostrae silentium et magna illa incertitudo, in qua per 7 fere menses vixissem.“ *Diarium Kinsky*, f. 120v.

³⁹⁾ Viz pozn. 108.

Chlumec nad Cidlinou – sídlo, nebo zastávka na cestách?

Pohlíženo optikou deníku netrávil František Oldřich Kinský na panství svého otce Jan Oktaviána mnoho času. Ze záznamů lze vyčíst, že tu pobýval ve dnech 29. prosince 1663, 18. října – 3. listopadu 1664, 14. července 1670 – 9. prosince 1670, mezi 14. a 24. květnem 1671 a 19. září – 26. listopadu 1671.⁴⁰⁾ Tyto krátké pobyty souvisejí s Kinského angažmá k dvorské i zemské politice. Ani ostatní vrcholní dvorští hodnostáři a zemští úředníci přítom na svých zámcích netrávili většinu svého života. Vlastní agendu svého dvora svěřovali svým úředníkům a při větším počtu sídel jejich funkci i různými způsoby specifikovali.⁴¹⁾ U venkovských sídel Františka Oldřicha Kinského zatím výzkum příliš nepokročil – je možné omezit se na to, že Chlumec byl zřejmě hospodářským centrem. Rekreační a lovu sloužil spíš zámeček ve Vlkově nad Lesy. Reprezentační funkci Chlumec nad Cidlinou plnil teprve až v souvislosti s novým zámekem, který tu ve 20. letech 18. století nechal postavit František Ferdinand Kinský. Do té doby v Chlumci stál vodní hrad, který se už tehdy vymykal dobovému vkusu i požadavkům vznášeným na šlechtické sídlo.

Deník nám zprostředkovává pohled do života na rodinném panství jen několikrát. V prvním případě se jedná pouze o zastávku na cestě do Polska, kam byl František Oldřich Kinský vyslán za diplomatickými úkoly.⁴²⁾ Ve druhém (a zřejmě i u většiny ostatních) pak o „dovolenou“, o níž si zažádal u vídeňského dvora. Ta trvala pouhý měsíc. Z něj na Chlumci navíc Kinský strávil pouze období mezi 18. říjnem a 3. listopadem 1664. Jeho kroky přítom po 3. listopadu pokračovaly dále do Prahy a zpátky ve Vídni byl 22. listopadu 1664. I v červenci roku 1670 nastoupil cestu na panství svého otce z Vídně. Po týdnu pobyt přerušil, když se musel kvůli úředním povinnostem dostavit do Prahy. Po čtrnácti dnech se na Chlumec vrátil a strávil tu celé čtyři měsíce. Na začátku prosince odjel do Prahy, aby tu vykonával své povinnosti při apelačním soudu – jednalo se o při mezi krumlovskými měšťany a s Eggenberky.⁴³⁾ O návratu do Vídně Kinský již nepíše.

⁴⁰⁾ Viz Příloha č. 1: Itinerář Františka Oldřicha Kinského v letech 1663–1672.

⁴¹⁾ K užívání šlechtických sídel viz především J. KUBEŠ, *Reprezentativní funkce sídel vyšší šlechty z českých zemí*; Vítězslav PRCHAL, *Sídlo a jeho pán. Rezidenční strategie hraběte Františka Karla Sweerts-Sporcka ve 2. čtvrtině 18. století*, *Theatrum historiae* 9, 2011, s. 45–78; Petr MAŤA, *Soumrak venkovských rezidencí. „Urbanizace“ české aristokracie mezi stavovstvím a absolutismem*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Aristokratické rezidence a dvory v raném novověku*, České Budějovice 1999, s. 139–162.

⁴²⁾ *Diarium Kinsky*, f. 57v–58r.

⁴³⁾ Při Kinský rozepisuje v deníkovém záznamu z konce února 1671. Tamtéž, f. 209v–210v. K dějinám Českého Krumlova pod eggenberským panstvím viz Markéta URBANOVÁ, *Eggenberská éra v Českém Krumlově*, in: Martin Gaží (ed.), *Český Krumlov. Od rezidenčního města k památce Světového kulturního dědictví*, České Budějovice 2010, s. 741–752.

Poslední v deníku zmíněný pobyt v září 1671 pak přímo Kinský vysvětluje císařským povolením k vyřízení vlastních hospodářských záležitostí. Je ale docela možné, že toto povolení se nevztahovalo k opuštění dvora, ale Prahy.⁴⁴⁾

Tento malý vzorek je třeba korigovat tím, že v retrospektivních záznamech se pochopitelně o pobytech v Chlumci nezmiňuje a je přitom pravděpodobné, že tu pobýval již v roce 1668 při sestavování první závěti svého otce Jana Oktaviána Kinského (viz níže). Další korekce může spočívat mj. v tom, že deník mapuje pouze dobu, kdy ještě byl naživu Jan Oktavián Kinský (1604–1679), a velkostatkovou agendu tak obstarával on.

Záznamy vztahující se k nejdelšímu chlumeckému pobytu v roce 1670 bohužel nezachycují nic, co by se přímo Chlumce týkalo. Jedná se jen o velmi stručné zmínky k několika dnům z tohoto období, které mnoho nevysvětlují.⁴⁵⁾

V roce 1671 pak šlo o to, jakým způsobem si má rozdělit jmění se svým mladším bratrem Václavem Norbertem Oktaviánem Kinským (1642–1719).⁴⁶⁾ Jan Oktavián Kinský oba své syny vyzval, aby se za tím účelem sešli a vyrovnali majetkové záležitosti. Jednání zřejmě probíhala poměrně dlouho a byla uzavřena až 25. listopadu, kdy Jan Oktavián Kinský v přítomnosti Václava Holického ze Šternberka sepsal závěť, podle níž majetky rozdělil.⁴⁷⁾ Václav Norbert Oktavián Kinský získal panství

⁴⁴⁾ Tamtéž, f. 298r. V zápisu z 18. září 1671 píše, že dostal povolení vzdálit se z úřadu na osm týdnů, aby vyřídil své hospodářské záležitosti. Srpen přitom trávil na svém panství v zámečku Vlkov nad Lesy.

⁴⁵⁾ Tamtéž, f. 209r–209v. Je mezi nimi i slavný incident s ranami loktem.

⁴⁶⁾ Tamtéž, f. 212r–v, 298v–299r.

⁴⁷⁾ Z deníku není bohužel příliš jasné, jak sám Kinský odkazuje na intabulaci této závěti do desk zemských. Jde zřejmě o úpravu starší závěti z 25. listopadu 1668, která je uložena v originále v SOA Zámorsk. I u ní byl jedním ze svědků Václav Jirí Holický ze Šternberka. Dalšími pak byli Jan Rudolf Morzin, Petr Myslibor Straka z Nedabylic, Jan Bernard Jestřibský z Rýzmburka a Rudolf Jindřich Odkolek z Újezda. K tomu je připojen i výpis z desk zemských, kam byla závěť zanesena 19. června 1669. SOA Zámorsk, Rodinný archiv Kinských, Chlevec nad Cidličnou (dále jen RAK), sign. 1469, staré inv. č. 1513, kart. 83. Za tuto informaci vděčím PhDr. Michaelu Skopalovi.

Vlastní zápisy k tomuto chlumeckému pobytu jsou poněkud zmatečné. Nachází se na více místech a vyplývá z nich, že minimálně mezi 18. a 20. listopadem byl Kinský na čas v Praze. Jeden ze zápisů je ve třetí části deníku, psané v denních záznamech (f. 298v–299r), druhý pak v retrospektivní druhé části (f. 212r–v). V druhém ze zápisů se tvrdí, že Kinský přibyl do Chlumce z Vidně 16. listopadu. Ve třetí části deníku se však v té době o žádném vídeňském pobytu nehovoří. V jednom ze zápisů je pravděpodobně špatně uvedené datum, protože pobyt na otočku ve Vidni není příliš pravděpodobný. K majetkovým držbám Kinských viz podrobně (byť takřka bez informací o majetcích Oldřicha i zmiňované závěti) Jan RACEK, *Rod Kinských a vývoj jeho pozemkového majetku v letech 1620–1848*, Vlastivědný sborník Kralupska 10, 2003, č. 2, s. 39–56; Aleš VALENTA, *Lesk a bída barokní aristokracie*, České Budějovice 2012, s. 62–72.

Česká Kamenice a František Oldřich podržel Chlumeck nad Cidlinou. Vzhledem k tomu, že František Oldřich Kinský v roce 1699 zemřel bez legitimních dědiců, byla na čas panství opět sjednocena do rukou Václava Norberta Oktaviána.

Praha – pár ran loktem a špatně proslovený projev na sněmu aneb reflexe češtiny

V Praze Kinský pobýval několikrát, často proto, aby se tu účastnil jednání českého zemského sněmu. Deník zaznamenává pobyty ve dnech 14. října 1663 – 27. prosince 1663, 6.–11. listopadu 1664, od prosince 1670 a s malými přestávkami zřejmě až do konce období, které deník reflektuje. Povolení k vyřízení vlastních hospodářských záležitostí bylo tedy „dovolenou“ od apelačního soudu v Praze, jehož prezidentem tehdy byl.

Častější pobyt v Praze lze předpokládat už od roku 1667, kdy Kinský ztratil svou pozici ve Vídni. Šlo o rozsáhlou rošádu ve vídeňských úřadech. Začala povýšením Františka Karla I. Libštejnského z Kolovrat (dosavadního prezidenta apelačního soudu) do úřadu moravského zemského hejtmana. Pokračovala jmenováním Adolfa Vratislava ze Šternberka vicekancléřem Království českého a skončila právě „povýšením“ Kinského na post prezidenta apelačního soudu do Prahy. Režii celé hry přitom přisuzoval Kinský Václavu Eusebiovi z Lobkovic a Janu Hartvíkovi z Nostic.⁴⁸⁾ Chápal to tehdy jako odsunutí ode dvora a prý i císař Leopold I. byl tímto „povýšením“ poněkud zaskočen.⁴⁹⁾ Kinský jde ještě dál, když své povolání k prezidii apelačního soudu přirovnal k vyhnání ode dvora, které o dva roky později stihl Jana Weikharda z Auersperka (1615–1677).⁵⁰⁾ Kinský mohl doufat, že tím jeho

⁴⁸⁾ Diarium Kinsky, f. 203v.

⁴⁹⁾ Tuto pasáž Kinského deníku citoval již ve své práci Petr Maťa. „...*ereptum est mihi officium Vice-Cancellariatus et delatum mense Julio officium Praesidi ad Appellationem quod injuria moderatus est Caesar data mihi propria summe exarata expectantia ad ...* (zde je v deníku šifra, pozn. JMH), *quamvis me illibenter et non sine violentia sibi illata dimitteret, et iam P. Muller suum Confessarium a Nosticz misisset dicendo quod ejusmodi transplantationem non desiderit.*“ Diarium Kinsky, f. 204r. Maťa k tomu cituje ještě dopis Leopolda I. Humprechtu Janu Černinovi, v němž císař opětovně vysvětluje Kinského újmu. Humprecht Jan Černín však patřil mezi Kinského příznivce. Proto i u něj je možné předpokládat, že se jedná o obhájení kroku, ne přímo o rozpaky či svědectví o tom, že se to stalo bez jeho vědomí. P. MAŤA, *Svět české aristokracie*, s. 422–423, 843–844.

⁵⁰⁾ Diarium Kinsky, f. 204r. Tyto záznamy jsou v pasáži, kterou Kinský psal retrospektivně. K vyhnání Jana Weikharda z Auersperka Ivo CERMAN, „Kabal“, „Parthey“, „Faction“ am Hofe Kaiser Leopolds I., in: Jan Hirschbiegel – Werner Paravicini (edd.), *Der Fall des Günstlings. Hofparteien in Europa vom 13. bis zum 17. Jahrhundert*, Ostfildern 2004, s. 244 – 245; Grete MECENSEFFY, *Im Dienste dreier Habsburger. Leben und Wirken des Fürsten Johann Weikhard Auersperg (1615–1677)*, Archiv für österreichische Geschichte 114, 1938, s. 295–509; Gustav

kariéra nekončí. V deníku si zaznamenal, že mu byl přislíben úřad nejvyššího kancléře Království českého,⁵¹⁾ jakmile se tento uvolní.⁵²⁾

K roku 1667 se také vztahuje koupě domu v Ostruhové (dnešní Nerudově) ulici v Menším Městě pražském. V roce 1676 k němu přikoupil vedlejší tzv. Hansturkovský hotel. Po spojení obou domů započal s barokními přestavbami, v nichž se v 80. letech 17. století angažoval i Francesco Anselmo Lurago (1634–1693).⁵³⁾ Vznik nejstaršího malostranského paláce Kinských je tak evidentně spjatý právě s přesunem úřední aktivity Františka Oldřicha z Vídně do Prahy.

Hlavní město Českého království v Kinského deníku figuruje však jen jako pozadí pro střety s dalšími členy české aristokracie, jednání českého zemského sněmu a apelačního soudu. Vlastního paláce ani městského života si nijak výrazněji nevšimá.

V letech 1669, 1671 a 1672⁵⁴⁾ Kinský spolu s Ferdinandem Vilémem Slavatou (1630–1673) předsedali jednání českého zemského sněmu jako královští komisaři.⁵⁵⁾ V roce 1669 přijali spolu s rytířem Ferdinandem Kryštofem Scheidlernem instrukci, kterou společně předložili nejvyššímu purkrabimu Bernardu Ignácovi z Martinic, aby určil počátek a řád zasedání. Druhý den pak byli ke Slavatovi jako k hlavnímu komisaři posláni zástupci všech čtyř stavů, aby s ním projednali základní body instrukce. Na vlastním zahájení zasedání na Pražském hradě pak komisaři postulata veřejně přečetli v obou zemských jazycích. Slavata předtím držel podle Kinského mínění krátkou, pěkně koncipovanou, avšak velmi špatně proslovenou řeč.⁵⁶⁾ Na ni pak za české stavy odpověděl nejvyšší purkrabí svou vlastní řečí. Kro-

Adolf METNITZ, *Auersperg, Johann Weikhart Fürst*, in: *Neue Deutsche Biographie* 1, 1953, s. 437n.

⁵¹⁾ Právě tento úřad je v deníku zašifrován. Informaci však můžeme najít přímo v bilietu přiloženém k listu o jmenování prezidentem apelačního soudu (obojí ze 17. července 1667). SOA Zámorsk, RAK, sign. 215 a 215a, kart. 20.

⁵²⁾ Post se uvolnil smrtí Jana Hartvíka z Nostic (1610–1683), který sám měl tuto expektanci podporit. *Diarium Kinsky*, f. 204r. Viz též Reskript císaře Leopolda I. o propůjčení úřadu nejvyššího kancléře Království českého Františku Oldřichovi Kinskému, 1683, 11. duben. SOA Zámorsk, RAK, sign. 1473, kart. 83. Jan Hartvík z Nostic zastával úřad nejvyššího českého kancléře v letech 1652–1683; František Oldřich Kinský pak od 8. dubna 1683 do 28. února 1699. Thomas FELLNER, *Die Österreichische Zentralverwaltung. I. Abteilung: Von Maximilian I. bis zur Vereinigung der Österreichischen und Böhmisches Hofkanzlei (1749)*, 1. Bd. Wien 1907, s. 282–283.

⁵³⁾ Pavel VLČEK a kol., *Umělecké památky Prahy. Malá Strana*, Praha 1999, s. 350–351; Václav LEDVINKA – Vít VLNAS – Bohumír MRÁZ, *Pražské paláce*, Praha 1995, s. 158–160.

⁵⁴⁾ Poslední případ zaznamenal i J. E. FOLKMANN, *Die gefürstete Linie*, s. 46.

⁵⁵⁾ *Diarium Kinsky*, f. 213r–v, 298r

⁵⁶⁾ „...post parvam Comitiss Schlabbathae Bohemico idiomate conceptam, et sat male pronuntiatam orantiunculam...“ Tamtéž, f. 213v.

mě výčtu osob přítomných u tohoto zahajovacího zasedání bohužel nic podrobnějšího o vlastním sněmovním jednání Kinský nesděljuje. Všimá si pouze úvodních ceremonií. Je přitom zajímavé, jak reflektuje Slavatův projev. Je nutné upozornit, že se vůbec nemuselo jednat o Slavatovu češtinu. Mohlo jít i o kvalitu přednesu (*pronuntiatio*). Podobné je to i se známým incidentem s ranami loktem.

Kinský si tehdy doslova zapsal: „*grave iurgium cum uxore habui, quae me nationis Bohemica quae sivitone taxare, et hasaensio nuper stulto comparare ansa est, ad cuius audaciam retundendam ego ipso cubitu meo trudendo aliquot ictis dedi.*“⁵⁷⁾ Vzhledem k tomu, jak dlouho už byl ženatý,⁵⁸⁾ je tento konflikt poněkud zvláštní. Právě proto, že Anna Františka, rozená z Ursenbecku (1639–1708), se nesmála češtině svého muže, ale spíše jeho chování – nazvala ho hloupým Honzou.

Ani v jednom z případů tedy nelze hovořit přímo o jazykové identifikaci, jako spíše o identifikaci národní. Jde zatím o jediné doklady Kinského znalosti či užívání češtiny či nějakého specificky českého chování (alespoň dle úsudku původem korutanské šlechtičny). Snazší odpověď na otázku po vztahu k češtině a k její reflexi u české šlechty můžeme najít u jedinců, u nichž známe doloženou českou korespondenci⁵⁹⁾ – skutečný doklad o užívání tohoto jazyka se u Kinského zatím najít nepodařilo.

Problém je tedy třeba vidět komplexněji v souvislosti s možnou Kinského národní identifikací. V deníku si Kinský češtinu všimá častěji a peripetie jednání o slezských knížectvích Ratibořsku a Opolsku (ale i dalších slezských územích) v době své diplomatické cesty v Polsku permanentně vztahuje k českým reáliím.⁶⁰⁾ I turecké nebezpečí reflektuje často v souvislosti s českými zeměmi, především opět s přípravami k obraně slezských knížectví. Právě v těchto zmínkách lze hledat podklady pro diskusi o Kinského „české politice“.

⁵⁷⁾ Diarium Kinsky, f. 209r.

⁵⁸⁾ Sezdání byli před 16. únorem 1661. Viz Katrin KELLER – Alessandro CATALANO (edd.), *Die Diarien und Tagzettel des Kardinals Ernst Adalbert von Harrach (1598 – 1667)*, Bd. 7 (*Tagzettel 1661 – 1667*), Wien – Köln – Weimar 2010, s. 25, záznam k 16. únoru 1661.

⁵⁹⁾ Česky si ve 2. polovině 17. století dopisovali například Jan Václav Holický ze Šternberka, Jan Maxmilián z Talmberka, Václav Jiří Holický ze Šternberka či Humprecht Jan Černín z Chudenic. Je přitom zajímavé, že jednotliví členové rodu Šternberků si psali různými jazyky – a to včetně bratří. Jak se Šternberky (s Václavem Jiřím a Janem Norbertem), tak s Černíny (Humprechtem Janem) si Kinský dopisoval. Pokud by se podařilo jejich korespondenci najít, bylo by zajímavé zjistit, jakým jazykem si psali. Zatím známe jen několik německých listů, které si Kinský vyměnil s Janem Norbertem ze Šternberka (viz pozn. č. 17). K české korespondenci mezi zmiňovanými viz mj. Zdeněk KALISTA (ed.), *Korespondence Zuzany Černínové z Harasova s jejím synem Humprechtem Janem Černínem z Chudenic*, Praha 1941; Václav SCHULZ (ed.), *Korespondence hraběte Václava Jiřího Holického ze Šternberka*, Praha 1898; Archiv Národního muzea, Praha, fond Rodinný archiv Šternberk-Manderscheid, kart. 88 a 89.

⁶⁰⁾ Diarium Kinsky, f. 61v–62r.

František Oldřich Kinský bývá v české historiografii charakterizován jako velmi hrdý a neústupný. Podobně je tomu i s jeho příbuzným – nejvyšším purkrabím Bernardem Ignácem z Martinic.⁶¹⁾ Není proto příliš divu, že se spolu několikrát střetli. Nejznámější přitom je konflikt ohledně Balbínova spisu *Epitome rerum Bohemicarum* (1673–1677).⁶²⁾ V něm stál František Oldřich Kinský na straně jezuitského historika. Peripetie cenzurního procesu by však bylo zajímavé ještě přehodnotit na základě bohatší pramenné základny. V Kinského deníku se dočteme o dvou starších kolizích mezi těmito významnými českými politiky v letech 1665 a 1668. V obou případech přitom šlo o spor o prestiž, v němž se angažoval i Václav Eusebius z Lobkovic (1609–1677) a v prvním také císař Leopold I. Za své jednání na českém zemském sněmu v dubnu 1668 byl dokonce Kinský potrestán domácím vězením ve svém paláci v Praze.⁶³⁾ Vedle toho byl ostře pokárán, aby se příště vyvaroval podávat před sněmem návrhy „*extra materiam et ordinem*“.⁶⁴⁾ Napříště pak musí „ve funkci a úkolech svého úřadu se smírně a skromně chovat a službu Jeho Veličenstvu řádně vykonávat.“⁶⁵⁾ Vztahy mezi oběma šlechtici budou však vyžadovat ještě další výzkum.

⁶¹⁾ Zdeněk HOJDA, *Bernard Ignác z Martinic – pokus o portrét fundátora*, in: Slánské rozhovory 2008: Piaristé/Slaný, s. 12–18; Alessandro CATALANO, *Příběh jednoho mýtu. Bernard Ignác z Martinic – Kardinál Arnošt Vojtěch z Harrachu – Jezuité*, in: Slánské rozhovory 2005: Itálie. Filosofie, hudba, dějiny umění, literatura, s. 25–34; TÝŽ, *Bernard Ignác z Martinic a jezuité. Proměny vztahů mezi Tovaryštvem Ježíšovým a politickou mocí v Čechách v druhé polovině 17. století*, in: Petronilla Cemus – Richard Cemus (edd.), *Bohemia Jesuitica 1556–2006*, I, Praha 2010, s. 247–258.

⁶²⁾ Josef HEJNIC, *Balbínův spor s Bernardem Ignácem z Martinic ve světle korespondence Rudolfa Maxmiliána ze Šlejnic s Tomášem Pešinou z Čechorodu*, Bibliotheca Strahoviensis 1, 1995, s. 134–136; TÝŽ, *Doslov*, in: Týž (ed.), Bohuslav Balbín, Pamětní nápis Bernardu Ignácovi z Martinic, Praha 1988, s. 123–139; Olga KVĚTOŇOVÁ-KLÍMOVÁ, *Styky Bohuslava Balbína s českou šlechtou pobělohorskou*, Český časopis historický 32, 1926, s. 514–521; Jan Petr KUČERA – Jiří RAK, *Bohuslav Balbín a jeho místo v české kultuře*, Praha 1984, s. 96–102.

⁶³⁾ Diarium Kinsky, f. 203v, 204v. Druhý z konfliktů zaznamenal Otto Placht v korespondenci mezi Bernardem Ignácem z Martinic, císařem Leopoldem I. a Humprechtem Janem Černíkem z Chudenic. Otto PLACHT, *Lidnatost a společenská skladba českého státu v 16.–18. století*, Praha 1957, s. 248–249. Placht tu poněkud přehání v tvrzení, že by se jednalo o opozici proti císaři. Stejně jako nám, ani jemu není známo, o co přesně vlastně šlo. Celkově Františka Oldřicha Kinského heroizuje jako hrdého stoupence české politiky (tj. v jeho chápání opozice proti císaři a Bernardu Ignácovi z Martinic) a kultury. Tamtéž, s. 279–280.

⁶⁴⁾ O. PLACHT, *Lidnatost a společenská skladba*, s. 248–249.

⁶⁵⁾ Tamtéž.

Videň – *cuion et bestia* aneb boje o prestiž

Ve Vidni trávil František Oldřich Kinský mezi lety 1663–1672 poměrně hodně času. Z deníku můžeme vysledovat, že u dvora byl v době, kdy začal své záznamy psát. Do Prahy odsud odjel 8. října 1663, aby se odebral na první polskou misi.⁶⁶⁾ Z ní se vrátil přímo ke dvoru 11. září 1664⁶⁷⁾ a setrval tu až do 13. října 1664, kdy se odebral do Čech.⁶⁸⁾ Zpátky byl 22. listopadu 1664⁶⁹⁾ a opět do Polska se odtud vypravil 13. prosince 1664.⁷⁰⁾ I z druhé polské mise se 20. května 1665 vrátil přímo do Vidně.⁷¹⁾ Až do konce svých denních zápisů (tj. do 10. července 1665) byl u císařského dvora.⁷²⁾ Jeho přítomnost ve Vidni můžeme předpokládat v podstatě souvisle až do roku 1667, kdy mu byl „vyrván“ úřad vicekancléře. Opětovně se Kinský ve Vidni objevil i v letech 1670 a 1671.⁷³⁾ V roce 1676 se odtud vydal na cestu k jednání nijmegenského mírového kongresu.

Již v září roku 1664 přitom dostal přidělený dvorský kvartýr, který užíval až do roku 1667.⁷⁴⁾ Po jeho „povyšení“ do úřadu prezidenta apelačního soudu tento kvartýr obdržel Adolf Vratislav ze Šternberka, který právě v tom roce převzal i úřad vicekancléře.

Videňské dění sledoval Kinský také z povzdálí, především díky korespondenci s předními představiteli dvora. Tak zaznamenal i konflikt Václava Eusebia z Lobkovic s francouzským vyslancem při císařském dvoře Jacquesem Bretelem, rytířem de Grémonville v roce 1671.⁷⁵⁾ Kinský se o něm dozvěděl z dopisu od Ferdinanda Bonaventury z Harrachu. Lobkovic měl před Grémonvillem prohlásit, že se ve věci svého postavení, o něž se s Grémonvillem přel, odvolá k císaři, a francouzského vyslance počastoval slovy „*cuion et bestia*“.⁷⁶⁾ Grémonville dotčeně žádal satisfakci a dožadoval se svědectví této urážky u přítomných – Leopolda Viléma z Königssegu a benátského vyslance při císařském dvoře Marina Zorzioho. Oba

⁶⁶⁾ Diarium Kinsky, f. 50v. Karel Černý se na základě deníku Jana Adolfa ze Schwarzenberku domnívá, že poprvé do prostředí dvora vstoupil Kinský v březnu roku 1658. Karel ČERNÝ, *František Oldřich Kinský*, s. 15.

⁶⁷⁾ Diarium Kinsky, f. 130r.

⁶⁸⁾ Tamtéž, f. 136r.

⁶⁹⁾ Tamtéž, f. 138r.

⁷⁰⁾ Tamtéž, f. 140v.

⁷¹⁾ Tamtéž, f. 198r.

⁷²⁾ Tamtéž, f. 203r.

⁷³⁾ Tamtéž, f. 209r, 212r.

⁷⁴⁾ J. KUBEŠ, *Reprezentační funkce sídel vyšší šlechty z českých zemí*, s. 92, 94. Vlastní dům si ve Vidni Kinský koupil až v roce 1687. Kde bydlel František Oldřich mezi lety 1683–1687, kdy zastával úřad nejvyššího kancléře Království českého, a řídil tak agendu ve Vidni, se zatím zjistit nepodařilo.

⁷⁵⁾ Diarium Kinsky, f. 293r.

⁷⁶⁾ Tamtéž.

však svorně popřeli, že by cokoli zaslechli. Co z toho ještě bude, prý ukáže čas.⁷⁷⁾ Reakci obou svědků lze chápat jako úhybný manévr. Jedině takto se zřejmě mohli vyhnout konfliktu s jedním ze znesvářených.⁷⁸⁾ Boj mezi Lobkovicem a Grémonvillem mohl být poměrně nebezpečný. V roce 1671 šlo o významné postavy na císařském dvoře.

Případ byl pak urovnán na konci srpna roku 1671 za přítomnosti nuncia Antonia Pignatelliho,⁷⁹⁾ florentského arcibiskupa Francesca Nerliho a Maria Alberizziho. Jmenovaní církevní hodnostáři ve Vídni pobývali od května roku 1671 – Alberizzi proto, aby tu nastoupil k úřadu vídeňského nuncia, Nerli při své cestě z Varšavy do Florencie.⁸⁰⁾ Antonio Pignatelli se připravoval k návratu do Itálie po skončení své vlastní mise. Lobkovic byl tehdy nucen svá slova odvolat. O této události psali všichni tři zmínění preláti rozsáhlé relace do Říma a bude jistě zajímavé pojednat je na jiném místě samostatně. V souvislosti s Kinského deníkem jde spíše o doklad, že kromě vlastních aktérů takové spory o prestiž zajímaly i aristokratickou společnost mimo vlastní dvůr. Je přitom třeba brát v potaz i ambice Kinského, který mohl mapovat díky korespondenci s Ferdinandem Bonaventurou z Harrachu vztahy na císařském dvoře. Takové ambice však nebyly individuálním specifíkem.

Ve druhém případě můžeme sledovat rozhodování o přidělování úřadů a diplomatických úkolů jednotlivým osobám – španělské legace Adolfu Vratislavovi ze Šternberka,⁸¹⁾ úřadu nejvyššího komorníka Markrabství moravského Jiřímu Štěpánovi Bruntálskému z Vrbna a post nejvyššího sudího Františku Antonínu Collaltovi.⁸²⁾ Kinského deník je tedy zajímavým pramenem pro poznání vídeňského dvor-

⁷⁷⁾ „...*Princeps a Lobkowicz faciendo Reverentiam dixisse se regem venerari, sed ipsum Gremovillium cuionem esse et bestiam, quibus verbis auditis Gremovillius dicitur legatum venetum injuriae sibi illatae compensasse, qui illud et preterea perdit se nihil audivisse, compellavit et Comitem a Königsegg ViceCancellarium, qui itidem se nihil audivisse...*“ Tamtéž.

⁷⁸⁾ Ke sporům o prestiž viz R. SMÍŠEK, *Císařský dvůr a dvorská kariéra Ditrichštejnů a Schwarzenberků za vlády Leopolda I.*, s. 488–515; Petr MAŤA, *Aristokraticches Prestige und der böhmische Adel (1500-1700)*, Frühneuzeit-Info 10, 1999, s. 43–52.

⁷⁹⁾ Pozdější papež Inocenc XII. (1615–1700). Donato SQUICCIARINI, *Die apostolischen Nuntien in Wien*, Città del Vaticano 1999, s. 148–150.

⁸⁰⁾ Tamtéž, s. 151; L. BITTNER – L. GROSS – W. LATZKE, *Repertorium der diplomatischen Vertreter aller Länder*, s. 384.

⁸¹⁾ V roce 1671, Diarium Kinsky, f. 289r, 290v, 291r. O realizaci legace nám zatím není nic známo. Pravděpodobně byl však později nahrazen Ferdinandem Bonaventurou z Harrachu. L. BITTNER – L. GROSS – W. LATZKE, *Repertorium der diplomatischen Vertreter aller Länder*, s. 168. Je zajímavé, že Kinský svěřeni legace svému konkurentovi, na nějž byl převeden úřad vicekancléře Království českého, podporoval.

⁸²⁾ V roce 1664. Diarium Kinsky, f. 124v. Ke Collaltově kariéře viz Bronislav CHOCHOLÁČ, *Návštěvy u nejvyššího zemského komorníka. Dvůr a hosté Františka Antonína hraběte Collalta v Brně koncem 17. století*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Aristokratické rezidence a dvoři v raném novověku*, České Budějovice 1999, s. 575–595.

skeho prostředí nejen v letech 1664 až 1665, ale i později, kdy si všímá především bojů o významné posty.⁸³⁾

Polsko a diplomacie⁸⁴⁾

Největší část deníku mapuje Kinského cesty do Polska.⁸⁵⁾ Na první z nich vyrazil 27. prosince 1663, když předtím svěřil svou manželku do péče její rodině a úřad vicekancléře Království českého do rukou Františka Václava z Brüsselu.⁸⁶⁾ Jeho jednání začala až 4. ledna ve Vratislavi, kde se seznamoval s terémem a dostával první instrukce. Do Varšavy dorazil 30. ledna 1664 a započal jednání s polskou královnou.⁸⁷⁾ Styk s ní mu usnadňovali korunní podkomoří Teodor z Denhoffu (†1684)⁸⁸⁾ a jeho manželka Kateřina Františka. Na cestu zpátky se vydal 25. srpna po poslední audienci u krále Jana II. Kazimíra (1609–1672, vládl v letech 1648–1668) a Antonia Pignatelliho, tehdy papežského nuncia ve Varšavě,⁸⁹⁾ přes Częstochowou a Tarnowice.⁹⁰⁾ Do Vídně pak zpátky dorazil 11. září 1664.⁹¹⁾ U dvora nepobýval dlouho – po měsíci si vyžádal propuštění na své statky do Chlumce, kam dorazil 18. října 1664.⁹²⁾ Pověření k druhé misi dostal již v Praze s tím, že se má dostavit ke dvoru a odtud nastoupit k cestě, aby ve Slezsku navštívil Jiřího Sebastiana Lubomirského (1616–1667).⁹³⁾ Z Vídně vyrazil až 13. prosince a ve Slezsku byl nejpozději na Boží hod vánoční. S Lubomirským se setkal několikrát na konci roku 1664 a 30. prosince s ním měl velmi dlouhé jednání, o němž podrobně píše v relaci, přepsané zřejmě *in extenso* do deníku.⁹⁴⁾ Ze Slezska k polskému dvo-

⁸³⁾ Diarium Kinsky, f. 289r, 290v, 291r.

⁸⁴⁾ Srov. Monika HRUŠKOVÁ, *Každodenní život císařských vyslanců v Polsku v druhé polovině 17. století*, diplomová práce Jihočeské univerzity, České Budějovice 2012.

⁸⁵⁾ V deníku polské mise zabírají folia 58v–126v (1664) a 141r–198r (1665).

⁸⁶⁾ Cestoval přes Chlumeč, Hradec Králové, Náchod a Vartu, kde se poklonil v místním poutním chrámu. Diarium Kinsky, f. 58v. Korespondenci s manželkou i s tchánem vedl po celou dobu obou diplomatických cest.

⁸⁷⁾ Tamtéž, f. 62r.

⁸⁸⁾ Antoni GAŚIOROWSKI (ed.), *Urzednicy centralni i nadworni polski XIV.–XVIII. wieku*, Kórník 1992, s. 165.

⁸⁹⁾ Antonio Pignatelli byl nunciem při varšavském dvoře od 11. října 1660 do 17. května 1668. L. BITTNER – L. GROSS – W. LATZKE, *Repertorium der diplomatischen Vertreter aller Länder*, s. 384.

⁹⁰⁾ Diarium Kinsky, f. 126r.

⁹¹⁾ Tamtéž, f. 129v.

⁹²⁾ Viz výše.

⁹³⁾ Zápisy z 11.–22. listopadu 1664. Diarium Kinsky, f. 137r–138v.

⁹⁴⁾ Tamtéž, f. 143v–148v.

ru vyrazil v únoru 1665 a 13. byl ve Varšavě. Zde jednal měsíc a půl a v polovině dubna byl odvolán zpět do Vídně.⁹⁵⁾ Na cestu se vydal 30. dubna a 20. května byl na místě.⁹⁶⁾

V Polsku se Kinský angažoval ve prospěch smíru mezi Ruskem a Polskem, polské spolupráce při obraně proti výpadům tureckých vojsk a rakouských zájmů během volby polského krále. Jan II. Kazimír od začátku 60. let prosazoval volbu *vivente rege*, přičemž podporoval kandidaturu francouzského pretendenta, Jindřicha Julia de Bourbon, vévody d'Enghien (1643-1709), syna Ludvíka řečeného „Velký Condé“ (1621-1686).⁹⁷⁾ Proti tomu se postavila část polských magnátů v čele s Jiřím Sebastianem Lubomirským⁹⁸⁾ a samozřejmě i habsburská diplomacie. Lubomirski se stavěl proti volbě *vivente rege* obecně. Kinský tak měl navštívit především právě jeho, aby ho získal pro habsburské zájmy - tedy pro kandidaturu Karla V. Lotrinského (1643-1690). Podařilo se mu Lubomirského přimět ke spolupráci a mnohokrát s ním jednal o podpoře habsburských zájmů. V průběhu roku 1664 byl Jiří Sebastian Lubomirski vypovězen z Polska kvůli svému opozičnímu postoji vůči polskému králi, který zastával nejpozději od roku 1661. Svůj podíl na tom měla i jednání s habsburskými diplomaty. Také proto hledal útočiště ve Slezsku. V letních měsících roku 1664 Kinský pracoval především ve prospěch narovnání vztahů mezi Janem II. Kazimírem a Lubomirským. Přes angažmá krakovského biskupa Andrzeje Trzebického, kterého pro tyto zájmy získal, se mu však tohoto cíle dosáhnout nepodařilo. Nějakou dobu se kalkulovalo i s přesídlením Lubomirského do Vídně. Nakonec však tento záměr převážilo zachování dobrých vztahů s Polskem.

Vévoda d'Enghien stál v cestě habsburským zájmům nejen v otázce následnictví na polském trůně. Polská královna Ludovika Marie Gonzaga de Nevers (1611-1667) se rozhodla předat slezská knížectví Opolsko a Ratibořsko své neteři Anně (1648-1723).⁹⁹⁾ Vzhledem k tomu, že po různých kalkulacích se jejím manželem

⁹⁵⁾ Viz dopis císaře Leopolda I. Johannovi von Goess (1612-1696) ze 16. dubna 1665. A. F. PRIBRAM (ed.), *Urkunden und Aktenstücke*, s. 207-208.

⁹⁶⁾ K tomu zápisy v Diarium Kinsky, f. 195v-198r.

⁹⁷⁾ K Janu II. Kazimírovi a volbě *vivente rege* viz Zbigniew WÓJCIK, *Jan Kazimierz Waza*, Wrocław 2004; Stefania OCHMANN-STANISZEWSKA, *Sejm Rzeczypospolitej za panowania Jana Kazimierza Wazy*, Wrocław 2000; Tadeusz WASILEWSKI, *Jan Kazimierz*, Warszawa 1985; Otto FORST DE BATTAGLIA, *Michał Wisniowiecki. Ein Kapitel aus einer politischen Geschichte Polens*, in: Leo Santifaller (ed.), *Festschrift zur Feier des zweihundertjährigen Bestandes des Haus- Hof- und Staatsarchivs*, II, Wien 1951, s. 339-348.

⁹⁸⁾ K němu a jeho povstání viz Witold KŁACZEWSKI, *Jerzy Sebastian Lubomirski*, Wrocław 2002; Andrzej KERSTEN, *Lubomirski Jerzy Sebastian*, in: *Polski Słownik Biograficzny*, Sv. 18. Wrocław 1973, s. 14-19.

⁹⁹⁾ Dcera Anny Marie Gonzagy de Nevers (1616-1684) a Wittelsbacha Eduarda, z linie Pfalz-Simmern (1625-1663). K dějinám Ratibořska viz Norbert MIKA, *Dějiny Ratibořska*, Krakov

11. prosince 1663 stal vévoda d'Enghien, hrozilo akutně, že by tato slezská knížectví připadla právě jemu. Obě knížectví patřila původně rakouským Habsburkům. Ti je předali do zástavy polským Vasovcům. Na Ludoviku Marii zástavu převedl Jan II. Kazimír po smrti svého bratra vratislavského biskupa Karla Ferdinanda Vasy (1613–1655), který ji spravoval. Vzhledem k nastalé situaci bylo předním úkolem druhé Kinského mise právě navrácení tohoto území přímo do rukou rakouských Habsburků.

Na Kinského působení v Polsku navázal Augustin Mayern, svobodný pán von Mayernberg.¹⁰⁰ Přitom je z Kinského deníku patrné, že menší úkoly Mayern řešil ve Slezsku a v Polsku již v roce 1665, kdy Kinského doprovázel.¹⁰¹ Účastnil se jednání o andrušovském míru mezi Polskem a Ruskem (1667).¹⁰² Svou roli sehrál i při pozdější volbě Michala Korybuta Wiśniowieckého (1643–1673) polským králem, která probíhala v letech 1668–1669. Teprve za jeho mise se také podařilo dosáhnout dohody mezi Janem II. Kazimírem a Jiřím Sebastianem Lubomirským, která uzavřela jejich dlouhotrvající konflikt vrcholící roku 1665 v otevřeném povstání. Podle této dohody z 31. července 1666 rezignoval Jan II. Kazimír na svůj plán na volbu *vivente rege* i na další reformy a vyhlásil amnestii pro všechny účastníky Lubomirského povstání z roku 1665 (tzv. dohoda v Łegonicach).¹⁰³

I otázku slezských zástavních knížectví uzavřel až Augustin Mayern, když se mu po dlouhých jednáních podařilo dosáhnout 21. května 1666 dohody, podle níž dostal vévoda d'Enghien od Leopolda I. 1,2 milionu zlatých výměnou za odstoupení obou knížectví.¹⁰⁴

2012. Samotná problematika přechodu Ratibořska od Vasů zpět k Habsburkům je tu probírána pouze v souvislosti s jezuitským angažmá. Jezuité měli na předání obou knížectví zájem kvůli jedné z verzí závěti Karla Ferdinanda Vasy (1613–1655), původního zástavního vlastníka. Hlavní problém – tj. hrozící nebezpečí přechodu Ratibořska do rukou vévody d'Enghien – tu vůbec zmíněn není. Viz tamtéž, s. 72–73, 91–93; Zdeněk JIRÁSEK a kolektiv, *Slezsko v dějinách českého státu II. 1490 – 1763*, Praha 2012, s. 139–148; Władysław DZIĘGIEL, *Utrata księstw opolskiego i raciborskiego przez Ludwikę Marję w r. 1666*, Kraków 1936; Theodor SCHÖNBORN, *Schlesiens Kriegskosten in dem Türkenkriege von 1661–1664*, Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Althertum Schlesiens 14, 1878, s. 107–114.

¹⁰⁰ Jeho misi Ludwig Bittner a Lothar Gross zaznamenávají k datům 25. března 1665 až 6. srpna 1671. L. BITTNER – L. GROSS – W. LATZKE, *Repertorium der diplomatischen Vertreter aller Länder*, s. 160. Kinský sám se o tom, že jím bude doprovázen, dozvěděl již v únoru 1665. Viz zápis v jeho deníku z 2. II. 1665. Viz Diarium Kinsky, f. 160v.

¹⁰¹ Diarium Kinsky, f. 195v, 199v.

¹⁰² K tomu viz Zbigniew WÓJCIK, *Traktat andruszowski 1667 roku i jeho geneza*, Warszawa 1959.

¹⁰³ K tomu viz Mirosław NAGIELSKI, *Rokosz Jerzego Lubomirskiego w 1665 roku*, Warszawa 1994.

¹⁰⁴ Z. JIRÁSEK a kolektiv, *Slezsko v dějinách českého státu II*, s. 147–148.

Žádný z úkolů, který byl Kinskému svěřen, se mu z dlouhodobého hlediska naplnit nepodařilo. Všechny problémy uzavíral až jeho nástupce Augustin Mayern von Mayernberg, pouze v případě slezských zástavních knížectví ještě v přímé spolupráci s Kinským.¹⁰⁵⁾

I Kinský však navazoval na nedokončenou práci Františka Pavla Lisoly, jenž byl v druhé polovině roku 1661 vypovězen z jednání polského sejmů.

Kinský se do Polska ještě v šedesátých letech jednou vrátil – zřejmě doprovázel Karla Ferdinanda z Valdštejna (1634–1702)¹⁰⁶⁾ na jeho kondolenční cestě k polskému králi. Sám však pokračoval dál. Dne 21. listopadu 1667 psal berlínský vyslanec Jan von Goess císaři, že se Kinský při své cestě z Polska do Düsseldorfu zdržel v Berlíně (aniž by tam jednal o něčem zaznamenaní hodném).¹⁰⁷⁾

V deníku Kinský častokrát cituje ze svých diplomatických relací. Nejzajímavější je rozsáhlá jedenáctistránková zpráva o tříhodinovém jednání mezi Kinským a Lubomirským, k němuž došlo na konci roku 1664 ve slezské Bialé.¹⁰⁸⁾ Šlo přitom především o podmínky možného návratu Lubomirského do Polska, otázku volby *vivente rege*, slezských knížectví a mezinárodněpolitických a vojenských souvislostí rusko-polské války let 1656–1667. Lubomirski tu dokonce požadoval císařskou vojenskou intervenci. Výměnou za ni sliboval, že získá na stranu císaře větší polské šlechty. Leopold I. samosebou nemohl takové prosby vyslyšet. Kinský proto v jednání s Lubomirským podporoval jeho vlastní skepsi vůči volbě *vivente rege*. Jednání skončilo spíše rezervovaným rozloučením, neboť Kinský mohl zavřenému polskému magnátovi, kterému ani trochu nedůvěřoval, přislíbit maximálně budoucí přímělu ve věci jeho usmíření s polským královským párem.

Tato relace je v deníku přepsána *in extenso* – je vyčleněna mimo deníkové záznamy až na konec zápisů k roku 1664 a jsou v ní i informace o tom, kde bude očeká-

¹⁰⁵⁾ Diarium Kinsky, f. 200r–v. Otázka Kinského angažmá ve věci obou knížectví bude zodpovězena teprve po excerpci celého deníku, resp. všech pasáží týkajících se polské mise.

¹⁰⁶⁾ K jeho diplomatické činnosti viz Jiří HRBEK, *Barokní Valdštejnové v Čechách 1640–1740*, Praha 2013, s. 530–547.

¹⁰⁷⁾ List Jana von Goess Leopoldovi I. z 21. listopadu 1667, Berlín. Viz A. F. PRIBRAM (ed.), *Urkunden und Aktenstücke*, s. 353–354.

¹⁰⁸⁾ K tomu zápis z 28. prosince 1664: „*Non absolutis precibus sacro tamen audito, Bialam Nissa circa 7^a veni, quo ubi venissem Mareschallum non inveni, cum ille 3 vel 2 tantum milliaria conficienda h_re comparuit tamen circiter post mediam horam ad cuius adventum per famulum exceptus statim comparuit ipse conferentia erga statim habita qua ab 11^a usque 2^{dam} post meridiem duravit cuius ma(teri)a vide hanc in his quod ad (paginam, JMH) 26 notavi, tum in his quod scripta sunt seu relata ad Caes. de 30. huius, quam apud actu vide at huc quoque viserenda est.*“ Diarium Kinsky, f. 142v; samotnou relaci viz tamtéž na f. 143v–148v. Tuto relaci analyzoval i Karel Černý, který ji znal z opisu, uloženého v lobkovickém roudnickém archivu. Viz K. ČERNÝ, *František Oldřich Kinský*, s. 24–26.

vat další pokyny. Na rozdíl od všech ostatních v deníku zmiňovaných relací má podobu dopisu (s oslovením, intitulací, datací a rozloučením).

V deníku jsou zmíněny i diplomatické instrukce. Zatím se nám podařilo objevit pouze jedinou, a to průběžnou instrukci k druhé Kinského polské diplomatické misi z 27. ledna 1665, vztahující se ke snahám o smíření mezi Lubomirským a Janem II. Kazimírem.¹⁰⁹⁾ V lednu 1665 pobýval střídavě František Oldřich Kinský v Tarnovských Horách, odkud zajižďel na návštěvy do zámku Staré Tarnovice. Odtud pokračoval 4. února v cestě k panovnickému dvoru ve Varšavě. Instrukce ho zastihla právě v den odjezdu směrem do Częstochowé.¹¹⁰⁾ Kupodivu její obsah nijak nereflektuje – více ho zaujala jiná, týkající se otázky slezských zástavních knížectví. Oba tyto problémy měly být klíčové při jednání s Janem II. Kazimírem, na nějž se připravoval. Z instrukce přitom jasně vyplývá, že bylo potřeba zachovávat v případě obojího velkou opatrnost – postup Jiřího Sebastiana Lubomirského se polského krále dotýkal velmi palčivě a licitace o částku, kterou jsou ochotni Habsburkové vykoupit zpět vlastní zástavu, byly také poměrně napjaté, jakkoli spadnutí knížectví na vévodu d'Enghien nepřipadalo v úvahu vůbec. Právě na to Kinský ve svém deníku několikrát upozorňuje.¹¹¹⁾ Na úvahy o smíření mezi oběma rivaly naráží Kinský až 21. února 1665, kdy jednal s braniborským vyslancem Jiřím Ottou z Boninu o možném návratu Lubomirského do Polska.¹¹²⁾ O tom se instrukce z konce ledna ani neodvažuje uvažovat.

Závěr

Díky Kinského deníku můžeme podrobně sledovat jeho jednání v Polsku v letech 1664–1665 s polskou královnou Ludvikou Marií Gonzagou, po jeho návratu z Běloruska s Janem II. Kazimírem, Jiřím Sebastianem Lubomirským, Andrzejem Trzebickim, Kateřinou Františkou z Denhoffu a dalšími exponenty polské politiky. Sám Kinský přitom skepticky hodnotil mnohé kroky, které se mu z různých důvodů nepovedlo dovést do konce. Střídavě to zdůvodňoval nedostatkem pokynů od císařského dvora, dlouhodobou nepřítomností Jana II. Kazimíra i velmi silným

¹⁰⁹⁾ Copia Instructionis Caesarea pro Comite Kinskio, super litteris et Instructione Regis Poloniae de 30. Xbris nuperi. ÖStA, HHStA, Staatenabteilungen, Polen I., 76: Polonica (1660, 08–1665, 02), f. 116r–118r.

¹¹⁰⁾ Diarium Kinsky, f. 161r

¹¹¹⁾ Tamtéž.

¹¹²⁾ Diarium Kinsky, f. 165r. Oproti tomu Repertorium diplomatů po vestfálském míru uvádí, že Bonin ze své legace odešel 19. února 1665, 1. březen téhož roku uvádějí jako datum jeho odchodu pouze v závorce. L. BITTNER – L. GROSS – W. LATZKE, *Repertorium der diplomatischen Vertreter aller Länder*, s. 159–160.

angažmá samotného vévody d'Enghien, který měl vzhledem ke svému vztahu k polské královně mnohem lepší výchozí pozici.

Dokud nepoznáme alespoň část korespondence, o níž Kinský ve svém deníku píše, nebude možné určit, do jaké míry respektoval císařské instrukce. Podle Paula Otty Höyncka však při pozdějším nijmegenském jednání respektoval instrukce mnohem bedlivěji než jeho spolupracovníci.¹¹³⁾ Pokud v deníku na jiných místech na instrukce odkazuje, pak jen tehdy, když jimi vysvětluje své jednání. Pouze v případě usmíření mezi Lubomirským a polským královským párem byl Kinský zřejmě zdrženlivější než pokyny, které dostával.

Pro poznání Kinského diplomatické činnosti v komplexnějším pohledu však bude třeba vzít v úvahu i další prameny, které v současné době excerpujeme. Kinský se jí věnoval za svého života ještě několikrát. Leopold I. si cenil jeho spolehlivosti a důvěryhodnosti.¹¹⁴⁾ Mimo jiné proto na něj mohli navázat hned tři jeho synovci – František Ferdinand (1678–1741),¹¹⁵⁾ Štěpán Vilém (1679–1749)¹¹⁶⁾ i Filip Josef Kinský (1700–1749).¹¹⁷⁾ František Oldřich byl však zřejmě zakladatelem rodové hrdosti na služby v císařské diplomacii.

¹¹³⁾ P. O. HÖYNCK, *Frankreich und seine Gegner*, zejména s. 33–64; 168–205.

¹¹⁴⁾ Doklad o tom viz kupříkladu v mnohem pozdějším dopise Leopolda I. Kinskému: „*Chare Kinsky ad litteras quibus te a Deputatione supra novum regulamentum abeunda excusas, citius ob temporis defectum respondere non potui, et licet conservatio tuae Sanitatis mihi plurimum importet nec te ultra posse gravare vellem, tamen iudicio quod servitii mei sive publici boni ratio exigat, ut tu praefatae Deputationi non solum adsis, sed etiam ut praeses dirigas, et plane confido bonum Deum tibi daturum gratiam ne labores Rei publicae, et tanti boni causa impensi tuae valetudini damnum inferant.*“ Leopold I. Františkovi Oldřichovi Kinskému 25. listopadu 1697. ÖStA, HHStA, Große Korrespondenz 63/2, f. 872r–v. Jiný doklad bývá obvykle citován z korespondence mezi Leopoldem I. a Marcem Avianem. Onno KLOPP, *Correspondenza epistolare tra Leopoldo I., imperatore ed il P. Marco d'Aviano, Capucino*, Graz 1888, s. 276.

¹¹⁵⁾ František Ferdinand Kinský byl na diplomatickou misi vyslán již v letech 1708 – 1709, kdy se účastnil jednání říšského sněmu v Řezně, později pak i do Frankfurtu nad Mohanem, kde se účastnil předvolebních jednání a pozdější korunovace Karla VI. římským císařem v roce 1711. K tomu viz Jiří KUBEŠ, *Vólba a korunovace Karla VI. římským císařem v roce 1711*, Český časopis historický 111, 2013, s. 805–841.

¹¹⁶⁾ Štěpán Vilém Kinský byl na začátku 20. let 17. století vyslancem při carském dvoře v Rusku.

¹¹⁷⁾ Filip Josef Kinský byl vyslancem v Londýně v letech 1728–1736. K tomu viz velké množství materiálů v ÖStA, AVA, FA Kinsky i v oddělení HHStA. Viz ÖStA, HHStA, Staatenabteilungen, Grossbritannien, kart. 66–71 i jinde (za tuto poznámku vděčím Jiřimu Kubešovi). ÖStA, AVA, FA Kinsky, Kart. 4–28. Pro něj byl dokonce sepsán veršovaný oslavný spisek o zvyklostech a vlastnostech správného diplomata. Viz Christian HEEGEN, *Die Eigenschafften eines fürtrefflichen Abgesandten; da ihro hochgräffliche Excellenz, der hoch- und wohlgebohrne Herr, Herr Philipp Joseph Kinsky... im Monath Julii Anno 1728 als Kays. Ambassadeur von Prag nach Britannien dero Reise antraten in unterthänigste Betrachtung gezogen*, Prag, s.d.

„Polské“ pasáže deníku se zabývají takřka výhradně politickými událostmi a svádějí tak k představě o tom, že mělo jít o povinné denní záznamy císařského diplomata. Tuto představu jen potvrzuje fakt, že v deníku nalezneme zápisy mnohých Kinského relací ke dvoru. Původní koncepci deníku jako příručky pro diplomatickou korespondenci i samotného jednání však v průběhu dalšího psaní Kinský po návratu z Polska opustil. Přesto politická činnost tvoří největší část náplně jeho deníku. Oproti jiným deníkům se takřka vůbec nezabývá festivitami ani kuriozitami, s nimiž se v mnoha městech na svých cestách nepochybně setkal.

Pro poznání osobnosti Františka Oldřicha Kinského a jeho politické činnosti tak bude nutné připravit Kinského deník v podobě edice k použití českým, rakouským i polským badatelům. Vzhledem k velkému počtu osob, s nimiž se Kinský stýkal, či si s nimi korespondoval, i vzhledem k jazykové náročnosti a rozsahu deníku, však edice zabere pravděpodobně velké množství úsilí a času. Ovšem již na první pohled velmi plodného.

PŘÍLOHY

1. ITINERÁŘ FRANTIŠKA OLDŘICHA KINSKÉHO V LETECH 1663-1672 (PODLE JEHO DENÍKU)
2. VÝBĚR Z KINSKÉHO KORESPONDENTŮ V LETECH 1663-1672, ZJIŠTĚNÝCH NA ZÁKLADĚ JEHO DENÍKU

Příloha č. 1

**ITINERÁŘ FRANTIŠKA OLDŘICHA KINSKÉHO V LETECH 1663-1672
(PODLE JEHO DENÍKU)**

Datum	Místo	Poznámka
1.-8. 10. 1663	Vídeň	
9. 10. 1663	Znojmo	
11. 10. 1663	Golčův Jeníkov	
12. 10. 1663	Kolin	
13. 10. 1663	Český Brod	
14. 10. 1663	Praha	
1.-3. 12. 1663	Linz	vyjel vstříc poště, kvůli misi do Polska
21.-27. 12.1663	Praha	
29. 12. 1663	Chlumeck nad Cidlinou	poledne - odjezd na diplomatickou misi do Polska
30. 12. 1663	Hradec Králové	
31. 12. 1663	Náchod	
2. 1. 1664	Bardo	
2. 1. 1664	Ząbkowice Śląskie	
7. 1. 1664	Brzeg	
8. 1. 1664	Opole	
9. 1. 1664	Strzelce Opolskie	
14. 1. 1664	Kraków	
16. 1. 1664	Wieliczka	
do 20. 1. 1664	Kraków	
21. 1. 1664	Michalowice	
22. 1. 1664	Wodzislaw	
23. 1. 1664	Checiny	
24. 1. 1664	Kielce	
25. 1. 1664	Radoszyce	
26. 1. 1664	Gowarczow	
27. 1. 1664	Odrzywól	
28. 1. 1664	Leczszyce	

Datum	Místo	Poznámka
29. 1. 1664	Raszyn	
30. 1. - 25. 8. 1664	Warszawa	diplomatická jednání s polskou královnou, slyšení při polském sejmu, jednání s polskými šlechtici, především s Jiřím Sebastianem Lubomirským, 25. srpna odjezd do Tarnowic přes Częstochowou
29. 8. 1664	Częstochowa	
30. 8. 1664	Tarnowskie Góry	
31. 8. 1664	Stare Tarnowice	
4. 9. 1664	Głogów	odjezd z Hlohova směrem do Olomouce
8. 9. 1664	Brno	příjezd do Brna na cestě do Vídně
9. 9. 1664	Brno	odjezd do Vídně (na cestě od 9. 9. 1664 do 11. 9. 1664)
10. 9. 1664	Mikulov	odjezd do Vídně (na cestě od 10. 9. 1664)
11. 9. 1664 - 13. 10. 1664	Ebersdorf an der Zaya, Videň	pobyt u dvora mezi 11. 9. a 13. 10. 1664
17. 10. 1664	Čáslav	
18. 10. - 3. 11. 1664	Chlumeck nad Cidlinou	
6. 11. - 11. 11. 1664	Praha	odjezd do Vídně (na cestě 11.-22. 11. 1664)
14. 11. 1664	Golčův Jeníkov	na cestě do Vídně (do 22. 11. 1664)
22. 11. - 13. 12. 1664	Videň	příjezd do Vídně; ve Vídni ve dnech 22. 11. - 13. 12. 1664
17. - 19. 12. 1664	Brno	příjezd z Vídně
22. 12. 1664	Olomouc	z Olomouce 23. 12. ráno (okolo osmé) odjezd směrem do Krakova
26. 12. 1664	Racibórz	z Ratiboře do Hlohova
26. 12. 1664	Głogówek	z Ratiboře do Hlohova
27. 12. 1664	Nysa	
28. 12. 1664	Biała	jednání s Jiřím Sebastianem Lubomirským
7. 1. 1665	Głogówek	odjezd směrem na Tarnowskie Góry

Datum	Místo	Poznámka
8. 1. 1665	Tarnowskie Góry	příjezd a následný pobyt
	Stare Tarnowice	
4. 2. 1665	Tarnowskie Góry	odjezd odtamtud směrem do Varšavy – na této cestě už až na Częstochowou zastávky nezmiňuje, cestoval ve dnech 4. 2. – 13. 2. 1665
6.–7. 2. 1665	Częstochowa	průchozí
14. 2. – 30. 4. 1665	Warszawa	druhá diplomatická mise v Polsku; jednání s polskou královnou, později i s Jan II. Kazimírem, jednání s polskou aristokracií
6.–9. 5. 1665	Kraków	
12. 5. 1665	Głogów	
14. 5. 1665	Nysa	
20. 5. 1665 – minimálně do července 1665	Videň	
1667	Praha	
únor 1670	Częstochowa	v doprovodu Eleonory Marie Habsburské na svatbu s Michalem Korybutem Wisniowieckým
10. 7. 1670	Videň	
14. 7. 1670	Chlumeck nad Cidlinou	
20.–28. 7. 1670	Praha	
29. 7. 1670	Chlumeck nad Cidlinou	
9. 12. 1670	Chlumeck nad Cidlinou	
10. 12. 1670	Praha	
14.–24. 5. 1671	Chlumeck nad Cidlinou	
25. 5. 1671	Praha	
srpen 1671	Vlkov nad Lesy	
15. 11. 1671	Chlumeck nad Cidlinou	

Příloha č. 2¹¹⁸⁾

VÝBĚR Z KINSKÉHO KORESPONDENTŮ V LETECH 1663–1672, ZJIŠTĚNÝCH NA ZÁKLADĚ JEHO DENÍKU

- Auersperka, Jan Weikhard z (1615–1677), první ministr Leopolda I. Brüsselu, František Václav z, zastupoval Františka Oldřicha Kinského v úřadě vicekancléře Království českého v době jeho nepřítomnosti v letech 1663–1664
- Collalto, František Antonín (1630–1696), 1664–1675 nejvyšší sudí na Moravě, pak nejvyšší komorník (1675–1696)
- Czarniecki, Štěpán (1599–1665), vojvoda kijevský (1664–1665), vojvoda ruský a generální velitel 1657–1664; polní hejtman 1665
- Černín z Chudenic, Humprecht Jan (1628–1682), císařský vyslanec v Benátkách (1660–1663), později tajný rada a rytíř řádu zlatého rouna (1673)
- Denhoffu, Teodor z († 1684), korunní podkomoří Polského království (1661–1684)
- Denhoffu, Kateřina Františka z (rozená z Bessenu, před 1636–1695), manželka Teodora z Denhoffu, dvorní dáma polské královny Ludoviky Marie Gonzagy Ditrichštejna, Ferdinand z (1636–1698), moravský zemský hejtman (1664–1666); od r. 1666 nejvyšší hofmistr Markéty Terezy Španělské, první manželky Leopolda I.; rytíř Řádu zlatého rouna; 1683–1698 nejvyšší hofmistr Leopolda I.
- Gembicki, Jan (1602–1675), biskup v Plocku v letech 1655–1674
- Goess, Jan von (1612–1696), císařský vyslanec na dvoře braniborského kurfiřta v Berlíně
- Gonzaga, Ludovika Marie (1611–1667), polská královna
- Harrachu, Ferdinand Bonaventura z (1636–1706), od r. 1659 říšský dvorský rada; 1699–1705 nejvyšší hofmistr Leopolda I.

¹¹⁸⁾ Ludwig BITTNER – Lothar GROSS – Walther LATZKE, *Repertorium der diplomatischen Vertreter aller Länder seit dem Westfälischen Frieden, I. Band (1648–1715)*, Oldenburg 1936; Thomas FELLNER, *Die Österreichische Zentralverwaltung. I. Abteilung: Von Maximilian I. bis zur Vereinigung der Österreichischen und Böhmisches Hofkanzlei (1749)*, 1. Bd., Wien 1907; Antoni GAŚIOROWSKI (ed.), *Urzednicy centralni i nadworni polski XIV–XVIII wieku*, Kórnik 1992; *Neue deutsche Biographie* – dostupné na <http://www.ndb.badw-muenchen.de/> (odkaz aktivní k datu 12. května 2014); Henry Frederick SCHWARZ – John I. CODDINGTON, *The Imperial Privy Council in the Seventeenth Century 1600–1674*, Cambridge 1943; Donato SQUICCIARINI, *Die apostolischen Nuntien in Wien*, Città del Vaticano 1999; *The Hierarchy of Catholic Church* – dostupné na <http://www.catholic-hierarchy.org/> (odkaz aktivní k datu 12. května 2014); Constantin VON WURZBACH, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich*, Wien 1856–1891; Antonín BOČEK, *Přehled knížat a markrabat i jiných nejvyšších důstojníků zemských v markrabství moravském*, Brno 1850; František PALACKÝ, *Přehled současných nejvyšších důstojníků a úředníků zemských i dvorských ve království českém, od nejstarších časů až do nynějška*, in: Jaroslav Charvát (ed.), *Dílo Františka Palackého I*, s. 325–417.

- Harrachu, Arnošt Vojtěch z (1598-1667), pražský arcibiskup v letech 1623-1667
- Jan II. Kazimír Vasa (1609-1672), polský král v letech 1648-1668
- Kinská, Silvie Kateřina († 10. 6. 1713), sestra Františka Oldřicha Kinského a manželka Františka Josefa Šlika
- Kinská, Marie Eliška (1640-1680/82), nejprve vdaná za svobodného pána Štřelu z Rokyc, později za Bohuslava Ferdinanda Berku z Dubé († 1659) a nakonec za Jiřího Štěpána Bruntálského z Vrbna († 9. 2. 1682)
- Kinský, Václav Norbert Oktavián (1642-1719), od r. 1669 majitel panství Česká Kamenice; císařský komoří, apelační rada, 1688-1690 prezident apelačního soudu
- Kinský, Jan Oktavián (1604-1679), 1676 říšský hrabě; od r. 1647 nejvyšší hofmistr Království českého
- Libštejnský z Kolovrat, František Karel I. (1620-1700), 1651-1667 prezident nad apelacemi, 1667-1700 moravský zemský hejtman
- Krupský, Daniel SJ (1620-1672), od 30. listopadu 1658 do 6. ledna 1665 rektor jezuitské koleje v Brně; mezi 18. lednem 1665 - 6. únorem 1670 český provinciál; 1671-1672 rektor koleje na Starém Městě pražském
- Lamberka, Jan Maxmilián z (1608-1682), 1664 získal český inkolát; nejvyšší komorník císaře Leopolda I. (27. dubna 1661 - 28. června 1675), nejvyšší hofmistr císaře Leopolda I. (29. června 1675 - 15. prosince 1682)
- Lažanský z Bukové, Karel Maxmilián († 1695), viceprezident apelačního soudu, od r. 1667 rada nad apelacemi; od r. 1685 prezident apelačního soudu
- Leszczyński, Václav (1605-1666), hnězdenský arcibiskup a primas polský v letech 1659-1666
- Leszczyński, Jan (1603-1678), polský (královský) vicekancléř 1661-1666
- Ležeňski, Tomáš (1603-1675), biskup v Chelmnu 1658-1667
- Lisola, František Pavel (1613-1674), císařský diplomat
- Lobkovic, Václav Eusebius z (1609-1677), prezident dvorské válečné rady (12. února 1650-24. února 1665), nejvyšší hofmistr císaře Leopolda I. (24. února 1665 - 20. října 1674)
- Lubomirski, Jiří Sebastian (1616-1667), od r. 1664 postupně zbaven všech titulů, vyloučen z řad polské šlechty a vyhnán z Polska; azyl našel ve Slezsku
- Martinic, Bernard Ignác z (1603-1685), nejvyšší purkrabí Království českého v letech 1651-1685
- Martinic, Maxmilián Valentin z (1612-1677), bratr Bernarda Ignáce z Martinic, nejvyšší hofmistr Království českého v letech 1658-1677
- Mayern z Mayernberku, Augustin, habsburský vyslanec u polského dvora 1665-1671; Kinského na misích v letech 1664-1665 několikrát doprovázel
- Nostic, Jan Hartvík z (1610-1683), v letech 1652-1683 nejvyšší kancléř Království českého

- Pignatelli, Antonio (1615-1700), papežský nuncius v Polsku v letech 1660-1668, 1668-1671 nuncius ve Vídni; později papež Inocenc XII. (1691-1700)
- Portia, Jan Ferdinand (1605-1665), nejvyšší hofmistr císaře Leopolda I. (1657-1665)
- Pöttingu, František Eusebius z (1627-1697), vyslanec na španělském dvoře
- Slavata z Chlumu a Košumberka, Jan Jiří Jáchym (1634/1637-1689)
- Šternberka, Jan Norbert ze († 1678), císařský komoří
- Trzebicki, Andrzej (1607-1679), biskup v Krakově v letech 1658-1679; v r. 1653 vyslanec u císařského dvora ve Vídni
- Ursenbecku, Anna Marie Františka z (1639-1708), manželka Františka Oldřicha Kinského
- Vrbna, Jiří Štěpán Bruntálský z († 1682), švagr, manžel Marie Elišky Kinské, nejvyšší sudí (1660-1664) a později nejvyšší komorník na Moravě (1664-1675)
- Walderode z Eckhausenu, Jan Pavel (1637-1698)

Jiří M. Havlík

DIARIUM KINSKY 1663-1672

The Keys to Franz Ulrich Kinsky (1634-1699)

SUMMARY

The article is dedicated to the diary of Franz Ulrich Kinsky from 1663-1672, which is deposited in Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv in Vienna, among his manuscript collection. The author characterizes its exploitability and uses it as groundwork for reconstruction of Kinsky's correspondence relations, diplomatic tours, his career on the Viennese court and his private life. His reflection on the court milieu and the circumstances on the court are also interesting. Between 1663 and 1665, Franz Ulrich Kinsky undertook two diplomatic missions to the Kingdom of Poland where he held talks with the Polish queen Marie Louise Gonzaga de Nevers and her opponent Jerzy Sebastian Lubomirski on collaboration in stopping the Ottoman expansion. His diplomatic missions were governed by lack of instructions from Franz Paul de Lisola, who was to manage Kinsky's procedures. Kinsky was unable to bring the negotiations to a successful conclusion especially because of a crash on the Polish political scene. After his return from the diplomatic tour in 1665, he reflected on the Viennese milieu from the position of a vice-chancellor of the Bohemian court office.

In July 1665, he starts writing retrospective reports, which cover extensive periods. He reflects on his transfer from Vienna to Prague appeal court (1667) and other events especially in correspondence with Ferdinand Bonaventura Harrach. Kinsky's hope to be appointed the chief chancellor of the Kingdom of Bohemia was not satisfied until 1683, i.e. outside the schedule of the commented diary. The especially interesting reflection on the Bohemian milieu from the last period (1667-1672) is the appeal court, the Bohemian land council, which he chaired several times as the royal commissioner, or activities on the Chlumeč estate, which was under administration of his father Jan Oktavian until 1679.

Thanks to the diary, the author of the essay has managed to discover extant correspondence with many personalities of the imperial politics, for example Václav Eusebius of Lobkowitz and representatives of the Bohemian court and Polish aristocracy (Bernard Ignác von Martinitz, Humprecht Jan Černín, Jan Jáchym Slavata; but also J. S. Lubomirski or the Krakow bishop Andrzej Trzebicki).

Translated by Miroslav Košek

III

LITERATURA

Mirek ČEJKA – Hana BOČKOVÁ (edd.), Jan Blahoslav. Čtyři menší spisy, Brno, Host 2013, 320 s.

Edice čtyř nepříliš rozsáhlých spisů, které jsou charakteristické pro hlavní obory, v nichž bratrský ivančický biskup Jan Blahoslav publikoval své literární práce, vznikla úsilím lingvisty a emeritního docenta Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně a literární historičky, působící v Ústavu české literatury na téže fakultě. Profesní zaměření editorů předurčilo těžiště hlavních kvalit předkládaného výběru. Mirek Čejka patří k vydavatelům Blahoslavovy *Gramatiky české*, nejvýraznějšího z edičních počínů posledního půlstoletí, zaměřených na písemnictví Jednoty bratrské z doby před J. A. Komenským,¹⁾ Hana Bočková věnovala ve své dosavadní badatelské a publikační činnosti pozornost širokému spektru české náboženské literatury doby renesance a baroka.

Pro edici byla zvolena historiografická črta a Blahoslavova prvotina *O původu a příčinách Jednoty bratrské* (1547), mravně-naučné pojednání *Spis o zraku* (1550), vášnivá obhajoba učenosti a „výmluvnosti“ (tj. schopnosti veřejné promluvy) *Filipika proti misomusům* (1567) a prakticko-teologická příručka z oboru homiletiky *Vady kazatelů* (1571). Zatímco první dvě díla odrážejí Blahoslavovy literární počátky, třetí a čtvrté jsou již plodem vyzrálého duchovního pastýře a stoupence reformačního humanismu, hluboce přesvědčeného o užitečnosti projevů tohoto kulturního směru pro život církve. Všechny čtyři spisy byly již dříve edičně zpřístupněny, s výjimkou *Spisu o zraku* dokonce opakovaně, v případě *Filipiky proti misomusům* nadto s kvalitním komentářem teologa Amedea Molnára.²⁾ Přednosti a dílčí kvality těchto edic dokázali nynější vydavatelé efektivně zúročit.

Úpravě vydávaných textů, které jsou v rukopisech dochovány v rozdílné kvalitě, věnovali vydavatelé velkou péči. Případné komplikace, které se objevily např. v souvislosti s nedůsledným záznamem kvantity a rekonstrukcí jiných gramatických jevů (v ediční poznámce nejsou specifikovány), zejména v případě rukopisu *Spisu o zraku*, řešili s přihlédnutím k Blahoslavově *Gramatice*. Editované texty jsou doplněny kritickým aparátem, umístěným v poznámkách pod čarou a omezeným v důsledku snahy o čtenářskou přístupnost „na nezbytné minimum“. Marginální poznámky rukopisů jsou převedeny do textu a označeny rámečkem, za textem jednotlivých spisů následují věcné poznámky a komentáře. Sestávají z překladu četných

¹⁾ Mirek ČEJKA – Dušan ŠLOSAR – Jana NECHUTOVÁ (edd.), *Gramatika česká Jana Blahoslava*, Brno 1991.

²⁾ Amedeo MOLNÁR (ed.), *Česko-bratrská výchova před Komenským*, Praha 1956, s. 147–157.

latinských pasáží, odkazů na biblické texty (citované variabilně podle Kralické bible – v případě Nového zákona v Blahoslavově překladu, latinské Vulgáty nebo Českého ekumenického překladu), objasnění dějových souvislostí a identifikace osob, vyskytujících se v některých textech v nemalém počtu. Snahou vydavatelů bylo též zachytit a určit citovaná literární díla Blahoslavových současníků i starší církevní tradice a antické literatury. Jen sporadicky tyto věcné poznámky obsahují nepřesnosti, spočívající v příliš volné či modernizující terminologii, jako např. na s. 59, pozn. č. 117 (opět na s. 61, pozn. 171), kde je biskup-sudí Prokop z Jindřichova Hradce označen jako „předseda Úzké rady“ (biskup-sudí, první mezi bratrskými biskupy, byl zároveň formální hlavou úzké rady, kterou vedle biskupů tvořili i zástupci z řad kněžích, avšak pro toto postavení v rámci úzké rady se v historické Jednotě bratrské nevytvořilo žádné zvláštní označení). Úřad sudího naproti tomu souvisel výlučně s biskupskou funkcí a nebyl odvozován od postavení v úzké radě (nepřesně na s. 59 v pozn. 120, na s. 61, pozn. 175, na s. 135 v pozn. 48). K označení biskupského úřadu se paralelně prosadil termín „starší“ (na sklonku 16. a během 17. století též „senior“), avšak jím nebyl Šimon Hranický, jak stojí v pozn. 123 na s. 59. Pro další orientaci čtenářů by bylo bývalo vhodné souhrnně uvést alespoň základní přehled literatury, z níž byly informace pro věcné poznámky a komentáře čerpány.

Ve zprávě, umístěné za vydanými texty, editor shrnul hlavní zásady jazykovědného přístupu a přehledně charakterizoval všechny dochované předlohy i jejich zpracování v dřívějších edicích. V odkazech na prameny, jejich edice a literaturu k jednotlivým spisům čerpá především z internetové *Bibliografie k dějinám Jednoty bratrské*, přístupné na webových stránkách katedry církevních dějin ETF UK Praha (v případě díla Jana Blahoslava pořízené podle bibliografického soupisu Mirjam Bohatcové – alespoň na tento zde bylo záhodno odkázat),³⁾ jak je zřejmé i z míst, kde přebírá neúplné bibliografické údaje (např. Molnárova edice *Českobratrská výchova před Komenským* na s. 259), či komentáře k charakteru starších edic nyní vydávaných Blahoslavových spisů a k literatuře, pojednávající o těchto dílech. Za ediční poznámkou následuje rejstřík osobních, skupinových a místních jmen, odkazující k foliaci, případně paginaci použitých předloh jednotlivých textů. Za ním je uveden lexikon méně známých starších českých výrazů, který čtenáři usnadňuje pochopení smyslu textu.

Výběrová edice Blahoslavových spisů je uzavřena komentářem Hany Bočkové, která se snaží dílo Jana Blahoslava souhrnně i zde otištěné spisy zasadit do širšího dobového literárního kontextu. V úvodu stručně nastínila průběh Blahoslavových

³⁾ Srov. <http://www.etf.cuni.cz/kat-cd/biblgr-jb-just.htm> [adresa platná k 30. 5. 2014]. Mirjam BOHATCOVÁ, *Soupis prací Jana Blahoslava*, in: Svatopluk Bímka – Pavel Floss (edd.), Jan Blahoslav, předchůdce J. A. Komenského, Uherský Brod [1974], s. 188–204.

studií i jeho kariéru bratrského duchovního. K této části pojednání lze doplnit, že Blahoslavův odchod do Ivančic (s. 292) souvisí s ohrožením významného sboru Jednoty bratrské v Prostějově, kde by Blahoslav jako biskup patrně působil, nebýt nepřízně místní vrchnosti Vojtěcha z Pernštejna, který se rozhodl na svém panství vytvořit jednotnou nekatolickou církevní organizaci a bratry do ní začlenit proti jejich vůli. Prostějov poté ztratil význam moravského centra Jednoty, které naopak velmi rychle vzniklo v Ivančicích, kde byl postoj vrchnosti k bratřím dlouhodobě příznivější. K charakteru Blahoslavova překladu Nového zákona (tiskem 1564, rev. vyd. 1568) lze sdělit, že hlavní předlohou, na niž se Blahoslav při převodu orientoval, nebyl latinský překlad reformovaného teologa Theodora Bezy (s. 293, pozn. V), jak se ještě donedávna usuzovalo na základě filologických, avšak subjektivně interpretovaných sond Jaroslava Konopáska, podniknutých ve 30. letech 20. století, ale Erasmovo řecko-latinské vydání Nového zákona s jeho Annotacemi. O míře Erasmova vlivu svědčí celá řada Blahoslavových spisů, zejména však jeho *Gramatika česká*.⁴⁾

Komentáře k vydávaným Blahoslavovým spisům odrážejí přiměřenou formou některé výsledky staršího bádání a podávají informace, které čtenáři umožňují vytvořit si celkem dobrou představu o okolnostech vzniku jednotlivých děl, motivaci a záměru jejich autora i o jejich přijetí tehdejší čtenářskou obcí. Blahoslavův spis *O původu Jednoty bratrské* zde tak není představen jako čistě historiografické dílo, ale také jako projev Blahoslavových představ o teologii dějin, respektive jako apologetická snaha o důkaz Božího jednání v rámci malé konfesní skupiny. Vlastní nové interpretační prvky vložila autorka zejména do pojednání o *Spisu o zraku*, krátké moralizující úvaze vytištěné kolem roku 1610 v Praze. Pokládá jej mimo jiné za zajímavé svědectví o Blahoslavových literárních schopnostech, což na řadě konkrétních příkladů demonstruje. Třetí text, *Filipiku proti misomusům*, chápe jako reflexi složitého vývoje vztahu Jednoty ke kultuře a vzdělávání, přičemž ve vší stručnosti zmiňuje hlavní milníky tohoto vztahu: spor Velké a Malé stránky o další orientaci církve a význam biskupa Lukáše Pražského pro další vývoj bratrské teologie. Postavu tohoto nejosobitějšího teologa Jednoty lze chápat též jako defensora, obránce bratrského učení, avšak nikoli před „výpady ... reformovaných církví“ (s. 304, stejný termín užít v jiné souvislosti opět na s. 305), k jejichž konstituci do podoby institucionalizovaných církevních útvarů došlo až o několik desetiletí později (a s nimiž se Jednota nakonec teologicky sblížila natolik, že se považovala za jejich – byť nadále autonomní – součást), ale spíše jako kritika některých projevů

⁴⁾ Srov. např. Jiří JUST, *Biblický humanismus Jana Blahoslava*, in: Jan Roskovec (ed.), *Výklady a časy. Biblické a hermeneutické studie (Studie a texty Evangelické teologické fakulty 10)*, Praha 2007, s. 136–153; TÝŽ, *Recepte Erasmových biblických prací v Čechách a na Moravě do 60. let 16. stol.*, in: Tomáš Nejeschleba – Jan Makovský (edd.), *Erasmovo dílo v minulosti a současnosti evropského myšlení*, Brno 2012, s. 323–334.

šířící se evropské reformace a z ní vzešlých odstředivých hnutí. Za důležitý moment související se vznikem *Filipiky* považuje autorka setkání Jana Blahoslava s Janem Augustou v roce 1566 v Litomyšli, kde si zástupci dvou generací bratrského teologického myšlení pokusili vyjasnit svá stanoviska ve vztahu k „tradici“ a k další orientaci Jednoty. Za jádro a hlavní záměr tohoto Blahoslavova spisu pokládá obhajobu *učenosti*, tedy přesněji než většina dřívějších badatelů, kteří ve Filipice viděli jen vzletnou obranu vyššího vzdělání. Význam čtvrtého spisu, *Vad kazatelů*, přibližuje v jeho souvislosti s tendencemi *Filipiky* a zdůrazňuje též jeho společné rysy s *Gramatikou českou*. Za jasné přednosti *Vad kazatelů* označuje – ve vztahu k podobným pojednáním tohoto žánru – nedogmaticičnost výkladu, který text činí (i po staletích!) neobvykle svěžím a čtivým. V závěrečném zamyšlení pak hodnotí všechna uvedená díla jako „reprezentativní součást literární tvorby Jednoty“ i jako cenný přínos k bohaté české literární produkci druhé poloviny 16. století.

Zásada, že každé nové odborné vydání staršího literárního díla má smysl jen tehdy, převyšuje-li kvalitou svého provedení edice předchozí, se v případě *Čtyř menších spisů* Jana Blahoslava zcela naplnila. Je nyní na místě otázka, zda by si podobnou pozornost nezasloužilo také v několika rukopisech dochované vyličení Augustových osudů v době křivoklátské internace z pera jeho společníka Jakuba Bílka, jemuž editor Blahoslavových spisů rovněž věnoval nemalou pozornost. O příznivém přijetí tohoto čtenářsky vděčného díla totiž nemůže být pochyb.

Jiří Just

Luc DUERLOO, *Dynasty and Piety. Archduke Albert (1598–1621) and Habsburg Political Culture in an Age of Religious Wars*, Farnham, Ashgate 2012, 610 s.

Co lze z pohledu politických dějin vyčíst z načasování slavnostního odložení kardinálského roucha; z Brueghelovy malby venkovské svatby visící uprostřed galerie vojenských vítězství; z kultu Madonny spojené s tradicí španělské reconquisty; z portrétu panovnice Španělského Nizozemí darovaného skotské královně; ze stejnou panovnicí vyšívaného oblečku pro sošku Panny Marie v Loretu; z Rubensových oltářových obrazů pro kapli sv. Heleny v římské bazilice Sv. Kříže; ze vstupu habsburského arcivévody do katolického bratrstva podporujícího obracení heretiků na pravou víru; ze zájmu bavorského vévody „ve výslužbě“ o vlámské mistry; ze získání ostatků brabantského světce z 12. století; z pojednání o významu komet z pera lovaňského učence a z žádosti prominentní řádové sestry o prohlášení neposkvrněného početí Panny Marie oficiálním dogmatem katolické církve? V nové politické monografii o arcivévodovi Albrechtovi Habsburském (1559–1621) z pera

antverpského odborníka na raně novověké Španělské Nizozemí Luca Duerlooa, která výše uvedenými událostmi uvozuje jednotlivé kapitoly, lze touto cestou nalézt nové významné momenty pro komplexní pohled na politickou kulturu arcivévodského režimu i mezinárodní prostředí přelomu 16. a 17. století.

Duerloo se soustředí na období 1598–1621, tj. od Albrechtova sňatku se španělskou infantkou Isabelou Klárou Evženií a převzetí vlády v Nizozemí, a na jím vedenou zahraniční politiku tohoto celku. Arcivévodu Albrechta je možné na počátku jeho vlády vnímat jako součást hned několika projektů Filipa II. V očích španělského krále plnil Albrecht nejprve roli jakéhosi náhradního syna, později se osvědčil jako místokrálovské „alter ego“ při konsolidaci Portugalska a následně měl zúročit své zkušenosti jako mentor španělského následníka. Vrcholem Filipových plánů, v nichž Albrecht zaujímal centrální místo, byl akt osamostatnění Nizozemí, vedený snahou zbavit se části závazků ve složité situaci války na třech frontách. Na základě sňatku s infantkou se tak Albrecht stal vládcem nejen Španělského Nizozemí, ale ve formě nároku i severních provincií, Španěly stále považovaných za povstalecké. Tuto tradiční perspektivu rozšiřuje Duerloo o problematiku říšské kandidatury, s níž byl nizozemský projekt podle jeho interpretace od počátku spojen. Albrecht měl rychle ukončit válku v Nizozemí a soustředit se na říšskou volbu, tj. pomoci řešit z pohledu dynastie alarmující situaci neexistence následníka Rudolfa II. a hrozícího interregna. Jeho pozice v rámci habsburského rodu přitom procházela výraznými proměnami. Z potíží, který svými ambicemi akceleroval rozkol mezi rakouskými Habsburky, až po respektovaného doyna dynastie, jenž naopak svým vystupováním v říšské politice, příspěvkem k Oňatově smlouvě i reakcí na české povstání výrazně napomohl konsolidaci rodu. Podobně se proměňovala – v závislosti na vztazích s Madridem/Valladolidem – i Albrechtova pozice coby vládce Španělského Nizozemí. Tu významně ovlivňovala postupně mizící vyhlídka na vlastní potomstvo, která v rámci logiky monarchické Evropy s přibývajícím časem snižovala autoritu arcivévodského režimu navenek, na druhou stranu však paradoxně posilovala důvěru ze strany španělského dvora, s níž byla spojena i větší samostatnost.

Přestože v centru pozornosti stojí arcivévoda Albrecht, kniha není klasickou biografií, ale spíše jakousi sondou do politické kultury habsburské dynastie a mezinárodního prostředí období vrcholné konfesionalizace. Velkou výhodou publikace je, že tak činí perspektivou všech zúčastněných aktérů, resp. spojenců, kteří spoluformovali mezinárodní politickou kulturu, v níž se bruselský dvůr pohyboval – kromě belgických archivů čerpal autor i z pramenů španělské, rakouské i papežské provenience. Osu práce tvoří relativně tradiční pramen pro výzkum raně novověké mezinárodní politiky – relace arcivévodských vyslanců ze zahraničí a zahraničních z Bruselu. Nové jsou však otázky, které jim kladeny.

Duerloo si při analýze motivace panovníků všimá i faktorů jako byla zbožnost, pověřivost, monarchická kultura, dynastická loajalita nebo způsob vnímání práva,

keré by při soustředění pouze na politiku státního zájmu a realistickém čtení mezinárodní politiky byly snadno přehlednutelné. V komunikaci jednotlivých dvorů a v případě Bruselu i v komunikaci mezi panovníkem a obyvatelstvem loajálních provincií čte nejen to, co je explicitně vyjádřeno, ale analyzuje i evokované symbolické významy, srozumitelné dobové politické kultuře, použitý jazyk a ikonografii. Na základě votivních darů a interpretace významu jejich adresátů je tak možno například sledovat proměnu koncepce války proti Spojeným provinciím nebo vnímání císařského závazku. A podobně bez pochopení symbolického významu Ostende se jen obtížně vysvětluje nasazení takové energie, životů a financí při jeho obléhání v letech 1601–1604. Otázky po zakotvení samotných panovníků v mentalitě katolické války tak mohou přispět k lepšímu pochopení vzniku konfliktů v éře „konfesionalizace“. Prostředky, v rámci diskuse o tomto fenoménu popsané, tematizuje Duerloo i při hodnocení vztahu arcivévodského páru k samotnému Španělskému Nizozemí a jeho obyvatelstvu. Albrechta s Isabelou představuje jako mistry symbolické politické komunikace ve službách habsburské dynastie, kteří umně dokázali zapojit celý repertoár prostředků, včetně veřejné sebeprezentace, umění, podpory lidové kultury, donační činnosti či utváření krajiny. Tím vším přispívali k formování jihonizozemského politického systému v prokatolickém a prohabsburském smyslu. Argument přítomností panovníka, figurující v *Akte van Afstand*, dokumentu zakládajícím samostatnost Španělského Nizozemí pod vládou Albrechta a Isabely, se tak v tomto světle nejeví jako pouhá legitimizace.

Klíčovým argumentem pro celou akci osamostatnění Nizozemí coby věna pro infantku byla podle Duerlooa především španělská snaha ukončit válku s rebelujícími severními provinciemi bez újmy na reputaci. Akt jakékoli dohody se Spojenými provinciemi by se pro svrženého panovníka rovnal reputační katastrofě, což nebylo ze španělského pohledu myslitelné i vzhledem k nemalému propagandistickému úsilí minulých dekád. Tuto nebezpečnou agendu, která byla na pořadu dne nikoli pouze v rámci jednání ústících do uzavření příměří v roce 1609, ale znovu i v rámci otázky jeho případného obnovení o 12 let později, měl na sebe tedy vzít arcivévoda. Tento úkol zvládl Albrecht coby mistr diplomatické formulace, právníckého způsobu myšlení a „language of ambiguity“ (jak Duerloo nazývá záměrně dvojznačný, a tedy pro obě strany přijatelnou interpretaci nabízející jazyk) roku 1609 se ctí, byť za cenu nevole mnoha madridských i bruselských politiků, kteří reklamovali uznání severonizozemské suverenity *de facto*. O jak nesnadný úkol se jednalo, ukazuje i pohled na (nejen) Albrechtovy pochyby a vnitřní zápas se svědomím, které se ozývalo v souvislosti s vyhlídkou na uzavření míru s povstaleckými provinciemi, tj. státoprávního aktu *de facto* uznávajícího suverenitu nelegitimního politického útvaru vedeného heretiky. Do diskusí o motivacích uzavření španělsko-nizozemského příměří v roce 1609 vstupuje Duerloo s argumentací, jež vychází z teorie dvorské veřejnosti, a zdůrazňuje význam panovnické mentality a ohled na veřejné mínění.

Kapitoly o vztazích k severnímu sousedovi lze číst i z pohledu vývoje politických kultur jižního a severního Nizozemí. Duerloo konstatuje, že se již během prvních desetiletí osmdesátileté války značně rozešly, a právě tato odlišnost politických kultur i vnímání této odlišnosti mohou sloužit jako klíč při interpretaci konfliktu, jeho průběhu, fázi, možnosti řešení a chování aktérů. Na jedné straně představovaly Spojené provincie v Albrechtových očích bizarní politickou jednotku vymykající se normě a předmět morálních pochyb, zda a jak má katolický panovník s takovým politickým systémem jednat a zda v tomto případě platí běžná diplomatická pravidla. Na druhé straně stála nizozemská elita, která postupně selhávala ve snaze získat na svou stranu obyvatelstvo Španělského Nizozemí. (Ne)možnost aktivovat komunikační prostředky společné kultury pak mohla být tím hlavním jazýčkem na vahách pro (ne)uzavření plnohodnotného míru, jak ukazuje Duerloo mj. na srovnání s mírovými rozhovory s Anglií, kde sdílené hodnoty monarchické kultury překonaly i konfesní rozdíl. Zároveň je možno na vztazích mezi Bruselem a Haagem velmi dobře sledovat mechanismy neformální diplomacie, která na počátku 17. století stále představovala významnou součást mezinárodních vztahů. Protože Albrecht často nedisponoval plnou autorizací ze španělské strany a protože vzhledem k habsburské interpretaci nizozemského povstání neexistovaly oficiální diplomatické kontakty, byl arcivévodský režim odkázán na jiné prostředky, než na jaké byl zvyklý v rámci monarchické kultury. Tento střet vnímání je možná nejlépe pozorovatelný na opakovaných pokusech, z vnějšího pohledu paradoxních, ale v rámci této kultury logických, řešit situaci podporou domnělých kryptomonarchických ambicí oranžské dynastie. Uvedený prvek severonizozemského politického systému byl schopný mluvit stejným jazykem a představoval něco, čemu recipienti z řad monarchických sousedů rozuměli, resp. domnívali se, že rozumí. Právě díky analýze těchto nuancí diplomatické komunikace představuje Duerloova kniha zajímavý příspěvek k aktuálně často skloňovanému desideratu nizozemské historiografie raného novověku – k recepci politického systému nizozemské republiky v zahraničí.

Politický systém jižní, habsburské části Nizozemí je předmětem analýzy pouze tam, kde je relevantní pro vystupování arcivévodského režimu navenek. To znamená tam, kde z něj lze vyčíst něco o politické kultuře habsburského domu nebo je na jeho základě možné posoudit charakter, míru a kvalitu suverenity arcivévodského režimu. V této otázce se Duerloo jednoznačně vyslovuje pro vnímání Španělského Nizozemí v době vlády Albrechta a Isabely jako suverénní jednotky. Odmítá tradiční posuzování suverenity konstruktem „vestfálských“ kritérií v kategoriích ano/ne a kloní se k relativnímu pojetí suverenity, která se v průběhu času měnila například v závislosti na faktorech jako bezdětnost, momentální stav na bojišti nebo personální obsazení dvorských, armádních a diplomatických funkcí. Duerloo zdůrazňuje relacjonistický charakter suverenity, která existuje v závislosti na tom, zda je okolím akceptována. V tomto kontextu je pak možné hodnotit suverenitu arcivé-

vodského dvora velmi vysoko, a to právě vzhledem k formě a charakteru diplomatického zastoupení na cizích dvorech – tedy s použitím měřítek, která byla dobovým aktérům vlastní. Ostatně i ve své době nadstandardní lpění na ceremoniiálu ze strany Albrechta lze v tomto kontextu interpretovat jako logickou potřebu nového člena mezinárodního systému upevnit své postavení. Španělské Nizozemí se tak stává v mezinárodním prostředí plnohodnotnou „*middling power*“, která sice není schopna samostatně vést válku, ale je velmi efektivně schopna zainteresovat svého patrona – v tomto případě Španělsko a jím spolufinancovanou flanderskou armádu – do podpory svých zájmů. Právě tyto střední mocnosti a jejich roli v síti mezinárodních vztahů pak musí historik vzít pod drobnohled, chce-li porozumět generování konfliktů v raném novověku.

Pohled na habsburskou vládu jižního Nizozemí v letech 1598–1621 by však nebyl kompletní, resp. nebylo by mu možno v mnoha ohledech vůbec rozumět, pokud by zůstala opominuta říšská perspektiva, jak se často stává v bádání o jihovýchodní a severonizozemské politice. Stejně tak to platí i z opačného pohledu – pro pochopení třicetileté války i „ústavních konfliktů“ v říšském regionu Dolního Porýní je třeba vnímat jeho vztah k problematice obou Nizozemí. Proto Duerloo podrobně analyzuje Albrechtovy ambice kandidovat na říšský trůn, jejichž kořeny lze hledat již ve výběru arcivévody Filipem II., který jej považoval za nejschopnějšího ze synů Maxmiliána II. Vzhledem k profilu arcivévody, tak, jak jej vykresluje Duerloo, je příznačné, že nejvýraznější, diplomaticky velmi dobře připravená šance na získání císařského čekatelství v roce 1605 ztroskotala na Albrechtově legitimismu a neochotě dále oslabovat říšské instituce svoláním volebního kolegia bez souhlasu vládnoucího císaře. Podobně po smrti Rudolfa II. Albrecht upřednostnil potřebu konsolidace moci dynastie před vlastní císařskou ambicí a podpořil kandidaturu bratra Matyáše. V rámci druhé fáze sporu o jülišsko-klevské dědictví (1609–1614), jehož významu pro region odpovídají dvě kapitoly Duerloovy knihy, jsou to právě říšské instituce, které poskytnou Albrechtovi legitimitu pro jeho nový odvážný plán, který připraví společně s velitelem flanderské armády Ambrosiem Spinolou. V reakci na nizozemskou výpomoc braniborskému pretendentskému zahájila Spinolova armáda, legitimizovaná jako vykonavatel císařských mandátů, operace v Porýní, spočívající v obsazování strategických pevností. To spustilo poziční válku mezi tradičními nepřáteli, nyní ovšem na zástupném území říše, aniž by bylo ohroženo oficiální dvacíleté příměří. Pro region Dolního Rýna to znamenalo počátek období intenzivních intervencí cizích mocností, které posléze volně přešly až do třicetileté války a na mnoha místech trvaly až do nizozemské války Ludvíka XIV. Duerloova analýza Albrechtovy pozice během jülišsko-klevského sporu tak znamená významný příspěvek k pochopení kořenů této intervenční tradice a angažmá „obou“ Nizozemí v říši.

Přestože je Duerloova monografie věnována konkrétnímu panovníkovi, představuje neopominutelný příspěvek do diskuse o mezinárodních vztazích v předvečer

třicetileté války a jejím propojení s válkou osmdesátiletou a k roli Habsburků a říše v obou těchto konfliktech. Na příkladu Jižního Nizozemí a jeho vztahů ke španělskému patronovi relativizuje pro raný novověk „vestfálská“ kritéria suverenity a ukazuje, jak důležité je pro historika ubránit se staletými petrifikovaným interpretačním vzorcům z provenience velmi účinné dobové propagandy. Příkladem může být právě představa arcivévodského režimu jako temného věku bigotnosti. Jako velmi přínosné se naopak pro badatele jeví multidisciplinární úsilí o bližší proniknutí do dobové politické kultury a mentality aktérů, byť to často znamená „mít při čtení diplomatické korespondence po ruce liturgický kalendář“. Pokud bychom na základě Duerloovy knihy přijali názor, že existovala nějaká společná kultura habsburské dynastie, resp. katolického bloku či monarchické Evropy jako celku, otevírá se tím zároveň logicky poptávka po výzkumu „protistrany“ – kultur, vůči kterým se tyto definovaly – tj. např. republikánské či protestantské části Evropy.

Irena Kozmanová

Historie – otázky – problémy 3, č. 1, 2011: Turek, Švéd a Praž. Vojenský živel versus město a venkov českého raného novověku, Praha, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 228 s.

Pozornosti historické obce nepochybně neunikla již tříletá existence nového obořového časopisu *Historie – otázky – problémy* (HOP) vydávaného Ústavem českých dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Časopis si klade za cíl zejména seznamovat odbornou i zasvěcenou laickou veřejnost s výsledky badatelských úkolů vázaných na jednotlivé semináře Ústavu českých dějin FF UK v časovém rozsahu od raného středověku až po soudobé dějiny.¹⁾ Pro každé ze všech pěti publikovaných čísel bylo zatím vždy vybráno jedno zastřešující téma. Předposlední monotematické číslo, jež je i předmětem této recenze, se týká problematiky raného novověku a nese podtitul „Turek, Švéd a Praž. Vojenský živel versus město a venkov českého raného novověku.“ Tematické zacílení nebylo vybráno náhodně. Obsah časopisu reaguje a navazuje na stejnojmennou konferenci, jež v listopadu roku 2010 proběhla na půdě Regionálního muzea v Teplicích.²⁾ Celkem 16 zde uveřejně-

¹⁾ Bližší informace o časopisu *Historie – otázky – problémy* viz www.hop.ucd.ff.cuni.cz.

²⁾ Konference *Turek, Švéd a Praž. Vojenský živel versus město a venkov českého raného novověku* byla spolupořádána Regionálním muzeem v Teplicích, Katedrou historie Fakulty přírodovědně-humanitní a pedagogické Technické univerzity v Liberci a Ústavem českých dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Proběhla ve dnech 8. 11.–9. 11. 2010 na půdě Regionálního muzea v Teplicích.

ných studií se zaměřuje na tři klíčové konflikty raně novověké střední Evropy: války s Osmanskou říší, na třicetiletou válku a na války o rakouské dědictví. Tomu pak odpovídá i formální členění čísla. Zároveň je třeba vyzdvihnout, že obsahová skladba čísla se teritoriálně neomezuje jen na území Čech a Moravy, ale snaží se celou problematiku zohlednit i z pohledu vedlejších zemí Koruny české a Uher.

Tematika časopisu i stejnojmenné konference tak znovu otevřela jeden z velkých dluhů českého historického bádání, kterým problematika města a venkova ve válce bezesporu je. Otázka válečných konfliktů svedených na našem území v období raného novověku se přitom těší u českých historiků již tradičně značné popularitě. Omezený okruh badatelských témat, která se do nedávné doby zaměřovala převážně na politický kontext konfliktů, pozitivistické deskripce jednotlivých tažení a jejich dopadů, či biografické medailony aktérů válečných událostí, se v posledních dvou desetiletích dočkal pod vlivem nově přicházejících metodologických trendů především z Francie a Německa značného obohacení. Patří mezi ně i dopady války na městské a venkovské obyvatelstvo. Přestože dějiny celé řady především českých královských měst byly v minulosti hojně zpracovávány, je to v převážné většině právě jejich překonaný metodologický přístup, který si žádá novou revizi. Urbánní problematika byla a dodnes mnohdy je zatížena četnými omyly a zjednodušujícími generalizacemi, které by mohl revidovat jen soustavnější historický výzkum na tomto poli za použití poznatků ze sociologie, demografie, historické antropologie, *gender studies*, dějin mentalit a dalších. Je proto zcela nedostačující omezit se pouze na výčet škod, jež vojáci v příslušném městě či panství napáchali. Naopak je třeba klást si v kontextu topografie a charakteru zkoumané oblasti otázky po sociální komunikaci, náboženských a kulturních aspektech života ve válce, struktuře válečného hospodářství, ekonomii přežití a obranných mechanismech, jež městské a venkovské komunity využívaly k ulehčení své situace, zabývat se strategiemi přežití jednotlivců či způsobem, jakým byli vnímáni „domácí“ a „nepřátelští“ vojáci a zda mezi nimi dobový člověk zasažený válkou nějak rozlišoval. Výčet otázek, které daná problematika skýtá, je nepřehledný. Výsledky takového pohledu se musí zákonitě lišit konflikt od konfliktu a v závislosti na konkrétním místě, které je předmětem zkoumání. Ovšem i v rámci koherentně chápaného válečného střetnutí je třeba rozlišovat jeho jednotlivé fáze, v nichž se dopady na města i venkov mohou zásadně lišit (markantní je to zejména v případě války třicetileté).

Přestože s novým, průkopnickým pohledem, který kontextualizoval roli města ve válce, přišel už svého času Josef Polišínský,³⁾ celá problematika zažívá pozvolnou konjunkturu až v posledních letech. Kromě celé řady dílčích studií, jejichž autoři přispěli i do tohoto čísla časopisu *Historie – otázky – problémy*, je třeba upozornit zejména na ve své podstatě modelovou práci Jana Kiliána zabývající se Mělníkem

³⁾ Josef POLIŠENSKÝ, *Třicetiletá válka a evropské krize XVII. století*, Praha 1970.

v době třicetileté války.⁴⁾ Stranou pozornosti by neměly zůstat ani odborné konference, na jejichž půdě se problematice měst a venkova za války postupně dostává většího prostoru.⁵⁾ Z nedávných let je nutno zmínit konferenci uspořádanou roku 2004 v Mělníce, omezenou však jen na problematiku věnných měst⁶⁾ a zejména již v úvodu zmiňovanou konferenci teplickou. Recenzované číslo *Historie – otázky – problémy* 3, 1/2011 se proto stává žádoucím doplněním dosavadního bádání.

Celé číslo otvírá uherská problematika v podobě studie Tünde Lengyelové, v níž se autorka na základě četných ego-dokumentů zabývala způsobem, jímž byla přítomnost Turků a tedy i cizího civilizačního a náboženského okruhu reflektována samotnými obyvateli Uherského království, ať už mimo, či uvnitř osmanského záboru. Obdobným tématem, ovšem optikou české šlechty 16. a 17. století, pak navázala Marie Koldinská, která ve svém rozboru proměn ve vnímání Turků upozorňuje na vývoj směřující od kategorií „strach a jinakost“, přes „lhostejnost“ až k postojům definovaným jako „zajímavé a exotické.“ Téma tureckých válek doplňuje případová studie Richarda Dršky o vlivu kvartýrujících vojsk na život hornouherského města Skalica v závěru Thökólyho povstání. Spojnici mezi uherskou a moravskou tematikou tvoří příspěvek Hany Jordánkové a Ludmily Sulitkové, které se na základě četných pramenů brněnské provenience zaměřily na ohlasy Bočkajova povstání v Brně. Ve svém článku se badatelky soustředí zejména na způsob, jakým bylo město o povstání informováno a jak na něj v praktické rovině reagovalo. Osmanskou tematiku uzavírá práce Milana Svobody, který do prostředí české historiografie uvádí zatím nepřilíš rozvíjené téma ozvuků tureckých válek a protiturecké propagandy v prostředí Horní Lužice zpracované na základě kronik města Žitavy.

Tematiku třicetileté války zahájil Vít Mišaga rozbořem postojů venkovského obyvatelstva ve Slezsku a na Moravě v období dánského vpádu. Mišaga zároveň upozornil na jednu z klíčových otázek celé problematiky, kterou je role armády jako potenciálního zdroje obživy pro venkovské obyvatelstvo. Obdobnou tematiku, ovšem pro městské prostředí Rakovníka, si pro svou sondu zvolil Jan Černý, který podobně jako další autoři upozorňuje na nezanedbatelný manévrovací prostor, který se při jednání s vojskem městům nabízel. To potvrzuje i studie Marka Ďurčanského, který se věnoval zásahům nepřátelských armád do fungování městské správy královských měst v Polabí. Ve formě sond se na způsob každodenní koexistence

⁴⁾ Jan KILIÁN, *Město ve válce, válka ve městě. Mělník 1618–1648*, České Budějovice 2008.

⁵⁾ Nový zájem o města raného novověku zahájila již v roce 1990 konference v Pardubicích. Viz Jaroslav PÁNEK, *Česká města 16.–18. století*, Praha 1991. Poté následující setkání badatelů ovšem potvrdila v urbánní problematice převažující zájem o období předbělohorské.

⁶⁾ Jan KILIÁN, *Věnná města za třicetileté války a jejich poválečná obnova. Sborník příspěvků z konference konané v Mělníce ve dnech 4.–5. května 2004*, Mělník 2004.

civilního obyvatelstva a švédské armády zaměřil Jan Hofman. Autor situaci v českých městech obohacuje i o podnětnou komparaci s městy v Říši.

Účelová spojenectví mezi důstojnickou elitou císařských jednotek a členy městského patriciátu zkoumal na příkladu Českých Budějovic Tomáš Sterneck. Jiří Koumar analyzoval vliv válečných událostí na změny v držení poddanských gruntů na příkladu mělnického panství. Oldřich Kortus poukázal na devastační dopady, které pro městskou pokladnu „vždy věrné“ Plzně měly pobyty jak císařských, tak stavovských vojáků. Na základě paměti Michaela Stüelera z Krupky dokumentuje Jan Kilián osud konkrétního jedince ve víru válečných událostí. Studie tak otevírá pohled do prostředí narativních pramenů z jazykově německých měst, které jsou doposud pro danou problematiku jen málo zohledňovány. „Strategie přežití“ je tématem, jež analyzovala Romana Kmochová v kontextu excesů, kterých se dopouštěli vojáci ve Slaném. Za povšimnutí stojí i autorčino metodologické zamyšlení v závěru studie nad možnými mikrohistorickými přístupy k této problematice i nad jejími limity.

Třetí a nejkratší tematický blok zaměřený na války o rakouské dědictví zahajuje text Eduarda Maura. Autor ve svém rozboru vztahu okupačních vojsk a vesnického obyvatelstva upozorňuje na kvalitativní změnu, jež se ve vztahu mezi oběma stranami odehrála. Příčiny této změny dává do souvislosti s disciplinací armády, s rozdílným přístupem francouzských a pruských vojsk k českému obyvatelstvu i se specifickou situací vyplývající z dočasné existence dvou českých panovníků. Celou problematiku doplňuje i článek Jana Matouška, který dává na základě letopisu staroměstského měšťana Františka Václava Felíře nahlédnout do myšlenkového světa obyvatele Francouzi a Bavyry okupované Prahy.

Předkládané texty představují v našem prostředí další vítanou reakci na podněty, které historiografie začala koncem 20. století přijímat z děl sociálních a kulturních antropologů a které se pokoušejí nevidět ve válce jen zlo, bídu a utrpení, ale všímají si i strategií přežití, způsobů spolupráce a hledání *modu vivendi* civilního obyvatelstva s vojáky. Přestože české prostředí reaguje na tyto trendy se zpožděním, dokládají jednotlivé studie širokou škálu témat, kterým bude v budoucnosti nutno nadále věnovat pozornost a zároveň je učinit i předmětem širší metodologické diskuse. Zde je třeba vyzdvihnout pestrost jak témat, tak badatelských přístupů obsažených v jednotlivých studiích, díky nimž se může zájemce seznámit s vybranými problémy a trendy současného bádání na tomto poli. Nesporným přínosem publikovaných studií je možnost komparace odlišných (nebo shodných) reakcí jednotlivých městských komunit i jednotlivců na válečnou realitu. Potvrzuje se tím i nutnost systematického rozšíření spektra našich konkrétních poznatků o jednotlivých lokalitách a problémech plynoucích z jedné každé specifické situace dané lokality namísto mnohdy zavádějícího generalizování. Ukazuje se (a jmenovaní autoři to ve svých pracích zřetelně dokládají), že mnohé dosavadní tradované názory a zobec-

ňující soudy jsou přinejmenším zkreslené. Týká se to zejména otázky vztahu vojáků k obyvatelům měst a venkova, která je mnohdy bagatelizována obecným tvrzením o jednoznačném vzájemném antagonismu obou sfér. Podobně i dosud zažitý zjednodušený pohled, který soudobému člověku podsouvá takřka absolutní rozlišování mezi kategoriemi „vojsko přátelské – vojsko nepřátelské“ se v tomto čísle časopisu *Historie – otázky – problémy* podařilo zdárně zkorigovat a poukázat na mnohovrstevnatost těchto vztahů vázaných vždy na konkrétní kontext. Jednotlivé práce rovněž ukázaly, že je třeba i nadále věnovat zvýšenou pozornost způsobům, jak se vyrovnat s limity nebo naopak bezbřehostí pramenné základny.

V celkovém pořadí již páté číslo časopisu *HOP* je nesporným přínosem recentnímu historickému bádání a podstatným příspěvkem na cestě k širšímu, syntetickému pohledu na danou problematiku.

Jan Bouček

Arndt SCHREIBER, *Adeliger Habitus und konfessionelle Identität. Die protestantischen Herren und Ritter in den österreichischen Erbländen nach 1620*, Wien – Köln – Weimar, Oldenbourg-Böhlau Verlag 2013, 402 s.

Dějiny raně novověké šlechty zaznamenávají v posledních desetiletích ohromný zájem odborné i laické veřejnosti. Badatelské přístupy k této exkluzivní skupině společnosti 16. až 18. století se však diametrálně odlišují. Stále silný a neobyčejně houževnatý je proud snažící se popsat genealogicko-topografickou metodou základní rodová schémata uspořádaná do přehledných rodokmenů a usadit jednotlivé rodové větve v prostoru raně novověké (střední) Evropy na předem určenou síť hradů a zámků. Poměr mezi schématy a komentářem, který se vztahuje zpravidla jen k nejvýznačnějším osobnostem rodu, tak nezřídka zastírá metodologickou bezradnost. Oproti tomu však dnes existují práce, které přistupují k dějinám šlechty jako k dějinám sociálního organizmu se specifickým postavením v rámci raně novověké společnosti, organizmu propojeného příbuzenstvím napříč rody a územím, patronátně-klientelními vazbami, společnou politickou aktivitou (v rámci určitého stavu) nebo náboženstvím. Právě na poslední zmíněný faktor klade důraz i Arndt Schreiber v předložené práci.

Své téma si autor vymezil poměrně široce, zajímá jej protestantská šlechta v rakouských dědičných zemích v období po bitvě na Bílé hoře, která měla své fatální důsledky nejen na území českých zemí, ale bezprostředně ovlivňovala i následný postup majestátu vůči stavům v dalších zemích, jimž vládl habsburský panovník. Samotný fakt, že přes intenzivní rekatolizační snahu Ferdinanda II. a jeho nástupců obývali i dlouho po bělohorském mezníku rakouské země protestantští šlechtí-

ci, může být pro mnohého čtenáře zarážející. A to tím více, že se přítomnost nekatolické šlechty v dědičných zemích dlouho po roce 1620 netýkala pouze Dolních Rakous, které díky zárukám Ferdinanda II. nezažily ihned po Bílé hoře spektakulární rekatolizační úsilí, ale také rebelujících Horních Rakous či českých zemí. Zde stačí připomenout příklad Karla staršího ze Žerotína a jeho čtvrté manželky Kateřiny, rozené z Valdštejna. Pro české země však postrádáme souhrnný pohled na daný fenomén i samotné počty nekatolické šlechty na rekatolizovaném území. Jediným, kdo se daného problému byť jen krátce dotknul, byl v české historiografii Jiří Mikulec. Zcela zvláštní problematikou pak je Slezsko se specifickými náboženskými poměry, jež zasahovaly prostřednictvím tamější šlechty i na území, která vlastnila v jiných částech monarchie. Odlišnosti v rámci jednotlivých zemí monarchie se odráží také ve Schreiberově díle, kde přes úvodní pasáže o konfesijních podmínkách uvnitř každé rakouské země dále převažuje pohled na Dolní Rakousy, zatímco další země (Horní Rakousy, Vnitřní Rakousy) ponechává až na výjimky stranou s tím, že zde většina šlechty konvertovala již kolem roku 1630 (s. 201).

Arndt Schreiber rozděluje svou práci do pěti oddílů, přičemž zastřešujícím termínem mu je konfesní kultura (*Konfessionskultur*), pocházející od Thomase Kaufmanna. Po představení celkového rámce (základem jsou rekatolizační výnosy a jejich rozbor) následují kapitoly o šlechtickém habitu v kontextu konfesijní jinakosti, o přizpůsobení se většinovému náboženství a odporu vůči němu (včetně závažné problematiky šlechtických konverzí a jejich motivů) a o vytváření sociálních vazeb uvnitř protestantské, menšinové komunity. Konfesní a sociální hledisko jasně definují zkoumanou skupinu. Uprostřed ní se nacházejí jedinci s různým hospodářským zázemím, od slavných a starobylých rodů s rozsáhlým majetkovým zázemím až po vcelku bezvýznamné rytíře. Možnosti výkladu a odpovědi na Schreiberem kladené otázky jsou však omezené a odvíjejí se především od velikosti pramenné základny, která je značně různorodá. Množstvím zachovaných pramenů a jejich významem však vystupují dvě postavy: Wolf Helmhard von Hohberg a Catharina Regina von Greiffenberg. Zůstává otázkou, do jaké míry jsou tyto dvě postavy „paradigmatické“ a nakolik se jedná i v rámci jejich sociálně-konfesijní skupiny o zvláštní případy. Autor si tuto otázku neklade, což udiví zejména tehdy, pokud některé pasáže své knihy zakládá téměř výhradně na svědectví jedné nebo druhé osoby – např. protestantský pohled na vzdělávání šlechticů opírá téměř výhradně o Hohbergovo dílo *Georgica curiosa aucta*. Přitom edukace dívek, popisovaná v tomto díle, je spíše Hohbergovou normou a veřejným přáním než skutečností 17. století, kdy řada šlechticů (nejen Catharina Regina von Greiffenberg) dosahovala pozoruhodných intelektuálních výkonů.

Abyste vynikla specifika protestantské šlechty, bylo by třeba více srovnání s katolickou většinou, k čemuž Arndt Schreiber přistupuje jen zřídka, například při hodnocení kavalírských cest. V případě poničení protestantských panství třicetile-

tou válkou a jejich následné obnovy (s. 125n.) však podobné srovnání chybí a přitom by právě zde mohlo dojít ke zkřížení velmi důležité interpretační linie, již v duchu Weberovy teze o protestantské etice razil v německojazyčném prostředí Peter Hersche, v českém potom Aleš Valenta. Podobně zůstává otázkou, zda lze spojovat neúspěchy při získávání dvorských kvartýrů s konfesionalitou, a to s vědomím neúspěchů, které zažívali katoličtí uchazeči o dvorské ubytování (s. 104). Většina Schreiberových interpretací je však kromobyčejně zajímavá a stojí za další zamyšlení, a to především tam, kde polemizuje se staršími názory. Jako příklad lze uvést kritické zhodnocení teze Gustava Reingrabnera o „protidvorské kultuře“ (*antihöfische Adelskultur*) rakouské protestantské šlechty. Schreiber dokazuje, že se v případě kritiky dvorského života jednalo spíše o opakování starého literárního toposu, užívaného v nemenší míře i katolíky a dokonce dvořany samotnými (s. 141–143). Schreiber také naplno pojmenovává to, co bylo v předchozích historiografických pracích o dané problematice spíše jen tušeno, například že se rezistence proti rekatolizačnímu tlaku stávala do značné míry genderovou záležitostí (šlechtičny-vdovy a manželky nábožensky vlašných konvertitů pevně setrvaly ve víře předků).

Neméně výrazným rysem Schreiberovy práce je vysoká míra systematickosti ve snaze pojednat vytyčený problém co nejkomplexněji. V základech jeho zkoumání pak stojí téměř nadčasová otázka, jak lidé mění své chování při změně vnějších podmínek, které sami nemohou ovlivnit. Podle osudů jednotlivých šlechticů si autor odpovídá na takto položenou otázku zejména v kapitole o přizpůsobení se a odporu (*Anpassung und Widerstand*, s. 151–213) s tím, že neexistovalo jedno řešení vzniklé situace, které by praktikovala většina tehdejší protestantské šlechty. Před každým urozcem se rozevírala celá paleta možností, jak se mohl zachovat: Schreiber začíná svůj výklad projevy loajality vůči panovníkovi, pokračuje přes učené polemiky vzešlé ze stavovského prostředí o panovníckém právu vnucovat poddaným své náboženství až po individuální překročení norem, emigraci nebo konverzi. Právě toto nastínění možností vede k pluralitě výkladových linií, kterou se Schreiber snaží zachovávat, a to i v takto exponovaném tématu, jež od 19. století budí v odborné historiografii i v laické veřejnosti nemalé vášně. Řešení, která zvolili protestantští šlechtici po roce 1620, totiž nebyla jednoznačná a jejich rozhodnutí vycházela najednou z většího množství motivací. V případě emigrace (s. 192n.) upozorňuje Schreiber na fakt, že pokud emigrant nezanechal osobní, explicitní svědectví, nelze vnímat důvod pro opuštění země automaticky v rovině náboženské. Naopak: řada protestantů odcházela v průběhu celého 17. století z důvodů finančních (bankroty), ze strachu před postupujícími Turky, kvůli neshodám s příbuznými atd. Podobně v případě manželských rozkolů konfesně smíšených párů odmítá Schreiber prvoplánové (a do jisté míry svůdné) označení právě rozdílné konfesionality manželů za důvod pozdějšího rozkolu. Po pečlivém rozboru prame-

nů dochází k závěru, že v případě manželských problémů smíšených párů byly na vině spíše jiné důvody, nejčastěji rozcházivost manžela. Tato „vědecká poctivost“ a důslednost je jednou z devíz recenzované knihy. Součástí této poctivosti je pevná vazba na pramen, jenž nezřídka zaznívá v dlouhých citovaných pasážích. Autor vymezuje pole, v němž k danému jednání docházelo, nikoli dané „ideální typy“ jednání, pomocí nichž by jednotlivé aristokraty „zaškatulkoval“ do předem vymezených kategorií, čímž se vyhýbá úskalím protestantského i katolického dogmatismu. Tento inspirativní přístup se projevuje například v kapitole o konverzích (s. 195n), kde odmítá dělení na vnitřní a vnější důvody pro změnu konfese.

Schreiber využívá různé typy pramenů, jejichž chronologický i geografický záběr je úctyhodný. Výkladové jádro tvoří zhruba období let 1620 až 1670, geografický rozměr přesahuje území dnešního Rakouska. Stopy jednotlivých emigrantů hledal autor recenzované knihy i ve vzdálenějších německých destinacích (Výmar, Berlín) nebo v dalších středoevropských lokalitách jako Šoproň nebo Klášter u Nepomuku, kde poodhalil alespoň částečně bohatství dosud téměř neobjeveného rodinného archivu Windischgrätzů (především v souvislosti s dvorskou kariérou protestanta Gottlieba z Windischgrätzu). Zatímco starší práce využívaly při popisu fenoménu šlechty především prameny právní povahy (vymezení šlechty zákonem, panovnické dekrety a mandáty apod.) a šlechtickou korespondenci, zapojuje autor recenzované publikace do svého výkladu soudobé popisy událostí (holdování zemských stavů), dedikace a univerzitní teze a také literární výkony jednotlivých šlechticů. Ukazuje tak, že mezi šlechtici nebyl Hohberg se svým monumentálním dílem žádnou výjimkou. Právě literární činnost vyšší i nižší šlechty a její zhodnocení patří dodnes mezi výrazné dluhy historiografie zabývající se raným novověkem, ačkoli se setkáváme již s prvními pracemi na toto téma (v českém prostředí například u Iva Cermana).

Poslední stěžejní část celé knihy představuje pojednání o každodennosti protestantské šlechty, přičemž autor si klade především otázky po (ne)existenci sociální izolace šlechtických protestantů. Probírá přitom všechny relevantní formy sociální interakce od manželského soužití přes kontakty s širší rodinou a příbuzenstvem až po vztahy v rámci protestantské komunity či dokonce napříč jednotlivými konfesemi. Zejména nahlédnutím do korespondence objevuje Schreiber postoje šlechticů ke konverzím jejich souvěrců a zkoumá pevnost přátelství mezi jednotlivci odlišného vyznání. Přitom opět vyniká širě jeho geografického záběru, stranou totiž nezůstávají ani kontakty do Říše nebo do dalších dědičných habsburských zemí. Mimo zorné pole jeho zájmu však zůstává náboženská praxe protestantských šlechticů, která do jisté míry definovala konfesní jinakost vůči většinovému katolíkům. Popis šlechtického křtu, svatby či jiné festivity s náboženským přesahem by totiž mohl naznačit rozdílnost každodennosti, která byla u věřících jedinců spjata s jejich vnímáním právě zbožnosti. Zda-li existovaly nějaké kompromisy například při svateb-

ním ceremoniálu v případě, že byl ženich a nevěsta z různého konfesního prostředí, se bohužel čtenář nedozví.

Závěr celého díla pak představují přílohy: abecední přehled hlavních rakouských protestantských rodin a náboženský profil jejich členů, chronologický seznam protestantů na kavalírských cestách a jejich cíle, hierarchický seznam hodností se jmény protestantů ve vojenských službách (od generála po poručíka), vazby protestantských rodin mezi sebou, abeceni soupis šlechtických testamentů a odkazy věnované prostřednictvím testamentů luteránským institucím. Přestože jsou tyto seznamy užitečným a dosud nepublikovaným průvodcem po světě zejména dolnorakouských protestantských šlechticů, hlavní přínos Schreiberovy práce spočívá jinde, a sice v představení pobělohorské rakouské společnosti jako živého organismu, jež nesvazovala nějaká nutnost či kauzalita, ale jehož části pružně reagovaly na měnící se podmínky. Není divu, že se touto optikou nejeví rekatolizační politika Habsburků jako nekompromisní a bezohledné prosazování jediného názoru, jemuž se museli všichni okamžitě podřídít, ale spíše jako pozvolný proces přesvědčování a často i trpění odlišného názoru vzhledem k politické či hospodářské nutnosti. Z druhé strany pak fungují šlechtičtí protestanti jako vcelku různorodá skupina, v níž každý volil své vlastní strategie pro existenci ve změněných podmínkách, a která daleko častěji volila přizpůsobení než otevřený konflikt.

Jiří Hrbek

Urszula KICIŃSKA, Wzorzec szlachcianki w polskich drukowanych oracjach pogrzebowych XVII wieku, Warszawa, Wydawnictwo DiG 2013, 404 s.

V české historiografii jsou pohřební kázání zkoumána jako pramen k dějinám kultury českého a moravského baroka dlouhodobě v závažných studiích Miloše Sládka a v poslední době inovativně v díle Radmily Pavlíčkové. V Polsku začala tento typ pramenů, s odkazem na práce Marceliho Kosmana, Bogdana Roka a některé další, využívat Božena Popiołek jakožto zdroj informací o „ženských dějinách“. Tato badatelka je také autorkou průkopnického pojednání *Konterfekt prawdziwy umbrą fatalną malowany - wizerunek kobiety w staropolskich mowach pogrzebowych* z roku 2004. V loňském roce pak jedna z jejích žaček Urszula Kicińska vydala v návaznosti na studie své mentorky objemný svazek věnující se tomu, jak se v tomto druhu pramene odráží obraz ženy, pocházející tentokrát už z konkrétní sociální vrstvy, která však měla v Polsku velmi komplikovanou vnitřní strukturu.

V úvodu autorka podává nejprve nástin dosavadního bádání o barokním kazatelství v Polsku, přičemž konstatuje, že dosud i v této zemi převládá literárněhistorický pohled na kázání, ale jako historický pramen jsou využívána jen sporadicky.

Také se následně pokouší o sémantické vymezení slova „wzorzec“ z názvu knihy a zasazuje jej do kontextu dalších obdobných označení (ideální typ, model apod.) s odvoláním mj. na práce Janusze Tazbira. Následuje heuristický nástin zkoumaných pramenů - jedná se o soubor 147 tištěných pohřebních kázání ze 17. století v polském jazyce, nalezených ve sbírkách starých tisků v Krakově, Varšavě a Vratislavi. Pokud jde o osoby pojednávané v kázáních, autorka se zaměřuje pouze na šlechtičny, které nevstoupily do duchovního stavu. Pohřební kázání nad měšťankami stejně tak jako nad jeptiškami zůstávají zcela stranou jejího odborného zájmu. Naopak z hlediska religiózní příslušnosti se neomezuje toliko na katolíčky, ale také na protestantky kalvínského i luterského směru. Pro českého čtenáře může být navíc zajímavé, že do svého výzkumu zahrнула též jednu šlechtickou exulantku z Čech, zemřelou v Lešně.

Kniha U. Kicińské je rozdělena do tří základních oddílů. První se věnuje pohřebním kázáním jako součástí funerálních ceremonií i „kultury smrti“ a zejména jako pramenu k vytváření osobnostních vzorů v 17. století s ohledem na ženskou problematiku. Druhý oddíl zkoumá tehdejší postavení ženy ve šlechtické společnosti a rodině. Třetí syntetizuje poznatky z obou předchozích oddílů a ústí do pojednání o vlastnostech a ctnostech šlechtičny, jak je předvádějí polská pohřební kázání.

V prvním oddíle se autorka soustředí na otázky náboženského a kulturního kontextu vnímání smrti v 17. století. Nejprve zkoumá různá metaforická označení pro smrt a umírání v dobových kázáních. Pak stručně popisuje demografickou situaci v barokním Polsku s ohledem na ženskou úmrtnost a dává ji do souvislosti s dobovými „thanatologickými“ představami. Právě v tomto oddíle se nejzřetelněji ukazuje, jak do historiografických textů pronikají v polském prostředí častěji než v dějepisectví českém postupy antropologické či etnologické. Konkrétní průběh skonu šlechtičny je popsán na základě pramenů i s deskripcí nezbytných rekvizit (hromnice, krucifix, modlitební knížka, posvěcená palma apod.), tvořících sémantický kontext dobového pojetí umírání. Autorka se okrajově věnuje také gestům zemřelých, která již vytvářejí pozůstalí, jako je skládání rukou, zatlačení očí apod. Následně zmiňuje též podoby pohřebního hábitu včetně sémantiky používaných barev. Zachycuje také do nejmenšího detailu zrežirovaný průběh sarmatského pohřbu, opět s popisem při něm obvykle užívaných předmětů, jimiž byly smuteční hávy pozůstalých, náhrobní portréty na rakvích (polské specifikum spojované právě s fenoménem sarmatismu), pohřební korouhve, *castra doloris* atd. V kapitole „Kázání jako součást sarmatského *theatra mortis*“ se potom Urszula Kicińska zabývá otázkou, jaké místo mělo kázání v dosud popsaných funerálních ceremoniích. Následující pasáže zkoumají genezi pohřebního kázání v barokním Polsku a přinášejí bio-bibliografické údaje o nejdůležitějších polských kazatelích 17. století se zvláštním zřetelem na tvůrce „ženských vzorů“. Těmto „vzorům“ je věnována další

část textu, v níž se mj. popisuje oblíbené připodobňování zemřelých žen biblickým (starozákonním) postavám - Sára, Rút, Judita atd. Mimořádně zajímavé je také následující pojednání heraldických a emblematických motivů a jejich literární navazování na „vzor šlechtičny“ v jednotlivých kázáních.

Druhý, oproti předchozímu výrazně kratší oddíl knihy se zaměřuje nejprve na právní postavení ženy v *Rzeczypospolitej* v 17. století, zkoumá její zákonem stanovené vztahy k muži i dětem, právní aspekty manželství včetně uzavírání předmanželských smluv apod. Manželský a rodinný život a citové vazby v něm naznačuje výčet dobových označení - „miláček“, „matka“, „domácí hospodyně“, „nejsrdečnější přítel“, která všechna zastřešovalo v očích barokního člověka jediné hyperonymum - „žena“. Výpověď kázání o rodinném životě tehdejších šlechticů je pak konfrontována s údaji z bohaté sekundární literatury o dobových vztazích matek a dětí, podíl na jejich výchově atd. (Dorota Źołądź-Strzelczyk, Maria Bogucka, Cezary Kukło). Druhý oddíl zakončuje kapitola věnovaná společenské roli ženy, v níž se překvapivě konstatuje relativně malé množství konkrétních informací o charitativní a filantropické aktivitě žen v kázáních. Zvláštní pozornost je věnována také kulturnímu působení žen, ať již šlo o mecenát nebo bibliofilství.

Tematickým završením celého spisu Urszuly Kicińské je třetí oddíl knihy, zaměřený na dobré vlastnosti šlechticů v pohřebních kázáních. Na počátku je zdůrazněno ambivalentní pojmání ženy v křesťanské kultuře, jehož symbolem se stala na jedné straně pramáti Eva a na straně druhé Panna Marie. V knize pak defilují proměny ideálu ženy podle Bible, církevních otců a středověkých autorů. Dále se věnuje pozornost pojetí ženy u Erasma Rotterdamského nebo Giovannioho Bocaccia. Následující pasáže se zabývají jejím obrazem v polské barokní literatuře (např. u Andrzeje Frycze Modrzewského) a plynule přecházejí k typologii titulů kázání, v nichž se jednou vyskytují oslavná metaforická epiteta zesnulých žen „*Slavná vysokých ctností koruna*“, „*Růže Bohu i lidem milá a příjemná*“, jindy je v názvu přítomna domnělá eschatologická perspektiva zemřelé „*Cesta do nebeského Jeruzaléma*“ nebo „*Lod' plující do šťastného přístavu*“. Do dalších názvů se pak promítá výše již uváděná heraldická symbolika rodového erbu ženy, o níž je kázáno. Podle Kicińské se v pohřebních kázáních vyskytují dvě hlavní skupiny ženských ctností. První souvisejí s jejím údělem manželky a matky a zahrnují např. čistotu, poslušnost, hospodárnost nebo manželskou lásku. Druhé pojímají ženu jako křesťanku, zde se jedná zejména o zbožnost, obětavost, milosrdenství apod. Autorka se probírá také negativními vlastnostmi, které pranýřovalo písemnictví v barokním Polsku (nevěrnost, hádavost, libování si v přepychu, rozhazovačnost). Zároveň však Kicińska konstatuje, že tyto špatné osobnostní rysy jsou v pohřebních kázáních z pochopitelných důvodů přecházeny mlčením. Při rozboru jednotlivých ženských ctností a neřestí však nepouští autorka ze zřetele, že se jedná vždy o model vytvořený muži. Obraz barokních šlechticů je tak vlastně v kázáních podáván výlučně z mužské perspek-

tivy. Navíc autorka na mnoha místech zdůrazňuje, že v homiletické literatuře nemáme co dočinění s realistickým portrétem ženy a přesným vypodobněním skutečného světa, ale že se jedná naopak o svět vykonstruovaný kazateli za použití literárních topoi.

Další řádky se věnují časové souslednosti zobrazování žen v pohřebních kázáních. *Narratio* s biografickou črtou zesnulé ženy totiž obsahovalo tři základní části – *initium*, *medium* a *finis*. *Initium* se věnovalo zejména předkům ženy, *medium narrationis* oslavovalo dobré vychování nebožky, uzavření sňatku, společenské postavení jejího manžela, aktivity ženy jako matky a dobrodinky. *Finis* se pak zabývá skonem ženy. Součástí této části kázání bývala také útěšná slova pozůstalým – *consolatio*.

Na předchozí časové rozčlenění ženských biografii navazuje kapitola zkoumající osobní rysy žen v pohřebních kázáních. Je zde rovněž zachován chronologický postup v individuální ženské „ontogenezi“. Období panenství bylo spojováno s požadavkem pokory, trpělivosti, moudrosti, pobožnosti. V kázáních se kladl důraz rovněž na vznešený původ a dobré vychování panen. I toto nejranější období v životě ženy mohlo být spojeno s vyzrálostí v ctnostech, jak rádi zdůrazňovali homiletici nad mrtvými mladými ženami. V další fázi své existence (pokud se jí dožila) se žena stávala manželkou a jejím úkolem měla být péče o muže i poslušnost vůči němu. Ovšem hlavním posláním vdané ženy bylo podle barokního autora Piotra Skargy přivádět na svět děti. Jejich množství bylo v dobovém písemnictví vnímáno pozitivně, nejen jako doklad o plodnosti ženy, ale též jako symptom Božího požehnání celé rodině. V barokních kázáních se také často zdůrazňuje například to, že žena přivedla na svět množství synů, kteří se jako rytířští hrdinové stali ozdobou Polska. Hlavní ctností matek má být láska k dítěti, péče o něj, porozumění, dobrota, ale také hospodárnost a pracovitost. Obzvláštní úctě se potom v polské raně novověké společnosti těšily vdovy, jejichž hlavní ctností měly v představách homiletiků souviset s náboženským životem a charitativní činností.

Ženě jako křesťance je pak věnována závěrečná pasáž knihy Urszuly Kicińskiej, která probírá ctnosti spojované s ženskými náboženskými aktivitami napříč výše zmiňovanými životními fázemi. U všech žen se v kázáních oceňovala zbožnost spočívající v častých modlitbách, účasti na bohoslužbách a náboženských poutích. Pozitivně byl vnímán též jejich vstup do religiózních fraternit a snaha o asketický život – odmítání bohatých rouch, časté pústy, zkracování spánku, několikadenní ležení před oltářem apod. V kázáních připomínané časté zpovědi a zbožná úcta zejména k archandělu Michaelovi byly vnímány jako způsob, jak se mohly ženy vyhnout očistcovým mukám.

Knihu uzavírá příloha, která obsahuje jmenný seznam šlechticů vystupujících ve zkoumaných kázáních. Práce Urszuly Kicińskiej si heuristickou šíří, svým zaměřením na málo využívaný pramen, vnímány i u nás dosud převážně jako hájemství

literárních historiků, a obohacením standardního historického pojednání etnologickými a antropologickými postupy snad zaslouží pozornost českých badatelů o raném novověku, jimž může poskytnout řadu podnětů ke komparaci s prostředím barokních Čech.

Jiří Wolf

Jan AL SAHEB, Moravští nekatolíci a Těšínsko v předtolerančním období. Edice vybraných dokumentů, Český Těšín, Muzeum Těšínska 2013 (= Studie o Těšínsku 21), 211 s.

Náboženské dějiny severní Moravy a přilehlé slezské oblasti v raném novověku nepatří v naší historiografii k nejtraktovanějším tématům. Již proto je recenzovaná monografie, obsahující vedle vlastní edice pramenů z roku 1771 (jež vznikly v souvislosti s vyšetřováním tajných nekatolíků v tamní oblasti) také přínosnou studii, vítaným a užitečným příspěvkem k poznání uvedené problematiky. Jak autor konstatuje v úvodu své knihy, moravskoslezské pomezí představuje z hlediska náboženských dějin jedinečný prostor, nalézající se mezi plošně rekatolizovanou Moravou a slezským územím, kde byly náboženské poměry v důsledku historického vývoje v 17. a na počátku 18. století podstatně liberálnější. Právě uvedená specifičnost tohoto území, na kterém katolický náboženský život výrazně ovlivňovalo sousední luteránské prostředí, je hlavním předmětem autorova zájmu v pojednání, jež doprovází jeho edici.

Jan Al Saheb v první kapitole své studie podává stručný přehled náboženských dějin Těšínska, které zasazuje do širšího moravského i slezského kontextu. Nejprve seznamuje s hlavními rysy pobělohorských náboženských dějin na Moravě, dále sleduje jejich specifika v Těšínském knížectví. Jedná se o solidní, faktograficky bohatý a srozumitelně podaný přehled, psaný se snahou o objektivní a konfesně či ideologicky nezatížený pohled. Ve druhé kapitole se pak autor zabývá vlivem, který měl legální náboženský dualismus na tajné nekatolíky z Moravy. V jejich kontaktech na těšínský luteránský „milostivý kostel“ (*Gnadenkirche*), vybudovaný a existující na základě altranštádtské smlouvy a exekučního recesu, zaujímala podle autorova zjištění klíčové místo distribuce protestantských knih na Moravě, o něž byl mezi tajnými evangelíky značný zájem. Ilegální dovoz náboženské literatury svým významem převyšoval další vztahy obou prostředí, tedy jak působení evangelických kazatelů z Těšínska na Moravě, tak i putování moravských tajných nekatolíků na Těšínsko. Autor se také zabývá konfesně motivovanou emigrací a aktivitami úřadů, jež reagovaly na tyto definitivní odchody části obyvatelstva do exilu, ale i na poutě tajných nekatolíků, kteří v Těšíně navštěvovali luteránské bohoslužby. Uvedenou

problematiku vzájemných styků moravských tajných evangelíků a luteránů z Těšínska sleduje v průběhu celého 18. století až do zavedení josefínské náboženské tolerance, a to v souvislosti s politickým a společenským vývojem. Hlavní důraz však klade na předtoleranční období 70. let 18. století.

Třetí kapitola úvodní studie se přímo váže k editovaným dokumentům, sleduje případ z roku 1771, kdy byla na severomoravském panství Hukvaldy, na území farnosti Frenštát pod Radhoštěm, odhalena a vyšetřována skupina tajných nekatolíků. Jedná se o mikrohistorickou sondu, v níž autor na základě pramenů pojednává o nejvýznamnějších aktech události, o průběhu vyšetřování majitelů luteránských knih, o jednáních olomoucké biskupské konzistoře a o činnosti jí jmenované vyšetřovací komise. Potrestání viníků konzistoří mělo jednoznačně kajícný charakter. Světské tresty, o něž komise požádala moravské gubernium, nejsou známy, autor však předpokládá mírné restrikce, jež by odpovídaly principům státní náboženské politiky v 70. letech 18. století.

Těžištěm publikace je pramenná edice, jež zpřístupňuje vybrané dokumenty katolické církevní provenience, vzniklé v souvislosti s evidencí, vyšetřováním a trestáním tajných nekatolíků (autor pro tento typ písemností užívá souhrnné označení „*agenda pravitatis haereticorum*“, které jako pracovní termín použila před časem L. Martínková, neboť uvedený termín považuje za výstižný). Konkrétně jde o konvolut misivů a aktového materiálu, tyto prameny vznikly při výše zmíněném vyšetřování držitelů nekatolických knih ve Frenštátě pod Radhoštěm v roce 1771. Edice obsahuje celkem 29 dokumentů, z toho je 19 výslechových protokolů a 10 písemností tvoří korespondence mezi uvedenou farností, olomouckou biskupskou konzistoří a děkanskými úřady v Příboře a Novém Jičíně. Jedná se o materiály, které zajímavě mapují vyšetřování celého případu, přístup jednotlivých církevních institucí a komunikaci mezi nimi. Dokumenty z období 20. února až 31. října 1771 jsou psány česky a latinsky, editor je řadí chronologicky. Edice představuje nejen zajímavý příspěvek k lokálním náboženským dějinám (který ovšem tvoří *pars pro toto* v procesu náboženského jednání katolické církve v předtolerančním období), ale současně nabízí i zajímavý komparativní materiál pro výzkum analogických případů.

Edice je zpracována se snahou o pečlivost a je opatřena řadou věcných poznámek identifikujících některé osoby, jež jsou v textu jmenovány, ale především knihy, jejichž tituly některé dokumenty uvádějí. Vydavatel přistoupil k transkripci textu, která je u takovýchto edic obvyklá, nicméně se dopustil některých zvláštností, jež v ediční poznámce nevysvětlil. Edice především automaticky užívá dvojhlásku -au-, která figuruje v českých rukopisech, aniž by se hledělo na její výslovnost – v edici se tedy setkáváme se slovy tau místo tou, sebau místo sebou, poslaucht místo poslouchat apod. Dalším specifikem je nakládání s kvantitou hlásky -u- ve slovech, kde neproběhla diftongizace na -ou-, pro její zápis autor používá zásadně

kroužkované -ů-, kupř. slůžiš, poslúchat, brandenburskú apod. Výhrad k transkripci by bylo možné uvést ještě více, otázkou by například byly principy rozepisování zkratek či doplňování některých grafémů, ovšem bez možnosti srovnání vydaného textu s originálem (kniha obsahuje jen několik ilustračních obrázků rukopisů) by takové hodnocení nebylo korektní. Ostatně předložená edice vyhovuje svému hlavnímu účelu, tedy historickému výzkumu.

Celkově považuji recenzovanou publikaci za velmi užitečný příspěvek k náboženským dějinám českých zemí. Samozřejmě podobných souborů pramenů z vyšetřování tajných nekatolíků z 18. století je v moravských i českých archivech dochováno více, ovšem kauza roku 1771 má pro historický výzkum několik pozitiv. Je zajímavá jak vzhledem k prostředí na moravsko-slezském pomezí, v němž k ní došlo, tak také svou relativní uceleností. Edice i její doprovodná studie jsou nesporně důležitým příspěvkem k regionálním dějinám, současně však tato problematika jako mikrohistorická sonda ukazuje mnoho typického pro obecnější téma odumírání rekatolizačního procesu v období tereziánského osvícenství, takže onu regionální dimenzi překračuje. Uznání zaslouží – samozřejmě vedle autora – také těšínské muzeum, které knihu v kvalitní podobě vydalo.

Jiří Mikulec

OBSAH

I. STUDIE

Jan Kilián

- Vojenské násilí ve městech za třicetileté války. Se zvláštním přihlédnutím k Plzeňsku
Military Violence in Towns during the Thirty Years' War. With Special Consideration of the Plzeň Region 5-29

Martin B a k e š

- Mimořádná diplomatická mise Adolfa Vratislava ze Šternberka. Švédské království v polovině 70. let 17. století očima císařského vyslance
Special Diplomatic Mission of Adolf Vratislav of Sternberg. The Kingdom of Sweden in the mid-1670s, seen by the Emperor's Ambassador 31-62

Pavel P u m p r

- Struktura moravského duchovenstva ve světle nejstaršího katalogu kléru olomoucké diecéze z roku 1745/1746
Structure of the Moravian Clergy in the Light of the Oldest Catalogue of the Olomouc Diocesan Clergy from 1745/1746 63-100

II. MATERIÁLY

Ondřej P o d a v k a

- Památník Zdeňka Brtnického z Valdštejna z let 1591-1600
Album of Zdeněk Brtnický of Waldstein from 1591-1600 103-132

Jiří M. H a v l í k

- Diarium Kinsky 1663-1672. Klíče k Františku Oldřichovi Kinskému (1634-1699)
Diarium Kinsky 1663-1672. The Keys to Franz Ulrich Kinsky (1634-1699) 133-165

III. LITERATURA

- Mirek ČEJKA - Hana BOČKOVÁ (edd.), Jan Blahoslav. Čtyři menší spisy (Brno 2013)
Jiří Just 169-172
- Luc DUERLOO, Dynasty and Piety. Archduke Albert (1598-1621) and Habsburg Political Culture in an Age of Religious Wars (Ashgate 2012)
Irena Kozmanová 172-177
- Historie - otázky - problémy 3, č. 1: Turek, Švéd a Praž. Vojenský živel versus město a venkov českého raného novověku (Praha 2011)
Jan Bouček 177-181
- Arndt SCHREIBER, Adeliger Habitus und konfessionelle Identität. Die protestantischen Herren und Ritter in den österreichischen Erblanden nach 1620 (Wien - Köln - Weimar 2013)
Jiří Hrbek 181-185
- Urszula KICINŃSKA, Wzorzec szlacheianki w polskich drukowanych oracjach pogrzebowych XVII wieku (Warszawa 2013)
Jiří Wolf 185-189
- Jan AL SAHEB, Moravští nekatolíci a Těšinsko v předtolerančním období. Edice vybraných dokumentů (Český Těšín 2013)
Jiří Mikulec 189-191

SEZNAM AUTORŮ:

Bc. Martin Bakeš, Ústav historických věd Fakulty filozofické Univerzity Pardubice,
Studentská 84, 532 10 Pardubice

PhDr. Jiří M. Havlík, Ph.D., Vítězslava Nezvala 754, 272 04 Kladno

PhDr. Jan Kilián, Ph.D., Katedra historie Pedagogické fakulty Západočeské uni-
verzity v Plzni, Veleslavinova 42, 301 00 Plzeň

Mgr. Ondřej Podavka, Kabinet pro klasická studia, Filosofický ústav AV ČR, v. v. i.,
Na Florenci 3, 110 00 Praha 1

Mgr. Pavel Pumpr, Ph.D., Filozofická fakulta Ostravské univerzity, Reální 5, 701 03
Ostrava

Kontakt na redakci:

Folia Historica Bohemica, Historický ústav AV ČR, v. v. i., Prosecká 76, 190 00 Praha 9

Folia Historica Bohemica / Vedoucí redaktor Jiří Mikulec. Zástupce vedoucího redaktora Martin Holý. Výkonný redaktor Jiří Hrbek. Technický redaktor Petr Čížek. Praha: Historický ústav, 2014 – 196 s. [1–196]. (Folia Historica Bohemica, ISSN 0231-7494; sv. 29/1)

Časopis Folia Historica Bohemica vychází dvakrát ročně.

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in Central European Journal of Social Sciences and Humanities.